

Jeannine Auboyer

Viata cotidiana
în India antică

Khajurâho. Templul lui Viçvanâtha

JÉANNINE AUBOYER

Conservator la Muzeul Guimet

VIAȚA COTIDIANĂ ÎN INDIA ANTICĂ

(aproximativ secolul II î.e.n. — secolul VII)

Desenele autorului

Traducere de
ACHIM POPESCU

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ ȘI ENCICLOPEDICĂ, BUCUREȘTI, 1976

Prezentarea grafică
VAL MUNTEANU

Redactor :
ILEANA CURTOV

Tehnoredactor :
ANA SABĂU

Coli de tipar : 21. Pag. planşe : 36. Tiraj : 12.090.

Bun de tipar : 27.10.1976

Tiparul executat sub comanda nr. 605 la

Intreprinderea poligrafică „13 Decembrie 1918”

Str. Grigore Alexandrescu nr. 89—97, Bucureşti

Republica Socialistă România

Jeannine Auboyer

LA VIE QUOTIDIENNE DANS L'INDE ANCIENNE

© Librairie Hachette, Paris, 1961

Cuprins

Cuvînt înainte 7

Partea întâi

PREZENTAREA INDIEI 14

Capitolul I

CADRUL GEOGRAFIC ȘI ISTORIC 15

Tabel cronologic 32

Capitolul II

STRUCTURA SOCIALĂ ȘI PRINCIPIILE SALE RELIGIOASE 35

Brahmanii 37 ; Nobilii războinici 40 ; Oamenii liberi 41 ; Clasa servilă 42 ; „Cei fără castă” 43 ; „Micștii” 46 ; Sclavii 46

Capitolul III

STRUCTURA POLITICĂ ȘI ADMINISTRATIVĂ 52

Statul și regele 52 ; Organizarea administrativă a regelui 56 ; Miniștrii și funcționarii 61 ; Legea și justiția. Crimele și pedepsele 65

Capitolul IV

VIAȚA ECONOMICĂ 77

Agricultura și creșterea vitelor 78 ; Comerțul 85 ; Meșteșugurile 110 ; Vînătoarea și pescuitul 119 ; Corporațiile 125 ; Resursele statului și monopolurile 130 ; Moneda, salariile și nivelul de trai 134

Partea a doua

VIAȚA INDIVIDUALĂ ȘI COLECTIVĂ 137

Capitolul I

CADRUL VIEȚII COTIDIENE 139

Capitala, orașe și sate 139 ; Ritualurile de construcție 153 ; Locuința și mobilierul 157 ; Edificiile de cult și locurile sfinte 164

Capitolul II

IMPORTANȚA RELIGIEI ÎN VIAȚA COTIDIANĂ 172

Ritualurile de sezon și sărbătorile 173 ; Culturi populare, magie și superstiții 178

Capitolul III

INDIVIDUL ȘI FAMILIA 190

Sarcina și nașterea. Copilăria 192 ; Inițierea brahmanică 199 ; Viața de studii și învățămîntul 202 ; Logodna și căsătoria 208 ; Viața familială, diversele sale aspecte, protocolul ei 218 ; Ritualurile și obiceiurile vieții cotidiene și familiale 223 ; Necazurile vieții. Datoriile, boala 232 ; Moartea și funeraliile 237 ; Văduvia satî 243 ; Moștenirea și dreptul succesoral 245

Capitolul IV

VIATA MONAHALA ȘI ASCETICA 248

Ultimele două «etape» ale vieții 248 ; Laici și călugări budiști. Mănăstirile 250 ; Jaina 260

Partea a treia

VIATA REGALA ȘI ARISTOCRATICA 263

Capitolul I

VIATA URBANA ȘI GALANTA 265

O zi a unui tînăr elegant 266 ; Dragostea, curtezanele și lumea interlopă 267 ; Jocurile de noroc 274 ; Artele de curte, spectacolele, sporturile și distracțiile 277

Capitolul II

VIATA REGALA ȘI CADRUL EI 289

Palatul regal și locuitorii acestuia 289 ; Viața în gineceul regal 304 ; O zi obișnuită din viața regelui 314

Capitolul III

VIATA PUBLICA A REGELUI ȘI POMPA IMPERIALA 318

Încoronarea 318 ; Cortegii, procesiuni și pelerinaje 323 ; Războiul și victoria 324 ; Riturile solemne și imperiale 328

CONCLUZIE 333

India modernă prezintă particularitatea, poate unică în istorie, de a trăi în secolul XX după tradiții milenare. Departe de a se scleroza în formele unei civilizații arhaice, după cum o dovedește evoluția sa actuală în domeniul industriei, ea și-a realizat echilibrul și coerența printr-o continuitate exemplară. Pentru o civilizație așa de bogată și de complexă ca aceea a Indiei, acesta este un fenomen cît se poate de remarcabil: ne-am fi putut teme de a vedea secînd seva creatoare a gînditorilor și artiștilor, un immobilism fatal paralizînd pe inovatori, o sărăcire rapidă făcînd să eșueze tentativele de reforme. Nimic din toate acestea nu s-a întîmplat, cel puțin într-o măsură suficientă pentru a împiedica dezvoltarea civilizației indiene.

Din contră, ea a tras din această situație specială afirmarea geniului ei propriu și forța necesară pentru a comunica principiile ei țărilor care o înconjurau. Incetineala cu care s-au desfășurat în India evoluțiile pe toate planurile este corelativul acestei continuități; recunoaștem în aceasta cu ușurință ritmul vieții rurale, care a format și formează încă osatura însăși a țării.

Acestor doi factori li se adaugă un ciudat dispreț pentru istorie, consecință directă a filozofiei indiene care a deturnat pe învățații săi de la contingente în folosul Absolutului. În inscripțiile lor lapidare, în care își expun uneori propriul lor panegiric, regii indieni înșiși au neglijat în general să relateze cu precizia de dorit evenimentele istorice ale domniei lor.

Pentru toată perioada veche, cronicile regale sau locale, atunci cînd există, transpun adesea faptele istorice în mit și legendă. Aceasta complică serios sarcina istoricului modern și îl obligă adesea să nu-și sprijine ipotezele decît pe deducții¹.

¹ Putem măsura dificultățile ei atunci cînd citim în unul dintre rezumatele cele mai recente, care sînt consacrate Indiei, fraza următoare: „Iată la ce sînt

Alt fapt bizar, a cărui explicație este încă prematură: pe cînd India posedă cu mult timp înaintea erei noastre esențialul literaturii sale sacre sub formă orală, iar caracterul istoric al lui Buda în secolul VI î.e.n. nu constituie nici un dubiu, primele monumente arheologice datate nu sînt anterioare secolelor III—II. Perioada istorică propriu-zisă începe deci foarte tîrziu, deși nu putem califica neapărat drept protoistorică perioada anterioară, căci ea posedă o scriere care, din nefericire, este încă indecifrabilă.

Persistența tradițiilor și încetineala evoluției lor prelungesc, uneori pînă la epoca actuală, unele caractere care aparțineau deja civilizației indiene anterioare secolelor III—II. Aceasta nu înseamnă că nici o schimbare nu s-a manifestat în diferite domenii: este sigur că instituțiile au evoluat, societatea însăși n-a rămas pe loc iar obiceiurile s-au modificat încetul cu încetul. Totuși unele dintre aceste transformări s-au efectuat aproape pe nesimțite, fără șocuri sau revoluție brutală; lipsa de precizie istorică accentuează și mai mult această impresie, pentru că ea nu permite deloc să stabilim cu exactitate datele unei reforme sau ale aplicării unei măsuri noi. Asistăm, deci, la o juxtapunere de obiceiuri aparținînd unor straturi diferite de evoluție, perpetuînd pe cele mai vechi alături de cele mai recente, fără ca să-și dăuneze unele altora.

Pentru toate aceste motive am fost constrînsă să aleg o perioadă excepțional de lungă, aproape un mileniu, pentru a da prezentului studiu limitele sale extreme. Ceea ce, în altă parte, ar putea părea ceva insolit este, aici, o necesitate: dacă am fi scurtat aceste limite, sau dacă ne-am fi concentrat asupra unei singure domnii, n-am fi putut obține o imagine completă a vieții cotidiene în India antică. Deși întinsă, această perioadă de nouă secole (din secolul III î.e.n. pînă în secolul VII e.n.) nu este mai puțin justificată; ea se referă la momentul în care, pe plan istoric, India a cunoscut de două ori unificarea politică a unei mari părți a teritoriului ei, ceea ce implică o organizare administrativă și o centralizare mai bine definite. Pe plan religios și brahmanismul și budismul erau atunci în-

reduși istoricii Indiei (secolul IV î.e.n.): să clădească istoria pe niște exemple de gramatică!" (J. Naudou, *Histoire universelle*, Bibliothèque de la Pléiade, I, p. 1454).

floritoare. În domeniul artistic, aceasta este epoca cea mai bogată și cea mai activă, aceea în care iau ființă cele mai frumoase sanctuare și temple, înfloresc școli și stiluri, iar literatura profană și-a conturat pe deplin caracterul său. Mai târziu, pe aceste fundamente, se va edifica India medievală. Niciodată amintirea acestei mari și rodnice epoci nu s-a șters din memoriile indiene, și nu puțini sînt suveranii care fac din această perioadă idealul lor, referindu-se la ea adesea în propriul lor panegiric.

Pentru a descrie viața cotidiană în această epocă, dispunem de surse prețioase și variate: o serie întreagă de texte tehnice sau descriptive, monumente sculptate, produsul săpăturilor arheologice, numismatica, epigrafia; în sfîrșit, mărturiile străine contemporane acestei perioade, mai ales grecești, latine și chineze. Aceste diverse documente se clarifică reciproc, basoreliefurile și picturile murale ilustrînd admirabil unele texte care, la rîndul lor, facilitează o mai bună lectură a acestora. Printre textele cele mai utile trebuie să cităm Grihyasûtra, de apartenență vedică (între 400 și 200 î.e.n.), care descriu riturile domestice; așa cum se poate ușor constata, acestea nu s-au schimbat deloc de la un capăt la altul al tradiției indiene. Una dintre sursele cele mai amuzante este fără îndoială culegerea așa-numitelor Jâtaka sau „vieți anterioare” ale lui Buda, al căror interes pentru India antică este analog cu acela al povestirilor noastre pentru istoria Evului mediu; data lor este imprecisă; în orice caz ea este cel puțin contemporană cu basoreliefurile care le ilustrează începînd cu secolul II î.e.n. Pentru viața galantă, celebra Kâmasûtra este fundamentală; datarea sa oscilează între secolele IV—V—VII. Pentru tot ceea ce privește pe rege, guvernul și administrația, arta militară, etc. se poate consulta Arthasâstra, a cărei compunere s-ar putea să dateze din secolul IV î.e.n., sau chiar mult mai târziu; totuși, după treizeci de ani de cercetări, nu se știe încă dacă această lucrare, cu caracter excepțional, tratat pentru folosința prințului, prezintă tabloul ideal al unei constituții fictive sau, din contră, descrie fidel structura unui stat real. De asemenea, trebuie să menționăm literatura profană, ale cărei cele mai celebre lucrări sînt datorite poetului și dramaturgului Kâlidâsa, despre care se presupune că a trăit în secolele IV—V, sau

poate chiar în al VI-lea. Dar suma literară a Indiei este prea numeroasă pentru a putea prelungi aici această enumerare; dealtfel, vom găsi referințele necesare la timpul potrivit.

Totuși, o remarcă se impune: așa cum reiese din această documentare, portretul Indiei va putea să pară, unui cititor occidental, mai puțin realist decât idealizat. N-ar trebui, totuși, să ne grăbim să conchidem din aceasta că expunerea din această carte nu este decât un reflex teoretic a ceea ce a existat în realitate, ci trebuie să ținem seamă de caracterul prin excelență tradiționalist al civilizației indiene. Tocmai datorită acestui caracter, împărțirea între real și convențional este nuanțată, pentru a nu spune subtilă. Spiritul conformist al indienilor este extrem; ei posedă, mai ales în epoca antică, o tendință irezistibilă pentru codificare, clasificare în toate domeniile și o veritabilă incapacitate de a se abate de la norma definită prin tradiție.

De aceea unui autor nu-i părea nelogic să descrie un oraș cunoscut, un personaj eminent (chiar istoric), o situație dată, un eveniment remarcabil, sentimente chiar, nu după realitatea pe care o avea în fața sa, ci conform unui model determinat, etalonat cum se cuvine de tradiție și corespunzând unor prescripții rituale stabilite cu grijă. Aceasta nu înseamnă că autorii indieni au fost lipsiți de spiritul de observație. Mulți poeți, mulți dramaturgi au dovedit că știu să noteze detaliile realiste și să le folosească cu bună știință; dacă, de exemplu, unul dintre ei s-a complăcut să enumere într-o manieră foarte convențională splendorile unei capitale imperiale, el a indicat uneori printr-o frază că, în satele învecinate, părțile joase ale străzilor erau murdare. Autorii anonimi ai povestirilor, basmelor și anecdotelor sînt, firește, mai înclinați să presare vorbele lor cu tot felul de însemnări, cărora vin să se adauge relatările trăite ale pelerinilor chinezi, cronici redată savuros prin amestecul de precizări concrete și de fabulații; interesul lor provine din faptul că adesea ele concordă cu informațiile extrase din sursele indiene.

Astfel putem să reconstituim o Indie antică nu tocmai atît de diferită de aceea pe care am cunoscut-o, făcută în același timp din teorii, din principii și din realități, în care amprenta umană se decelează prin re-

țeaua de fire a regulilor și riturilor. Dacă, mai adesea decât am fi dorit, spiritul de observație al indienilor s-a abătut de la particular spre general, dacă India n-a produs cronicari în sensul pe care-l dăm noi, putem totuși fi siguri că India pe care o să încercăm acum s-o prezentăm sub aspectul ei cel mai cotidian este conformă cu imaginea pe care ea ne-a transmis-o despre ea însăși; imagine convențională, desigur, dar foarte atrăgătoare prin multiplele sale fațete și reliefată ici și colo prin detalii pitorești care se adaugă la clișeele tradiționale.

Laly-Les Tourelles, 1959—1960.

Partea întâi
PREZENTAREA INDIEI

Cadrul geografic și istoric

Condițiile fizice (ale Indiei) au fost fericit exploatate de oameni, de vreme ce, în cadrul morfologic și climatic dat de natură, s-a constituit o populație de 465 de milioane de suflete, dotată cu un anumit număr de trăsături comune de civilizație, care se întâlnesc de la un capăt la altul al Indiei, sub regimuri climatice atât de diferite ca acelea din Pañjâb și Travancore.

Pierre Gourou, *L'Asie*, p. 374.

India se întinde de la paralela 37 (latitudinea Sevillei) pînă la paralela 8 (latitudinea Sierrei Leone): este destul să spunem că ea este mai mult un subcontinent decît o țară propriu-zisă. În acest imens teritoriu, regimurile climatice sînt variate, mergînd de la zăpezi eterne pînă la jungle toride; fauna și flora sînt diferite din aceeași cauză, rasele și limbile numeroase, aducînd mărturia unei populări foarte vechi și a unor invazii sau infiltrări succesive.

Protejată la nord de barierele de netrecut ale Himălayei și Karakoramului, mărginită de imense țărmuri adesea neospitaliere, peninsula indiană ar fi fost predestinată la o redutabilă izolare, dacă o breșă largă n-ar fi deschis-o spre nord-vest prin valea Indusului; în afară de aceasta, ea n-ar fi putut cunoaște o înflorire culturală dacă natura n-ar fi înzestrat-o cu cea mai vastă cîmpie de aluviuni moderne din lumea tropicală — cîmpia indo-gangetică, obiect al lăcomiei tuturor invadatorilor, leagăn al civilizației indiene propriu-zise. În sfîrșit, ea ar fi trebuit să comporte o mare întindere de deșert dacă n-ar fi fost supusă regimului musonilor care îi aduc viață favorizînd culturile. Insuși gigantismul ei s-a dovedit a fi atît un factor de fărîmîtare politică, cît și o garanție pentru securitatea și originalitatea instituțiilor ei. Lume închisă, fără să fie astfel în realitate, India este înzestrată cu un fel de „magnetizare” spirituală care indianizează tot ceea ce vine din afară și se instalează în ea.

Săpăturile arheologice, încă prea puțin numeroase, au relevat în toată valea Indusului, existența unor aglomerări urbane foarte dezvoltate, înrudite cu cele din Afganistan și Belucistan și dovedind legături cu Mesopotamia și Susiana în jurul anului 2000 î.e.n. Raporturile cu India proprie sînt încă destul de ipotetice. Abia către sfîrșitul acestei perioade trebuie să fi apărut arienii (către 1500 ?), a căror acțiune avea să aibă consecințe prodigioase pentru India, fiindcă ei i-au adus sanscrita, religia vedică și elementele principale ale culturii sale istorice.

Trebuie să așteptăm încă multe secole pînă cînd vom fi în posesia unor fapte istorice precise ; chiar de pe acum, se percepe stabilirea — prin forță — a unor triburi pe pămîntul Indiei, apoi înaintarea lor către est și instalarea lor în cîmpia Gangelui. În același timp se elaborează numărul enorm de texte vedice, din care gîndirea indiană își va trage substanța pînă în secolul XX ; incontestabil de înrudire iraniană, ea se îndepărtează de acestea puțin cîte puțin, abandonînd cosmogonia pentru a se angaja în speculații metafizice.

În epoca zisă vedică (1500—500 î.e.n. ?), Veda, „știința“, de unde își trage numele vedismul, este un ansamblu impozant de texte, relevate sau nerelevate, în care se numără patru tipuri principale de forme literare : strofe recitate în cursul sacrificiului, formule de sacrificiu — comentate sau necomentate, melodii sacre, formule magice. Atribuite unor înțelepți legendari, transmise oral de către barzi profesioniști și de către preoți sau brahmani, forma lor este în general savantă ; multe conțin aluzii esoterice. Sacrificiul este obiectul lor principal ; el constă în esență dintr-o libație de soma, licoare vegetală, al cărei nume este prea aproape de acela al homei iraniene pentru ca să i se poată nega o oarecare înrudire de origine. Panteonul vedic conține, de asemenea, o seamă de nume foarte apropiate de acelea ale *Avestei* iraniene : Varuna care desemnează pe Ahura-Mazdâh, Mitra/Mithra, Vâyu/Vayu, Vritrahan/Verethragha etc. ; precum și unele culte populare, ca acela al lui Rudra-Siva, care vor avea un mare succes mai tîrziu. Activi și pasionați, zeii vedici cedează oamenilor sub influența cuvîntului ritual (*brahman*) ; ei personifică forțele și fenomenele naturii și se poate spune că, totul fiind motiv de teamă sau de admirație, totul este divinizat : focul, aurora, astrele și soarele, apele, cerul, pămîntul, tunetul, vînturile etc. Demoni, înglobați încă sub numele

generic de *asura* — al căror nume impune o comparație cu așa-numiții *ahura* ai Iranului — dușmani ai zeilor și ai oamenilor, intervin în viața cotidiană și necesită rugăciuni și practici magice ; manii strămoșilor dacă nu sînt împăcați, se transformă în fantome.

Universul, conceput în trei zone (pămînt, spațiu „intermediar“ și cer), este o noțiune importantă ; diviziunea sa tripartită își va păstra valoarea pînă într-o epocă tîrzie. Geneza lumii este destul de vagă, deși ea este considerată în general ca o operație magică de nivelul creatorului, care rămîne încă acel vag *Purusha*, corp universal, „Eu“ superior). Conceptul sufletului individual nu capătă încă importanța pe care o va avea în comentariile vedismului, care vor da naștere forței noi a acestei religii, desemnată sub numele de brahmanism. Există un infern, contrariul supraviețuirii defunctului în astre sau elemente ; cît despre paradis acesta este „drumul care duce la zei“, rezervat acelor care au îndeplinit opere pioase (asceză, sacrificiu, dării, etc.).

Într-o epocă greu de precizat, vedismul a necesitat comentarii din cauza ermetismului său crescînd : *brâhmana*, *upanishad*, *âranyaka* veniră să constituie o nouă Veda, Vedângga, a cărei exegeză preocupă încă pe filozofii Indiei contemporane : de atunci, vedismul a devenit arhaic și a dat naștere unei forme noi — brâhmanismul, religie indiană prin excelență. Sacrificiul a făcut loc serviciului religios, soarta sufletului individual a devenit o preocupare dominantă. Este momentul în care se pune marea problemă a sufletului individual și a identității sale cu „Eu“ universal, temă care va obseda pe indianul tuturor perioadelor ulterioare și căreia fiecare religie, pentru a nu spune fiecare sectă a Indiei, va încerca să-i găsească soluție. Acesta este de asemenea, momentul în care se constituie riturile casnice, în care viața individuală apare în sfîrșit ca o realitate, iar regulile de viață, morala sau asceza sînt propuse ca un remediu contra consecințelor conceptului de transmigație a sufletelor sau *samsâra*, comun tuturor credințelor Indiei. Dacă filozofia indiană începe astfel o carieră care va fi prestigioasă, nu este nici o îndoială că oamenii de rînd își continuă existența după modul liniștit al vieții rurale care este aceea a Indiei gangetice cît și aceea a altor regiuni. Ritualul cotidian, lucrările pămîntului, îngrijirea vitelor, sărbătorile și riturile sezoniere scandează viața lor ; ei au magia în slujba lor pentru a-i ajuta

să depășească temerile neraționale ale acelor care sînt supuși fenomenelor naturale fără să le cunoască adevăratele cauze și care sînt bine plasați pentru a se teme de efectele lor ; ei se nasc, muncesc și mor conform condiției lor modeste, atenți numai să se apere de mînia zeilor, să se asigure contra foametei și a bolilor. Ei își extrag de acum forța din colectivitatea familiei, a clanului sau a castei, așteptînd să le adauge pe aceea a corporației.

Către 800 î.e.n. (?), expansiunea arienilor spre estul cîmpiei gangetice deplasează centrul de gravitate al țărilor cucerite de la Pañjâb în Doâb, adică în regiunea cuprinsă între Gange și Jumnâ, cheie strategică și pămînt bogat care va fi una din regiunile cele mai disputate din toată India de-a lungul secolelor. Se pare că se poate vorbi de acum înainte de regate ariene, a căror instalare se va continua lent în toată partea septentrională a Indiei și care va suscita căutarea hegemoniei de către unele dintre ultimele care au fost supuse. Unul dintre ele, Magadha (Biharul meridional), își încearcă norocul începînd cu secolul VI î.e.n.

Mai puțin profund arianizat decît regatele cucerite mai înainte, și considerat chiar ca semibarbar de către arieni, Magadha va deveni leagănul primului mare imperiu autohton al Indiei, acela al dinastiei Maurya. Se pare că se poate atribui stării de spirit care domnea în aceste regiuni recent cucerite geneza mai multor reforme religioase și sociale, a căror desfășurare se constată începînd cu secolul VI. Într-adevăr, arienii căutau probabil să impună brahmanismul pretutindeni unde se instalaseră ei. Ori, de cînd apăruse, acesta se împietrise într-un formalism pe care intransigența brahmanilor îl sclerozase complet. În plus, o separare din ce în ce mai severă a societății în caste îl închidea într-un cadru rigid ale cărui compartimente rămîneau etanșe. În sfîrșit, ortodoxia era amenințată de liberalismul noilor cucerți. În acest mediu imperfect arianizat, a început atunci să sufle un vînt de revoltă, pentru a aduce o suplețe structurii sociale și a propune o morală ; aceasta era o reacție a sufletelor și sentimentelor care se opunea formalismului sec predicat de brahmanism.

Doi bărbați au devenit campionii acestei mișcări liberatoare : Vardhamâna, din clanul Lichhavi (Gangele inferior), care a fondat religia jaina (sub numele de Mahāvîra, „Marele Erou“ și de Jina, „Victoriosul“) și

Siddhârtha, „Scopul atins“, prinț al neamului Sâkya (stabilit la granița Nepalului și Magadhei), care a întemeiat budismul sub numele de Sâkyamuni, „călugărul neamului Sâkya“ și care se numește de obicei Buda, „Treazul“, „Iluminatul“, (prin cunoașterea spirituală). Deși proveneau amândoi din casta războinicilor, ei căutau să aducă o soluție cu totul pașnică problemelor care atingeau atunci o fază acută. Doctrina lui Mahāvîra este întemeiată pe ascetism, pe teoria și practica așa-numitei *ahimsâ*, interdicția de a face rău, nonviolența destul de asemănătoare cu aceea pe care Gandhi, de origine jaina, a predicat-o cu autoritatea pe care o cunoaștem. Dar doctrina lui Buda a fost aceea care a fost chemată la cariera cea mai prodigioasă, mai întâi în India, apoi în restul Asiei.

Învățătura acestui magistru se sprijină pe afirmația că viața este suferință : nu se poate suprima această suferință decât prin atingerea dorinței, izvor de viață și de durere. El predică caritatea față de toate ființele și egalitatea indivizilor între ei. El condamnă și asceza și epicurismul, exagerări nefaste, și preconizează moderația în toate, ceea ce numește el „calea de mijloc“. Morală mai degrabă decât religie, budismul vechi rămîne în linia brahmanismului, din care nu respinge mai mult panteonul decât concepțiile fundamentale ale transmigrației sufletelor cu diversele sale consecințe. El nu se mulțumește să propună ființei virtuoaase o ameliorare în condițiile renașterilor sale succesive, pînă la atingerea stării supreme a *nirvânei*, eliberare definitivă de lanțul renașterilor. Speranța și consolarea erau aduse astfel tuturor acelor care, situați la baza ierarhiei sociale, erau considerați ca inapți să dobîndească o ameliorare a soartei lor viitoare. Murind la vîrsta de aproximativ optzeci de ani, Buda lăsa moștenire Indiei gangetice fundamentele unei biserici și ale unei comunități budiste, animate de un spirit universalist, a căror expansiune avea să fie facilitată de mai mulți factori politici și istorici și ale căror consecințe aveau să aibă o însemnătate considerabilă.

Această revoluție spirituală nu a avut loc totuși într-un cerc închis, în regiunile cele mai puțin arianizate ; ea este mai degrabă cristalizarea unei mari efervescențe generale, și se realizează reforme chiar în sinul brahmanismului, constrîns, pentru a supraviețui, să admită culte mai bine personificate decât acelea ale vedismului și în cea mai mare parte de origine populară și autohtonă : Siva, Skanda, Vishnu, Krishna, Agni,

eroul Râma, și mulți alții deschid calea teismului, pe care îl vom vedea crescînd treptat în secolele următoare.

Aceasta pare să fie situația în timpul lui Buda (circa 558—478 î.e.n.). Pe plan politic, India gangetică este încă fragmentată în numeroase regate mai mult sau mai puțin întinse. Magadha este unul dintre cele mai puternice, iar regii săi, convertiți la budism de către Buda însuși, n-au încă anvergura necesară pentru a constitui un imperiu. Cît despre India de sud, ea este încă absentă din sursele istorice. În această epocă, nord-vestul Indiei cunoaște o nouă invazie străină pe pămîntul ei: puterea Iranului ahemenid atinge porțile Indiei și cucerea Bactriana, Gandhara și Arachosia, pe care le transforma în satrapii. Împăratul Darius I a invadat valea Indusului, unde a instituit una din aceste satrapii (518—515); de atunci, el a putut să utilizeze Oceanul Indian (517—516); India i-a plătit un tribut greu în aur.

În timp ce regatele indiene din nord-est își disputau hegemonia iar reforma budistă progresa aici, vestul primea influențele persane; deși nu li se poate măsura forța cu exactitate, este incontestabil că ele au lăsat urme durabile în diferite domenii: administrație, sistemul metric, scriere, și, mai ales, arhitectură. Timp de două secole, posesiunile indiene ale lui Darius au rămas în patrimoniul imperial al Iranului; aceasta explică de ce motive tipice ale artei ahemenide au trecut în repertoriul plastic al Indiei septentrionale și centrale; acestea au fost capitелurile persepolitane adoptate de artiștii budiști. Reputația Persepolisului a pătruns pînă în capitala Magadhei, Pataliputra, unde arhitectura palatului era inspirată, se spune, după cea a palatului lui Darius I.

Învîgător al lui Darius al III-lea, în anul 331 î.e.n. Alexandru cel Mare al Macedoniei a cucerit vechiul imperiu persan, regiune după regiune. Cînd a ajuns la malurile Indusului, două secole după Darius I, cu aproximație de un deceniu, el a trebuit să facă față impozantei armate a unui suveran indian, Pôros (în sanscrită: Pûru), domnind probabil în Panjâb.

În același timp, se pare că un tînăr general al Indiei orientale s-ar fi revoltat contra propriului său suveran (din dinastia Nanda, în Magadha) și, împins de o ambițioasă ardoare, ar fi căutat sprijinul cuceritorului grec pentru a detrona pe regele Magadhei, stăpînul său. Cel

puțin așa susține Plutarh (*Alexandru*, LXII). Oricare ar fi motivele, și ele sînt numeroase, care au împiedicat pe Alexandru să dea curs acestui atrăgător proiect care ar fi putut să-i deschidă drumul Indiei gangetice, generalul magadhian a trebuit să se lipsească de ajutorul invadatorilor. Cunoscut de greci sub numele Andrakottos, Sandrakottos sau Sandrakuptos, el avea să joace un rol considerabil în istoria Indiei. Oare refuzul lui Alexandru l-a aruncat în opoziție? Oricum ar fi fost, îndată după moartea marelui macedonean, în 323, el și-ar fi asumat rolul de „autor al libertății”. Prefecții lui Alexandru au fost omorîți iar locotenenții săi constrinși la retragere (317—316). Trei ani mai târziu, în 313—312, Sandrakottos se urca pe tronul Magadhei, punînd capăt dinastiei Nanda și inaugurînd, sub numele sanscrit de Chandragupta, dinastia Maurya. Iar cînd, puțin înainte de 305, Seleukos, fondatorul regatului și erei Seleucizilor, a venit în Pañjâb pe urmele lui Alexandru, Chandragupta poseda un adevărat imperiu care se întindea de la Indus la Gange, stăpînea deltele acestor două fluvii și se sprijinea pe o impozantă armată. Organizarea sa administrativă pare să fi fost bine concepută, supravegheată de inspectori imperiali și facilitată de starea excelentă a drumurilor de care suveranul are multă grijă. Nu mai era vorba pentru Seleukos de a disprețui alianța unui monarh așa de puternic; el i-a cedat teritoriile de dincolo de Indus și i-a acordat, se spune, mîna unei prințese din Grecia. Din acest moment, India a intrat în sfera marilor puteri ale timpului; capitala ei, situată la Pâtaliputra, în Magadha, a fost pentru mai multe decenii sediul unei ambasade grecești, în care s-a remarcat ambasadorul Megasthenes ale cărui informații, deși indirecte, sînt foarte prețioase.

Cuceririle teritoriale ale lui Chandragupta par să fi fost sporite cu India centrală și o mare parte a Dekkanului sub domnia fiului său Bindusâra, despre care nu se știe totuși nimic precis. Însă un fiu al acestuia, celebrul Asoka, a dus dinastia la apogeul ei; sursele grecești sînt multe cu privire la el, iar tradiția budistă nu i-a păstrat decît un portret fără importanță. Din fericire, acest împărat a avut grijă să ordone gravarea edictelor sale, aproape pretutindeni în teritoriile pe care le guverna, grație cărora se poate reconstitui personalitatea sa și forma propagandei sale imperiale.

Punînd mîna pe putere către 264 î.e.n., se pare că el a fost încoronat în anul 260 ; opt ani mai tîrziu, cucerind într-un mod deosebit de brutal puternicul regat Kalingga (care se întindea din delta fluviului Mahânadî pînă în delta fluviului Godâvarî), Asoka îşi exprimă regretele şi căinţa în al treisprezecelea edict al său, care merită să fie citat pe larg.

„...O sută cincizeci de mii de persoane au fost deportate ; o sută de mii au fost ucise ; de mai multe ori acest număr au pierit... Regretul îl stăpîneşte pe Amicul Zeilor (Asoka) de cînd a cucerit Kalingga. Într-adevăr, cucerirea unei ţări independente înseamnă omor, moarte sau captivitate pentru oameni, gînd care îl stăpîneşte neîncetat pe Amicul Zeilor şi care îl apasă. Aceasta apasă şi mai mult pe Amicul Zeilor : locuitorii, brahmanii, samanii sau aceia din alte comunităţi, orăşenii care dovedesc supunerea faţă de superiori, faţă de tată şi de mamă, faţă de stăpîni, curtoazia perfectă faţă de prieteni, de intimi, de camarazi şi de rude, faţă de sclavi şi de servitori, şi tăria în credinţă, toţi deci sînt victime ale violenţei, omorului şi separării de aceia care le sînt dragi. Chiar şi pentru norocoşii care şi-au păstrat afecţiunile, dacă se întîmplă o nenorocire prietenilor, intimilor, camarazilor sau rudelor lor, acest lucru este o lovitură violentă pentru ei. Această participare a tuturor oamenilor este un gînd care apasă pe Amicul Zeilor... Oricare ar fi numărul celor ucişi, al morţilor sau al captivilor făcuţi în cucerirea Kalinggei, chiar de ar fi acest număr de o sută şi de o mie de ori mai mic, acest lucru apasă în prezent gîndul Amicului Zeilor...” (trad. Jules Bloch).

Această cucerire sîngeroasă provoacă în sufletul lui Asoka o criză morală şi determină convertirea lui la budism, fapt ce avea să aibă un răsunet incalculabil pentru India. De acum înainte, conform aceluiaşi edict, Asoka vrea ca „să existe pentru toate fiinţele securitate, stăpînirea simţurilor, egalitarism şi blîndeţe” ; victoria, pe care el o „consideră ca prima dintre toate este victoria Legii”. Această lege, este atît a sa cît şi aceea a budismului şi brahmanismului : este *dharma* indiană, atît lege cît şi religie şi ordine morală. În sfîrşit, el recomandă succesorilor săi să nu se mai gîndească deloc la noi victorii, ci, din contră, să le prefere „răbdarea şi aplicarea uşoară a forţei”.

Aceste sfaturi, Asoka nu se mulţumeşte să fie gravate „pe munţi şi pe stîlpi de piatră” : el ordonă ca să le proclame întregii populaţii în sunele tobei. În timpul celor vreo treizeci şi şase de ani ai domniei sale, el instituie în imperiul său o organizare administrativă riguroasă, al cărei rol pare să fie şi social, şi religios ; el nu cruţă funcţionarilor săi nici

criticile, nici admonestările, și îi face să exercite o supraveghere pînă și în propriul său gineceu. El însuși nu pregetă să facă pelerinaje la locurile sfinte ale budismului, organizînd de asemenea turnee regulate de propagandă, care au în același timp drept scop și inspectarea administrației. Zelul său față de budism nu-l împiedică totuși să recomande toleranța mutuală a sectelor, nici chiar să le favorizeze la nevoie. În sfîrșit, el s-a făcut celebru pentru mila sa față de animale, renunțînd personal la plăcerile vînătorii și ordonînd să se reducă masacrele de animale destinate bucătăriei palatului imperial: în loc să se ucidă în fiecare zi „cîteva sute de mii de animale“, nu trebuie ucise decît trei: doi păuni și o gazelă, și încă și aceasta „nu mereu“; mai tîrziu, el suprimă complet folosirea cărnii la masa lui.

Imperiul său cuprindea toată India de nord și de nord-vest, inclusiv o parte a Afganistanului (o inscripție a lui a fost descoperită recent la Kandahar), și se întindea la sud pînă în țara Andhra (văile inferioare ale fluviilor Godâvarî și Krishnâ). El întreținea relații diplomatice cu Siria, Cyrenaica, Egiptul, Macedonia, Epirul sau Corintul. Unificarea politică, al cărei artizan cel mai august a fost Asoka, a stimulat dezvoltarea economică a întregii țări. În mîinile sale, budismul a devenit un puternic factor civilizator; el l-a difuzat în Kashmîr, în țara greacă și pînă în Ceylon, unde și-a trimis fiul (?) în misiune. În același timp, arta plastică și-a luat avînt, întrebuintînd pentru prima oară, se pare, materiale rezistente.

După moartea sa, imperiul lui s-a destrămat. Magadha, Mâlva și regiunea Ayodhyâ au trecut în mîinile dinastiei Sungga (176—64 î.e.n.?), apoi în acelea ale dinastiei Kânva (64—50): centrul de gravitate s-a deplasat spre vest. Aceasta coincidea cu evenimente grave care se petreceau la nord-vest și care aveau să aibă repercusiuni profunde în India însăși. După Alexandru, se fondaseră regate indo-grecești în Bactriana, în Gandhâra (Peshâwar), în Kâpisa (Kabul) etc. Angajate în lupte continue unele contra celorlalte și expuse atacurilor iranienilor și parților, unul dintre regii Bactrianei, Demetrios, a întreprins cucerirea Indiei în jurul anului 189; el a ajuns cu hotarele pînă la Pataliputra. Succesorul său, Menandros, nu s-a menținut aici decît pînă spre 168, dar a păstrat și un regat în Pañjâb. Din această epocă, regiunile Cambaye și

Broach au fost incluse în circuitul comercial al grecilor. Se pare că primul reprezentant al dinastiei Sungga, Pushyamitra (176—140 ?), ar fi respins pe invadatori. Sarcina de a-i respinge dincolo de Indus a revenit nepotului său.

Importanța dinastiilor Sungga și Kânva n-ar putea fi minimalizată, deși ele n-au putut păstra imperiul Maurya. Administrația lor a fost mai puțin spectaculoasă decât aceea a lui Asoka, dar se poate afirma că ele au menținut o veche tradiție culturală și artistică în regiunile pe care le-au stăpinit; în epoca lor au fost săpate cele mai frumoase grote antice și au fost construite, între altele, celebrele monumente (stûpa) de la Bhârhut și Sânci, ale căror reliefuri figurate ilustrează așa de perfect descrierile literare ale vieții acelei epoci.

Pe de altă parte, budismul făcea progrese considerabile în propagarea sa: el se răspîndea nu numai în India, inclusiv în regiunile din sud (în special regiunea Amarâvati), dar atingea și pe unii indo-greci pînă în Bactriana; regele Menandros, de exemplu, a rămas celebru în tradiția budistă prin „întrebările” pe care le punea magistrului Nâgasena și ale cărui răspunsuri sînt un elogiu al budismului¹. Cît despre brahmanism, acesta evolua în același timp spre un teism din ce în ce mai pronunțat și spre o tradiție epică în concordanță perfectă cu structura războinică a Indiei din acel timp. În această epocă se fondează secte din ce în ce mai numeroase: adoratori ai lui Siva, pe care magistrul Lakulisa îi va organiza în curînd, ai lui Vishnu care tinde să devină simbolul mistic al păcii inimii, ai încarnării sale, zeul bucolic Krishna, ai cărui adoratori iau numele de *bhâgavata*, ai altei încarnări a sa, Râma, erou al marelui poem epic, Râmâyana. Că această formă afectivă a religiei indiene a putut place occidentalilor, avem o probă tangibilă în stîlpul, decorat cu pasărea mitică a lui Vishnu, Garuda, și consacrat lui Vâsudeva-Krishna; el a fost ridicat aproximativ în anul 100 î.e.n., nu departe de Vidisa, în Besnagar, de către grecul Heliodoros, originar din Taxila și ambasador al regelui Antialkidas pe lângă regele Sungga.

Către 80 î.e.n., regatul grec al Bactrianei se prăbușește sub presiunea crescîndă a seminomazilor ce veneau din Asia Centrală, ei înșiși izgo-

¹ *Milindapanha* („Întrebările lui Milinda”, nume pâli al regelui Menandros).

niți din această regiune de înaintarea hunilor din Mongolia interioară. Printre acești noi veniți, triburi scitice, iranizate și elenizate de suzeranii lor parți și cunoscuți de indieni sub numele de Saka, invadează vestul Indiei. Simultan, locuitorii Andhrei, a căror putere nu încetează să crească în Dekkan, exercită o presiune asupra regilor Sungga. În zadar aceștia din urmă cedează locul noii dinastii Kânva, India gangesică revine în curînd la fărâmițarea politică din care o scosese dinastia Maurya. O forță nouă, care va juca un rol important în India de nord, începe să se constituie în regiunile de nord-vest : aceea a nomazilor tokharieni veniți din Khotan (Asia Centrală) și vădînd afinități cu Iranul oriental. Desemnați sub numele de Kushâna, ei edifică un vast imperiu care se întinde de la Oxus pînă în cîmpia Gangelui, reunind astfel sub unica lor autoritate vechile posesiuni ale indo-grecilor și ale dinastiei Sungga. Al treilea suveran al lor, Kanishka², reprezintă apogeul acestei dinastii. El domnește la Mathurâ, în Nordul Indiei, ca și la Kapisî (în Kabul). Deși Kușanii, la urcarea pe tron a lui Kanishka sînt instalați în nordul Indiei de mai mult de un secol, acest monarh s-a reprezentat îmbrăcat cu tunica iraniană, pe cap cu boneta scitică și încălțat cu cizmele grele de cavaleri nomazi. Totuși, el a dat dovadă de un larg eclecticism : convertindu-se la budism, el a fost primul care a făcut să se reprezinte pe monedele sale efigia lui Buda, dar și pe cele ale divinităților iraniene ; el protejează la fel religia jaina și brahmanismul ; el ia în același timp titlul imperial indian de *mahârâja*, „mare rege“, titlul part de „rege al regilor“ (*râjatirâja*) și titlul chinez de „fiu al Cerului“ (*devaputra*). Așezat la răscrucea drumurilor comerciale cele mai active ale timpului, reunind sub o suveranitate unică regiuni modelate de secole de elenism și de influența iraniană concomitent cu tradițiile indiene, domnind peste o mare diversitate de populații obișnuite cu cosmopolitismul, Kanishka trebuie să fi posedat o puternică personalitate, a cărei amintire au păstrat-o tradițiile indiene, tibetane, chineze și mongole.

Aceasta este într-adevăr o epocă complet dominată de schimburi internaționale, fie de ordin comercial, fie intelectual.

² Datele în legătură cu acest suveran sînt ipotetice. Ultima teorie, datorată lui Roman Ghirshman, îi dă ca limite datele 144—185.

Fig. 1. Un rege kushan după o monedă. Sec. II.

În domeniul comercial, activitatea Romei este un factor preponderent, dar nici aceea a Chinei nu este mai puțin: „drumurile mătăsii“ care traversează continentul eurasiatic dintr-o parte în alta drenează înaintarea lentă a caravanelor și fac să se intensifice traficul obiectelor de lux și al materiilor prime pe parcursul lor; pe de altă parte, navigația de cursă lungă devine regulată grație folosirii regimului musonilor. *Emporia* romane sînt stabilite în diverse părți ale coastelor indiene, în special nu departe de actualul Pondichery. India beneficiază de aceste condiții diferite: ea exportă și importă atît pe mare cît și pe căile terestre și se îmbogățește considerabil; în așa fel, încît un ordin al împăratului Vespasian (69—79) interzice exportul aurului în India pentru a curma importanta pagubă pe care acest export o provoca astfel tezaurului imperiului. În sfîrșit, India stabilește ea însăși piețe comerciale în țările mărilor sudului, unde ea va atinge ceva mai tîrziu limitele extreme ale expansiunii ei spre sud-estul Asiei (Borneo și Celebes).

În această atmosferă de opulență și de călătorii neîncetate, se desfășoară evoluția religioasă și literară a Indiei. Dacă partea septentrională a țării beneficiază de unificarea politică pe care a stabilit-o aici dinastia Kushana, sudul nu s-a dezvoltat mai puțin și a fost martor la constituirea unor regate puternice, ca Pândya (regiunea Madura), Sâtakarni (în țara Andhra), Kerala (în Travancore), Chola, pe coasta Coromandel, cu Tan-

jore drept capitală. De acum înainte, întreaga Indie se înscrie în palmaresul intelectual al acestei strălucite epoci.

Din aceasta rezultă o înflorire literară și artistică: *Râmâyana* pare să fi fost terminată cam în această epocă, ca și compilația *Mahâbhâratei*; *Bhagavad-Gîtâ* ar fi fost redactată cam în același moment; în plus, Asvaghosha — pe care tradiția budistă îl consideră ministru al lui Kanishka — își scrie operele dramatice și morale, din care s-au găsit fragmente vechi în nisipurile Asiei Centrale. În sfârșit, sanscrita, veche limbă sacră a Vedelor, devine o limbă vie și se vulgarizează în așa măsură încât poate servi cerințelor oficiale, literare, profane și științifice, fiind folosită atât de budiști cât și de adepții brahmanismului.

Budismul își continuă transformarea și se răspîndește mereu mai departe; călugări indieni vin unul după altul în China și în Turkestan pentru a duce la bun sfârșit opera întreprinsă încă din secolul I, traducerea canoanelor și a principalelor texte ale dogmei și exegezei sale. Doctrina sa a evoluat mult și a căpătat un aspect mai mistic propunând adorării credincioșilor ființe caritabile, *bodhisattva*, dintre care unele au rol mesianic. Între doctrina veche și cea nouă se produce o schismă, provocată, fără îndoială, de influențele elenistice, semitice, iraniene, și chiar creștine, apoi maniheice care se amestecă în nord-vest.

Sciziunea cu totul pașnică este definitivă în secolul II. Theravada rămîne fidel primelor reguli, Mahâyâna sau „Marele Vehicul” ia atitudinea unui dogmatism negativist și se întemeiază pe o dialectică riguroasă, al cărei prozelit infocat devine Nâgârjuna (circa 150—200), originar din Dekkanul central. În același timp, se conturează un sincretism între budism și brahmanism. În aceste două religii, sectele se înmulțesc iar misticismul crește: teoria brahmanică a „adorării încrezătoare” (*bhakti*) capătă formă, în timp ce — prin reacția contra confuziei datorite efervescenței filozofice a momentului — dispar unul după altul „sistemele” (*darsana*) ortodoxe ale brahmanismului.

În sfârșit, o înflorire artistică ia amploare în toate regiunile Indiei: la nord-vest, sînt stilurile greco-budiste și irano-budiste, moștenitoare ale elenismului; la Nord, școala Mathurâ, abia iranizată de Kushâni și complet indiană, pe linia Bharhut și Sâñchî; la sud-est și la Mahârâshtra, stilurile andhra, rafinate și somptuoase. Arta budistă este pretutindeni

Fig. 2. Monedă a regelui Samudragupta (circa 335—375). Regele cântind din harpă arcuită (vină).

în plină înflorire, conservînd caracterul său narativ, atît de prețios pentru studiul acestei epoci. Artă brahmanică, pînă atunci aproape absentă din producția indiană, își face apariția (la Mathurâ, în special), ca și artă jaina. Artă profană, încă foarte puțin cunoscută, este reprezentată de admirabilele specimene de sculptură în fildeș găsite în Afganistan de Joseph și Ria Hackin, în 1937—1940, pe locul vechei Kâpisî, capitala de vară a Kushanilor.

Această strălucită epocă este urmată de o dezmembrare politică, iar avîntul intelectual pare să sufere o eclipsă. O nouă hegemonie, aceea a dinastiei Gupta, se conturează pe la 320 (?); ca și sub dinastia Maurya, mișcarea a luat naștere în Magadha, pămînt sfînt al budismului, în vechea capitală imperială Pâtaliputra. Se știe puțin despre primul suveran al noii dinastii, Chandragupta, afară de faptul că a trebuit să-și extindă destul cuceririle pentru a lua titlul de împărat (*mahârâjâdhirâja*). Această domnie era preludiul unei dinastii valoroase care avea să determine o adevărată epocă de aur a civilizației indiene.

Fiu al precedentului, Samudragupta (335—375 ?) își mărește teritoriul și practică cu sagacitate metoda indiană și feudală care constă în a-și atașa pe învinși ca vasali, reinstalîndu-i el însuși pe tronurile lor. El anexează astfel treizeci și cinci de state, iar puterea sa se întinde peste cea mai mare parte a Indiei septentrionale și centrale, reconsti-

tuind aproape în întregime imperiul lui Asoka, a cărui amintire rămîne mereu vie ; conștientă de toate acestea, dinastia Gupta se silește să-l imite : fără îndoială, nu este o întâmplare că primul ei împărat poartă același nume ca și bunicul lui Asoka, fondatorul dinastiei Maurya. Și este foarte evident scopul în care Samudragupta utilizează una din coloanele ridicate de Asoka aproape de Allahâbâd pentru a grava pe ea propriul său panegiric și enumerarea cuceririlor sale. Dealtfel, în ciuda secolelor scurse, mărturiile acestui „mare secol“ sînt mereu vizibile, în special în palatul lui Asoka de la Pâtaliputra, care nu va fi distrus decît în anul 411. Dacă este fără îndoială natural pentru niște monarhi ambițioși de a-și revendica astfel domnia cea mai prestigioasă a Indiei, acest lucru nu subliniază mai puțin dorința unei continuități bine stabilite în linia tradițională a civilizației indiene ; și, oare, nu este simptomatic să vedem, o mie șase sute de ani mai tîrziu, moderna Uniune indiană alegînd ca stemă națională celebrul „stîlp al lui Asoka“ decorat cu lei purtînd sub ei Roata Legii și găsit la Sárnâth.

Imperiul Gupta s-a mărit apoi sub Chandragupta II (circa 375—414), zis Vikramâditya („Soare de Eroism“), către vest (Mâlva, Gujârât, Kâthiâvâr) și sud (dincolo de Narbudâ) ; el ar fi anexat în plus Bactriana la nord-vest și Bengalul la est. Domnia sa marchează fără îndoială cea mai strălucită epocă a literaturii sanscrite clasice, reprezentată de Kâlîdâsa, al cărui teatru este tradus actualmente în lumea întreagă. Arta plastică atinge atunci un rafinament deosebit și o remarcabilă unitate de stil ; unul dintre ansamblurile cele mai prețioase ale acestei epoci este constituit de picturile murale, cu care regii Vākâtaka, vasali ai lui Chandragupta II (și fiindu-i chiar înrudiți prin căsătorie), au dotat mînaștirile budiste de la Ajantâ, în Mahârâshtra (secolele V—VI). Toleranța religioasă este dusă la maximum și permite înflorirea tuturor sectelor. Budismul este matur pentru o dezvoltare filozofică pe care o reprezintă cei doi magiștri Asangga și Vasubandhu (secolul IV sau V). Comerțul se dezvoltă și se intensifică în mările sudului, pregătind calea unei expansiuni peste mare a culturii indiene, atît de activă încît va face să înflorească, în secolele următoare, cele mai frumoase civilizații ale teritoriului indochinez și javanez.

Fig. 3. Capitel cu lei, Sarnath — temă adoptată ca stemă a Uniunii indiene.

Sub domnia lui Kumâragupta I (circa 414—455), fiul și succesorul lui Chandragupta II, dinastia a atins apogeul său. Din nefericire, o nouă amenințare apăruse la frontierele de nord-vest ale imperiului : aceea a hunilor. Fiul lui Kumâragupta, Skandagupta (455—467 ?), a reușit să-i stăvilească. Se pare că, de atunci, a domnit o oarecare confuzie în familia imperială, antrenând poate o nouă dezmembrare teritorială. Când hoardele barbare, dobândind o forță armată redutabilă, au năvălit spre valea Gangelui puțin după anul 485, dinastia Gupta n-a putut opri înaintarea lor devastatoare, în ciuda actelor personale de curajos sacrificiu.

Timp de cincizeci de ani, au avut loc numai scene de groază ; mănăstirile budiste, universitățile care făceau faima civilizației indiene au fost dărâmate pînă la temelii, călugării persecutați ; deportările și omorurile se numărau cu miile. Împăratul Buddhagupta (475—494 ?) a fost izgonit

din Mâlva, iar teribilia invadatori, conduși mai întâi de șeful lor Torâ-mâna, apoi de fiul său, crudul Mihiracula (circa 500—540), au ajuns pînă în Magadha, acumulînd ruine și dezastre în trecerea lor. Dinastia Gupta a supraviețuit totuși, dar era atît de slăbită încît prinții ei n-au mai fost decît niște șefi de stat locali.

În timp ce dinastia Gupta suferea astfel persecuția barbarilor, regatele Dekkanului se întăreau necontenit; în special Pallavii în țara tamulă (Kâñchîpuram) — al căror rege Vishnugopa este contemporanul lui Samudragupta — și Sâlukya occidentali (Bâdâmi) care perpetuează în Mahârashtra impulsia culturală și artistică dată de dinastia Vâkâtaka, mai ales la Ajantâ. Slăbirea dinastiei Gupta permite în plus statelor din nord și din centru să-și consolideze propria lor putere: între altele statul Valabhî în vest (Kâthiâvâr și regiunea Surât și Broach) și statul Thanesvar, situat la extremitatea occidentală a Doâbului, în care Kanauj devine capitala, care a fost totdeauna mult rîvnită.

Regruparea Indiei septentrionale și centrale sub o autoritate unică, pentru ultima oară înainte de epoca medievală, a revenit unui prinț din Thanesvar, Harsha (605—647). Personalitatea sa este mai bine cunoscută decît aceea a altor suverani indieni grație povestirilor pe care pelerinul chinez Hiuan-tsang ni le-a lăsat. El se încadrează, dealtfel, în întregime în linia tradițională a Indiei: eclectic și tolerant pe plan religios, protector al culturii spirituale, el însuși ar fi autorul mai multor piese de teatru și a două imnuri budiste de o subtilă perfecțiune. Bâna, ultimul ca dată dintre „romancierii” sanscriți, era poet la curtea sa, favoritul și bardul său. În domeniul administrativ, Harsha perpetuează tradiția lui Asoka, asigurînd astfel continuitatea civilizației indiene fără întrerupere de la începuturile istoriei sale. Oricît de efemeră ar fi fost — vreo patruzeci de ani — această redresare politică și culturală (înainte de prăbușirea care îi va urma) — n-a garantat mai puțin supraviețuirea strălucitei epoci a dinastiei Guptilor, nu numai în întreaga Indie, ci și în țările de peste mare unde stilul gupt a avut răsunete prelungite. Harsha a menținut cu succes relațiile diplomatice ale predecesorilor săi cu China și Asia Centrală; în India au venit călugări străini să viziteze locurile sfinte ale budismului, să se instruiască sau să predea în univer-

sitățile reconstruite după trecerea hunilor. Activitatea comercială a fost reluată. Pe scurt, măreția Indiei imperiale era restaurată.

Ea nu era restabilită decât pentru puțin timp : îndată după moartea lui Harsha, imperiul său s-a fărâmițat, de data aceasta definitiv. Domnea anarhia. O pagină era întoarsă : de aceea cercetarea noastră asupra vieții cotidiene a Indiei antice se oprește cam la anul 650. Aceasta nu pentru că civilizația indiană s-ar fi întrerupt brusc, ci pentru că absența unei puteri centrale nu mai permite să vorbim de o singură Indie ; istoria trece pe plan local și am putea spune, de acum înainte, „Indiile“.

Totuși, societatea păstrează caracterul care îi era propriu de mai mult de un mileniu : dacă se examinează documentele datînd din epoca Sungga, din epoca Gupta sau din evul mediu, se constată aceeași bază feudală, aceeași compartimentare în caste și în corporații, aceleași rituri casnice. Diferențele privesc mai ales modurile vestimentare, un anumit număr de obiceiuri populare și ritualurile religioase și normele legislative. Restul rămîne în cadrul tradițional : persoana regelui, pompa care îl înconjură, îndatoririle ca și plăcerile sale, descrierea capitalei, oricare ar fi ea, mentalitatea indivizilor par identice cu cele din timpul de altădată. Cum ar fi altfel, de vreme ce familiile ortodoxe ale brahmanismului trăiesc în secolul XX după principii care au fost cele ale strămoșilor lor din timpuri imemorabile ? Departe de a trebui să fie considerate ca arhaice, aceste principii s-au dovedit a fi cea mai sigură garanție a perenității civilizației indiene, cu toate vicisitudinile la care ea a fost supusă mai tîrziu.

TABEL CRONOLOGIC

<i>Date</i>	<i>Fapte istorice</i>	<i>Arta și literatura</i>
c. 3500—3000	Civilizația Belucistanului.	
c. 2500—2000	Civilizația zisă a Indusului.	
înainte de 1500	Invazia arienilor în Pañjâb.	Compunerea Vedelor <i>Rigveda</i> .
c. 1400		<i>Atharvaveda</i>
c. 1300		<i>Yajurveda</i> albă
c. 1000—800	Arienii în Doâb.	Brahmanismul : <i>Satapathabrâhmana</i> ; cele mai vechi <i>Upanishade</i> .

c. 558	Nașterea lui Buda.	Budismul și religia jaina
c. 540	Nașterea lui Jina.	
c. 538	Primul regat al Magadhei.	
518—515	Cucerirea bazinului Indusului de către Darius I.	
c. 478	Moartea lui Buda.	
c. 468	Moartea lui Jina.	
Secolul IV (?)		Gramaticul Pânini.
331	Alexandru cel Mare al Macedoniei, învingător al lui Darius III.	
327—325	Campania lui Alexandru. El se ciocnește cu Pûru (în Panjâb).	
323	Moartea lui Alexandru.	
322	Chandragupta Maurya.	
317—316	Înfrângerea grecilor în Nord-Vest.	
313—312	Chandragupta Maurya, rege al Magadhei.	Megasthenes la curtea din Pâtaliputra.
305	Seleukos tratează cu Chandragupta.	
289	Urcarea pe tron a reprezentantului dinastiei Maurya, Bindusâra.	
c. 264	Urcarea pe tron a reprezentantului dinastiei Maurya, Asoka.	
c. 260	Încoronarea lui Asoka.	
c. 251	Asoka cucerește Kalingga.	
c. 250	Asoka se convertește la budism.	Coloane comemorative și edicte imperiale.
c. 227—226	Moartea lui Asoka.	
c. 189	Invadarea Indiei de către Demetrios.	
c. 176	Urcarea pe tron a lui Pusyamitra Sungga (pînă la circa 140?).	
c. 168	Regele Menandros se retrage din Magadha în Panjâb.	
	(pînă la circa 145).	
c. 150		Stûpele de la Bharhut și Sâncî.
		Filozoful budist Nâgasena.
		<i>Milindapanha</i> .
c. 130	Invazia Yue-tche în Bactriana.	
c. 100		Coloana lui Heliodoros la Besnagar.
c. 90—80	Invazia neamului Saka (indosciți). Prăbușirea regatelor grecești din Bactriana.	
		Gramaticul și filozoful Patanjali (autorul <i>Mahâbhasyei</i>)
c. 170	Căderea dinastiilor Sungga și Kânva.	
	Ridicarea dinastiei Andhra în Sud.	<i>Vedikâ</i> din Bodh-Gayâ.
		Sanctuarul și mănăstirea de la Bhâjâ.

ERA CREȘTINA

c. 30
78

Începutul puterii Kushânilor.
Era saka.
Extinderea puterii Kushânilor în India.

Toranele de la Sâncî.

c. 100

După schisma budistă, extinderea Mahâyânei. Școlile de la Mathurâ și Amarâvatî. Terminarea *Râmâyanei* și a compilării Mahâbhâratei.

c. 125

Satakarni (Andhra) Gotamiputra, învingătorul satrapilor Mahârâsh-trei.

c. 144

Urcarea pe tron a Kushanului Kanishka.

c. 185

Moartea lui Kanishka.

Begrâm din Kâpisî-Redactarea Bhagavad-Gîtei. Dramaturgul Asvaghosha.

c. 200 (?)

Filozoful budist Nâgârjuna.

c. 300 (?)

c. 320

Urcarea pe tron a Guptului Chandragupta I.

Așezările de la Nâgârjunakonda și Goli-

c. 335—375 (?)

Samudragupta.

„Căruciorul de lut ars” (*Mricchakatikâ*)

c. 375—c. 414

În Dekkan: Visnugopa Pallavul Chandragupta II.
În Mahârâshtra, vasalii săi Vâkâ-taka.

„Stilul frumos” de la Ajantâ.

Filozofii Asangga și Vasubandhu.

Poetul și dramaturgul Kalidâsa.

c. 414—455.

Kumaragupta I.

c. 455—467 (?)

Skandagupta.

c. 475—494 (?)

Buddhagupta.

485

Hunii heftaliți devastează India de Nord. Hunul Torâmâna.

c. 490

Începutul regatului Valabhi.

c. 500—540

Hunul Mihiracula în Magadha.

605—647

Harsha din Kanauj.

Poetul Bâna.

Pelerinul budist chinez Hiuan-tsang (630—644).

Așezarea de la Mâvalipuram.

Structura socială și principiile sale religioase

Aceia care nu execută muncile proprii castelor lor sînt numiți distrugători de opere de către aceia care trăiesc în legea „stagiilor de viață” (*âsrama*).

Vâyupurâna, VIII.

Dacă istoria politică a Indiei este făcută din cuceriri teritoriale și din alternări de perioade de anarhie și unificări imperiale, nu se poate separa de ea evoluția religiei, care a avut un loc atît de preponderent în atitudinea ei generală. În nici o altă civilizație, poate, religia n-a fost atît de intim legată atît de conducerea treburilor publice cît și de comportamentul uman. Ea apare, în India antică, ca baza însăși a structurii sociale și ca fundamentul colectivității indiene.

În epoca de care ne ocupăm, au trecut de mult timpurile vedice, în care sacrificiul constituia manifestarea primordială a religiei, iar eroarea rituală ținea loc de păcat major. Încă de mai multe secole, societatea indiană poseda în comun marile principii ale brahmanismului, cărora budismul le adusese corectivul unei morale la scara umană. Aceste principii se bazează pe noțiunea dramei în care sufletul individual (*âtman*) este cufundat: deși noțiunea de suflet comportă numeroase variante în funcție de diferite școli, aceasta este concepută, de la *Upanishade* încoace, ca de aceeași natură ca și „Eul” universal. Această revelație capitală a declanșat toată speculația posterioară. Schematizînd puțin, se poate spune că acest suflet individual este inexorabil antrenat într-un ciclu de renașteri succesive (*samsâra*), care este determinat de faptă (*karman*). Karmanul este conceput ca efectul faptelor trecute, condiția faptelor viitoare; el se atașează de suflet și provoacă în el bucurii și suferințe, ducîndu-l la răsplată sau la pedeapsă. O faptă meritorie diminuează suma renașterilor viitoare; o faptă rea o mărește. Acest principiu a fost admis de toate sistemele filozofice ale Indiei, care l-au comentat la infi-

nit. Fiecare dintre ele a încercat să propună o soluție acestei legi : unii prin dobândirea cunoașterii spirituale, prin asceză sau prin mistică, alții prin morală, majoritatea prin darul caritabil. Întrucât îl privește, budismul, s-a erijat mai mult decât alt sistem în doctrina de mântuire și a observat o atitudine originală constând în negarea realității *âtmanului*, păstrând totodată noțiunea *karmanului*, al cărui efect nu se repercutează asupra individului decât la fiecare renaștere a unei ființe vii. El își deduce din ea teoria cauzalităților după care suferința nu poate fi abolită decât prin suprimarea dorinței, care este geneza sau întreținerea *karmanului*.

Consecințele *karmanului* nu sînt limitate la ordinea morală sau eshatologică : ele se aplică la întreaga ordine universală sau *dharma* și, în consecință, la structura socială a lumii ariene care o rezumă și care este fondată pe o diviziune în caste. Această noțiune nu apare în textele vedice cele mai arhaice, dar nu este îndoielnic că arienii au impus-o treptat, codificînd-o mereu mai mult, pentru a menține o distincție rasială, pentru a nu spune rasistă, între propria lor rasă socotită pură și rasa populațiilor ale căror teritorii le invadaseră ; o confirmare a acestor încercări pare adusă de numele de *varna*, culoare, cu care se desemnează grupurile astfel catalogate.

În epoca brahmanismului „clasic”, societatea indiană se rînduiește după *dharma*, care este în același timp un statut, lege, etică și religie, și a cărei sursă este Veda. Diviziunea societății în caste a căpătat încă de atunci o rigiditate, căreia noțiunea de *karman* îi adaugă un caracter redutabil, dacă nu dezesperant ; datorită *karmanului* său, individul este subordonat unei caste precise și ca atare supus funcțiilor și obligațiilor inerente acestei caste. Consecințele unei astfel de legi sînt uneori foarte grave pe plan individual, și tocmai contra repercusiunilor ei s-au ridicat vederile umanitare ale budismului, opunînd acestei clasificări de fapt valoarea individuală, puritatea inimii, noblețea sentimentelor. Aceasta însemna propovăduirea unei adevărate revoluții sociale ale cărei rezultate nu puteau să pară decât funeste și odioase în ochii hindușilor ortodocși. Căci atitudinea budistă nu atingea numai ordinea socială, relevînd inegalitatea dintre privilegiați și dezmoșteniți, dar răsturna și noțiunile cele mai înrădăcinate ale purității rasiale, deci pe aceea a dogmatismului sacerdotal.

Conform tradiției, castele sînt în număr de patru : *brahmanii* sau preoții, *kshatriya* sau războinicii și nobilii, *vaisya* sau „oamenii liberi” și *sûdra* sau clasa servilă. Primele trei au dreptul la Veda, cea de-a patra este exclusă de la ea, deși aparține, ca și celelalte, *dharmei*. Brahmanii și *kshatriya* constituie cele două clase conducătoare și își împart suveranitatea spirituală și laică. Toți aceia care nu aparțin niciuneia din aceste patru caste sînt plasați deci în afara sistemului și nu au, ca să zic așa, nici o existență socială. În sfîrșit, fiecărei caste îi sînt atribuite funcții bine definite : brahmanilor, să predea Veda ; vaisylor, să muncească ; sûdriilor să servească. Contactele, căsătoriile între persoane de caste diferite sînt interzise. Dar, ca în multe alte domenii, este distanță de la teorie la practică și se pare că India brahmanică n-a reușit niciodată să mențină aceste principii în rigoarea lor și că a trebuit mereu să se pună de acord cu faptele.

BRAHMANII

Prin definiție, „cei ce posedă *brahmanul*”, adică puterea sacră grație formulei rituale (*brahman*), sînt preoții, cei care au studiat Veda, baza oricărei cunoașteri. Autorizați să aducă sacrificii în epoca vedică, ei sînt desemnați încă din epoca „clasică” să celebreze serviciile religioase pentru ei înșiși și pentru alții. Ei au de asemenea puterea de a combate eficient orice influență nefastă cauzată de o eroare rituală, chiar ușoară. În consecință, ei sînt apți să predea Veda, să facă și să primească daruri (cf. *Manu*, I, 88 și următoarele). Într-un cuvînt, ei sînt destinați să ducă o viață religioasă, intelectuală și sfîntă, înconjurată de respect, încărcată de toată demnitatea unei ascendențe pure, și în principiu scutită de grija pentru cîștigarea existenței. Celibatul nu le este impus, ci dimpotrivă.

Caracterul sacru al funcției lor le permite să beneficieze — chiar în teritoriile cu predominanță budistă — de un mare număr de prerogative și scutiri. Astfel, ei au privilegiul de a primi, individual sau colectiv, daruri sau domenii uneori de o importanță considerabilă. Or, donația, în India antică este o instituție imemorială care determină, în beneficiul donatorului, o răsplată sigură în viața aceasta și în cele următoare ; ea nu este

considerată numai ca o obligație, ci și drept cel mai important mod de a achita datoria pe care orice ființă o contractează față de zei prin însuși faptul că s-a născut. De aceea, brahmanii n-au uitat niciodată să reamintească virtutea darului. Dar, cu prudență, legislația nu admite în general ca donatorul să dezmoștenească complet familia sa în folosul brahmanilor. Cu toate acestea ei nu primesc mai puține bunuri substanțiale, printre care „darul de pământ” este considerat drept cel mai bun căci „el eliberează de orice păcat”. Astfel brahmanii au intrat în posesia unor vaste domenii, ale căror venituri le încasau; ei aveau dreptul de a le cultiva cu sclavi și șerbi; ei primeau de asemenea clădiri publice și private, chiar sate întregi. În plus, ei erau scutiți de impozite, căci ei le achitau „sub formă de fapte pioase”.

Acest caracter sacru care le este propriu, interzice ca ei să fie condamnați la pedeapsa cu moartea, la tortură sau la o pedeapsă corporală oarecare. Cea mai grea pedeapsă care poate să le fie aplicată este retezarea cocului lor; aceasta nu este deloc o glumă, ci este un gest simbolic, de o semnificație profundă: acest coc, pe care ei îl poartă innodat pe vârful sau pe o parte a craniului, este semnul vizibil al inițierii lor brahmanice și ei îl păstrează intact toată viața adică de la vîrsta de trei ani de cînd au primit tonsura rituală (shudākarma). Suprimarea acestui coc echivalează deci cu proclamarea excluderii lor din casta brahmanică și această pedeapsă are grave consecințe; această excomunicare condamnă pe cel care este obiectul ei la scoaterea în afara legii; dezrădăcinat pentru totdeauna, expulzat de pretutindeni, reprob de toate castele, el n-are altă posibilitate decît să se expatrieze. Este o moarte atît socială cît și morală¹. Invers, o pagubă adusă unui brahman este pedepsită cu o mare severitate.

Mulți brahmani sînt demni de respectul cu care sînt înconjurați; ei duc o existență simplă și pioasă, disprețuind profiturile materiale și îndeplinind cu pietate obligațiile castei lor. Ei țin loc de învățători rurali, predau în universități, sau în vreo sihăstrie de pădure; acolo, în colibe modeste de bambus, ei se dedică obligațiilor lor religioase, meditației și învățămîntului, bucurîndu-se în toată simplitatea de plăcerile și aus-

¹ *Matanga-jataka*, nr. 497; *Cowell*, vol. IV, p. 242.

teritățile unei vieți frugale dar poetice, în intimitatea animalelor sălbatice pe care blindețea lor le domesticește. Dar, alături de acești brahmani care, neștiuți de nimeni și fără fanfaronadă, îndeplinesc cu o reală puritate sufletească obligațiile castei lor, sursele literare zugrăvesc un alt tip de brahmani mult mai puțin respectabili: profitând de știința magică pe care au căpătat-o prin studiul anumitor texte vedice sau brahmanice, ei nu ezită să exploateze credulitatea și firea superstițioasă a vulgului și își câștigă existența ghicind norocul sau dedându-se unor practici de vrăjitorie. Mai ales la țară, se întâlnesc șarlatani autentici; în zadar ei sînt disprețuiți mai mult sau mai puțin deschis, este de crezut că sînt la fel de temuți.

Între aceste două extreme, există o diversitate întreagă de brahmani care exercită meserii sau profesii fără legătură cu caracterul lor sacerdotal: actori, patroni de tripouri, pseudomedici, perceptori, șefi militari, directori de întreprinderi de cărăușie², spioni, uneori chiar servitori salariați. Se mai menționează că unii dintre aceștia sînt plugari, alții măcelari, deși aceste două activități sînt dezaprobată de ortodoxia brahmană, căci ele atentează la viața animalelor mari și microscopice³. Este posibil ca toți aceia să se consacre acestor profesii incompatibile cu puritatea castei brahmane din cauză că trăiesc într-o societate cu majoritate budistă și sînt constrînși să-și câștige existența fără să spere că vor primi tradiționalele donații. Ei sînt autorizați la aceasta prin legea pe care fiecare castă o poate aplica în caz de „nenorocire” și care permite indivizilor să exercite profesii în mod normal reprobate. Este posibil, de asemenea, ca narațiunile budiste să exagereze criticile lor și să dea curs liber prejudecăților lor contra unei caste detestate în mediul budist. Totuși, defectele celor mai puțini buni dintre ei nu îndreptățesc, fără îndoială, opinia defavorabilă despre brahmani; îngîmfarea lor, datorită orgoliului purității, ipocrizia și conduita echivocă de care se fac vinovați uneori, imunitatea de care se bucură pînă și în fața tribunalelor, toate acestea nu fac decît să atragă gelozia celorlalte caste și provoacă dezaprobarea oamenilor sincer virtuoși. Cu aceste critici, am ajuns la

² *Phandana-jātaka*, nr. 475; *ibidem*, vol. IV, p. 130.

³ Li se interzicea de asemenea să facă negoț cu fructe și ierburi medicinale Cowell, vol. IV, p. 229, n. 1.

niște povești savuroase⁴, care nu trebuie să ne facă să uităm pentru aceasta pe marii brahmani, a căror valoare intelectuală și înaltă moralitate au onorat societatea indiană, menținând-o în tradiții elevate. Unii dintre aceia au jucat un rol important în conducerea regatului, ocupând posturi înalte la curte și deținând, de la domnie la domnie, funcția de capelan regal (*purohita*), chiar pe lângă suveranii budiști.

NOBILII RĂZBOINICI

A doua castă deține funcția de guvernare. Ea constituie o veritabilă aristocrație, înstărită, sau neînstărită, care s-a substituit vechii nobilimi provenite din clanuri. Poate că la origine ea a fost redusă la rege, la familia sa, la anturajul său și la vasalii săi dar, în epoca pe care o studiem, denumirea de *kshatriya* este mult extinsă și nu mai are o aplicare rezervată numai acelor care practică cariera armelor și joacă rolul de războinici. Acest caracter absolut militar persistă totuși în educația care le este dată, căci, în afară de știința vedică, li se predă mînuirea armelor și se dezvoltă în ei aptitudinile lor ereditare de comandanți de oști. În felul acesta ei sînt desemnați pentru ocuparea posturilor de guvernatori, de generali, de administratori sau de înalți funcționari.

Regele aparține cel mai adesea acestei caste. El este *kshatriya* prin excelență, acela care domnește și guvernează, acela care cucerește și care menține ordinea. De aceea, casta *kshatriya* este considerată în special în cercurile budiste — ca preeminentă; într-adevăr, ea este în concurență cu casta brahmanilor, însă membrii ei recunosc în general superioritatea brahmanilor în virtutea caracterului lor sacerdotal.

Dacă anturajul regelui este recrutat de obicei dintre *kshatriya*, dacă armata este compusă în mare măsură tot din reprezentanții acestei caste, mulți dintre acești nobili nu exercită însă arta militară și sînt autorizați să-și cîștige existența în diverse moduri, consacîndu-se fie comerțului, fie meșteșugurilor. Aceștia păstrează, ca și ceilalți, privilegiile care aparțin castei lor și dintre care cele mai tipice sînt, poate, cele două forme de căsătorie la care au dreptul în mod special; mai special aceea care constă

⁴ Cf. A. Foucher, *Les Vies antérieures du Bouddha*.

În răpirea logodnicei — amintire îndepărtată a rapturilor din timpul campaniilor militare — și aceea în care căsătoria este încheiată cu învingătorul unui concurs a cărui probă majoră este o întrecere în tragerea cu arcul.

OAMENII LIBERI

Deși *vaisyas* sau „oamenii liberi” au dreptul, ca și brahmanii și kshatriya, la învățămîntul Vedei și, în consecință, sînt integrați în sistemul *dharmei*, ei sînt considerați categoric ca inferiori. La origine, ei constituiau clasa agricultorilor și acest caracter modest îi destina fără îndoială pentru impozit și corvoadă. În epoca clasică, situația lor s-a îmbunătățit mult: din simplii arendași, ei devin adesea mari proprietari funciari; mulți dintre ei exercită profesii lucrative și în același timp onorabile, ca acele de experți de bijuterii, de țesături, de metale, de mirodenii și de parfumi, a căror cunoaștere este mult apreciată chiar de către kshatriya.

Reforma socială provocată de concepțiile budiste a favorizat dezvoltarea *vaisyilor*, care au format curînd un fel de burghezie, căci aceste concepții le-au permis să se ridice deasupra disprețului în care erau ținuti de cele două clase conducătoare: tocmai de aceea budismul a recrutat dintre ei pe cei mai zeloși partizani ai săi. Ei au făcut averi mari cîștigate mai ales din comerțul maritim și caravanier; și au format corporații (*sreni*) puternice de care statul și administrația au trebuit să țină seama.

Mulți dintre ei au ajuns uneori în posturi înalte și n-a fost rar cazul cînd un rege și-a ales consilierul dintre ei. S-au păstrat totuși unele reminiscențe originare: așa cum altă dată executau corvezile, tot așa de acum înainte ei suportă cele mai grele sarcini fiscale ale ansamblului societății. Ei corespund astfel funcției care era a lor de la origine: aceea de a munci și de a cîștiga bani pentru a hrăni casta sacerdotală, scutită de munca pămîntului (căci aceasta este impură), și casta războinică, ocupată cu cucerirea de teritorii. Astfel antrenați să întrețină o parte a populației în afară de propriile lor familii, aptitudinile lor s-au dezvoltat și i-au făcut să cîștige avere și considerație. Și astfel, tezaurul statului a putut grație lor, să recupereze golurile pe care le provocau donațiile făcute brahmanilor și cheltuielile de ceremonial.

CLASA SERVILĂ

Născuți, sau mai bine „renăscuți“, pentru a servi pe celelalte trei clase, *sûdra*, sînt reduși la o foarte sensibilă inferioritate socială și religioasă. Casta lor pare să fi integrat, în epoca vedică, pe indigenii cu pielea închisă învinși de arieni, cărora li s-au adăugat mai târziu arienii de condiție modestă și alți decăzuți din diverse motive. Deci, chiar de la origine, ei sînt nu numai disprețuiți, ci și socotiți impuri. Ei fac parte totuși din *dharma*; dar ei nu se bucură decît de recursul în justiție, de eventuala posibilitate de a studia textele anexe ale Vedei (Purâna și Tantra) și de a asista la riturile private, cu excepția celorlalte. La atîta se rezumă drepturile lor.

Datoriile lor sînt mult mai grele, căci ei nu pot să se elibereze de servitutea în care i-a plasat nașterea lor. În acest caz teoria *karmanului* capătă întreaga sa semnificație: nașterea în cutare sau cutare castă fiind rezultatul faptelor săvîrșite în existențele anterioare, aceasta implică că *sûdra* au la pasivul lor o sumă grea de fapte rele. Cum acest pasiv apasă asupra întregii vieți prezente neputînd fi modificat decît la renașterea următoare, nu există pentru ei nici o speranță de a-și ameliora situația prea curînd. Ei n-au decît un mijloc de a se renaște într-o clasă superioară: acela de a îndeplini cu o conștiință impecabilă datoriile care sînt acum ale lor. Această concepție — care determină un complex de inferioritate ușor de înțeles — este întreținută cu grijă de clasele conducătoare și caracterizează comportamentul fiecărui individ în întreaga Indie.

Deși sîntem destul de prost informați asupra compoziției acestei caste, ea pare să cuprindă servitori de tot felul, salariați, subordonați, muncitori, lucrători sau persoane subalterne. Acestora li se adaugă mici funcționari și modești meșteșugari, unii putînd totuși să exercite profesii relativ lucrative, chiar să cultive pămîntul. În ansamblu, ei sînt prea conștienți de situația lor de disprețuit pentru a încerca să scape de ea; totuși n-ar trebui să credem că ei duc o existență insuportabilă. Mulți dintre ei lucrează în contul unor bogați comercianți și proprietari funciari; ei primesc un salariu, sînt hrăniți și cazați — fie în incinta locuinței patronului, fie la exterior — și beneficiază de avantaje în natură:

muncitorii agricoli, de exemplu, primeau o parte în natură în valoare de o cincime, dacă erau hrăniți și cazați, de o treime dacă nu erau ; ei rămân legați de aceeași familie din tată în fiu. Starea lor dezonorantă îi silește să nu mănince decît resturile hranei stăpînului, să nu poarte decît hainele vechi ale acestuia, și să nu se servească decît de obiecte de rebut. Se recomandă să fie tratați decent, iar legea îi protejează oarecum : patronul este obligat să încheie un contract cu ei, care enumeră drepturile și datoriile celor două părți și ține cont de persoanele care sînt în sarcina subalternului. Dacă acesta este invitat să facă dovadă de zel și de capacitate profesională, patronul este obligat la rîndul lui să-i furnizeze instrumentele necesare muncii sale și să înlocuiască pe acelea care sînt uzate sau defecte. Contractul precizează durata muncii, salariul, avantajele în natură care, în mod curent se adaugă salariului. Dacă omite să-i plătească sau reziliază contractul în mod nejustificat, patronul poate fi urmărit în justiție.

Sûdra sînt pasibili de impozite care par relativ mici ; în schimb, ei sînt constrînși tot anul la corvezile datorate statului ; ei datorează mîna lor de lucru una sau două zile pe lună, în special cei care prepară orezul, făina, uleiul, zahărul, cei care lucrează în atelierele de tors, de țesut, în fabricile de arme și de material militar. Uneori, aceste corvezi pot fi achitate vărsînd o sumă de bani.

Dar clasa servilă nu este omogenă : în ea se disting „purii” sau „neexclușii” și „exclușii”. Aceștia din urmă nu sînt diferențiați sub nici o formă de „oamenii fără castă”.

„CEI FĂRĂ CASTĂ”

Prin însăși starea ei nedemnă, această parte a populației este prost definită de textele sacerdotale care numesc pe membrii ei „ultimi născuți”, „josnic născuți” sau „ținuți de o parte de vase (rituale)”. Ei sînt aceia pe care noi îi desemnăm, în epoca modernă, sub numele de *paria* sau de intangibili. Ei cuprind o serie de subcaste, dintre care aceea a așa-numiților *chândâla* este cea mai frecvent citată. Toți oamenii fără castă practică meserii disprețuite, chiar reprobate, fie pentru că ei aten-

tează la viața oamenilor, sau a animalelor, fie pentru că munca lor atrage după sine o murdărire. Astfel sînt vînătorii, pescarii, măcelarii, tăbăcarii, călăii, groparii, cioclii, vînzătorii de lichioruri, măturătorii și, în anumite epoci, împletitorii de coșuri și rotarii.

Dintre toți aceștia, situația unui chândâla este cea mai defavorabilă ; lumea i-a numit mai tîrziu „intangibili“ datorită impurității lor. Ei trăiesc în sate izolate sau în cartiere exterioare și vorbesc o limbă coruptă, pe care o putem lua drept un dialect⁵. Purtînd teoretic haine luate de pe cadavre (ei sînt adesea călăi și ciocli), luînd masa în vase sparte și neavînd dreptul decît la podoabe de fier, uciderea unuia dintre ei atrage asupra unui brahman aceeași pedeapsă ca și pentru faptul de a fi ucis un cîine.

Identificați de societate ca fiind ceea ce este mai josnic în genul uman, ei trebuie să evite cu grijă să profaneze prin contactul lor pe membrii castelor și chiar să se expună vederii lor. Pentru aceasta, ei nu circulă în afara satelor și cartierelor lor decît sunînd din huruitoare pentru a anunța apropierea lor. Cînd, din întîmplare, un om de castă își aruncă privirea asupra unuia dintre ei, el este obligat să execute rituri purificatoare ; aflînd că a privit chiar inconștient, un chândâla, primul său gest este acela de a-și întoarce fața cu mare grabă ; apoi el își spală ochii cu apă parfumată pentru a înlătura nenorocirea ; după aceea el trebuie să se abțină de la mîncare și de la băutură toată ziua⁶. Frica sa de a se fi pătat merge așa de departe, încît el se teme chiar de a fi atins de vîntul care, mai înainte, ar fi putut trece peste corpul unui chândâla⁷, sau dacă nu cumva umbra unuia dintre acești nenorociți să facă paravan între propria sa persoană și soare. La rîndul său, chândâla este socotit responsabil de a fi provocat această pată la altul, chiar cînd acest lucru este involuntar ; dealtfel, este mai bine pentru el să se ferească de acest lucru cît mai mult cu putință, căci mînia oamenilor de castă se abate atunci asupra lui : ei îl chinuie pînă ce-și pierde cunoștința și poate fi sigur de acum înainte că va renaște în corpul unui animal, ceea

⁵ *Chitta-Sambhûta-jâtaka*, nr. 498 ; Cowell, vol. IV, pp. 244—245.

⁶ *Mâtanga-jâtaka*, nr. 497 ; *ibidem*, vol. IV, p. 236 ; *Chitta-Sambhûta-jâtaka*, loc. cit.

⁷ *Setaketu-jâtaka*, nr. 377 ; Cowell, vol. III, p. 154.

ce îndepărtează considerabil momentul în care el va putea să se elibereze de transmigrație⁸, dacă va ajunge vreodată la acest moment. Cu atât mai mult este imposibil să participe la hrana acestora, chiar dacă ar trebui să moară de foame⁹.

În aceeași categorie a oamenilor fără castă sînt clasați străinii, dar ei nu suferă aceleași jigniri, deși sînt „intangibili“ pentru motivul că nu aparțin *dharmei* și nu sînt inițiați în Veda. Lumea îi numește *mleccha*, termen care desemnează pe barbari și care se traduce textual prin „bolborositori“. Mulți dintre ei sînt simplii voiajori, comercianți îndrăzneți, aventurieri în căutare de avere; acestora le sînt asimilați ambasadorii, delegații oficiali, ca și călugării, savanții și literații veniți să viziteze India, să predea sau să se instruiască aici, în special în universitățile budiste. Termenul de *mleccha* se aplică mai ales invadatorilor și, cum aceștia pătrund de obicei în India prin regiunile din nord-vest, în iconografie există tradiția de a-i reprezenta îmbrăcați cu costumul purtat în regiunile „reci“, adică acela al părților iranizați sau elenizați; de asemenea, ei sînt înzestrați cu trăsături accentuate menite să demonstreze și mai mult originea lor îndepărtată.

Deși nobilii străini sînt onorați așa cum se cuvine, nu se pot încălca în favoarea lor anumite reguli esențiale: riturile ospitalității, de exemplu, n-ar putea fi complete atunci cînd ei sînt primiți într-o familie de brahmani și nici un om de castă bună nu va putea lua masa în compania lor. Dar li se rezervă o sărbătoare specială, la care se adună anual toți *mleccha*, ceea ce lasă să se presupună că mulți dintre ei locuiau acolo de mult timp. În foarte multe rînduri, dealtfel, indianizarea străinilor a fost efectivă: atunci ei au fost introduși într-o castă, uneori nobilă, și asimilați de către societatea indiană.

În sfîrșit, asceții sînt clasați în categoria celor fără castă, pentru că detașarea lor completă de societate îi face să concretizeze termenul de „fără castă“. Ei sînt foarte respectați.

⁸ *Chitta-Sambhûta-jâtaka*, loc. cit.

⁹ *Satachamma-jâtaka*, nr. 179, *ibidem*, vol. II, p. 57. A se vedea și *Bhadda-sâla-jâtaka*, nr. 465, *ibidem*, vol. IV, p. 92, unde un rege, avînd o fiică cu o sclavă, face uz de un subterfugiu pentru a nu lua masa cu ea.

Însă toate acestea nu sînt decît excepții. Clasa dezmoștenită a intangibililor este masiv compusă din niște bieți nenorociți, pe care lumea îi copleșește cu dispreț și care se învecinează cu „micștii“.

„MICȘTII“

Statutul castelor (*varnadharma*) n-a putut fi aplicat într-un mod destul de strict pentru a evita mezalianțele. Foarte de timpuriu, juriștii au trebuit să facă față unor situații de fapt care i-au incitat să dea mai multă suplețe sistemului.

Dacă a fost mai mult sau mai puțin admis ca să se poată încheia căsătoriile legitime între caste diferite, copiii născuți din aceste căsătorii — legitime sau nelegitime — sînt considerați ca „decăzuți“, pentru că ei nu aparțin nici unei caste definite. Poligamia a agravat cu siguranță situația multiplicînd astfel de nașteri. Oprobiul care îi însoțește pe „micști“ se prelungește la a doua generație. Dar discreditul aruncat asupra lor nu-i împiedică să obțină posturi onorabile și să exercite profesii foarte respectate, ca barzi, crainici, scutieri, medici sau scribi — ceea ce îi asimilează mai mult cu *sûdra*, „puri“ decît cu „excluzii“ sau cu „intangibili“.

SCLAVII

Megasthenes a susținut că sclavia era necunoscută în India dinastiei Maurya ; totuși, este sigur că ea exista atunci, ca și în epocile posterioare, dar nu lua același aspect ca în Grecia — de aceea raționamentul lui nu este fals decît în parte.

Această clasă comportă indivizi foarte diferiți. În ea se disting mai întîi aceia care, „născuți în casă“, aparțin practic familiei în care îndeplinesc sarcina de servitori ; cumpărați sau primiți prin donație, ei sînt transmiși prin moștenire, odată cu bunurile mobile. Prețul lor de cumpărare este relativ puțin ridicat, ceea ce îi pune la îndemîna foarte multor oameni. Palatul regal, cel dintîi, cumpără femei tinere destinate gine-

ceului; ele sînt aduse din Grecia (?) de nave comerciale, adesea prin intermediul arabilor care fac comerț între India și Africa; ele sînt, susțin ei, de origine nobilă, și excelează în arta cîntecului și a muzicii. O miliție feminină, însărcinată să păzească gineceul, este astfel compusă numai din sclave; le vedem făcînd de gardă pe metereze sau la ușile apartamentelor particulare, înarmate cu o sulită și purtînd pe cap un coif¹⁰. Originea lor occidentală este incontestabilă de vreme ce se păstrează termenul de *yavanî* („venind din Ionia”) pentru a le desemna; dar se poate observa că ele își schimbă costumul cu trecerea secolelor; din greco-roman pînă prin secolul III, el devine iranienesc în secolele IV—V; acest lucru este edificator; după căderea Romei, clientela n-a renunțat la această modă și s-a adresat regiunilor care moșteniseră tradițiile elenistice. Sclave sînt și cocoșatele și piticele destinate să joace rolul bufonilor noștri în casele princiare sau regale; doicele care alăptează pe nobilii moștenitori ai acestor case.

Regimul la care sînt supuși sclavii diferă puțin de acela al sùdrilor; fără îndoială aceasta a indus în eroare pe Megasthenes. Într-un anumit sens, ei sînt chiar avantajați în comparație cu aceștia; neprimind salariu, ei pot să scape mai ușor de corvezi cînd sînt bolnavi, căci ei nu au grija să-și asigure hrana zilnică prin cîștigurile lor.

Sursele de informație pe care le posedăm se contrazic adesea în aprecierile lor asupra situației create sclavilor. Pe de altă parte, textele în limba pâli insistă asupra muncii grele care le este adesea impusă, ca transportul, dimineața, la amiază și seara, pe spinarea bărbatului (sau a femeii) a apei necesare în fiecare zi întregii case, și aceasta tot anul, chiar și iarna, cînd este foarte greu să intri pînă la mijlocul corpului în apa rece. Aceleași texte afirmă că sînt aplicate pedepse corporale sclavilor care își neglijează serviciul: ei sînt bătuți, la nevoie mutilați și chiar uciși. Amenințarea unei asemenea pedepse îi constrînge să asculte cu orice preț și întreține teama în ei. Nu este rar cazul cînd ei își con-

¹⁰ Acest obicei s-a prelungit pînă în secolul XVI. Reprezentările acestor gardiene amazoane sînt numeroase în toată iconografia antică și mai ales în aceea a școlii din Amarāvati (secolele II—III). În *Rāmāyana*, II, VI, 9, ele sînt calificate ca „femei de elită de cea mai înaltă distincție”. Cf. A. Foucher, *L'Art gréco-bouddhique du Gandhāra*, t. II, p. 70.

tinuă munca cu fața inundată în lacrimi. La rîndul său, stăpînul se plînge adesea de puținul interes pe care sclavii îl poartă muncii lor și de inconveniente care decurg de aici. După el, foarte puțini se arată conștiincioși și vigilenți; majoritatea așteaptă cu nerăbdare sfîrșitul zilei, care îi eliberează de serviciul lor. Stăpînul constată că în fața lui, sclavii se comportă cu zel și supunere, îl asigură în vorbe de devotamentul lor dar, cum a întors spatele, nu le mai pasă de nimic, lasă proviziile să se strice și nu se abțin să-și manifeste ura împotriva lui¹¹.

După aluziile făcute în anumite povestiri, se presupune că în mai multe rînduri au avut loc răscoale de sclavi. Totuși, legislația hindusă și injoncțiunile atribuite lui Buda însuși tind să facă suportabilă existența sclavilor. Dacă dăm crezare acestor alte surse, ei sînt relativ bine hrăniți și bine tratați. Dacă stăpînul are dreptul să-i bată, el nu trebuie să-i lovească decît spinarea, și niciodată capul, iar acelaia care i-ar chinui prea mult i s-ar lua sclavii.

Uneori, li se permite să cîștige bani în timpul lor liber și să-i păstreze asupra lor; se întîmplă de asemenea ca o sclavă să aibă dreptul de a se căsători cu un bărbat liber în afara casei stăpînului său, cu condiția de a se întoarce în fiecare zi în calitate de sclavă. Legea protejează pe femeia însărcinată; ea nu poate fi nici vîndută, nici cedată în tot timpul sarcinii sale; dacă ea a fost sedusă de stăpîn și dacă a avut de la el un copil, acest stăpîn trebuie să-i plătească o indemnizație și s-o elibereze, la fel și pe noul său născut. Copiii rămîn efectiv în sclavie ca și părinții lor. Cît despre bătrîni, ei sînt menținuți pînă la moartea lor în casă, chiar și atunci cînd nu mai pot să presteze nici o muncă; dacă ei nu lasă nici un urmaș, funeraliile lor sînt plătite de stăpîn care își asumă și sarcina de a face să se execute riturile comemorative pentru liniștea sufletelor lor. În sfîrșit, sclavii au dreptul să asiste în fiecare an la o sărbătoare care este celebrată pentru ei.

Așadar condiția acestor sclavi este relativ bună, mai ales dacă o comparăm cu situația, pe plan general, a sclavilor în civilizațiile antice. Dacă n-ar fi despărțirile brutale care le sînt impuse atunci cînd sînt vînduți

¹¹ D. R. Chana, *L'Esclavage dans l'Inde ancienne*, Pondichéry, 1957. De același autor: *The Ideological Aspect of Slavery in Ancient India*, în „Journal of the Oriental Institute” (Baroda), VIII, 4, iunie, 1959, pp. 389—398.

sau cedați ¹², ei au uneori o existență mai puțin grea decât aceea a unui lucrător oarecare, mai ales când stăpînul lor se silește să fie drept și pios. Se citează chiar cazul unui sclav care a moștenit pe stăpînul său.

Legiștii s-au preocupat să le dea o șansă de a-și recăpăta libertatea : ei au dreptul de a evada, dar o singură dată ; dacă nu sînt prinși, ei se pot reintegra în casta lor (dacă au una) și recăpăta condiția de om liber. Aceia care, prin munca lor personală, au reușit să strîngă o sumă suficientă pentru a se răscumpăra la un preț convenabil pot să-și revendice libertatea. Eliberarea lor dă prilej la o mică ceremonie în cursul căreia este pronunțată o formulă specială ; în același timp, cel ce urmează să fie eliberat este stropit cu ajutorul unui ibric care este spart imediat. Apoi fruntea sclavului este spălată : astfel el este autorizat să se reintegreze în casta sa.

Dacă se călugărește, el își poate schimba numele, pentru ca nimeni să nu-i mai poată reaminti condiția sa servilă.

Sclavii nu sînt numai cumpărați. Mulți indivizi cad în sclavie din diverse cauze : condamnații de drept comun care trebuie să execute o pedeapsă sub forma de muncă silnică ; debitorii care n-au putut să restituie datoria creditorului lor și care intră în serviciul lui, acesta din urmă fiind obligat atunci să aibă grijă de întreținerea lor ; indivizi care au servit drept cauțiune într-un contract, sau de gaj într-un proces sau într-un pariu. Și, de asemenea, prizonieri de război, sau cei care au făcut parte dintr-o pradă. Pentru toți aceștia, eliberarea depinde de constrîngerea pe care ei o suferă : ocnașii sînt eliberați cînd le-a expirat termenul, debitorii cînd au putut să-și amortizeze datoria, ceilalți cînd este acoperită cauțiunea pe care ei o garantează, sau cînd au putut plăti o despăgubire suficientă. Cît despre prizonierii de război, ei nu sînt menținuți în sclavie, decât pe o perioadă limitată, de obicei un an.

* * *

Iată deci diversele modalități, cărora se supune „statutul“ (*dharma*) societății indiene. În ele se percepe fără greutate o mare complexitate :

¹² Ei pot de asemenea să fie amanetați : Renou, *La Civilisation de l'Inde ancienne*, § 29, p. 110.

termeni preciși califică fiecare castă dar acoperă realități mult mai nuanțate, uneori chiar ezitante. Tot paradoxul obișnuit Indiei se reflectă în ele și transformă o enumerare seacă de funcțiuni, de drepturi și de datorii într-o masă umană vie, care suferă. Regulile stabilite devin suple sau rigide după epoci și după influența brahmanismului sau a budismului. Aceasta din urmă aduce de la sine o reconfortare morală acelor care au de suferit cel mai mult de pe urma unui karman dezavantajos ; predicând abolirea claselor sociale și fondind răsplata faptelor pe virtute, nu pe origine sau pe avere, el promite eliberarea de ciclul „renașterilor“ atât „exclușilor“ cât și celorlalți, cu condiția să fie curați în suflet și intenții. Totuși nici o regulă n-a fost destul de strictă pentru a comprima această masă umană în categorii bine definite, chiar în cercurile brahmanice unde severitatea trebuia să fie teoretic mai mare. Regulile au fost încălcate în toate timpurile : existența „micștilor“, uniunile matrimoniale de la o castă la alta, profesiunile pe care brahmanii și kshatriya puteau să le exercite nepedepsiți, toate acestea dovedesc că faptele erau mai puternice decât teoria.

Sursele noastre nu permit deloc să cunoaștem sentimentele indivizilor înșiși, fiindcă după tradiția indiană, este vorba înainte de toate de a defini tipuri, nu cazuri. Totuși, este probabil că situația creată prin diviziunea în caste era acceptată de ei ca un lucru firesc, fără revoltă și chiar fără reflecție. Acceptând teoria karmanului (ca și catolicii pe aceea a păcatului originar), ei considerau probabil natural să-i suporte consecințele. Comportamentul lor se orienta după reguli prestabilite, transmise din tată în fiu, potrivit cărora principalul era de a se conforma unei reguli de viață care, numai ea, putea să aducă remediul printr-o renaștere fericită. Astfel, timp de milenii, masa societății indiene a învățat să îndeplinească cât mai bine posibil obligațiile care incumbau fiecăruia.

Totuși, diviziunea în caste nu este singura structură socială pe care a cunoscut-o India antică : aceea a clanurilor, a corporațiilor și a familiei are o importanță cel puțin egală, în viața colectivă ca și în viața individuală. Aceste categorii corespund aceleiași nevoi de clasificare pe care o încearcă spiritul indian : pentru a exista în societate, individul trebuie să fie inclus într-o categorie definită. În repetate rânduri indicarea profesiunii corporative are prioritate față de apartenența de castă,

mai ales în mediul budist, rangul social stabilindu-se mai puțin prin castă decât prin funcție. De asemenea, apartenența la un clan, de un neam (*gotra*) este de primă importanță. Corporația (*sreni*) aduce membrilor ei sprijinul unei organizații puternice, mai bine stabilită decât cea a castelor, susținută de un tribunal special și de reguli proprii. Îi vom vedea modalitățile în legătură cu viața economică. Dar, mai înainte, este necesar să arătăm cum era de obicei guvernată și administrată societatea indiană, căror reguli colective era supusă și în ce mod codul penal putea să-i asigure ordinea și securitatea.

Structura politică și administrativă

Eu consider că datoria mea este binele întregii lumi.

A s o k a, *Edictul pe stîncă, VI*

Sursa principală a informațiilor noastre în această materie este *Arthashastra* sau „Științele intereselor”, atribuită lui Kautilya care trece drept ministrul fondatorului dinastiei Maurya, Chandragupta (secolul IV î.e.n.). Dar am arătat mai sus că acest text putea fi pur teoretic. El concordă sau diferă în funcție de originea informațiilor: relatările lui Megasthenes, ambasador pe lângă același împărat, inscripțiile lui Asoka, anumite pasaje din *Mahābhārata* și *Rāmāyana*, precum și cîteva tratate de politică scrise probabil sub dinastia Gupta (secolele IV—V). Așadar, ea dă o imagine ideală, mai mult sau mai puțin corectată de altele, și pe care nu putem s-o abordăm fără spirit critic.

STATUL ȘI REGELE

Principiul statului are la bază persoana regelui. Dar, deși se verifică în epocile în care puterea este bine centralizată, această axiomă acoperă realități foarte diferite. Deși pentru India antică, este de neconceput ca un stat să poată exista fără rege — ceea ce provoacă inevitabil anarhia, situație insuportabilă — au existat totuși pînă în secolul V un fel de republici în anumite clanuri sau triburi. Anarhia, care bîntuie în multe rînduri în mileniul care ne preocupă, este liric descrisă cu consecințele sale în *Rāmāyana* (II, 57): ploaia nu mai cade și nu mai fecundează pămîntul, fiul nu mai respectă pe tată, nici soția pe soț, oamenii nu se mai întrunesc în adunări, bogatul nu mai este protejat contra furtului, țărani iși zăvoresc ușile și țara seamănă cu un rîu secat, cu o pădure fără iarbă, cu o turmă fără păstor.

Totuși, de cînd există o putere centrală, regele întrunește în persoana lui nu numai drepturile și puterile, ci și timpul și prosperitatea pămîntului. „Creator al timpului“, comparat cu soarele, el trebuie să se conformeze unui orar strict pentru a menține ordinea cosmică în regularitatea ei. De asemenea, pentru a fecunda pămîntul cultivabil, regele are obiceiul de a asista — la începutul primăverii — la plecarea plugurilor pe domeniile sale ; la aceasta participă el însuși și apucă coarnele unuia dintre ele cu mîna stîngă, conducînd totodată atelajul cu ajutorul unui bici cu coadă de aur pe care îl ține în cealaltă mînă ; astfel el trage prima brazdă a viitoarelor recolte ale întregului regat, imitat după aceea de demnitarii săi și de proprii săi agricultori¹. Deci, există un raport evident între rege și cultivarea pămîntului, fiindcă se afirmă că, atunci cînd recoltele sînt slabe, cauza o constituie nedreptatea suveranului². Deci prosperitatea colectivă se bazează pe perfecțiunea guvernării sale și a conduitei sale personale. Într-adevăr, printr-un fel de contract mai mult sau mai puțin explicit, el trebuie să-și merite tronul datorită propriilor sale calități și înainte de toate să fie însuflețit de dorința de a place poporului său, aplicînd legea. Educația foarte îngrijită care i s-a dat în teorie să-l conducă la aceasta și să facă din el un cuceritor, stare ideală a oricărui monarh indian. Este de crezut că acest tip convențional n-a fost realizat totdeauna și se citează în mai multe surse (din nefericire fără caracter istoric) cazuri de regi răi, desfrînați, jefuitori și hoți, călcîndu-și cuvîntul, supuși influenței exclusive a curtenilor lor sau a propriei lor familii. Tipul obișnuit este totuși moderat, mai degrabă blajin decît despot ; el se străduiește să fie blînd și joacă în mod esențial rolul unui protector.

Transmisă pe cale ereditară (ceea ce constituie regula) sau atribuită prin alegere, regalitatea este conferită prin ritualul încoronării care transferă prințului înscăunat suveranitatea, stabilitatea puterii, abundența și bogățiile, și care face din el o personificare a regelui zeilor printre oameni. Credința curentă este că regele e o ființă predestinată, chiar

¹ Cf. R. S. Hardy, *A Manual of Buddhism in its Modern Development*, London—Edinburg, 1880, p. 153.

² *Mahāsupina-jātaka*, nr. 77 ; Cowell, vol. I, p. 190.

Fig. 4. Un suveran universal (ciakravartin). După un relief din Jaggayyapeta. Aprox. sec. I. Muzeul din Madras.

dacă el dobîndește calitatea de rege prin ereditate. Dreptul său divin nu este contestabil, mai ales în epocile imperiale; dar el este temperat de două lucruri: preeminența afirmată a castei sacerdotale a brahmanilor și aplicarea corespunzătoare a legii la care poporul are drept. De aceea, oricare ar fi fost prestigiul regelui în India, dreptul divin n-a ajuns niciodată la o adevărată teocrație. O chestiune merită să fie precizată: se pare că monarhia absolută n-a existat niciodată în India, iar faptul că exista o putere centrală n-a lipsit pe regii vasali de calitățile lor suverane și divine asupra teritoriilor lor respective; împăratul se pare că s-a bucurat numai de o suveranitate și de un caracter divin și mai mare și, fără îndoială de aceea au fost executate rituri imperiale de către majoritatea dintre ei, pentru a-și afirma superioritatea asupra regilor pe care îi supuseseră autorității lor.

Totuși, dacă ordinea și prosperitatea se bazează pe rege, elementul esențial al statului, acesta nu posedă — cel puțin în teorie — puteri discreționare, căci el n-ar putea să guverneze fără sprijinul miniștrilor și al adunării reprezentând poporul și pe funcționari. Și unii și alții n-au decît un vot consultativ ; dar, în anumite momente, ei vor fi avut destulă greutate pentru a înlătura pe suveran, considerat rău sau înapt ; povestirile budiste cuprinse în *Jâtaka* fac cîteva aluzii la asemenea detronări ; deși aceste povești n-au nici un caracter istoric, fără îndoială ele nu reflectă mai puțin niște situații de fapt care s-au ivit în India de nord f.e.n.

Funcția de rege comportă sarcini și îndatoriri menite să protejeze regatul contra oricărei agresiuni armate, precum și viața supușilor, proprietățile lor și obiceiurile tradiționale ; să mențină puritatea castei și integritatea familiei ; să asigure existența văduvei și orfanului ; să suprima banditismul și opresiunea ; să vegheze la buna irigare a pămînturilor și la dezvoltarea vieții economice ; să combată foametea ; să facă dovadă de generozitate și de toleranță față de ordinele religioase, oricare ar fi ele. Într-un cuvînt, regele ideal este în serviciul poporului său a cărui fericire trebuie să fie propria sa fericire. Este de crezut că suveranii Indiei s-au străduit cel mai adesea să se apropie de acest ideal : „Orice om este copilul meu“, proclama Asoka. „Așa cum pentru copiii mei doresc să aibă tot binele și fericirea în această lume și în cealaltă, același lucru îl doresc pentru toți oamenii“³.

Pentru a executa acest program, regele trebuie să posede calități precise și să știe să se înconjure de consilieri capabili. Șef suprem al armatei, el trebuie să fie expert atît în știința militară cît și în diplomatie. Pentru a menține ordinea, el trebuie să facă prompt dreptate și să fie informat personal de tot ceea ce se întîmplă în statele sale ; în acest scop el întreține „spioni“ care îi raportează oricînd despre misiunea lor ; Asoka îi primea la orice oră :

„În orice moment, spune el în unul din faimoasele sale edicte, fie că sînt la masă, în gineceu, în camera mea, la fermă, în vehicul, în grădini, pretutindeni niște informatori (prezenți) trebuie să mă informeze despre treburile publice,

³ J. Bloch, *Les inscriptions d'Asoka*, p. 137.

căci pretutindeni eu mă preocup de aceste treburi. Și orice ordin pe care îl dau eu verbal, relativ la o donație sau la o proclamație, iar pe de altă parte orice afacere urgentă care este încredințată superintendenților, dacă există în privința lor o contestație sau deliberare în consiliu, trebuie să fiu informat imediat de acest lucru, pretutindeni, în orice moment; acesta este ordinul meu⁴.

Emisarii regali aveau, într-adevăr, prioritate pentru a fi introduși oriunde se găsea regele. De aceea, ei își făceau drum strigînd: „Mesager! Mesager!” ceea ce avea ca efect imediat îndepărtarea mulțimii⁵ și deschiderea porților în fața lor. Sosirea lor în palat era un spectacol frecvent, care justifică descrierea ce îi este făcută în foarte multe relatări. Băna, în special descrie astfel pe unul dintre mesageri:

„El avea picioarele grele și obosite de o lungă călătorie. Tunica lui era tare strînsă de o fișie de stofă acoperită de praf, al cărui nod atîrna, pe jumătate desfăcut și legat cu o cîrpă ruptă care filfia în urma lui. El avea capul înconjurat de un teanc de scrisori care erau menținute strînse cu o legătură groasă⁶.”

Regii și guvernatorii lor nu puteau comunica deloc între ei decît prin acești curieri curajoși grație cărora știrile le parveneau într-un minimum de timp și le permitea să ducă o politică internă și externă spre ameliorarea intereselor lor.

ORGANIZAREA ADMINISTRATIVĂ A REGATULUI

Totuși, regele nu-și administrează singur regatul. Am arătat mai sus că el guverna cu ajutorul miniștrilor săi și al unei adunări populare și politice. Deși aceasta exista încă din perioada vedică, compoziția sa este insuficient cunoscută și pare destul de valabilă; ea a trebuit să se restrîngă în multe ocazii la un simplu consiliu privat. Nu este mai puțin adevărat că deciziile importante motivează aproape totdeauna întrunirea unei mari adunări consultative, compusă pentru circumstanță sau după

⁴ *Ibidem*, pp. 106—107.

⁵ *Dâta-jâtaka*, nr. 260; Cowell, vol. II, p. 221.

⁶ *Harshacharita*, II (58), trad. Cowell și Thomas, p. 41. — Trebuie să precizăm că aceste scrisori erau niște bucăți de bumbac alb, sigilate cu ceară roșie (Hiuan-tsang).

tradițiile locale ; așa, de exemplu, coroana a fost oferită regelui Harsha, în secolul VII, de către un consiliu de nobili. Formula politică a adunării este aplicată totuși în provincii, iar regele trebuie să convoace pe demnitari și pe reprezentanții corporațiilor pentru a dezbate cu ei chestiunile importante în materie judiciară sau administrativă. Capitala însuși se bucură de un regim special. Ea este guvernată de patru funcționari însărcinați fiecare cu un sfert din populația citadină (în concordanță cu teoria celor patru puncte cardinale), de un prefect, de administratori și de un consiliu municipal comportînd în special pe șeful negustorilor, pe acela al bancherilor și pe acela al scribilor și grefierilor ; în partea cea mai de jos a ierarhiei administrative a orașului se află funcționari subalterni responsabili de zece pînă la patruzeci de familii.

Puterea centrală, deținută de rege și aplicată de miniștri, poate cu greu avea o autoritate directă asupra provinciei ; distanțele considerabile care separă capitala, sediul guvernului, de diferite părți ale regatului, încetineala comunicațiilor care rezultă din aceasta, izolarea satelor în timpul sezonului de ploi, care durează patru luni din douăsprezece și care face atunci călătoriile imposibile, toate acestea întăresc autonomia rurală. De aceea regele repartizează o parte din atribuțiile sale autorităților locale ; el menține contactul cu ele înmulțind atît cît îi este posibil turneele de inspecție pe care le efectuează el însuși sau cu care însărcinează pe emisarii regali (*grāmabhritaka* sau *gameyika*).

Din păcate este greu să avem o idee clară despre organizarea regatului tip al Indiei, căci termenii care o desemnează sînt adesea destul de vagi, iar ea variază după epoci. Totuși, putem admite o schemă generală după care regatul se compune dintr-un anumit număr de provincii, în fruntea cărora regele pune guvernatori, care aparțin în cea mai mare parte familiei regale ; ei se succed acolo pe cale ereditară și poartă adesea titlul de viceregi, întreținînd o curte după exemplul regelui în capitala sa. Capitala este reședința guvernului și tot aici se găsesc tezaurul și secretariatele de stat.

Fiecare provincie este divizată în mai multe districte, administrate de „însărcinați cu afaceri“, care asumă în același timp funcții administrative și juridice. Ei sînt retribuiți de guvernatorul provinciei lor care reprezintă șeful lor direct. Ajutați de un consiliu, ei asigură bunul mers al

afacerilor locale și nu recurg la autoritatea regală decât în caz de necesitate absolută. Consiliul care funcționează pe lângă ei este compus din șefii principalelor corporații meșteșugărești care își aveau reședința în district.

În sfârșit, districtul cuprinde un grup de sate (*grāma*) sau de târguri mari, al căror număr și importanță variază după epoci și după regiuni. Fiecare așezare este administrată de un șef (*grāmika* sau *gāmabhojaka*) și de un consiliu pe care-l conduce el însuși. În capitală, de un prefect (*nāgarika*) și un „consiliu municipal”. Conducerea treburilor locale este dezbătută în comun, dar personalitatea șefului poate să aibă o anumită influență, fiindcă acesta decide în ultimă instanță. Deci, totul depinde de caracterul și de comportamentul acestui șef. În general, el ocupă această funcție pentru că este unul dintre cei mai bogați țărani ai târgului și, de asemenea, pentru că familia sa a deținut-o înaintea lui de câteva generații; ca atare, el a fost obișnuit să se ducă în capitală sau — în lipsa unei asemenea călătorii — să primească pe emisarii regali, chiar pe rege însuși cu ocazia turneelor sale de inspecție.

Aceste contacte cu reprezentanții puterii centrale aveau darul de a-l ridica în ochii concetățenilor săi. Ei profită de aceasta, ca de obicei, pentru a percepe impozite în natură care, alături de scutirea de taxe de care beneficiază pentru propriile sale domenii, îi rotunjeau substanțial veniturile. Totuși, funcția sa nu este inalienabilă, iar regele poate să i-o confiște în folosul cui crede de cuviință. Când este numit în fruntea unei așezări importante, el se înconjură de un personal numeros și devine un funcționar influent. Se poate întâmpla ca el să devină un tiran; împotriva nedreptăților sale, sătenii au o singură posibilitate și anume să se adreseze regelui însuși sau, în lipsa lui, inspectorilor regali, cu condiția ca aceștia să nu fie induși în eroare de *gāmabhojaka* sub un motiv sau altul. Totuși, nu se pare că aceasta este o regulă generală, ci mai degrabă niște regretabile excepții, iar șeful satului se face cel mai adesea campionul intereselor comunei pe care o conduce. Rolul său ia aspecte multiple: misiunea sa principală, ca și cea a lui *grāmanī* din perioada vedică, este de a apăra satul contra incursiunilor bandiților și a triburilor „sălbătice”, sau contra atacurilor armatelor dușmane; se întâmplă destul de des ca șefi de sat să-și piardă viața încercând să apere

turmele comunale în cursul unor incursiuni de acest fel; izolați de capitală, departe de protecția armatelor regale, ei sînt obligați să organizeze apărarea numai cu mijloacele de care dispun.

În afară de această sarcină care poate atinge aspecte eroice, gâmbhojaka este însărcinat să perceapă impozitele (din care își reține o cotă parte); acestea pot să se prezinte sub forme variate și chiar neașteptate, de la furnizarea de chiupuri de apă și de orez fiert pînă la construirea de colibe și de antrepozite, trecînd prin livrarea de ierburi, de frunze, de legume și de fructe, de flori, de lapte, de unt, lapte prins și de smîntînă⁷. De asemenea, el veghează ca animalele protejate de lege să nu fie ucise — conform edictelor imperiale și regulilor religioase — și ca vînzarea alcoolurilor să fie limitată, dacă nu prohibită. În afară de aceasta, el exercită dreptul de judecător, arbitrînd litigiile și condamnînd pe vinovați să plătească amenzi.

Există și o categorie privilegiată de sate asupra cărora se întinde protecția regală; nu numai că ele sînt scutite de taxele obișnuite (total sau parțial), dar se bucură chiar și de o imunitate completă, funcționarii regali înșiși neavînd dreptul de a-și exercita controlul asupra lor și nici măcar de a pătrunde în ele⁸. Contravenienții sînt amenințați de a-și atrage mînia regală, și acest lucru este consemnat cum se cuvine în inscripții lapidare destinate să-i perpetueze respectarea.

Consiliul satului sau al tîrgului este o instituție de caracter variabil. Componenta sa, după cum reiese din sursele studiate, este departe de a fi constantă; el pare mai bine instituit în regiunile meridionale. Totuși, putem să-i reconstituim regulile generale: compus din sătenii sau din orășenii cei mai notabili, în capitală din șefii de corporații cei mai influenți (negustori, bancheri, scribi sau magistrați), el este recrutat atît dintre tineri cît și dintre bătrîni; membrii lui se intitulează „bătrîni“ (*grāmaṽriddha*) și „prebendieri“ (*bhojaka*)⁹.

Apartenența la această adunare este cu totul onorifică și obligă la o moralitate desăvîrșită, sub pedeapsa excluderii; în acest caz, oprobiul se răsfrînge asupra întregii familii a vinovatului. Ședințele sînt ținute în

⁷ Cf. *Epigraphia Indica*, volumen XXXI, fascicula 1, p. 7 (secolul III).

⁸ *Ibidem*.

⁹ Titulari ai unor venituri din activități lucrative.

aer liber, sau la umbra sălii comunale, care, în sate, este compusă dintr-un acoperiș de paie sprijinit pe stâlpi. Dezbaterile și deliberările se desfășoară acolo cu o anumită grijă pentru arta oratorică ; a face să prevaleze aici propria sa opinie este ambiția fiecăruia, dar deciziile și sancțiunile sînt luate în comun.

Așadar, rolul adunării este aproape identic cu acela al șefului satului, dar în acest caz este asumat de grup și nu mai este „opera prințului”. Totuși, în multe provincii, opiniile consiliului nu sînt deloc considerate ca avînd putere de lege ; jātaka citează chiar cazul unui consiliu ai cărui membri au fost întemnițați pentru că administrații lor refuzaseră, de comun acord, să-și achite contribuțiile, ceea ce dovedește că puterea centrală nu înțelegea întotdeauna să se supună acestor decizii, oricît de reglementare ar fi. În unele regiuni îndepărtate se menține o formă administrativă mai liberă, vestigiu al aceleia din vechile republici tribale anterioare venirii arienilor, și din care anumite elemente mai persistau încă în secolul V al e.n.

Deși, în lipsă de statistici vechi, noi ignorăm cifra populației indiene și numărul proporțional al satelor sau al orașelor din această epocă¹⁰, putem deduce din ansamblul informațiilor noastre că India de altă dată era, ca și cea de astăzi, în esență rurală : orașele importante erau rare în raport cu numărul satelor sau al târgurilor. Deci, satele formau acolo unități de bază, fiecare dintre ele constituind un fel de celulă care, prin resursele pe care le realiza direct din agricultură și din meșteșugurile locale, își satisfăcea propriile cerințe și putea trăi în circuit închis.

Aceste condiții — care au fost acelea ale întregii Indii pînă în epoca modernă — dau caracterul ei principal civilizației indiene ; putem considera chiar că aceasta este și astăzi una din problemele cele mai delicate pe care guvernul Uniunii indiene le are de rezolvat : menajarea autorității sătești, supunînd-o totodată autorității îndepărtate a puterii centrale.

În epocile vechi, rezulta din aceasta o descentralizare de fapt datorată atît naturii climei, cît și încetinelii comunicațiilor în interiorul țării. Dar această situație nu prezenta inconvenientele care se manifestă în epoca

¹⁰ Informații vagi ne sînt date : se spune, de exemplu, că un anume sat de dulgheri cuprindea „o mie de familii”, adică un mare număr ; cf. *Samudda-vāṇijā-jātaka*, nr. 466 ; Cowell, IV, p. 99.

modernă : în timp ce astăzi putem să ne temem de a vedea administrația sătească exercitând un efect retrograd și paralizant față de puterea centrală, altă dată ea juca un rol salutar. Mai puțin accesibilă anarhiei decât cea din marile orașe și din capitală, ea constituia un element stabil, oricare ar fi fost schimbările de dinastii ; asigurând o continuitate în gestiunea țării, ea frâna erorile și experiențele riscante. Ei îi datorăm perenitatea datinilor și obiceiurilor, stabilitatea internă, menținerea moralității populare — dar și încetineala reacțiilor și întârzierea evoluției generale a civilizației indiene.

MINIȘTRII ȘI FUNCȚIONARII

Importanța acordată miniștrilor pare să indice că ei trebuiau să servească de contrapondere autorității regale. Ei formează un consiliu compus din cel puțin trei membri, uneori din opt sau zece, și care poate ajunge până la treizeci și șapte. Esențialul sarcinilor politice intră în atribuțiile acestui consiliu ; deciziile sale sînt elaborate prin deliberări secrete și aprobate de majoritate. Rolul său este important : în unele cazuri el poate să-și impună punctul de vedere regelui și trebuie să-l înlocuiască cînd este absent ; consiliul de miniștri — și, în consecință, primul ministru — dirijează statul dacă regele se dovedește prea slab ; în istorie exemple de acest ordin nu lipsesc, dacă știm să citim între rîndurile panegiricelor oficiale.

Consiliul are ca sarcină să mențină ordinea, să asigure succesiunea regală, să împiedice anarhia și, desigur, să vegheze la buna funcționare a ansamblului administrativ ; el ia toate deciziile minore fără să refere regelui asupra lor. Pentru afacerile importante, regele decide în ultimă instanță ; el își face cunoscută voința prin niște decrete numite „edict imperioase” și pregătite de cancelaria sa ; aceste decrete au putere de lege în tot cursul domniei, afară de un contraordin explicit. Nu știm prea mult sub ce formă se prezentau ele ; începînd cu Asoka, cele mai solemne sînt gravate pe piatră, pe stîncă sau pe aramă, însă ele au o valoare atît de generală, încît sîntem îndreptățiți să presupunem existența unor texte administrative executate, poate, pe foi de palmier.

Nu dispunem de informații precise, atât despre condiția titularilor funcțiilor ministeriale, cât și despre funcțiile lor exacte. Componenta consiliului variază după epoci și după regiuni: el cuprinde în general prinți din familia regală, șefi militari, preoți eminenți, reprezentanți bogați ai corporațiilor și eventual chiar pe șefii claselor inferioare ale societății; în plus, unele legende budiste menționează adesea indivizi de origine inferioară parveniți la funcții ministeriale. Femeile sînt excluse de la aceasta, din cauza reputației pe care o au și care le consideră tot așa de vorbărețe și de inconsecvente ca și papagalii și *maina* (păsări obișnuite în India) — a căror capacitate în materie de vorbire era, de altfel, supraestimată în India antică...

Deși funcțiile ministeriale au devenit ereditare destul de timpuriu, regele sau împăratul au grijă întotdeauna să ratifice numirea unui nou titular; încă în vigoare sub dinastia Gupta, această procedură pare să admită supraviețuirea unei alegeri și să refuze automatismul unei succesiuni în sînul aceleiași familii. Acest sistem a rămas identic în evul mediu, în regalitățile feudale ale Indiei centrale, și un anumit număr de genealogii ale acestor înalți funcționari au ajuns pînă la noi.

Dacă dăm crezare lui Kautilya, recrutarea miniștrilor nu era lăsată la discreția succesiunilor și ar fi fost bazată pe o serie de probe la care erau supuși candidații; calitățile cerute sînt enumerate cu grijă de diferiți autori și chiar cu o oarecare naivitate. Altfel spus, trebuie ca virtutea individuală să vină să confirme dreptul ereditar: n-am putea să lăudăm prea mult înțelepciunea acestei dispoziții, în cazul cînd ea a fost vreodată aplicată...

Cît privește funcțiile diferiților miniștri, ele rămîn de cele mai multe ori nedeterminate. Sursele literare menționează frecvent pe primul ministru, mare consilier al regelui (*mahâmantrin*) și șef al consiliului, a cărui influență pare să fi fost preponderentă. În domeniul spiritual, capelanul regal (*purohita*) exercita asupra regelui o influență tot așa de puternică, dar el nu pare să fi avut rangul de ministru. Un ministru al „războiului și al păcii“ (al cărui titlu nu apare înaintea dinastiei Gupta) ar putea corespunde aproximativ cu un ministru al „afacerilor externe“, ocupîndu-se de tratatele politice, de legăturile diplomatice și culturale, și redactînd rapoarte asupra cadourilor primite de rege din străinătate;

de asemenea, el însoțea pe rege în campaniile sale militare. Un ministru al justiției administra veniturile statului, lua parte alături de rege cu ocazia judecăților, redacta rapoarte pentru fiecare proces important și primea petițiile cetățenilor pentru a le transmite regelui. Un alt ministru avea supravegherea tezaurului și a antrepozitelor care îl adăposteau. Arsenalele și armata erau sub controlul șefului armatei. Diversitatea acestor sarcini nu pare să fi cerut o specializare deosebită — nu mai multă decât, în epoca noastră, pentru proprii noștri miniștri — și acești funcționari puteau, în principiu, să fie schimbați între ei. Totuși, unele indicații dovedesc că unii erau „consilieri“ iar ceilalți „executori“.

Recrutați adesea din cea mai bună nobilime, un corp de secretari și de scribi, sub autoritatea miniștrilor, scriau rapoartele, edictele, textele de cancelarie; redactarea lor era supusă mai multor controale succesive pentru a preveni eventualele erori. Erau prevăzuți și conservatori de arhive.

În ordinea ierarhică, miniștrii comandau administratorilor, collectorilor de impozite, superintendentilor și ofițerilor regali, care supravegheau diferitele ramuri ale economiei. Și aici, atribuțiile și funcțiile sînt rău definite, afară de relatările lui Kautilya, a cărui rigoare sistematică este destul de suspectă. După el, doi administratori își împart tot ansamblul aparatului de stat. Unul dintre ei se ocupă de buget, caută noi surse de venituri, se străduiește să mențină balanța finanțelor publice, asumîndu-și totodată anumite funcții polițienești și de justiție crimina'ă; sub conducerea sa, unii funcționari locali sînt însărcinați cu cadastrul și cu recensămîntul fiscal. Celălalt administrator colectează impozitele și dărrurile, supraveghează bunurile în natură și în bani destinate tezaurului.

În diverse rînduri, începînd cu dinastia Maurya, unii „superintendenți“ erau desemnați pentru misiuni speciale sau extraordinare, religioase sau nereligioase, ca turneele de propagandă religioasă sau de inspecție într-un scop determinat și adesea temporar, ca, de exemplu, represiunea abuzurilor. Ei au avut de administrat în special donațiile regale făcute instituțiilor religioase, sau de aplicat unele măsuri polițienești. După Kautilya, aceștia erau, din contră, marii funcționari ai statului, inferiori miniștrilor și demnitarilor, dar deținînd puterile reale ale administrației prin întin-

derea atribuțiilor lor, dacă nu prin salariile lor și prin pedepsele severe care îi loveau eventual.

Mai jos decât acești înalți demnitari, mulți funcționari de rang mai mic cooperează la buna funcționare a statului. Acesta apare dotat cu o structură complexă, diversele activități fiind supuse unui control al administrației centrale sau locale și lăsând puțin loc autonomiei comerciale sau industriale. Totul este supravegheat, etalonat, și chiar administrat de către stat: cadastrul și măsurătoarea terenurilor, venitul fermelor regale și al dependințelor lor, lanurile, turmele, grânarele; atelierele, manufacturile și monopolurile; arsenalele, echipamentul militar, buna întreținere a diferitelor corpuri ale armatei; finanțele publice, circulația monetară, bursa valorilor, etalonarea și ștampilarea aurului, a greutateilor și măsurilor și a instrumentelor de muncă. Întreținerea drumurilor și circulația rutieră, traficul maritim și fluvial sînt supuse unor taxe, unor drepturi de trecere, de pașapoarte, de intrare și de vamă. O strictă supraveghere se exercită asupra abatoarelor publice, tripourilor, băuturilor fermentate, hetairelor. Comerțul este contingentat, mercurialul supus unui control frecvent. Chiar măsurile de lungime și de timp sînt supuse verificării, precum și anumite lucrări executate la domiciliu, ca acelea care sînt legate de țesut. Randamentul, condițiile de muncă sînt supravegheate, atît la țară cît și la oraș, inclusiv cele mai umile munci, ca strînsul lemnului uscat sau strîngerea spicelor.

Ne imaginăm ușor că trebuia un număr considerabil de funcționari pentru a îndeplini aceste diferite sarcini, cu atît mai mult cu cît anumite posturi erau fără îndoială mai mult onorifice decât efective; în schimb, cumulumul nu era interzis, unii funcționari militari, ocupînd în același timp funcții civile. Tuturor le place să se împodobească cu epitete laudative, mai ales începînd cu dinastia Gupta. În afară de posturile importante pe care le-am menționat, existau și altele mai modeste: barzi și crainici, purtători de însemne regale, gardieni ai tezaurului, ai antrepozitelor de stat, ai gineceului regal, conducători de care și de elefanți, sentinele, servitori ai palatului, gardiene înarmate etc. Printre ei întîlnim o categorie destul de curioasă, aceea a „spionilor“ (*shâra*) însărcinați să supravegheze opinia publică, comportamentul funcționarilor și chiar

al miniştrilor ; alţii îndeplinesc unele misiuni secrete de informaţii în regatele străine.

În ansamblu, funcţionarii se bucură de anumite privilegii dintre care imunitatea nu este cel mai mic şi care îi apără contra urmărilor pentru datorii în tot cursul activităţii lor profesionale. Ei au de asemenea dreptul la unele avantaje în caz de boală, la fel şi pentru copiii lor.

Această viziune — poate utopică — a unui dirijism şi a unui paternalism care s-ar amesteca în cele mai neînsemnate activităţi ale regatului poate fi adevărată într-o anumită măsură ; ea corespunde în orice caz predilecţiei pentru codificare a spiritului indian, care găseşte (încă în epoca modernă) o oarecare liniştire constatînd o ordine bine stabilită, chiar dacă aceasta rămîne în domeniul teoriei, cu condiţia ca această ordine să corespundă tradiţiei.

LEGEA ŞI JUSTIŢIA CRIMELE ŞI PEDEPSELE

Dacă regele n-ar pedepsi, fără încetare, pe cei care merită să fie pedepsiţi, cei tari ar frige pe cei slabi, cum se frig peştii în frigare.

Manu, VII

Termenul *dharma* utilizat în India antică pentru a defini legea acoperă o realitate mult mai diferită şi mai vastă decît unica accepţiune juridică. În epoca vedică, el reprezenta norma vieţii religioase, norma rituală ; trata despre ordinea sacrificială sau cosmică şi administra actele care decurg din această ordine, adică comportamentul public şi privat, raporturile sociale, tradiţiile, morala, datoriile legate de caste, prescripţiile igienice inerente practicii religioase. Dar, cum între secolul VI şi secolul II î.e.n., instrucţiunile care se referă la aceasta deveniseră prea obscure, s-au elaborat noi texte care, nerepudiînd totuşi concepţia vedică, deveneau mai accesibile persoanelor care aveau dreptul să se folosească de ele. Baza acestor texte este în esenţă religioasă. Ele încearcă să codifice tradiţia şi aduc un element juridic care ia uneori aspectul unui tratat tehnic. Mai tîrziu, ele au fost completate cu comentarii echivalînd cu

jurisprudența. Odată mai mult este vorba aici de o transmisiune generată de o preistorie încă necunoscută și cu rădăcini adânci în evoluția indiană.

În formă de *sûtra* în proză amestecată cu maxime versificate, sau de *sâstra*, „instrucțiuni“ în versuri, aceste opere formau o masă literară considerabilă, în care s-au numărat aproape șapte mii de titluri, dar din care o mare parte este pierdută. Cea mai cunoscută este fără îndoială *Manavadharmasâstra*, mai obișnuit numită „Legile lui Manu“, din care circa un sfert este consacrat chestiunilor juridice; în mod sigur anterioară secolului II e.n., nu-i cunoaștem data, care ar putea urca pînă în secolul II î.e.n. sau chiar mai sus.

Organizator al regatului, păstrător al legii, regele răspunde firește de respectarea Justiției, în caz contrariu urmînd să fie destituit. Deci este de datoria lui să judece și să pedepsească, să urmărească răul „așa cum vînătorul urmărește după sîngele răspîndit urma unui vînat rănit“, (*Manu*, VIII, 44), să caute adevărul pentru a apăra mai bine societatea. În afară de aceasta, el este socotit vinovat de crima nepedepsită sau de o decizie nedreaptă. Teoretic, el este acela care ordonă ancheta și, după Megasthenes, el își petrecea în fiecare zi o parte a timpului ascultînd plîngerii și pronunțînd sentințe; el se constituie parte civilă cînd nu există reclamant. Personal, se pare, că nu ia parte decît în procesele cele mai grave; în celelalte cazuri, el este reprezentat de magistrați (*dharmastha*) aleși cu grijă, ale căror principale calități trebuie să fie cunoașterea perfectă a articolelor legii (ar exista opt mii!), o înaltă moralitate și un caracter lipsit de pasiune; în materie penală, acești judecători sînt în general brahmani, a căror funcție este fără îndoială ereditară; în materie civilă ei pot să fie desemnați dintre notabili. Curtea este fixată, dar se deplasează dacă este cazul, de exemplu, pentru a însoți armatele în campanie. În afară de rege și de *dharmastha*, care ține loc de secund, ea cuprinde judecători sau asesori, un grefier, un sorib și un ușier, gardian sau bailli*. După Kautilya, un tribunal format din trei magistrați își exercită activitatea pentru fiecare grup de zece sate; o înaltă curte își are reședința în orașul cel mai important al districtului sau al provinciei. Nu

* Bailli, judecător delegat în numele regelui sau seniorului.

există juriu, dacă judecăm după sursele din regiunile septentrionale. Vinovatul beneficiază de două sau mai multe instanțe, însă numai regele este competent să dea o sentință definitivă.

Corporațiile, a căror importanță o vom afla curînd, sînt supuse unei legislații speciale aplicată de un consiliu de membri aleși, care sînt recrutați cînd dintre brahmani, cînd dintre experți și tehnicieni, în funcție de procesul judecat. Fiecare sat se încredințează consiliului său pentru a judeca delictele minore și a arbitra neînțelegerile. Condamnările pronunțate de acest consiliu aveau deplină valoare și constau în amenzi; el putea aplica expulzarea și excomunicarea, ale căror consecințe de temut le-am văzut.

Dacă juristul profesionist dorește în mod evident ca justiția să fie rigidă și scutită de orice contingentă, povestirile budiste și profane au un accent mai realist și adesea chiar satiric. Corupția magistraților este aici un subiect frecvent, deși regulile stabilite încearcă să o facă imposibilă, mergîndu-se chiar pînă la a preconiza ca judecătorii să fie spionați de către agenți provocatori. Dacă dăm crezare autorului *Căruciorului de Pămînt ars* (sec. IV), judecătorii n-au un rol ușor: adesea ei sînt obligați să primească reclamații a căror probă trebuie făcută și pe care ancheta nu le justifică: reclamantii exagerează plîngerile lor, nu își recunosc vina și sînt pătimiși în acuzațiile lor, iar părțile își adresează injurii în toiul dezbaterilor. Judecătorul trebuie să facă să triumfe dreptatea celor slabi, să pedepsească pe cei răi și, în același timp, să abată de la el mînia regală dacă ar comite o greșală profesională, să se expună la blamuri, să riște să-și vadă retrasă funcția care este prezentată ca o sinecură.

Iată cum se desfășoară un proces, după aceste diferite surse: La început, reclamantul dispune de un răgaz variînd de la trei pînă la șapte nopți pentru a prezenta judecătorului redactarea plîngerii sale; pentru aceasta, îi este recomandat să se adreseze unui scrib capabil să o prezinte după formele tradiției și să o întemeieze „pe argumente și pe fapte”. Apoi, el trebuie să caute maximum trei martori, aleși dintre aceia pe care adversarul său nu va putea să-i recuze. În mod normal, acești martori nu pot fi aleși dintre: femei, brahmani, instruiți, funcționari, actori, minori, debitori, condamnați și schilozi.

În ziua procesului, sala de judecată este curăţată, nişte scaune sînt aranjate de către uşier pentru judecători¹¹. Curtea este introdusă de uşier ; apoi, la cererea preşedintelui, el introduce pe reclamantii. Grefierul ia notă de declaraţii, iar un rezumat al plîngerii este înscris pe pămînt sau pe o tablă, conţinutul ei poate fi schimbat pînă în ultimul moment de către reclamant care şterge cu piciorul ceea ce îi pare contrar declaraţiilor sale. Apărarea este virtual în mîinile martorilor, căci nu există încă avocaţi de profesie. Aceşti martori sînt citaţi în justiţie cu consideraţie, dar nu depun jurămint ; li se citeşte o rugăciune solemnă care îi previne asupra pedepselor corporale care le-ar fi aplicate în caz de mărturie falsă, pedepse agravate de perspectiva unei pedepse suplimentare în lumea cealaltă pentru toate vieţile lor viitoare. Cum, în ciuda acestui avertisment, martorii sînt capabili să facă uz de foarte multe şiretlicuri în favoarea aceluia pe care au acceptat să-l susţină, ei sînt supuşi unui examen atent în timpul depoziţiei lor : oricît de puţin s-ar intimida sau ar trăda unele semne de teamă, dacă le păleşte faţa, dacă sudoarea le inundă subit corpul, sau dacă ar avea gura aşa de uscată încît ar fi obligaţi să-şi treacă limba peste buze, declaraţiile lor devin suspecte. Sînt observate de curte şi alte semne prevestitoare, reprezentînd voinţa zeilor şi depinzînd destul de mult de magie.

Dacă bănuieli temeinice apasă asupra acuzatului şi dacă acesta se încăpăţinează să nege, el este supus la tortură, ale cărei grade variază după individ, fiind mai uşoară pentru femei ; nu pot fi torturaţi brahmanii, copiii, femeile gravide, bătrînii, bolnavii şi nebunii. Un alt mijloc de a cunoaşte adevărul este ordalia ; dar ea nu este în general aplicată decît pentru cazurile grave în care îndoiala este mare. Formele ei cele mai frecvente sînt probele focului şi imersiunii¹² ; se foloseşte şi otrava. O altă formă constă în atingerea brăzdarului complet înroşit al unui plug de limba acuzatului ; în sfîrşit, un alt mijloc este de a cîntări pe presupusul delincvent într-o balanţă ; diferenţele de greutate care survin în cursul probei sînt interpretate drept certitudini.

¹¹ Cf. *Mricchakatikā*, actul IX ; trad. Paul Régnaud, Paris, 1877, vol. IV, p. 1 şi urm. sau : Harvard Oriental Series, Lanman, vol. IX, trad. Ryder, p. 132 şi urm.

¹² Cf. L. Renou, *Anthologie sanskrite*, p. 206 şi urm. — *Cambridge History Of India*, I, p. 247. — Cele patru ordalii (apa, focul, cîntărirea, otrava) sînt descrise şi de Hiuan-tsang : cf. Béal, *Buddhist Records of the Western World*, I, p. 84.

Cînd este pronunțată sentința, o copie după ea, „foaie de victorie“, este înmînată cîștigătorului procesului; aceasta nu stinge cu totul acțiunea justiției; orice indiciu nou descoperit mai tîrziu, orice martor dovedit *a posteriori* de mărturie mincinoasă pot determina o revizuire a procesului. Cheltuielile de judecată sînt ridicate, căci ele totalizează în același timp cheltuielile legale și suma pariurilor pe care le angajează adversarii în legătură cu rezultatul deliberărilor. Cînd un acuzat pierde în primă instanță, apoi în apel, el trebuie să plătească dublul acestui total; dacă, din întîmplare, cîștigă în sfîrșit procesul, reclamantul trebuie să achite totul, iar judecătorii înșiși trebuie să plătească o amendă.

Delictele sînt foarte variate. Unul dintre cele mai frecvente este fraudă sau profitul necinstit în domeniul comercial; de aceea clauzele unui contract comercial țin seamă de acest lucru; tranzacția nu este considerată definitivă decît la capătul a trei zile împlinite (zece zile după Manu); dacă cumpărătorul restituie marfa vînzătorului chiar în ziua cumpărării, operația este socotită nulă; dacă i-o înapoiază a doua zi, el trebuie să-i plătească o despăgubire; dacă i-o dă înapoi a treia zi, această despăgubire va fi și mai mare. Dar cel puțin el va fi avut timpul să observe calitatea bună sau rea a livrării. La expirarea acestui răgaz, numit „perioadă de căință“, cumpărătorul trebuie să plătească integral prețul convenit pentru achitarea mărfii; dacă n-o face, el se expune unor urmăriri — cu condiția totuși ca tranzacția să fi dat prilej unei învoieli explicite.

Este fraudă și atunci cînd se achiziționează „bunuri fără stăpîn“, chiar dacă buna credință a ambelor părți poate fi dovedită: atunci vînzătorul este acuzat de tănuire și urmărit ca atare, iar cumpărătorul este condamnat o dată cu el. Aceste bunuri revin de drept regelui care este considerat proprietarul lor legal; dacă nu le primește în totalitate, el reține o șesime din ele, afară numai dacă nu renunță la această parte în favoarea celui care le-a descoperit.

Înțelegem semnificația acestei legi cutumiare atunci cînd cunoaștem obiceiul, în fiecare familie, de a ascunde un „tezaur“ care este proprietate comună. Secretul se transmite din tată în fiu iar tezaurul nu este scos din ascunzătoarea sa decît în caz de ruină totală. Dacă moștenitorii nu-l găsesc, dacă neamul lor s-a stins, sau dacă domeniul este părăsit, dacă

tezaurul este descoperit din întâmplare, mult timp după dispariția ultimului reprezentant al familiei, regele devine posesorul lui. Un bun furat cade sub efectul aceleiași legislații. Frauda este dealtfel asimilată cu furtul ; ea înglobează falsificările aduse greutăților și măsurilor, monedei, documentelor publice sau private, jocurile de zaruri etc.

De aceea, frauda este energic combătută sub toate formele sale : un corp special de supraveghetori este însărcinat cu descoperirea și reprimarea ei. Pentru a-și duce sarcina la bun sfârșit, ei folosesc spioni și chiar agenți provocatori ; ei controlează și piețele și veghează ca prețurile să nu fie excesive. Pe de altă parte, comercianții și meșteșugarii sînt supuși unor reguli stricte, ceea ce trebuie să limiteze exacțiunile.

Dar deliote mult mai grave întrețin cronica, reprezentată mai ales, în acest caz, de *Jātaka*. În adevăr, dacă majoritatea străinilor care au vizitat India în epoca antică au fost de acord să susțină că aici crima era foarte rară, sursele indiene ne oferă o imagine foarte contradictorie asupra acestei probleme și se pare că putem să le acordăm un anumit credit. În afară de existența unor hoți de profesie, aparținînd unei caste speciale și practicînd „arta” lor ca o datorie religioasă, despre care călugărul chinez Hiuan-tsang (sec. VII) este primul care arată realitatea afirmînd că : „hoarde feroase de bandiți cuturează pădurile în care prind caravanele și jefuiesc călătorii izolați ; satele și mai ales orașele și capitala, cunosc jafurile și furturile prin efracție pe care poliția nu reușește totdeauna să le reprime, cu toate sentinelele și gardienii, rondurile și urmăritorii mobilizați în acest scop”.

Povestirile din *Jātaka* consacră un loc important acestui banditism. Ele nu pot descrie, de exemplu, deplasarea unei caravane de la un punct la altul fără a vorbi de bande organizate care o așteaptă pe parcurs ; dînd detalii interesante asupra metodelor lor, ele subliniază că acești scelerați nu se dădeau înapoi de la nici o cruzime pentru a pune mîna pe bunurile călătorilor. Totuși, caravanele riscau mai puțin să sufere atacurile lor decît pietonii izolați, mai ales cînd șeful lor avusese precauția să închirieze o călăuză curajoasă care cunoștea bine trecerile periculoase ¹³.

¹³ *Khurappa-jātaka*, nr. 265 ; Cowell, vol. I, p. 212.

Dar cînd aveau de-a face numai cu doi drumeți, bandiții nu ezitau prea mult ; de cele mai multe ori, ei rețineau prizonier pe unul dintre ei și trimiteau pe celălalt să caute o răscumpărare substanțială, ceea ce nu-i împiedica să execute uneori pe prizonier și să ucidă pe al doilea nenorocit la întoarcerea sa, pentru a avea garanția că ascunzătoarea rămîne necunoscută¹⁴ : fie că este vorba de un tată și de fiul său, de o mamă și de fiica ei sau de un profesor și de elevul său, ei nu iertau pe nimeni și nu țineau seamă de respectul ce se cuvenea de obicei unor astfel de oameni. Ei n-au respectat mai mult nici calitatea monahală a pelerinilor chinezi Hiuan-tsang și Yi-tsing care povestesc amîndoi, în memoriile lor, aventurile penibile ai căror eroi au fost în India secolului VII¹⁵. Cel puțin, aceștia din urmă au scăpat cu viață, dar nu se întîmpla întotdeauna așa : despuiate de orice veșmînt, bătute pînă la moarte, cadavrele nenorociților erau părăsite de-a latul drumului la discreția animalelor de pradă, ceea ce era, în ochii hindușilor ortodocși ca și în aceia ai budiștilor, cea mai infamă moarte. Poliția nu putea face mare lucru, căci totul se petrecea în regiuni izolate și mai puțin locuite. Așadar, bandiții de drumul mare comiteau crime care rămîneau nepedepsite ; se întîmpla de asemenea ca două bande de hoți să se lupte între ele și să se extermine, ceea ce restabilea pentru un timp securitatea în regiune, pînă cînd se reconstituiau noi bande¹⁶.

Jefuitorii și hoții dau dovadă, în orașe și în sate, de șiretenie și de curaj. Două Jâtaka destul de asemănătoare¹⁷ povestesc, cu multă vervă, acțiunea nocturnă a unui hoț care a jefuit magazinul unuia dintre cei mai bogați negustori dintr-un sat. Proprietarul a observat imediat paguba și s-a repezit în stradă spărgîndu-și pieptul să strige : „Hoții !“. Imediat, oamenii din sat au sărit cu torțele în mîini, în urmărirea hoțului. Ei au

¹⁴ *Vedabha-jâtaka*, nr. 48 ; *Cowell*, vol. I, p. 131 și urm.

Panîya-jâtaka, nr. 459 ; *ibidem*, vol. IV, p. 72 ;

Samkha-dhamana-jâtaka, nr. 60 ; *ibidem*, vol. I, p. 147 ;

Bherivâda-jâtaka, nr. 59 ; *ibidem*, vol. I, p. 146.

¹⁵ Cf. René Grousset, *Sur les traces du Bouddha*, Paris, 1929, în special pag. 33 și urm. și p. 260.

¹⁶ *Vedabha-jâtaka*, loc. cit., p. 131.

¹⁷ *Puchimanda-jâtaka* nr. 311 ; *Cowell*, vol. III, pp. 22—23 ;

Kanhâdîpayana-jâtaka, nr. 444 ; *ibidem*, vol. IV, p. 18.

reuşit să-i regăsească urmele : ca o fiinţă abjectă ce era, neezitînd să se murdărească — ceea ce n-ar putea face un drept credincios, el intrase în reţeaua de canale care serveau la evacuarea apelor murdare şi traversase cimitirul, loc bîntuit de stafii, pe care nu-l vizitează nimeni noaptea. Părăsind îndată cercetările lor, sătenii au preferat să renunţe mai degrabă la prinderea lui decît să se murdărească şi ei.

Totuşi, în capitală, poliţia regală nu se arăta atît de timidă, iar despre acest lucru stau mărturie mai multe relatări. În acestea hoţii rivalizează prin îndrăzneală, spărgînd zidurile, făcînd tuneluri¹⁸ pentru a dejuca supravegherea poliţiştilor, escaladînd obstacolele — şi semănînd groaza în mijlocul populaţiei. Ei nu ezită să atace victime nevinovate incapabile de a se apăra sau de a angaja lupte violente cu arma în mînă cu cei pe care îi surprindea. Puţini erau aceia care aveau destul curaj sau prezenţă de spirit pentru a le rezista şi a scăpa fără vătămare. De aceea exemplul unui trezorier regal este cu atît mai remarcabil¹⁹ : singur în locuinţa sa, în plină noapte, înconjurat de bandiţi înarmaţi pînă în dinţi, el reuşeşte să-i pună pe fugă printr-o abilă stratagemă : necruţîndu-şi osteneala, el a petrecut mai multe ore suflînd într-o goarnă, bătînd toba, dînd ordine, vorbind, cîntînd şi rîzînd, ca şi cînd casa ar fi conţinut o mulţime de servitori şi de prieteni ; convinşi că au de-a face cu o trupă superioară lor, hoţii şi-au aruncat armele şi au fugit.

Cînd, după o urmărire pasionantă²⁰, poliţiştii reuşeau să pună mîna pe unul dintre aceşti criminali, îi legau braţele la spate şi îi puneau la gît colierul cu flori roşii rezervat condamnaţilor la moarte ; ei îi presărau craniul cu praf de cărămidă, a cărei culoare este fără îndoială o aluzie la culoarea sîngelui. Apoi, în faţa mulţimii surescită de această norocoasă captură, el era biciuit la fiecare răsăpîntie, bătîndu-se în acelaşi timp toba condamnaţilor la moarte, pentru ca nimeni să nu ignore purtarea sa infamă. Astfel, el era condus pînă la locul execuţiilor capitale, situat de obicei lîngă cimitir. Acolo, i se aplicau o mie de lovituri

¹⁸ *Mahilāmukha-jātaka*, nr. 36 ; Cowell, vol. I, p. 68.

¹⁹ *Kālakanni-jātaka*, nr. 83 ; *ibidem*, vol. I, p. 210.

²⁰ *Kanavera-jātaka*, nr. 318 ; Cowell, vol. II, p. 40 ; *Sulāsa-jātaka*, nr. 419, *ibidem*, vol. III p. 261.

Fig. 5. Un deținut. Detaliu de pe un basorelief. *Mâgârjunakonda*. Aprox. sec. III. (După Longhurst, planșa XLVII.)

cu vergele spinoase²¹, apoi era tras în țeapă de viu, cu fața îndreptată spre cer. Agonia sa era groaznică, căci el vedea cum se strîngeau și se învîrteau în jurul lui vulturii și ciorile — și știa ce îl aștepta : curînd, cele mai îndrăznețe dintre aceste păsări răpitoare se repezeau la capul lui și îi atacau ochii, cu ciocurile lor ascuțite ca niște pumnale²².

În epoca vedică, pedeapsa nu era corporală, ci consta în amendă în vite, care, de cele mai multe ori antrena ruina completă a condamnatului și a întregii sale familii. Mai târziu, pedeapsa capitală a fost aplicată pentru fiecare omor și asasinat, chiar dacă era vorba de un duel, și pentru crime diferite, printre care comploturile contra persoanei regelui sau contra siguranței statului, invadarea în gineceul regal, efracția, jaful, furtul elefanților și cailor aparținînd regelui, etc. Tragerea în țeapă era supliciul cel mai mult aplicat, dar mai existau multe altele. Uneori condamnatul era îngropat stînd în picioare, cu mâinile legate la spate, nelăsînd să-i depășească decît capul după reinălțarea terenului ;

²¹ *Mûga-pakkha-jâtaka*, nr. 538 ; *ibidem*, vol. VI, p. 3.

²² *Puppharatta-jâtaka*, nr. 147 ; *ibidem*, vol. I, p. 313 ; *Kâma-Vilâpa-jâtaka*, nr. 297 ; *ibidem*, vol. II, pp. 302—303 ; *Sacchamkira-jâtaka*, nr. 73 ; *ibidem*, vol. I, p. 177 ; *Kanhâdîpayana-jâtaka*, nr. 444 ; *ibidem*, vol. IV, p. 18 ; *Mahâ-Ummagga-jâtaka*, nr. 546 ; *ibidem*, vol. VI, p. 197.

astfel imobilizat, el ținea în friu păsările de pradă și șacalii prin țipetele sale discordante²³, pînă cînd epuizarea îi învingea rezistența. Sau era călcat în picioare de un elefant²⁴, era aruncat cu capul în jos într-o prăpastie²⁵, era lăsat, singur, într-o barcă coborînd pe rîu, după ce i se tăiaseră mîinile, picioarele, nasul și urechile²⁶. Unii vinovați erau arși de vii, alții sfîșiați de boi sau uciși cu lovituri de săgeți etc. Adulterul era pedepsit în mai multe feluri asupra cărora Manu se oprește oarecum. Cînd un bărbat era vinovat de adulter, el putea fi condamnat să fie închis sau exilat, uneori chiar tras în țeapă, dacă se îndrăgostise de una din soțiile regelui. În lipsă de flagrant delict, tribunalul putea să-l constrîngă să sufere ordalia. Soția de brahman era obligată să parcurgă străzile călărind bărbătește pe un măgar negru, întoarsă spre coada animalului. Unsă cu unt, cu capul tuns, ea era astfel supusă sarcasmelor mulțimii; aceasta era o pedeapsă dezonorantă între toate, căci măgarul era deosebit de disprețuit, dăunător și simboliza lubricitatea.

Actele de banditism erau pedepsite și prin mutilare și închisoare. De altfel, se cuvine să precizăm că, sub influența ideilor umanitare răspîndite de budism, pedeapsa capitală și pedepsele corporale au fost suprimate treptat și nu mai erau în vigoare sub dinastia Gupta. Torturile și închisoarea constituiau încă formele cele mai curențe ale pedepsei sub Harsha în secolul VII, după cum ne atestă Hiuan-tsang.

Dar soarta condamnaților nu era deloc de invidiat dacă credem descrierile cuprinse în Jātaka. Conduasă de șeful temnicerilor, închisoarea era un loc sinistru unde viața era insuportabilă. Mulți deținuți mureau din cauza regimului de torturi și de privațiuni care li se aplica. Condamnatul era lăsat fără hrană și fără apă, suferind din cauza frigului sau a căldurii, zăcînd în excrementele lui, de cele mai multe ori bolnav, chiar și lepros; unghiile, părul, barba și mustățile lui nu erau tăiate niciodată; picioarele lui erau împiedicate într-o armătură de lemn, iar mîinile în cătușe. De trei ori pe zi era bătut cu curele, sau era lovit

²³ *Mahāsīlava-jātaka*, nr. 51; Cowell, vol. I, p. 130.

²⁴ *Kulāvaka-jātaka*, nr. 31; *ibidem*, vol. I, p. 78.

²⁵ *Mahā-Paduma-jātaka*, nr. 472; *ibidem*, vol. IV, p. 120.

²⁶ *Chulla-jātaka*, nr. 193; *ibidem*, vol. II, p. 82. O altă tortură este evocată, aceea a „paielor și hranei”, dar ea nu este descrisă: cf. *Sarabhanga-jātaka*, nr. 522; *ibidem*, vol. V, p. 65.

cu bastoane sau cu ghioage. El putea fi legat fedeleș, înlănțuit, aruncat într-o groapă unde era lăsat pradă animalelor sălbatice ca lupi, cîini, șacali, șobolani și păsări răpitoare, pînă la moarte. De asemenea, el putea fi întins cu forța pe spate, menținîndu-i gura deschisă cu ajutorul unor bare de fier sau de aramă înroșite în foc și turnîndu-i urină. Erau întrebuintate și alte instrumente de tortură: cazane umplute cu lichide fierbinți și corozive, săbii tăioase, ferăstraie, brice, cuie de fier, ace, toporașe, clești. Aceste viziuni îngrozitoare amintesc de chinurile infernului, așa cum sînt descrise în textele budiste și ilustrate pe anumite monumente, în special pe acelea de la Bârâbudur din Java centrală (sec. VIII-IX) și, mai tîrziu, de la Angkor Vat, în Cambodgia (sec. XII).

Soarta lamentabilă a deținuților preocupa și pe marele Asoka ale cărui închisori aveau totuși reputația de a nu lăsa niciodată să iasă viu pe vreunul dintre pensionarii lor.

Adesea, spune el :

„există cîte un individ care intră în închisoare și suferă tortura ; după aceea el este eliberat fără motiv... De aceea trebuie să practicați imparțialitatea... Acest text este scris pentru ca magistrații orașului să-l aplice în orice împrejurare pentru ca nimeni să nu mai sufere captivitate fără motiv sau chin fără motiv... Pentru deținuții a căror pedeapsă este fixată și care sînt condamnați la moarte, am lăsat la dispoziția lor trei zile. Rudele lor vor interveni pentru a le salva viața, sau dacă nu există nimeni pentru a interveni, ei vor face pomeni sau vor ține un post în vederea vieții viitoare”²⁷.

O singură șansă le era dată : cu ocazia fiecărei încoronări regale, porțile închisorilor erau deschise, iar deținuții eliberați fără condiție. Dar se cuvine să precizăm că închisorile cuprindeau mulți nevinovați, căci erau încarcerați acolo, în afară de vinovații presupuși sau adevărați, soția și toți membrii apropiați ai familiei lor.

* * *

Iată deci cum se prezenta India în era care ne preocupă : o țară foarte întinsă și greu unificată pe plan politic, populată de rase foarte

²⁷ Trad. de Jules Bloch, *op. cit.*, pp. 137—139, 165.

diferite (mergînd de la arianul pur, de rasă albă, pînă la triburile abia supuse și adesea negroide), vorbind numeroase limbi. În acest cadru atît de variat, organizarea administrativă își constituise o normă și se sprijinea pe dreptul penal pentru a menține ordinea, aceasta fiind înaintea de toate reprezentată de rege. Dar aceasta era o ordine depinzînd mai mult de concepții religioase decît de obligații sociale și morale. În sfîrșit, viața însăși a țării întregi se baza pe economia statului și pe comerțul interior și exterior, aspect pe care îl vom evoca acum înainte de a duce mai departe cercetarea noastră asupra vieții cotidiene.

CAPITOLUL IV

Viața economică

Caravanele circulau în voie... Pământul producea (pentru el) diamantele minelor sale, grâul lanurilor sale, elefanții pădurilor sale.

Kālidāsa, *Raghuvamśa*, XVII, 64, 66.

Importanța vieții economice, precum și mijloacele de a o menține sau de a o intensifica este arătată în cele mai vechi surse. Ea este în același timp o chestiune individuală și colectivă, iar dirijismul se aplică tot așa de riguros în acest domeniu ca și în acela al conducerii administrative.

Statul indian de atunci nu este un stat-providență, el are interesul să lase o oarecare autonomie întreprinderilor individuale. Dar, în același timp, el are nevoie de venituri considerabile pentru a întreține greoaia mașină administrativă care îi este proprie și de asemenea pentru a susține campaniile militare pe care fiecare rege dorește să le ducă la bun sfârșit. Serbările, luxul curții, enormele cheltuieli din tezaurul regal (care se confundă cu acela al statului) necesită de asemenea mari încasări. Pentru toate aceste motive, viața economică a Indiei antice trebuia în mod obligatoriu să fie foarte dezvoltată. Întemeiat înainte de toate pe agricultură, statul asigură valorificarea acesteia prin importante lucrări de irigație, de aprovizionare cu apă, cu semințe, și supraveghează atent producția din care el prelevă o parte pentru hambarele de stat. Dar comerțul nu este mai puțin activ, alimentat de meșteșugurile locale, de caravane, de navigația fluvială și maritimă. Pentru a facilita expansiunea sa — ca și pentru a menține comunicații ușoare — împărații și regii s-au străduit să construiască drumuri și să le întrețină. De asemenea, ei posedă o marină comercială. În sfârșit, statul își arogă un anumit număr de monopoluri care îi servesc ca venituri și în același timp îi

permit să resoarbă mîna de lucru care n-ar putea găsi întrebuințare în sectorul privat datorită caracterului ei social: „excluși“ sau „decăzuți“ găsesc aici un mijloc de cîștigare a existenței.

Să examinăm unul cîte unul aceste diverse domenii explicînd mecanismul care le guvernează.

AGRICULTURA ȘI CREȘTEREA VITELOR

Agricultura este baza economiei Indiei antice. Deși nu dispunem de date precise și de statistici, se pare că existau gospodării de importanță variabilă, mergînd de la ogorul suficient abia pentru a întreține o familie pînă la marile proprietăți funciare cultivate de numeroși salariați.

Producția de bază era încă de atunci cea de orez; de asemenea, se cultivau orzul, grîul, meiul și trestia de zahăr, la care se adăugau susanul și cîteva leguminoase.

Cea mai mare atenție era dată irigației care asigura un randament mai bun culturilor; aceasta este încă o problemă grea în această țară care cunoaște periodic secete teribile, în timpul cărora pămîntul se crapă și nu mai crește nimic. De aceea, căutarea izvoarelor făcea obiectul unui învățămînt special¹. Încă din epoca vedică — și fără îndoială mai înainte, indienii au învățat să foreze pămîntul pentru a ajunge la apa subterană, să devieze cursul unor riuri pentru a alimenta canale, să regleze debitul acestor ape sau să le facă să se reverse pentru a inunda orezăriile². Dinastia Maurya și toți regii care i-au urmat s-au silit să înzestreze țara cu rezervoare și puțuri; în inscripțiile lor, ei se laudă adesea cu lucrările astfel întreprinse, iar cînd astăzi se zboară cu avionul pe deasupra satelor, se observă nenumărate surse de apă artificiale multe dintre ele fiind de origine foarte veche. Sistemul de irigație de altădată era format, ca și astăzi, din lungi canale strîmte, mărginite de mici diguri de pămînt. Textele ne informează că, încă din

¹ *Brihat Samhitā*, LIV.

² A se vedea detaliile în Louis Renou, *La Civilisation de l'Inde ancienne*, p. 197.

epoca antică, aceste canale erau alimentate în diverse moduri : fie „cu mîna“ (cu burdufuri, sau grație unei prăjini cu cumpănă (tulă), fie pe spate de animal, sau chiar cu ajutorul unui soi de mașină hidraulică. Un sistem ingenios, utilizat și astăzi, era asigurat de boi, care, uroînd într-una pe o pantă artificială, cu o înclinație de circa 30% față de nivelul cîmpiei, și coborînd-o din nou tot așa de neconținut, scoteau din subsol un sac de piele umplut cu apă, care era vărsată într-un canal aductor³. Canalele erau săpate în comun și serveau uneori ca hotare între două proprietăți indivize ; se pare că utilizarea acestei ape comunale a dat adesea ocazia unor aprige contestații : nu era rar cazul cînd ea era deviată spre ogoarele unui sat în detrimentul altuia ; de aici rezultau certuri violente care degenerau uneori într-o adevărată bătălie organizată între săteni⁴, iar diferendul trebuia să fie adus în fața consiliului local.

Dacă irigația permitea culturilor să reziste soarelui subtropical, agricultorii indieni știau de asemenea să folosească gunoaiele și îngrășămintele : ei strîngeau bălegarul animal și îl lăsau să se usuce timp de zece luni ; ei se serveau de purină și de diverse îngrășăminte din produse animale și vegetale. Pentru a nu epuiza de tot terenurile, ei practicau rotația culturilor și pîrloagelor.

La începutul primăverii, ei începeau să are pămîntul. Ei se serveau de un fel de plug tras de doi boi albi, și acest atelaj era în întregime asemănător cu cel care se folosește și acum : făcut din două bucăți de lemn dur asamblate în unghi obtuz, aratrul era prevăzut cu un mîner în partea superioară și cu un vîrf inferior bine ascuțit sau întărit cu o bucată de fier forjat. În corpul acestei unelte se articula un proțap încovoiat, ce se termina printr-un jug care se sprijinea pe gîtul boilor și care era menținut pe loc din ambele părți prin cocoșa dorsală a acestor animale și printr-un colier individual. Conducătorul atelajului îngreuna brăzdarul așezîndu-se deasupra, ținînd în acest timp mînerul, în timp ce, cu mîna cealaltă, îndemna boii cu ajutorul unui bici. Unele

³ Cf. A. Foucher, *La Vie du Bouddha*, p. 276 și figura 4. *Chullavagga*, V, 16, 2.

⁴ *Kunāla-jātaka*, nr. 536 ; Cowell, vol. V, p. 219.

texte jainiste susțin că unele aratre erau trase uneori de douăzeci și patru de boi și că existau trei feluri de pluguri⁵: scenele de arat reproduse în această epocă nu permit confirmarea acestui lucru.

În mod normal se proceda la trei semănături principale: mai întâi, orezul semănat în anotimpul ploilor și care se recolta încă de la începutul iernii; apoi, bobul, mazărea, linte și alte leguminoase (printre care susanul), care se coc în anotimpul rece și care se puteau culege vara; în sfârșit, orzul (*yava*), grîul, inul și cînepa în mare parte recoltate iarna. Meiul și trestia de zahăr, secerate înaintea ploilor estivale (afară de otavă care persista pînă în noiembrie), completau producția de bază. Ici și colo se ridicau sperietori făcute din scheletul unui bivol montat pe un stîlp⁶.

Dintre aceste culturi, cultura orezului era fără îndoială cea mai importantă, atunci cînd totuși inundația terenului putea fi făcută în mod satisfăcător. În epoca vedică, orezul creștea spontan în anumite terenuri, de exemplu pe malurile Gangelui, dar nu fusese încă aclimatizat pentru cultivare; el era cules în stare sălbatică din cavitățile mlăștinoase lăsate de creșterile periodice ale fluviului. Încă înainte de dinastia Maurya el era nu numai recoltat, dar și ameliorat.

Se cunoșteau trei specii de orez: cel alb, cel negru și cel „rapid”, acesta din urmă se cocea în șaiszeci de zile. Cultura orezului era complicată; ea cerea multă mîină de lucru: în adevăr, ea necesita un sistem de irigații și, în consecință, multiplicarea rețelei de canale care aduc apa în teren; smulgerea este urmată de răsădire în alt loc, făcută cu mîina, cu corpul încovoiat timp de două ore întregi, indiferent cît ar fi fost de ridicată temperatura. Recoltarea se făcea la hotarul dintre toamnă și iarnă. Pentru a-l tăia, țăranii se serveau de o seceră cu lamă lată, uneori atît de încovoiată încît semăna cu un U.⁷ După aceea, era bătut cu mîina, prin lovirea snopilor de pămînt; apoi era vînturat.

⁵ Cf. Jain, *Life in Ancient India*, p. 90.

⁶ *Harshacharita*, trad. Cowell și Thomas, p. 228.

⁷ Această seceră este reprodusă de mai multe ori, în special la Sānchī, stîpa I, poarta de sud: cf. A. Foucher și Marshall, *op. cit.*, t. II, pl. XIX, d, 3. Un fragment al aceluiași portic, conservat în micul muzeu din Sānchī, poartă un personaj ținînd o seceră foarte încovoiată.

Pe urmă era lăsat să se usuce la soare înainte de a-l aduce în sat, unde era vărsat în niște chiupuri mari care erau așezate în hambare după ce fuseseră sigilate.⁸ Cît despre trestia de zahăr, ea era supravegheată de paznice ale căror siluete imobile se profilau în umbra tulpinilor înalte.⁹ Odată recoltată, ea era înmagazinată într-o rezervă, și, la momentul oportun, era presată într-o mașină specială pentru a-i extrage zahărul. Se proceda la fel pentru susan care furniza un ulei special.

În epoca antică, cadastrul trebuie să fi fost foarte complicat: Buda însuși, contemplînd într-o zi o cîmpie cultivată, a comparat-o cu o manta monahală făcută din petice și bucăți — și imaginea trebuie să fi fost judicios aleasă. Micile diguri care mărgineau îngustele canale în care sclipea apa murdară, gardurile sau palisadele desenînd dreptunghiuri sau cercuri care delimitau ogoarele, toate acestea dădeau solu-lui, ca și în prezent încă, o aparență fragmentară sau cîrpită; o singură parcelă echivala uneori cu proprietatea unei singure familii și avea să-i asigure hrana cu grîu. Hotărnicirea era stabilită după obstacolele naturale, precum și după niște repere misterioase, a căror cunoaștere, ținută secretă, se transmitea din tată în fiu. Și unele și altele aveau o valoare absolută: aceia care încercau să deplaseze sau să supprime reperele se expuneau unor sancțiuni severe aplicate de justiția locală.

În împrejurimile satelor, ogoarele făceau loc livezilor, grădinilor de legume și grădinilor cu flori, uneori unor plantații de iută și de bumbac. Acolo găseai fructe, flori, legume, dovleci, castraveți, zinzifil, precum și mirodenii (piper, șofran, etc.). Fructele primeau îngrijiri speciale: cele în stare sălbatică se adăugau celor care se cultivau. Și unele și altele erau puse să se usuce în fructiere și se foloseau mai multe metode pentru a le face să se coacă sau a le grăbi coacerea: de exemplu, ele erau acoperite cu paie sau erau expuse căldurii unui foc de balegă, sau erau amestecate fructele verzi cu cele coapte. Producția era așa de mare, încît ele erau expediate la orașe în care întregi.

⁸ Cf. A. Jain, *op. cit.*, p. 90.

⁹ Kālidasa, *Raghuvamśa*, IV, 20.

Importanța acordată vitelor nu era mai prejos decât cea a culturilor. Bogăția se evalua după numărul de capete al unei turme, care era fie proprietatea unui singur individ, fie proprietatea comunei. Turmele se compuneau din boi și vaci, din bivoli și bivolițe, din berbeci și oi; se includeau și purceii și chiar cîinii, în mod excepțional caii, aceștia din urmă fiind importați din afară. Iar textele enumeră cu grijă produsele care se obțineau de la ele: în afară de produsele lactate — pentru consumația curentă și pentru cult — ele furnizau piei, piei tăbăcite, corn, păr și lînă, căutate de meșteșugari. O lună sau două după nașterea lor, animalele erau numărate și marcate cu semne sau cu embleme care permiteau identificarea proprietarilor lor; vacile care abia fătaseră erau de asemenea recenzate¹⁰. Paza turmelor era încredințată unui văcar sau păstor comunal (*gopālaka*) care le ducea în fiecare dimineață să pască. El își petrecea timpul cîntînd dintr-un flaut de bambus, ale cărui sunete melancolice răsunau în sate, ca și acum dealtfel. Dar el trebuia de asemenea să poată apăra animalele contra fiarelor și contra hoților: de aceea el era înarmat cu un arc. Autorii clasici acordă un spațiu mare certurilor care se iscau între văcarii din sate vecine, fiecare revendicînd pentru propria sa turmă superioritate și prioritate. La sfîrșitul zilei, fiecare *gopālaka* readucea vitele în satul său; atunci el le închidea în ocolul care le era rezervat, vacile de lapte fiind găzduite în boxe acoperite. *Gopālaka* era considerat responsabil de pagubele cauzate turmei în timpul pazei sale, afară de caz de forță majoră; lumea îi recunoștea serviciile fie plătindu-i un salariu, fie dîndu-i laptele de la o vacă din zece¹¹.

Cît despre îngrijirile ce trebuiau date vitelor pentru a le asigura creșterea și randamentul, ele erau uneori destul de surprinzătoare; unele rețete preconizau hrănirea boilor de tracțiune cu un amestec de carne, iarbă, fîn, plăcintă cu ulei, tărîțe, sare, lapte acru, orz, bob, grăsimi, zahăr, la care se adăuga lichior și zinzifil. Fără îndoială aceasta avea rostul de a-i dopa. Geambașii utilizau multe excitante pe care le administrau vitelor înainte de a le prezenta cumpărătorului; dar acest procedeu, considerat pe drept cuvînt o fraudă, cădea sub incidența legii.

¹⁰ *Mahābhārata*, *ghoshayātra*, III, 240.

¹¹ *Manavadharmashāstra*, VIII, 230.

Vacile de lapte beneficiau de îngrijiri speciale ; totuși putem deduce că ele nu erau de loc eficace, deoarece producția de lapte rămânea incredibil de scăzută, în ciuda unui muls bicotidian, cu excepția primăverii, când laptele era rezervat pentru alăptarea vițelilor. Tăierea unei vaci era considerată o crimă gravă, egală cu uciderea unui om de castă superioară. Pentru a o ispăși, vinovatul trebuia să trăiască trei luni în mijlocul turmei, cu capul ras, îmbrăcat cu pielea animalului ucis ; el nu trebuia să bea, în cursul primei luni, decât o decoctie de orz, excluzând orice alt lichid. Pe lângă aceasta, el era supus unei taxe de zece vaci și un taur ; în cazul că nu putea să le furnizeze, el trebuia să predea toată averea sa.

În sfârșit, alături de creșterea vitelor, se practica pe scară mai mică creșterea păsărilor, însă ouăle nu jucau decât un rol neînsemnat în alimentația generală. Vinătoarea și pescuitul compensau în mare măsură această carență.

* * *

În această epocă se disting mai multe categorii de agricultori : cei care cultivă ei înșiși pământul pe care îl posedă ; cei care îl cultivă cu muncitori sau șerbi, cu toții plătiți ; cei care îl închiriază unor arendași, aceștia din urmă angajându-se să predea proprietarului jumătate din recoltă.

Marii proprietari sînt puțini ; domeniile cele mai întinse aparțin în general regelui, adică, de fapt, statului. Templele primesc și ele proprietăți vaste și le pun în valoare prin salariați. În schimb, micii proprietari sînt nenumărați ; adesea ei se mulțumesc să cultive atît cît au nevoie pentru propria lor subzistență, dar mulți dintre ei preferă să aplice principiul „familiei unite“ punînd în comun — sub conducerea unui șef de familie — ogoarele, vitele, uneltele agricole, recoltele și pășunile : nu numai că evită astfel fragmentarea domeniului familial, dar și preîntîmpină într-o oarecare măsură calamitățile și greutățile.

Dificultățile vieții lor dure nu sînt mici. Capriciile anotimpurilor sînt adesea catastrofale : tornadele devastează ogoarele, seceta bîntuie neîndurător, inundațiile distrug recoltele. Afară de aceasta, legile ospi-

talității sînt exigente și îl costă scump pe agricultor ; cea mai oneroasă dintre toate constă în întreținerea regelui și a suitei sale cînd acesta trece prin sate : atunci țăranii trebuie să furnizeze alimentele pentru oaspeții lor, ca și furajul pentru caii și boii de tracțiune ; cînd recolta este proastă, acest drept absolut al regelui și al demnitarilor săi poate condamna satele prin care trece cortegiul regal la golirea hambarelor lor fără speranța de a-și reface stocurile înainte de anul următor.

Calamităților naturale sau obligațiilor inevitabile li se adaugă taxele. Acestea sînt numeroase și privesc atît colectivitățile cît și pe indivizi. În adevăr, țăranul trebuie să achite nu numai impozitul funciar, care se ridică de la 25 pînă la 30% luînd ca punct de plecare momentul în care pămîntul atinge cel mai bun venit, dar și o contribuție periodică (probabil anuală) pe venit. El trebuie să participe la taxa generală percepută de stat asupra satului, ca și la impozitele speciale cuvenite în schimbul serviciilor făcute de stat populației rurale : protecția contra furtului în izlazuri și pe ogoare, cheltuielile de măsurătoare, lucrările de irigație, buna întreținere a canalelor. Fructele, ierburile, mierea și lemnul sînt de asemenea impuse. Oricît de puține drepturi ar fi avut agricultorul asupra terenului pe care-l cultivă, cheltuielile locative sau concesionare se adaugă prestațiilor comunale ; el este obligat, de exemplu, să participe prin muncă sau cu bani la împrejmuire și la irigație, ca și la întreținerea pășunilor comune. Sub anumite domnii, impozitul a atins asemenea sume, încît s-au văzut destul de des țăranii părăsind cu toții satul lor natal, preferînd să defrișeze noi terenuri în altă regiune, pentru a se sustrage impozitului.

Cu toate acestea, statul se străduiește în general să favorizeze agricultura și să nu asuprească pe țăran, căci îl consideră indispensabil vieții întregii țări. Astfel, el îi recunoaște proprietatea asupra pămîntului după cinci ani de cultivare, dacă el l-a luat părăginit și după trei generații (adică un secol) dacă pămîntul fusese cultivat. De asemenea, bunurile mobile, inclusiv vitele, îi aparțin după zece ani. În plus, statul îi acordă avansuri de bani sau de furnituri cînd se instalează ; defrișarea și cultivarea sînt astfel încurajate. În pofida acestor ușurări, țăranul este de cele mai multe ori dator. Această situație nu-i este totuși proprie, ci se extinde asupra majorității familiilor indiene ale epocii.

Dacă agricultura își avea importanța sa, comerțul se practica în India antică pe o scară întinsă și juca un rol considerabil în viața economică a țării, atât la nivelul orașelor, cât și la nivelul satelor. El era alimentat de producția locală și meșteșugărească, de import și de export. El se efectua atât pe mare, cât și pe drumurile pe care circulau caravanele. Cîteva porturi jalonau coastele Indiei, atât în Mahârâshtra, la vest, cât și în țara tumulă, pe coasta Malabarului și în Bengal. Prin poziția sa geografică, India a beneficiat de comunicații stabilite, pe de o parte, între Golful Persic, Africa orientală și propriile sale coaste, care primeau în același timp corăbiile grecești, romane și arabe și, pe de altă parte, cele care o legau cu țările din sud-estul asiatic, unde ea poseda bogate contoare încă de la începutul e.n. Navele chinezești, transportind încărcătură pînă la greutatea de cincizeci-șaizeci de tone, veneau să-și descarce povara prin strîmtoarea Malakka, pînă în Golful Bengal. Navele arabe, și mai îndrăznețe, depășeau Capul Comorin, și mergeau pînă la Yang-tcheu. Mărfurile descărcate în porturile Indiei erau luate în primire de caravane care convergeau mai ales spre marile piețe internaționale stabilite în regiunile Peshâwar, Kabul și mai departe, spre est, în oazele Turkestanului chinez. Mărfuri indiene și străine erau exportate astfel spre Asia septentrională, unde caravanele care le transportau întâlneau drumurile mătăsii, care legau coastele siriene de China occidentală.

Pentru ca acest imens trafic, să se poată intensifica, a trebuit ca India să fie înzestrată cu drumuri și cu porturi bine amenajate.

1. Drumuri și caravane

Împărații și regii Indiei erau primii interesați să favorizeze aceste schimburi din care prelevau taxe importante destinate tezaurului și îmbogățirii populației. De aceea, încă din epoca Maurya, ei au construit cîteva mari drumuri de care sîntem asigurați că făceau obiectul celei

mai mari atenții din partea lor¹². Încă Megasthenes (XXXIV) nota superioritatea lor¹³. Construcția lor cerea o mare mulțime de tehnicieni, arhitecți, ingineri, dulgheri, precum și tăietori de lemne, fabricanți de frînghii, cantonieri, salahori și mercenari¹⁴. Solul era studiat mai întâi de experți. Apoi, prevăzuți cu cazmale, securi și ferăstraie, lucrătorii își croiau drum, tăind lianele, crîngurile, tufișurile, lăstărișurile, doborînd arborii, deplasînd sau tăind stîncile, scoțînd buștenii, nivelînd urcușurile și ridicăturile, umplînd găurile și cavitățile. Astfel ei făceau să dispară denivelările trenului.

Se pare chiar că aceste drumuri erau concepute ca niște șosele care permiteau să se circule chiar în timpul inundațiilor; în adevăr, textele precizează că ele erau mărginite de șanțuri ale căror maluri erau deasupra întărite cu nisip; canale umplute cu apă se întindeau de-a lungul lor. După aceea, se plantau arbori pe marginile drumurilor pentru a le umbri bine¹⁵. După Megasthenes (XXXIV, 5) o bornă era pusă din zece în zece stadii, aproximativ din doi în doi kilometri. La răscruci panouri indicatoare permiteau de a se orienta precis.

La intervale regulate se construiau case de primire sau culcușuri de etape destinate pelerinilor; fiecare din aceste halte erau prevăzute cu un puț și adesea cu unul din acele bazine artificiale, care servesc și astăzi ca rezervoare în toată regiunea rurală din India. După căldură și praf, neplăceri majore ale lungilor marșuri sub climatul Indiei, era un confort apreciabil să poți să te speli, să-ți reînnoiești provizia de apă și să te întinzi chiar pe pămîntul proaspăt, nivelat și măturat, la adăpost de animalele sălbatice care dădeau tîrcoale prin împrejurimi.

Odată construite, drumurile erau în continuare obiectul celei mai mari sollicitudini din partea guvernului. Întreținerea lor era fără îndoială costisitoare, căci ploile torențiale ale musonului care durau timp de trei luni din an le muiau, iar trecerea turmelor, carelor și caravanelor le desfunda periodic. De întreținerea lor răspundeau funcționari

¹² Nu posedăm decît informații fragmentare despre rețeaua rutieră în epoca antică. Cf. E. Lamotte, *Histoire du Bouddhisme indien*, I, p. 10.

¹³ *Arthashastra*, I, 21; II, 4 etc. Cf. excelentul pasaj în S. C. Sarkar, *Some Aspects of the Earliest Social History of India*, p. 15 și urm.

¹⁴ *Râmâyana*, *Ayodhyākānda*, sarga LXXX, 1—2, trad. Foucaux, p. 468.

¹⁵ *Ibidem*, LXXX, 5 și urm.

de un anume rang, *antapâla*, care supravegheau în același timp buna stare a caselor de pelerini; ei erau însărcinați de asemenea să urmărească sau să prindă hoții care stăteau la pîndă pentru a jefui trecătorii și caravanele. Toate acestea costau foarte scump, iar statul își acoperea cheltuielile impunînd o taxă de trecere negustorilor obligați să utilizeze marile drumuri imperiale sau regale.

Deși această taxă constituia pentru ei un fel de asigurare contra furtului, unii negustori șireți și puțin scrupuloși încercau să înșele fiscul mergînd pe drumuri depărtate. Dar, dacă stratagema lor era descoperită, ei erau aruncați în închisoare. Taxele de trecere erau plătite la intrările satelor și orașelor adică o douăzecime pentru grîu, ulei, zahăr, articole de olărie și țesături ieftine, o cincisprezecime pînă la o cincime pentru celelalte mărfuri. Mărfurile confiscate erau vîndute la licitație în folosul tezaurului și al comunei. O anume cantitate din fiecare dintre ele revenea regelui.

Comerțul era alimentat în primul rînd de caravanele care străbăteau drumurile, luîndu-și încărcătura din cele cîteva mari porturi de pe coaste și transportînd-o spre provinciile din nord-vest unde se racordau la rețeaua internațională de drumuri ale mătăsii; acestea legau coastele Siriei cu China, traversînd trecătorile muntoase ale actualului Afganistan și deșertul Gobi, și înaintînd prin releele oazelor care jalonau, prin mijlocul acestui deșert, bazinul Tarimului. Cîteva tîrguri bogate se aflau la frontierele Indiei încă din secolele III sau II î.e.n. (poate chiar anterior), iar traficul continental a continuat cu o activitate completă pînă în secolul X. După textele budiste, se pare că orice neguțător din India dornic de cîștig căuta să organizeze una sau mai multe caravane pe an, riscîndu-și toată averea în întreprindere sau asociindu-se cu alți negustori pentru a o duce la bun sfîrșit. Nu totdeauna lăsau să răspundă de transport un șef plătit, ci ei înșiși însoțeau convoaiele, nedînd înapoi nici în fața pericolelor, nici în fața lipsei de confort și a oboselii unui asemenea drum. Imaginația populară pare să se fi complăcut în evocarea acestor marșuri interminabile prin păduri și deșerturi, care degenerază chiar, descriind tot felul de banalități care repetă pînă la saturație aceleași detalii.

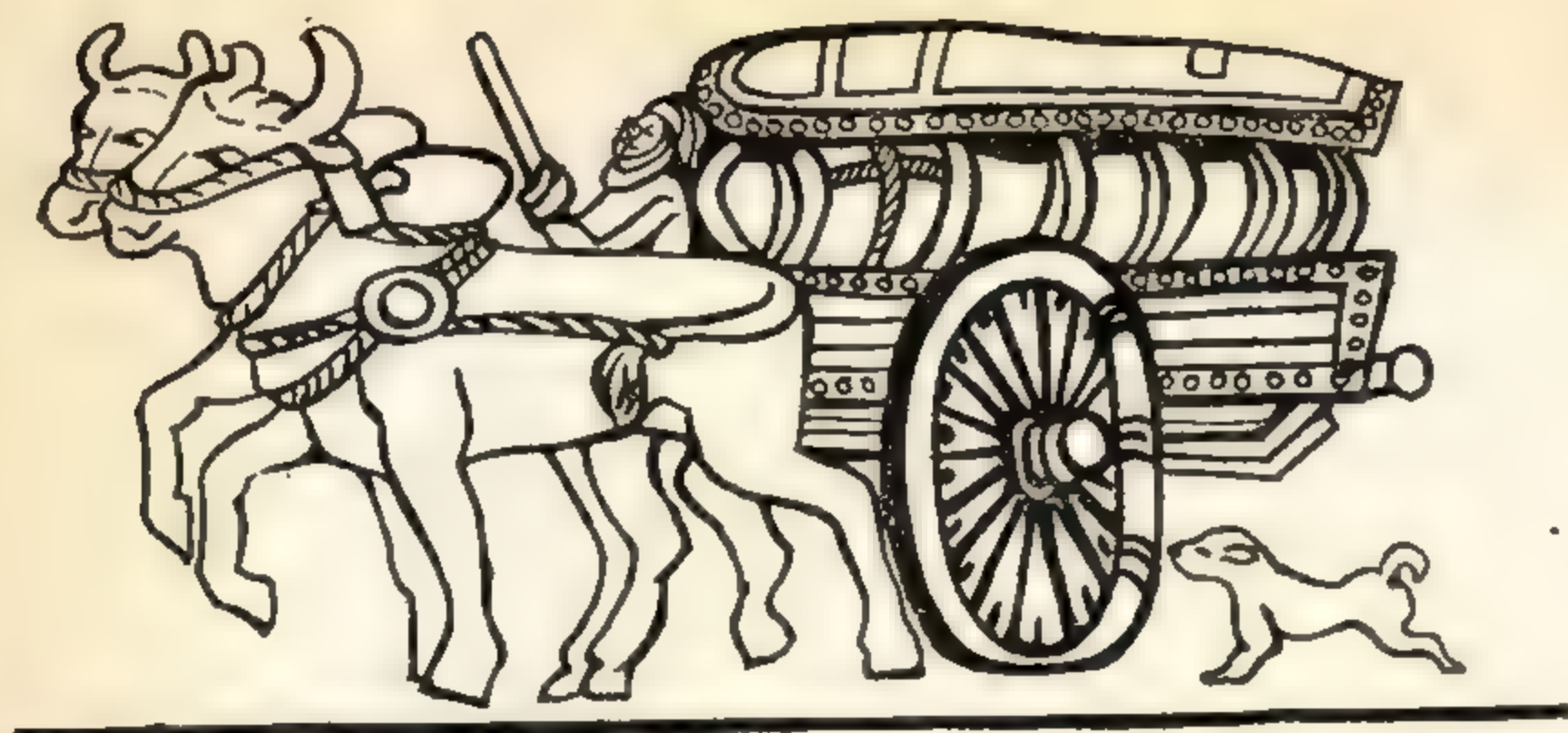

Fig. 6. Car. Detaliu al unui timpan de poartă. Mathurâ. Aprox. sec. II. Național Museum of India, New Delhi.

Orice caravană avea un șef, *sārthavāha*, personaj important și priceput care trebuia să aibă o mare experiență în acest gen de expediție. Securitatea tuturor se afla în mîinile sale, ca și reușita călătoriei și profitul care trebuia obținut. Toți cei care însoțeau caravana trebuiau să-l asculte întocmai, fie că erau caravanieri, sau călători izolați ce se alăturau lor în schimbul unei retribuții cinstite.

Pregătirile erau îndelungate. Trebuia strîns un număr important de care, trebuiau procurate destule vite de tracțiune, încărcate mărfuri, lemn pentru bivuacuri, furaj pentru vite, orez și ulei pentru oameni¹⁶, ulcioare pentru a fi umplute cu apă potabilă. Coloana se forma și se punea în mișcare înainte de ivirea zorilor, în scîrțîitul roților de lemn, înșirîndu-se la nesfîrșit pe drum și stîrnind o masă enormă de praf care înroșea ochii și usca gîtul. Pentru a-și conserva toate forțele, șeful caravanei avea grijă să se adăpostească de vînt. Dacă acesta izbea caravana din față, *sārthavāha* mergea în frunte, așezat în propriul său car, cu ajutoarele sale în jurul lui; dacă, din contră, vîntul se dezlănțuia din spate, el lăsa să treacă convoiul pe care îl încheia. La apropierea nopții, coloana se oprea. Carele erau dispuse în mai multe cercuri, iar boii erau priponiți în mijlocul fiecăruia dintre ele. De jur împrejurul

¹⁶ *Vannupatha* — *jātaka*, nr. 2; Cowell, vol. I, p. 10.

carelor se aprindeau focuri de tabără destinate atât încălzirii mâncării de seară cât și îndepărtării animalelor sălbatice.

Oamenii se organizau pentru a face de gardă prin rotație : ei erau schimbați de trei ori în cursul nopții, adică din patru în patru ore. În revărsat de ziuă, se dădea plecarea și interminabila defilare își relua iarăși marșul, în ritmul tropăitului lent al boiler.

Cînd caravana întâlnea în drumul său un rîu, ea era obligată să se oprească : nici un pod nu se întindea peste cursurile de apă, deși dulgheria era foarte dezvoltată în țară și deși erau construite poduri peste șanțurile cu apă de la intrarea fiecărui oraș. De multe ori se putea trece prin vad ; conducătorii de care cunoșteau perfect locurile de trecere prin vaduri și conduceau cu îndemînare atelajele pe fundurile pietroase. Dacă rîul nu era prea lat, oamenii doborau cîteva copaci și le aruncau trunchiurile peste depresiunea formată de ape. Cînd era vorba de un fluviu sau de un rîu prea adînc, ei preferau să folosească bacuri (*nāvātīrtha*)¹⁷.

Traversarea junglei nu se făcea totdeauna fără neplăceri din cauza atacurilor la care triburile „sălbatice“ puteau să se dedea. Îmbrăcați numai cu cîteva frunze, bărbații și femeile excelau în tragerea de săgeți otrăvite cu arcurile lor mici și ușoare, căutînd să pună mîna pe o victimă umană pentru a o sacrifica zeilor lor¹⁸ ; totuși ei ezitau să asalteze o trupă atât de numeroasă cum era o caravană. Pericolul era mai mare în păduri unde tîlharii, grupați în bande organizate, nu înțelegeau să piardă un asemenea noroc și pregăteau cu grijă capcane.

Traversarea deșertului era cea mai de temut ; circulau cele mai sinistre zvonuri despre pericolele la care te expuneai acolo : el nu avea numai reputația de a fi cutreierat de demoni devoratori de cadavre, dar riscai să mori acolo de sete și de foame. *Sārthavâhii* cunoșteau bine erorile pe care puteau să le comită tovarășii lor de drum, sub imperiul teroarei și al privațiunilor ; de aceea ei le dădeau tot felul de recomandări

¹⁷ Majumdar, *Indian Culture*, II, 2, p. 280.

¹⁸ Reprezentări de locuitori ai junglei sînt reproduse în Dikshit, *Excavations at Paharpur* (Bengal), în „Memoirs of the Archaeological Survey of India“, no. 55, pl. XLIX. — Yazdani, *Ajanta*, I, pl. XXX b. O minuțioasă descriere a unui șef *sabara* din munții Vindhya este făcută de Bâna în *Harshacharita*, trad. Cowell and Thomas, pp. 231—232.

înainte de a intra în deșert. „Abțineți-vă, le spuneau ei, de a gusta tot ceea ce nu vă este cunoscut; nu consumați nici rădăcini, nici frunze, nici flori, nici fructe necunoscute înainte de a ni le arăta, căci în aceste regiuni cresc nenumărate plante otrăvitoare¹⁹; dacă le-ați gusta fără ca noi să fi putut să vă administrăm la timp un emetic care să vă facă să vărsați, ați muri²⁰”. Ei mai insistau, de asemenea, ca nimeni să nu se depărteze de coloană, de teama animalelor sălbatice și a nisipurilor mișcătoare.

Descrierea traversării unui deșert reapare de mai multe ori în *Jātaka* sub o formă așa de precisă și așa de vie, încât o presupunem un document trăit. Iată sinteza ei: Înainte de a intra în zona nisipurilor, caravana se oprea în apropierea ultimului puț; acesta era semnalat printr-un drapel care permitea să fie observat de departe²¹. Tigvele caravanierilor, ulcioarele îngrămadite în carul rezervat pentru transportul lor erau umplute cu apă proaspătă ale cărei rații erau riguros chibzuite pentru toată durata călătoriei²². Marșul nu se făcea decât noaptea, convoiul pornind numai la apusul soarelui; căci, din momentul în care soarele încălzea pământul, nisipul devenea la fel de fierbinte ca și jăratecul, rănind picioarele oamenilor și copitele boilor. De aceea, toată ziua se sta în bivuac, așezat sau întins la umbra carelor dispuse în cercuri, dormind sau discutând. Apoi tabăra era ridicată în agitația obișnuită. Îndată ce se răcea puțin nisipul, caravana reconstituită pornea la drum, fiecare potrivindu-și pașii pe urmele celor care îl precedau.

Sārthavāha angaja un „pilot al nisipurilor” (în limba pâli: *thalaniyyā-maka*). Culcat pe o saltea în carul din frunte dezvelit de prelată în prealabil, acesta observa poziția stelelor și se orienta după ele²³; în spatele lui se înșira imensa coloană, sub roțile căreia nisipul fugea și aluneca la fiecare pas. Acest marș extenuant se întindea pe cele douăsprezece ore ale nopții; douăsprezece ore în timpul cărora soarta tuturor era la discreția pilotului. Dacă i se întâmpla să adoarmă — ceea ce

¹⁹ *Phala — jātaka*, nr. 54, Cowell, vol. I, p. 135.

²⁰ *Phala — jātaka*, loc. cit., și *Gumbiya-jātaka*, nr. 366, Cowell, vol. III, p. 132; *Kimpatekka-jātaka*, nr. 85, *ibidem*, vol. I, p. 212.

²¹ *Vannupatha-jātaka*, nr. 2, loc. cit.

²² *Apannaka-jātaka*, *ibidem*, vol. I, p. 5.

²³ *Vannupatha-jātaka*, loc. cit.

se petrecea uneori — se producea catastrofa : caravana rătăcea la infinit, învîrtindu-se în cerc toată noaptea ; în zori, ea se regăsea la punctul său de plecare : rațiile de apă și de hrană erau prea reduse de aici înainte pentru ca oamenii și vitele să scape vii din aventură, afară de cazul descoperirii miraculoase a unei surse de apă²⁴. Atunci inter-veneau demonii. Desfășurînd toate artificiiile lor pentru a induce în eroare pe nenorociții dezorientați, ei le distrugeau îndată cadavrele și jefuiau mărfurile îngrămădite în care ; oasele albite care jalonau traseele păreau a fi tot atâtea dovezi ale unor întreprinderi demoniace. În afară de pierderea oamenilor, aceasta era ruina sigură pentru negustorii care mizaseră totul pe reușita expediției.

2. Navigația și porturile

Riscurile erau și mai mari pentru cei care se consacrau comerțului pe mare. Acesta era totuși foarte activ și, începînd cu epoca romană, lega lumea mediteraneană de China cu ajutorul unor mari nave comerciale (*nāva*)²⁵ din care regii indieni posedau ei înșiși o flotă, dar din care majoritatea aparține unor particulari bogați. Aceste corăbii erau în concurență cu navele grecești și romane, iraniene și arabe, precum și cu vasele de cursă lungă chinezești. Folosind forța vîntului și curenții musonului — descoperire care se atribuie pe nedrept, se pare, grecului Hippalos — ei au stabilit încă din primele două secole ale erei noastre un serviciu regulat între Roma și coasta Malabarului, între India și China. Spre țările din Occident, călătoria dura șase luni ; se aștepta un an inversarea musonului și se pleca iarăși în celălalt sens timp de alte șase luni.

Reprezentările de corăbii comerciale sînt din nefericire rare în arta Indiei. Una dintre ele totuși, reprodusă la Ajantă ne permite să dăm cîteva precizări²⁶ : aceasta are trei catarge de înălțime egală echipate

²⁴ *Jarudapāna-jātaka*, nr. 256 ; Cowell, vol. II, p. 205.

²⁵ Vezi bibliografia în fine.

²⁶ Cf. K. de B. Codrington, *The Culture of Mediaeval India as illustrated by the Ajantā Frescoes*, în „*Indian Antiquary*”, vol. LIX, August 1930, p. 159, și urm. ; și sept. 1930, p. 169 și urm. — De adăugat la aceasta descrierile privind Bârâbudur în Basham, *The Wonder that was India*, pp. 226—227.

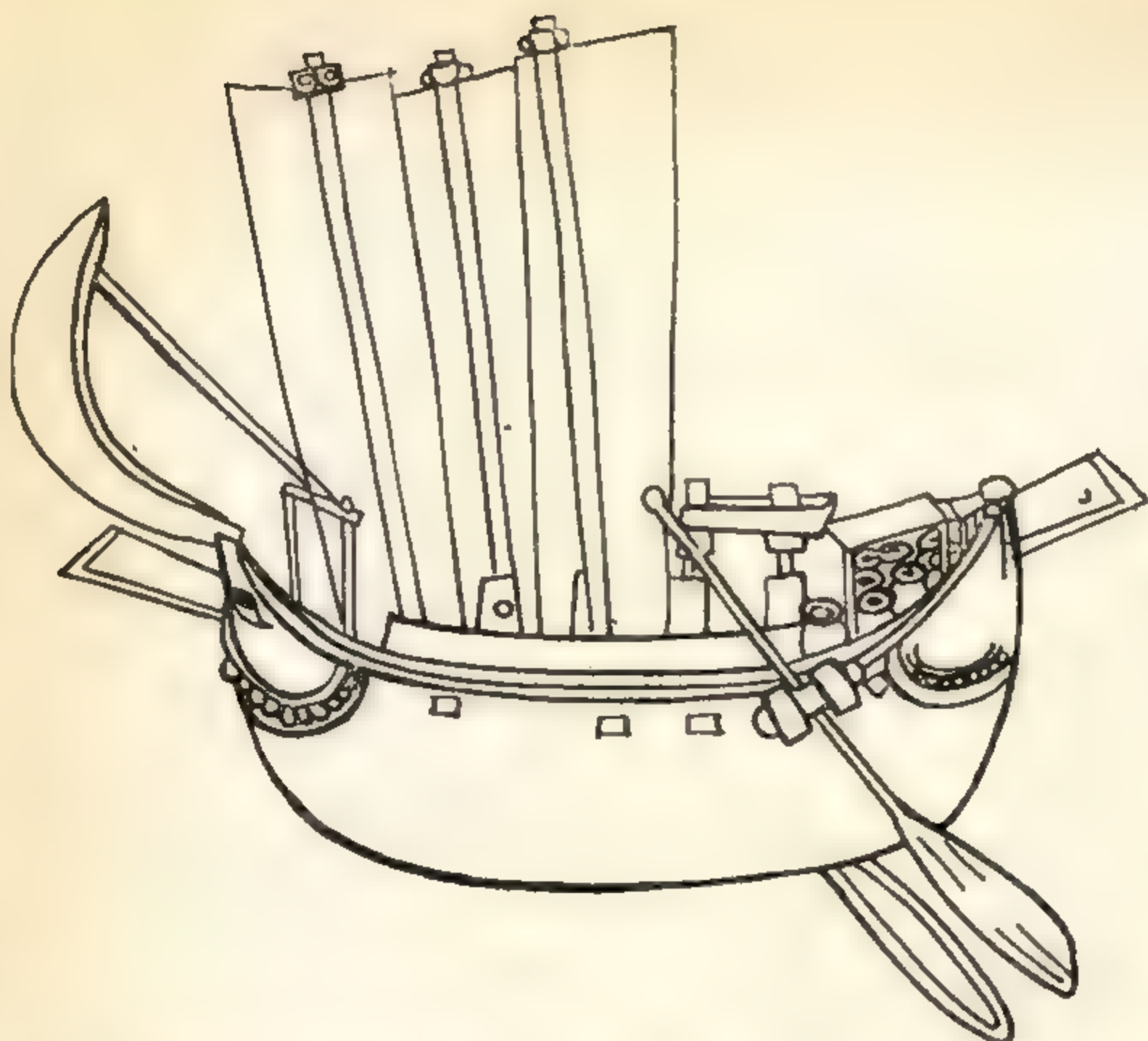

Fig. 7. Corabie comercială. Detaliu al unei fresce. Ajantă. Aprox. sec. VI.
(După Yazdani, II, pl. XLII).

cu pânze rectangulare și cu frînghii, precum și cu o pînză triunghiulară așezată la spate; aceasta din urmă este curios prinsă de extremitatea unui fel de catarg suplimentar fixat la un portic montat pe punte. Nava mai este prevăzută cu două vîsle foarte lungi prinse cu niște cuie puternice ieșite în afară pe carcasa vasului. Aceasta, înaltă și masivă, este foarte ridicată la cele două extremități, prora și pupa fiind deopotrivă decorate cu doi ochi, ca și cum corabia ar fi un pește mare cu două capete; acest decor a persistat pînă în zilele noastre în mai multe regiuni asiatice. În față și în spate se proiectează două platforme deasupra apei; ele ar fi fost destinate, se presupune, să permită conducerea navei cu prăjina cînd este la mică adîncime. Pe puntea dinainte sînt așezate ulcioare, sub un baldachin de pînză. Pasarela pilotului, destul de rudimentară, este situată în fața punții de artimon. În sfîrșit, ea este

echipată cu o cârmă și cu o ancoră; aceasta era capabilă, prin greutatea ei proprie, să rețină corabia în mijlocul mării agitate și să o mențină dreaptă în ciuda hulei și a contracurenților²⁷. Cît despre cârmă, ea era obiectul unei supravegheri riguroase din partea pilotului care o sigila cînd pleca de la bordul vasului pentru a împiedica pe oricine de a o manevra²⁸. Anumite corăbii aveau chiar o șalupă fixată pe punte pentru a servi ca barcă de salvare²⁹. Construcția navală era încredințată dulgherilor; chiar și *Rigveda*³⁰ îi menționează, ceea ce lasă să se presupună o experiență mare dintr-o epocă îndepărtată; după relatarea lui Plinius, ei erau capabili să construiască vapoare de 75 butoaie (20 000 amfore. Dar sursele indiene le atribuie realizări și mai importante, unele dintre aceste corăbii putînd să conțină, susțin ele, de la două sute pînă la șapte sute de pasageri și membri ai echipajului, o încărcătură importantă, vite, provizii de drum, apă potabilă din belșug etc.³¹.

Principalul personaj de la bordul vasului era pilotul, care „zi și noapte, cu un zel neîncetat și eforturi susținute“³², conducea nava cu competență. În mod necesar el trebuia să cunoască tot ceea ce privește marea și să știe să se orienteze după poziția stelelor și zborul păsărilor. El studiase particularitățile acestora; el însuși trebuia să dreseze cîteva păsări să se întoarcă pe uscat sau să revină la bordul vasului; dacă distanța era prea mare el le ținea în rezervă pe puntea vasului pentru a le da drumul în momentul pe care îl socotea oportun³³. Tradiția budistă face mare caz de îndemînarea cârmacilor și citează pe unul dintre aceștia care pierzîndu-și vederea din cauza arsurilor provocate de apa sărată, și-a continuat totuși serviciul și a reușit să conducă corabia sa la un pescuit miraculos de pietre prețioase³⁴. Făcînd parte dintr-o breaslă condusă de un „bătrîn“ (în limba pâli : *jetthaka*), căpitani de corăbii erau

²⁷ *Milindapanha*, VII, II, 11—12 (*Sacred Books of the East*, XXXVI, p. 300).

²⁸ *Milindapanha*, VII, II, 16.

²⁹ *Milindapanha*, VII, II, 16 (S. B. E., p. 301).

³⁰ I, 56, 2.—I, 3.—I, 116, 5.—I, 182, 5 etc.

³¹ Béal, *op. cit.*

³² *Arthashastra*, IV, III.

³³ *Digha Nikāya*, trad. Rhys Davies, I, p. 222.—*Kevaddha Sutta*.

³⁴ *Suppāraka-jātaka*, nr. 463, Cowell, vol. IV, p. 87.

salariați, ca și restul echipajului. Marinarii aveau, se susține, pe deplin conștiința condiției lor subordonate; ei trebuiau să se străduiască să-și câștige cinstit hainele și hrana, nelăsându-se pradă niciodată leneviei³⁵.

Cu mult timp înainte de plecarea unui vas de cursă lungă, unii pasageri veneau să ceară armatorului sau căpitanului autorizația de a se imbarca. Urmau lungi tratative pentru a discuta prețul călătoriei; acesta era totdeauna ridicat, deși nu exista nici un tarif. De asemenea, trebuia ca ei să-și procure un pașaport, pentru care statul pretindea o taxă specială; acest pașaport trebuia să poarte amprenta unui sigiliu (*agrihitamudrâ*), fără de care valabilitatea sa putea fi contestată. Înainte de plecare, echipajul și pasagerii aduceau zeilor o ofrandă de flori și se rugau divinităților vântului. Apoi ei cercetau semnele prevestitoare, ridicau drapele albe în vârful catargelor, scoteau vislele. În sfârșit, toată lumea se urca la bord în sunetul tobelor³⁶. Atunci se ridica pasarela din lemn de rotang și se tăiau cele șapte parîme care legau încă nava de uscat. Rudele și prietenii veniți să asiste la plecare le adresau urări de drum bun, cu lacrimi în ochi. De acum începea o viață fără îndoială grea și neplăcută despre care sursele literare din această epocă rămîn mute, dar pe care o putem bănuî foarte lipsită de confort după povestiri de mai târziu. Mulți au fost aceia care „mult timp erau legănați pe sumbrele mări“³⁷. Viața neconfortabilă de pe bord era cea mai mică nepăcere în comparație cu catastrofele care-i pîndeau neîncetat și asupra cărorora, din contră, textele sînt inepuizabile, lăsînd să se întrevadă o mare spaimă dealtfel legitimă. În adevăr, cum să nu resimți teamă în fața valurilor „care bubuie ca tunetul“, în fața oceanului „incomensurabil și infinit, fără un țărm în zare, clătinat pînă în profunzimile sale, vuind năprasnic, și plin din belșug cu pești, cu monștri și cu dragoni de toate soiurile“³⁸. Pelerinul chinez Yi-tsing³⁹ ne împărtășește spaima sa în fața apropierii constante a abisului și a valurilor, care, „înalte ca și munții, barează marea și traversează tot vastul abis. Valurile, adaugă el, se

³⁵ *Milindapanha*, VII, II, 17.

³⁶ *Nâyâdhammakahâ* (cf. Jain, *op. cit.*, p. 118).

³⁷ Yi-tsing, Béal, *op. cit.*, p. 122.

³⁸ *Milindapanha*, VII, II, 9—10, (S.B.E., p. 298).

³⁹ Trad. Takakusu, Oxford, 1896, p. XXX.

înaltă ca și norii pînă la cer.⁴⁰ Furtunile, frecvente pe coastele Indiei în anumite anotimpuri, au impresionat profund imaginația populară. Trebuie să adăugăm că navele erau supuse la mari eforturi; carcasa lor, avariata de asalturile furioase ale valurilor, lăsa frecvent să treacă șuvoaie de apă; atunci cala se umplea, provocînd scufundarea navei perpendicular. Neputincioși să remedieze această situație disperată, oamenii începeau să se jelească, să plîngă și să se roage. Rugămințile lor se adresa mai ales zeiței Manimekhalâ⁴⁰, în mod special împuternicită de cei treizeci și trei de zei să salveze pe oamenii cu inima curată, dar și să înece fără milă pe păcătoși. După naufragiu, marea se înroșea din cauza sîngelui nenorociților, devorați de pești și de broaște țestoase mari. Puțini erau cei scăpați teferi din naufragiu⁴¹. Navele comerciale erau expuse în plus riscului de a fi urmărite și atacate de pirații și flibustierii care bîntuiau coastele Indiei, oameni cruzi care nu trăiau decît din jafuri și nu se dădeau înapoi de la nici o atrocitate. Adesea, pentru a rezista mai bine atacurilor lor, mai multe corăbii mergeau împreună.

Dar nu numai furtunile și pirații erau de temut: calmul desăvîrșit era tot așa de amenințător cînd se prelungea peste măsură. Sufocîndu-se sub un soare de plumb, echipajul și pasagerii epuizau puțin cîte puțin proviziile lor și riscau să moară de foame și de sete. Contra acestei situații dramatice, nu era alt remediu decît să aleagă la sorți un om de la bordul vasului și să-l părăsească în mijlocul oceanului pe o plută de bambus⁴²: imediat, se spune, alizeele umflau iarăși pînzele.

Multiple episoade mitice sau legendare alimentau cronica populară: de exemplu, cutare convoaie întîlneau un monstru gigantic, *timingala*, care trăia — se spune — în mijlocul oceanului și a cărui poftă de mîncare era nesățioasă. Săgetînd cu privirile care umpleau de groază tot echipajul, el deschidea o gură adîncă ca un abis, în care marea se năpustea învolburată. Atrase de acest vîrtej, corăbiile nu aveau nici un mijloc

⁴⁰ Cf. Sylvain Lévy, *Manimekhalâ, A Divinity of the Sea*, în *Indian Historical Quarterly*, VI, 1930, p. 597 și urm.

⁴¹ *Mahâjanaka-jâtaka*, nr. 539, Cowell, vol. VI, p. 222; *Sankhajâtaka*, nr. 442, *ibidem*, vol. IV, p. 9 și urm. Cf. Jain, *op. cit.*, p. 118.

⁴² *Losaka-jâtaka*, nr. 41; Cowell, vol. I, p. 110.

Fig. 8. Monstru marin înghițind corabia și echipajul. Medalion de vedikă. Bhârhut. Aprox. secolul II. (După Cunningham pl. XXXVI, 2).

de a scăpa de irezistibilul curent, care le antrena în mod inexorabil în pîntecele monstrului unde ele se sfărîmau ⁴³.

Totuși, negustorii continuau să străbată mările, mereu mai numeroși. O legendă celebră ⁴⁴ pune pe eroul său, fiul unui bogat comerciant din India să înfrunte pericolele unui naufragiu pe coastele Ceylonului, locuit, după cum se credea, de căpcăune. Avînd facultatea de a se transforma în încîntătoare femei tinere, aceste respingătoare creaturi amăgeau pe naufragiați și îi devorau. În timp ce tovarășii săi de drum cedau farmecelor lor, tînărul negustor a avut tăria sufletească și cutezanța de a fugi, grație concursului miraculos al unui cal divin ; el a revenit în fruntea unei armate pentru a extermina pe căpcăune și pentru a cuceri insula care a cunoscut de atunci o viață fericită și pașnică. Aceasta este numai o legendă și totuși ea conține o parte de adevăr : introducerea culturii indiene în țările de peste mări a fost în mare parte opera unor negustori veniți de pe continent. Totuși spre deosebire de aceste povestiri,

⁴³ Cf. A. Foucher, *Les Vies antérieures du Bouddha*, p. 50.

⁴⁴ *Valâhassa-jâtâka*, nr. 196, Cowell, vol. II, p. 89. E. Chavannes, *Cinq cents contes et apologues extraits du Tripiṭaka chinois*, nr. 37, A. Foucher, op. cit., p. 252 și urm. — Temă reprodușă în special la Mathurâ ; Vogel, *La Sculpture de Mathurâ*, pl. XX b ; și la Ajantâ : Yazdani, IV, pl. LI—LXV.

ei n-au folosit decît rar forța armată pentru a se impune în aceste țări și s-au mulțumit să fondeze acolo centre comerciale.

Toți se expuneau la mari riscuri, dar la urma urmei erau numeroși aceia care străbăteau oceanele fără ca să li se întîmple vreodată ceva neplăcut⁴⁵; mulți au pornit în îndepărtate călătorii pe mare și au revenit sănătoși în satul lor natal pentru a se bucura de o bogăție cîștigată cu îndrăzneală. Dreapta credință brahmană condamna călătoriile maritime și ele s-au înmulțit mai ales în mediul budist: brahmanii, care „treceau peste apă” erau excluși din casta lor — și am văzut tragicele consecințe ale unei asemenea acțiuni; membrii celorlalte caste erau ținuti departe de riturile funerare, ceea ce echivala cu o excomunicare. De aceea se poate crede că negustorii aparțineau în mare parte acestei burghezii a banului, dezvoltată sub influența budismului, la care aceste prejudecăți erau abolite.

* * *

Comerțul se supunea unei serii de reguli și de legi care constituiau dreptul maritim al epocii. În majoritatea cazurilor, corăbiile erau proprietatea, nu a căpitanului (cu care pasagerii tratau de cele mai multe ori), ci a unui armator pentru care acesta transporta încărcătura; în cele din urmă, armatorul era cel care încasa prețul traversărilor. Uneori, mai mulți negustori cumpărau de la armator una sau mai multe părți din nava sa și deveneau astfel acționari; ei încasau beneficiile în proporție cu părțile deținute de ei, speculînd reușita traversării ca și succesul vânzării încărcăturii⁴⁶. Prețurile fiind foarte ridicate, atît pentru pasageri, cît și pentru mărfuri, venitul lor era excelent, ajungînd uneori la 20% din avansurile consimțite pentru o singură traversare⁴⁷. Împrumutul în-suși putea să fie exorbitant, ridicîndu-se pînă la 240% din cauza enormelor riscuri întîmpinate.

Un cod, minuțios întocmit, guverna ansamblul circulației nautice a Indiei, fie maritimă, fie fluvială. Ea era controlată de un ministru (*nāv-*

⁴⁵ *Supparaka-jātaka*, nr. 463; Cowell, vol. IV, p. 87.

⁴⁶ *Choullaka-jātaka*, nr. 4; Cowell, vol. I, p. 20.

⁴⁷ *Mānavadharmasastra*, VIII, 157, 406.

dyaksha) a cărei autoritate se întindea atât asupra corăbiilor din largul mării cât și asupra bacurilor care asigurau trecerea de la un mal la altul peste fluvii. Însărcinat să reprime actele de piraterie, el percepea și drepturile și taxele portuare, impozitul pe pescării — o șesime prelevată în natură din prinderi; în sfârșit, el trebuia să vegheze personal ca să fie făcute reparații navelor avariate de furtuni și să se acorde un ajutor naufragiaților. În acest scop, satele de coastă și porturile erau obligate să organizeze un serviciu de salvare și să strângă materialul necesar: geamanduri, luntri, bărci, trunchiuri de copaci, plute. Refuzul de a da ajutor era penalizat. Când mărfurile erau avariate de apa mării, ministrul era autorizat să diminueze taxele de perceput.

Porturile la care ajungea mai ales acest trafic, erau, se pare, destul de bine amenajate. În radă, niște turnuri susțineau faruri care erau aprinse noaptea pentru a orienta corăbiile. Totuși intrarea în port se efectua în general ziua, pilotul aruncând ancora în largul mării pînă la răsăritul soarelui. Dar bazinele erau suficiente pentru ca nava să pătrundă cu pînzele abia micșorate; lucrări de dragare le garantau accesul tot anul și lucrări de zidărie le puneau la adăpost de valurile mării. Încet, nava ajungea la chei și ancora. În port domnea o mare agitație⁴⁸; mărfurile se îngrămădeau acolo din toate părțile: saci de piper, grămezi de pește proaspăt sau uscat, mormane de orez se învecinau cu baloturi învelite cu piele, ulcioare astupate cu ceară, colete cu aur sau cu materii prețioase. Bărci acoperite cu prelată asigurau transbordarea de la corăbiile care nu putuseră acostă. În depărtare vuia oceanul pe care îl dominau strigătele docherilor, care circulau în toate sensurile, îndoiți sub greutatea poverilor lor. Nu departe de chei se aliniau magaziiile docurilor, împărțite pe străzi, foarte pline și ele cu mărfuri de larg consum și cu baloturi.

În sfârșit, un birou de vamă situat în apropiere funcționa toată ziua.

Navigația fluvială era de asemenea foarte activă. Bărcile și navele erau construite solid; piese în formă de coadă de rîndunică mențineau

⁴⁸ Cf. Pierre Meille, *Les Yavanas dans l'Inde tamoule*, în „*Journal asiatique*”, 1940—1941, fasc. I, p. 85 și urm.

asamblajele. Multe transporturi se efectuau pe aceste căi; adevărate flote, aparținând statului sau unor mari comercianți, atrăgeau la ele o bună parte a comerțului.

3. *Producție, export, import*

Grație traficului intens care se întindea în toată India, se schimbau mărfurile cele mai diferite ca și cele mai rare. Producției locale i se adăugau mărfuri de larg consum și materiale al căror tranzitar devenea India, fără să dezvăluie de unde le avea pentru a-și rezerva exclusivitatea vânzării. Se pare că exporturile depășeau cu mult importurile; este adevărat că ea poseda esențialul din ceea ce îi trebuia și că multe dintre produsele sale locale erau foarte apreciate de clienții săi străini, constituind la ei acasă esențialul luxului; fildeșul, lemnul de calitate, pietrele prețioase, parfumurile, mirodeniile.

Piața fildeșului era una dintre cele mai active; cererii externe, care era constantă, i se adăugau nevoile societății indiene, ai cărei potentăți se arătau amatori de acest frumos material, ușor de lucrat și având tot felul de întrebuințări; din el se modelau picioare de paturi sau de mese, cozi și mînere de obiecte uzuale, ca oglinzi, apărătoare de muște sau sceptre. Scaunele, carele de paradă, zidurile locuințelor bogate erau decorate cu fildeș, ca și mînerele și tecile de sabie, pieptenii, broșele, acele de coc, cutiile și cufărașele, coliviile pentru păsările rare, legăturile de manuscrise, instrumentele de muzică etc. Deci numai pentru ea, India cerea un mare randament din partea vînătorilor de elefanți. Și totuși exporturile ei de fildeș rămîneau destul de bogate pentru a concura exportul Africii pe piețele internaționale.

De asemenea, India era celebră pentru calitatea pietrelor prețioase și a perlelor pe care le vindea în cîteva din porturile sale, și în special în portul Barygaza (actualul Broach), în regiunea Bombay. Perlele veneau mai ales din Ceylon; dar pescării mari existau cam peste tot, atît în estuarul Gangelui cît și în regiunile meridionale. Și pentru acestea, comerțul indian avea ca primi clienți pe regi și pe prinți, căci aceștia considerau o chestiune de onoare să fie cunoscători perfecți în aprecierea

gemelor (*ratnaparīkshā*), știință anterioară secolului VI⁴⁹. În plus, negustorii iranieni și occidentali se aprovizionau mai ales din India. Prețurile lor atingeau sume exorbitante; ele erau achitate de cele mai multe ori în monedă de aur, ceea ce a avut ca rezultat scurgerea unei părți importante a tezaurului roman în folosul Indiei, în epoca în care societatea din Roma etala un lux neînfrînat, pe care dealtfel, filozofii ei, îl condamnau.

Din India provenea o cantitate considerabilă de pietre prețioase sau semiprețioase a căror calitate era totuși superioară față de calitatea celor de alte proveniențe: diamantul, agatele, onixul, sardonixul, chrysoprasa, jaspurile verzi sau roșii, ochiul de pisică, ametistul purpuriu, cristalul de rocă, opalul, rubinul, safirul, smaraldul, berilul, acvamarinul albastru sau verde — acesta fiind cel mai apreciat, zirconiurile, turmalinele, turcoazele (care veneau din Turkestan) etc. Artiștii indieni le întrebuițau foarte mult; totuși, mai rămîneau mari cantități pentru export, iar meseria de bijutier, deși era supusă supravegherii unui superintendent special desemnat, era rentabilă.

Dintre propriile sale resurse, India scotea de asemenea numeroase produse căutate de clienții săi străini; astfel ea exporta coarnele și dinții bivolilor și rinocerilor, carapacea broaștelor țestoase care erau pescuite în sud, sideful stridiilor și al unor alte scoici, carnea unor șopîrle uriașe (conservată cu sare) ale cărei proprietăți erau apreciate de medicii occidentali, chiar și de bucătarii în căutare de noutăți. Una din cele mai înfloritoare industrii ale Indiei, constituia extragerea vopselei roșii și a lacului zis *schellac* care se extrăgea dintr-o insectă (*Tacchardia Lacca*); consumul intern era deosebit de mare, deoarece această vopsea nu servea numai să coloreze țesuturile — acelea care, purtate primăvara de femeile tinere, era simbol de dragoste — dar se aplica și pe corp, în special pe talpa picioarelor. Au existat perioade cînd exportul acestor două produse, vopseaua și shellacul, a atins un maximum de importanță, mai ales atunci cînd Roma imperială căuta purpura.

India asigura și tranzitul anumitor mărfuri pe care caravanele le aduceau pînă în porturile ei; astfel cumpărarea pieilor și a blănurilor

⁴⁹ Cf. Louis Finot, *Les Lapidaires indiens*, Paris, 1896.

se negocia pe pământul ei, deși acestea veneau în special din regiunile himalaiene și din Tibet; navele ei transportau spre occident minunate piei de tigri, de lei și de leopardi, cărora li se adăugau baloturi de piei de jder și de nevăstuică venind din Tibet. Țesăturile de lână, făcute din lână de berbec sau din lână de oi originare din Bhutan și Tibet, erau manufacturate în Kashmir și de acolo erau transportate spre Iran și Mediterana, fie cu caravanele, fie cu corăbiile. Mătasea era importată din China (care a ținut mult timp secretă originea animală a acestui material) și transformată în somptuoase țesături, mai ales în museline de o extremă finețe. Indienii utilizau pentru ei înșiși o mare cantitate din aceste țesături și le expediau în străinătate în baloturi întregi. Ei țesau și bumbacul (*Cossypium herbaceum*) pe care îl cultivau ei înșiși și îl transformau în impalpabile museline pe care le vopseau cu frumoase culori; această industrie, în care ei erau considerați maeștri, constituia bogăția multor regiuni ale Indiei: Gujarât, Bengalul oriental (Dacca) și tot sudul țării (Trichinopoly, Tanjore, Masulipatam etc.); aceste țesături, ca dealtfel și bumbacul numai dăruit destinat să umple pernele și saltelele — erau exportate în Egipt care deținea cea mai mare piață a textilelor. Totuși țesăturile de bumbac indiene erau acolo în concurență cu cele din tot Orientul Apropiat.

Printre mărfurile costisitoare, erau și varietățile de lemn prețios în care India era un mare producător: teckul (*Tectona Grandis*), recoltat pe coasta Malabarului în regiunea *Kundra*, în Travancore și în Gujârât și pe care rezistența sa la acțiunea apei îl indica pentru construcție; abanosul (*diospyros* al grecilor), expediat mai ales în Golful Persic, dar a cărui vânzare era concurată de producția etiopiană; diferite specii de „lemn negru“ erau vândute necunoscătorilor în locul abanosului, și aceasta permitea menținerea unor prețuri ridicate pentru abanosul veritabil — realizând în același timp substanțiale beneficii din contrafaceri. Lemnul de trandafir (*Dalbergia Latifolia*) și varietățile sale, apreciat pentru mobile, provenea de pe coasta Coromandel și se vindea mai ales la Broach. În sfârșit, santalul (în sanscrită: *chandana*; *Santalum album* Linn.), produs mai ales în sud (districtele Maisur, Chimbatoore și Salem), era utilizat în același timp pentru obiectele prețioase și pentru parfumerie.

Se știe câtă importanță au parfumurile și tămâile în lumea orientală, unde servesc atât pentru uz propriu, cât și în oficierea serviciilor religioase. În afară de santal, India exporta gume și rășini (smirnă, slăbănog, aloe, cinabru etc.) care serveau în același timp drept coloranți, condimente și medicamente; ea mai adăuga șiraguri plăcut mirositoare (făcute din semințe de flori și din diferite petale, lauri, trandafiri etc.), din metal ușor, din corn, din mătăsuri colorate, toate îmbibate cu alifii parfumate, împletite și împodobite cu fire de aur. Unul dintre parfumurile cele mai cerute era moscul, căutat chiar în India de frumoasele cochete și de „dandies“. Extras, după cum se știe, din caprele din China și din Tibet care erau capturate cu plasa sau ucise cu lovituri de săgeți, el era transportat în bășici închise în vase ermetice; în ciuda acestei precauții, umiditatea mării îl altera, iar acela adus de caravane din îndepărtatul Tibet era cel mai apreciat.

Domeniul aromamelor era și el foarte rentabil. În primul rând veneau piperurile (*Pipiper nigrum*, *pipiper Longum*, *Pipiper Officinarium*), recoltate în mare parte pe coasta Malabarului și în Travancore, și exportate mai ales la Alexandria unde erau distribuite în toate țările mediteraneene. La rândul lor, arabii și-au asigurat destul de timpuriu exclusivitatea exporturilor de zinzifil (*Zingiber officinale*), transportat în urcioare, și care serveau în același timp pentru înlesnirea digestiei și ca medicament. Același lucru se poate spune pentru cinnamon — atât camforul cât și scorțișoara — al cărui trafic era în mâinile arabilor și care făcea parte din mărfurile de lux; întrebuințările lui erau multiple, de la condimente până la protecția hainelor contra moliilor, trecând prin parfumerie (tămâie) și medicină; el era exportat în stare brută, capsule și frunze separat. Uleiul extras din el era preparat în Siria; el servea la parfumarea vinului și intra în compoziția sosului, cu care, la Roma, se pregăteau stridiile. Cardamomul (*Elettaria Cardamomum*), produs în India meridională, era aproape la fel de prețuit și atingea prețuri ridicate. Costusul (în sanscrită: *Kushtha*; *Saussurea Lappa*) era, ca și cinnamonul și cardamomul, preparat în Siria și servea cam la aceleași întrebuințări.

După aceea veneau diferitele specii de narduri dintre care leventica era cea mai costisitoare (în sanscrită: *nalada*) și care grupează pe *Cymbopogon Schoenanthus*, *Andropogon Muricatus* și multe alte varietăți.

Rădăcinile și frunzele lor se foloseau în parfumerie, în arta culinară și în medicină ; uleiul care se extrăgea din ele era așa de prețios încît era conservat în cutii de alabastru sau de onix. Pentru această producție, India de sud rivaliza cu Etiopia și Arabia meridională. Menționăm de asemenea cuișoarele (*Caryophyllus Aromaticus* sau *Eugena Caryphyllata*), susanul (*Sesamum Indicum*), indigoul — care era utilizat atît pentru pictură și vopsitorie, cît și pentru prepararea unor leacuri, „lycium“ (*Berberis Floribunda*, *Berberis Aristata*, *Berberis Lycium*), poate opiul și reventul. Trestia de zahăr (în sanscrită : *ikshu*) era exportată în cantitate mică, tot așa ca și orezul (în sanscrită : *vrîhi* ; în tamilă : *arizi*), meiul și ovăzul, produse care nu serveau decît pentru nevoile echipajelor indiene în timpul călătoriilor lor. Untul rafinat (*ghî* ; în sanscrită : *ghrita*) era exportat în Africa orientală ; extras din laptele vacii cu cocoasă și al bivoliței, el era destinat mai ales medicinei, în timp ce, în India însăși, el servea la consumul curent și în serviciile religioase. În sfîrșit, anumite fructe, ca nuca de cocos, banana, pepenii, piersica și caisele, precum și cîteva specii de castraveți și de cepe, ajungeau în porturile mediteraneene, dar ele nu par să fi făcut parte din încărcăturile special pregătite pentru exportul regulat.

Multe alte produse ar fi de adăugat la această listă destul de lungă. De exemplu. India fabrica arme albe de cea mai bună calitate, căci ea știa să lucreze fierul și pretindea chiar că ar cunoaște secretul oțelului⁵⁰. Totuși indienii nu se preocupau de loc să le exporte, iar această sarcină și-au asumat-o mai ales arabii, părții și sirienii. Din India proveneau de asemenea aramă albă semănînd cu argintul, alamă în mare cantitate și aur, de bună calitate, extras mai ales din aluviunile Gangelui și din nisipurile aurifere ale regiunilor meridionale (Maisur).

Acestor mărfuri li se adăugau adesea animale : papagali, care erau dresați să vorbească, maimuțe domesticite, fazani, șerpi și elefanți, care luau loc în grădinile zoologice ale regilor și împăraților occidentali. Suportînd greu călătoriile pe mare, ele erau încredințate mai ales caravelor.

⁵⁰ Aluziile făcute la această tehnică sînt totuși vagi și țin de domeniul fanteziei. Cf. *Mahā-ummagga-jātaka*, nr. 546 ; Cowell, vol. VI, p. 231, et. nr. 6.

Slavii constituiau de asemenea o afacere prosperă, a cărei aprovizionare o asigurau în mare parte arabii : indienilor le procurau „grecoaice“ ; grecilor și popoarelor elenizate ei le furnizau preținși indieni, a căror patrie îndepărtată era un argument suplimentar pentru a le mări prețul. Majoritatea femeilor astfel aduse din India erau dansatoare sau muzicante, afară de cazul când constituiau garda militară a gineceelor.

India beneficia în plus de produsele străine pe care le revindea propriilor săi clienți, cu substanțiale profituri. China îi aducea mosc, ulei de aleurit, ambră, chinovar, mătase în stare brută sau țesută bine, rogojini și pînză de cînepă, și tot felul de obiecte manufacturate din ceramică, din lac sau din aramă, piepteni de lemn, hîrtie, umbrele de soare, tingiri de fier, ciururi, ace, șei de cai. Din țara khmeră, veneau să completeze furniturile indiene multe produse de valoare : santal, tek și aloe, cardamom, ceară de albine, kapok, și pene de pescăruși de apă dulce. Sumatra și Iava furnizau aur și mosc. Peninsula malaeză exporta argint din minele sale intens exploatate, și cositor, care se numea „plumb alb“ ; ea vindea de asemenea cea mai bună nucșoară, lemn de hematorgion⁵¹ și fildeș.

India importa cai, destinați războinicilor nobili și mai ales regelui. Ei constituiau unul din cele patru corpuri ale armatei, iar regele era dispus conform tradiției să achiziționeze foarte scump cele mai frumoase animale⁵². Una din principalele surse ale acestui import era Asia septentrională, mai precis regiunea Khotan, ai cărui geambași nu se temeau să întreprindă, în sezonul uscat, o lungă și periculoasă călătorie pentru a repartiza un convoi de vreo cinci sute de cai la curțile princiare ale Indiei — cu certitudinea de a realiza din aceasta mari beneficii. În mod obișnuit, rîndașii care însoțiseră acești cai erau angajați de noii proprietari pentru a continua să-i îngrijească. Onestitatea geambașilor era adesea pusă la îndoială ; ei erau acuzați că fură, pe drumul întoarcerii, cele mai bune animale pe care le vînduseră la venire⁵³.

În toată perioada cît a durat expansiunea Romei, la toate acestea au venit să se adauge produsele mediteraneene : mărgeanul roșu provenind

⁵¹ Haematoxylon campechianum L.

⁵² *Jâtaka*, nr. 254 ; Cowell, II, pp. 199—203.

⁵³ Foucher, *Les Vies antérieures du Bouddha*, p. 125.

din Sicilia, Sardinia și Corsica, din Baleare, Spania și nordul Africii; cuprul și cositorul, antimoniul, realgarul, vesela de argint și lămpile, recipientele de bronz; ambra galbenă (care venea tot de la Marea Baltică, schimbată în general pentru pietre prețioase, smaraldele din Egipt, sticlăria venind în special din Alexandria, Tyr și Sidon, și mai ales vinul de struguri pe care India îl primea din diverse țări⁵⁴. Pe coasta de sud-est, el venea din Italia, în special de la Arezzo, cum o dovedesc amforele, cupele și farfuriile exhumate la Virampatnam și purtând mărci de olari bine cunoscuți⁵⁵; amfore asemănătoare au fost găsite la Taxila, în actualul Pakistan. Pe coasta occidentală, comerțul său alimenta în mare parte porturile Barygaza (Borach) și Muziris⁵⁶, unde el era schimbat cu aur, piper, mirodenii și perle. El venea și din Laodiceea sau din Arabia⁵⁷ sau mai frecvent din Iran și din regiunile iranizate, ca Bactriana⁵⁸, Kâpisa⁵⁹, și Kâshmir. Totuși, vița de vie exista în stare sălbatică în anumite regiuni ale Indiei⁶⁰, dar nu pare ca lumea să fi învățat să o cultive, doar în Kâshmir, unde pelerinul chinez Hiuan-tsang o atestă în secolul VII și unde chiar Strabon (II, 1,14; IX, 10,2) menționează recipiente sigilate cu smoală pentru a conserva vinul.

Cînd Roma s-a prăbușit, Iranul a luat pe seama sa o parte însemnată a comerțului cu Asia orientală. Atunci India s-a întors cu hotărîre spre țările mărilor sudului. Mărfurile occidentale s-au rărit sau au dispărut

⁵⁴ *Le Périple de la mer Érythrée*, § 49, menționează importul vinului în India. Cf. Laufer, în *Sino-Iranica*, p. 22 și urm. Herodot, I, 133.

⁵⁵ De exemplu, numele de Amurius (Caius), pe care îl întâlnim și în Palestina, la Beisân, la Alexandria și la Atena; numele de Vibii și Vibieni, descendenți dintr-o veche familie din Etruria, care se stabilise la Arezzo; cf. Sir Mortimer Wheeler, *Arikamedu: an Indo-Roman Trading-station on the East Coast of India*, în „Ancient India”, 2 (iulie, 1946), pp. 17—124.

⁵⁶ Cf. P. Meile, *Les Yavanes dans l'Inde tamoule*, în „Journal asiatique”, 1940—1951, I, p. 103 și urm.

⁵⁷ *Le Périple de la mer Érythrée*, § 49.

⁵⁸ Încă din secolul II î.e.n. Cf. P. Pelliot, „Bulletin critique”, *T'oung pao*, 1921—1922, XX, pp. 142—156.

⁵⁹ Cf. V. S. Agrawala, *Geographical Data in Pānini*, în „Indian Historical Quarterly”, 1953, I, p. 1 și urm. (p. 2 și 30).

⁶⁰ Theophrast, *Historia Plantarum*, IV, IV, 11. Ea există încă în împrejurimile localităților Nâsik și Pondichéry; trebuie să fi fost mai răspîndită altădată, căci o vedem, stilizată, figurînd pe multe basoreliefuri.

de pe piața ei ; dar activitatea acestei piețe n-a slăbit, căci mirodeniile și multe produse ale Pacificului au luat aici un loc important.

* * *

În sate și în orașe, comercianții ocupau în general un cartier ale cărui străzi erau mărginite de prăvălioare ; foarte asemănătoare cu cele de astăzi, ele erau aliniate sub o verandă puțin mai ridicată în raport cu nivelul străzii și acopereau o mică suprafață. Deschise direct spre exterior, delimitate între ele numai prin grosimea unui stîlp, ele erau închise în fiecare seară cu obloane mobile. Negustorul locuia împreună cu familia sa la etajul superior, în apartamente mici, sau într-o locuință care se întindea prin spate și care era separată de prăvălii printr-o curte interioară⁶¹. Toată ziua, el stătea așezat în mijlocul magazinului său, chiar pe podea, pe jumătate îmbrăcat din cauza căldurii care domnea într-un local așa de mic, și de cele mai multe ori cu capul descoperit. Principalii negustori — la sat ca și la oraș —, erau lăptarul, băcanul, negustorul de uleiuri, negustorul de parfumuri, cîrciumarul.

Lăptarul era înconjurat de recipiente de tot felul și scotea dintr-un lighean cu toarte, cu o lingură cu coadă lungă, laptele acru pe care îl vărsa într-o măsură mică de aramă înainte de a-l vinde clienților săi.

Cît despre băcan, prăvălia sa era plină cu ulcioare, farfurii și oale îngrămădite, iar pereții ei erau încărcăți cu rafturi umplute cu alte recipiente : cutii și săculețe erau atîrnate de vergele, la îndemîna lui⁶². Negustorul de uleiuri utiliza o presă care funcționa în dependențele magazinului său și care era supusă la impozitul pe utilajul profesional.

Negustorii de parfumuri (*gandhika*) trebuiau să fie capabili să enumere diferitele esențe ale unui parfum respirîndu-l⁶³ ; ei vindeau bastoane de santal, smirnă și tămîie de calități diferite, uleiuri și parfumuri pe

⁶¹ Cf. Sir John Marshall, *Excavations at Bhitā*, în A.S.I., A.R., 1911—1912., p. 32.

⁶² Se observă asemenea prăvălii reproduse la Ajantā, peștera XVII, cf. Yazdani, *op. cit.*, t. IV, pl. XXIII.

⁶³ Cf. Cowell, vol. I, p. 290 ; vol. IV, p. 82 etc. *Divyāvadana*, XXVI. Multe informații interesante în Moti Chandra, *Cosmetics and Coiffures in Ancient India*, în „Journal of Indian Society of Oriental Art”, vol. VIII, 1940, pp. 62—145.

bază de santal, mosc, camfor, sau extrase din rădăcini, semințe și plante, ca zinzifilul, șofranul, cinnamonul etc., pudre sau paste de santal, de pin, de aloe, de șofran, care serveau la ungerea corpului după baie, sau chiar la orice oră din zi și din noapte, și care erau obținute răzind lemnul muiat cu o piatră moale; și aici, exista o mare varietate, mergînd de la produsul vulgar și ieftin pînă la cele mai fine și mai costisitoare. La acestea se adăugau foarte multe rășini și gume extrase din diferite esențe de arbori aromatici și transformate în tămîie sau în pastă decorativă și odorantă pentru corp. Vopseaua de lac — pe care nu trebuie s-o confundăm cu rășina din *Rhux Venicifera* — era destinată să coloreze picioarele și mîinile; întrebuințarea ei era atît de mult la modă, încît pentru a o extrage din insecte cu lac se fondase o adevărată industrie. Negustorii de parfumuri țineau, de asemenea, la dispoziția clienților lor, atît feminine cît și masculine, diverse colire, pe bază de antimoniu, precum și pilule contra respirației cu miros urît, compuse din camfor, șofran, mosc, cardamom, cuișoare, care transformate în pudră, erau muiate cu suc de mango. Plachete sau bastonașe, amestecate cu miere, serveau la parfumarea apartamentelor și hainelor prin fumigație; compoziția lor combina nardul, benzoea, șofranul, santalul, rășina de pin, camforul, smirna etc. Pentru a-și aproviziona galantarele, negustorii de parfumuri erau clienți asidui ai caravelor grație cărora circulau prin toată țara produsele indispensabile fabricării parfumurilor, cosmeticelor și tămîiilor; în plus, extragerea vopselei de lac și extragerea lacului rășinos dădeau de lucru unui mare număr de țărani și țărance, căci cererea nu înceta să crească.

Cu totul de alt ordin era meseria de cîrciumar; activitatea lui, oricît de legală era, avea o reputație mediocră. Fiecare sat avea o cîrciumă semnalată printr-un drapel. În orașe, ele erau numeroase, grupate în același cartier, dar suficient de distanțate, pentru a nu fi ușă în ușă; adesea amenajate cu oarecare lux, ele comportau mai multe curți, săli conținînd scaune și paturi; ele adăposteau în plus tejghele unde se vindeau parfumuri, flori și ghirlande. Aceasta era o meserie rentabilă, căci vînzarea băuturilor fermentate și alcoolice se prelungea toată ziua și noaptea foarte tîrziu; acolo se consuma și sare, care incită la băut și care era

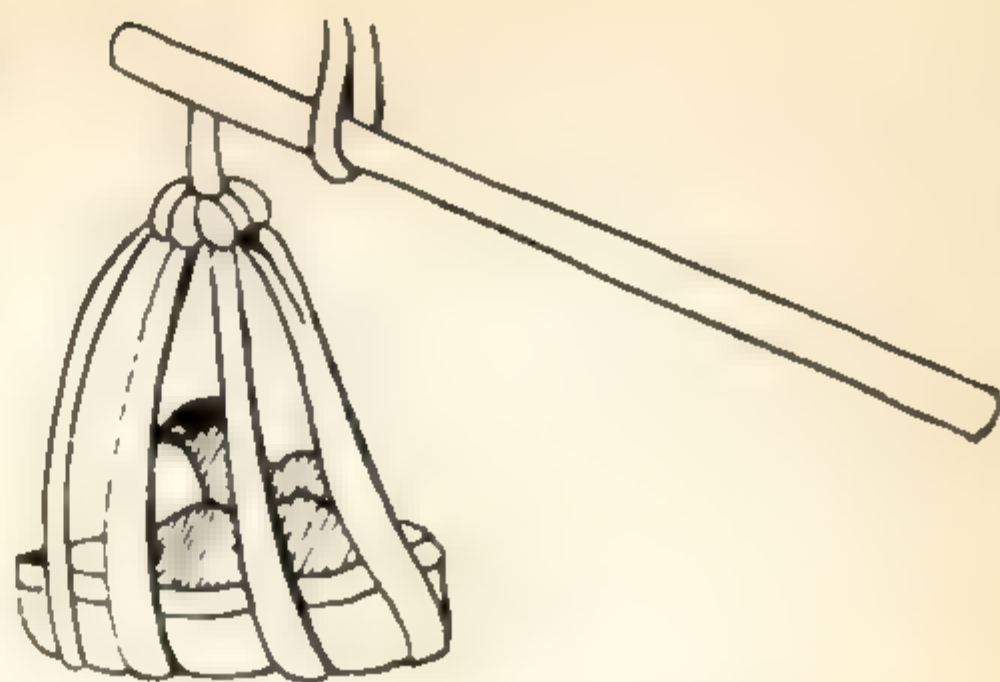
un produs scump, sub regie ⁶⁴. Clientela sa se recruta mai ales din lumea interlopă, printre criminali, hoți și trișori; printre ei se strecurau spionii regelui, emisarii secreți, toți aceia care sperau să obțină ceva subsidii din informații plătibile. Certurile se aprindeau repede iar patronul trebuia să dea dovadă de fermitate pentru a expulza pe aceia dintre clienții săi care deveneau prea zgomotoși. El era obligat de asemenea să plătească o indemnizație acelor care, fiind în stare de ebrietate, fuseseră victime ale unui furt. Cîrciuma era alimentată de distilatori; aceștia extrăgeau vinuri din palmier, din nuca de cocos și din trestia de zahăr. În ciuda interdicțiilor religioase, consumarea băuturilor îmbătătoare era răspîndită în castele inferioare, deși fabricarea lor era supusă unor taxe ridicate. Pentru a-și cîntări mărfurile, negustorii utilizau o balanță (*tulā*) de o formă comparabilă cu balanța romană, în uz și acum în toată India. Ea este compusă dintr-un singur taler în formă de strachină, suspendat prin lăncișoare la una din extremitățile unei vergele de fier gradate. Aceasta este menținută la orizontală cu ajutorul unui inel mobil, alunecînd de-a lungul tijei sale și care este deplasat astfel, încît brațul liber al vergelei să contrabalanseze greutatea. Gradarea, etalonată cum se cuvine, garantează justetea cîntăririi ⁶⁵. De cele mai multe ori, vînzătorul cîntărește marfa la început, apoi o înlocuiește în taler cu greutatea, a căror valoare o socotește pe degetele sale, începînd — după moda orientală — cu degetul mic; astfel cumpărătorul poate să se asigure odată cu el de justetea prețului care îi este făcut. În epoca antică, greutatea par să fi fost făcute din piatră. Mărimea balanței varia după natura mărfii: balanța aurarului era mai mică decît cea a băcanului; cînd era vorba de mari cantități de cîntărit, se utiliza greutatea publică, al cărei tip era diferit; suspendată în mijlocul ei de un portic, vergeaua susținea două talere, cîte unul la fiecare extremitate ⁶⁶; această formă de balanță mai perfecționată nu pare să apară înainte de secolul VI.

⁶⁴ *Varuṇī-jātaka*, nr. 47; Cowell, vol. I, p. 120.

⁶⁵ Reprezentări de balanțe: la Mathurā, în Vogel, *La Sculpture de Mathurā*, pl. XX c.; la Amarāvati, în D. Barret, *Sculptures from Amarāvati*, pl. XXVI; la Nāgārjunakonda, în Longhurst, pl. XLII a, XIX b, XLV a; la Ajantā, în Yazdani, vol. IV, pl. XXIII.

⁶⁶ Cf. Yazdani, vol. I, pl. V.

Fig. 9. Balanță. Detaliu al unui relief. Mathură. Aprox. sec. II. Indian Museum, Calcutta (M 15 c).

Din patru în patru luni, un verificator de greutate și măsuri controla exactitatea balanțelor și le supunea unei ștampilări pentru care comerciantul plătea o taxă. Dacă constata o falsificare, funcționarul o denunța, iar comerciantul necinstit era urmărit în justiție.

Plățile erau efectuate în bani și în cauri (*Cyproea moneta*); multe mărfuri constituiau obiect de troc. Cursurile erau impuse de un superintendent (în pâli: *agghakâraka*), atât cele ale produselor uzuale cât și cele ale materiilor sub monopol de stat. Obiceiul pretindea ca acesta din urmă să primească mită de la rege ca și de la negustori pentru urcarea, scăderea sau menținerea prețurilor. În tot Orientul tocmeala era tot atât de mult folosită ca și în zilele noastre, permițând funcționarea concurenței ca și fraudă și de asemenea dătinile și obiceiurile locale. Discuțiile luau o formă destul de aparte: vânzător și cumpărător se așezau unul lângă altul atingându-și mâinile: apăsări convenite ale degetelor le permiteau să păstreze secretul asupra sumei tranzacției. Odată încheiat acordul, marfa era livrată la domiciliu, fie de negustor, fie de un comisionar, acesta din urmă trebuind să fie indemnizat de cumpărător dacă i se întâmpla un accident pe drum — cu condiția, desigur, ca responsabilitatea lui să nu poată fi dovedită.

În afară de comerțul cu un sediu stabil, exista, ca și astăzi, o mulțime de mici vânzători ambulanți care parcurgeau arterele satelor și orașelor cîntînd cu o voce nazală litania articolelor pe care doreau să le desfacă; ei le transportau pe tăvi sau în coșuri puse în cumpănă pe capul lor, sau suspendate la extremitățile unei cobilițe menținută în echilibru pe unul din umerii lor, mijloc de purtare mereu actual și foarte frecvent

reprezentat în iconografia antică. Punînd tava sau coșul pe un suport de rotang (ramură de palmier), ei le transformau ușor în tarabă. Ei vindeau astfel pudre parfumate pentru baie, paste colorante pentru corp, tămîie și parfumuri, cosmetice și flori. Mulți se postau aproape de piscine și de malurile fluviilor, unde erau amenajate băi⁶⁷. Alții ofereau ghirlande și buchete de flori, fructe coapte, prăjituri și frunze de betel. Adesea, comercianții cu patentă îi luau în serviciul lor pentru a-și desface mai ușor marfa și a-și spori vînzarea.

MEȘTEȘUGURILE

Comerțul era alimentat în mare măsură de meșteșuguri. Acestea din urmă permiteau cel mai adesea fiecărui sat să trăiască în economie închisă, fără să facă apel, decît în caz de nevoie la aporturi exterioare. Aproape toți meșteșugarii aveau prăvălia chiar pe locul atelierelor lor și puteau tot așa de bine să fie considerați drept comercianți.

Ei erau inegali considerați : cei care prelucrau pielea tăbăcită și pieile, de exemplu, erau foarte disprețuiți, căci ei utilizau pieile animalelor moarte — și aceasta era o pată cu care nu putea să se încarce decît un individ „fără castă”. Funcția lor era însă foarte utilă, căci ei făceau pantofii și sandalele cu curele care erau apanajul regelui, iar, în regiunile Indiei septentrionale, apanajul nobililor războinici, vînătorilor și rîndașilor de cai ; ei furnizau de asemenea curele pentru tot felul de întrebuințări : sacii de piele pentru a extrage apă subterană, tolbele vînătorilor⁶⁸, bandulierele anumitor instrumente muzicale, prelatele de piele cu care erau protejate fructele de praf în prăvălii⁶⁹, în sfîrșit, hainele de piele, șeile de cai, scuturile etc.⁷⁰. Tăbăcarii întrebuițau mai multe feluri de piei, în funcție de obiectele de confecționat : cele de vacă, de bivol, de berbec, de oaie, de anumite animale sălbatice, ca tigru sau hiena, și

⁶⁷ Moti Chandra, *op. cit.*, p. 100.

⁶⁸ *Shaddanta-jātaka*, nr. 514 ; Cowell, vol. V, p. 24.

⁶⁹ Cf. Jain, *op. cit.*, p. 103.

⁷⁰ *Jātaka*, nr. 546 ; Cowell, vol. VI, p. 233. Cf. Sarkar, *op. cit.*, pp. 57—58 ; hainele de piele și din piei nu erau purtate decît de brahmani.

chiar cea de cîine. Datorită faptului că ei exercitau o meserie reprobă, ei trebuiau să achite o taxă suplimentară.

Din contră, dulgherii erau mai bine plasați în ordinea socială, pentru că ei construiau casele și carele și pentru că, prin aceasta, se învecinau cu ritualul (vezi și paginile următoare). Pentru a se aproviziona, ei mergeau în păduri, care, pe atunci, trebuie să fi fost mai întinse decît astăzi. Acolo, ei întâlneau pe pădurari, a căror meserie grea consta în tăierea copacilor și de asemenea în îngrijirea lor pe seama statului ; dacă aceștia din urmă nu le furnizau lemnul, dulgherii îl tăiau ei înșiși, după reguli precise privind alegerea speciilor în funcție de întrebuințarea căreia îi era destinat lemnul. Ei se foloseau uneori de elefanți dresați pentru a rostogoli și a transporta trunchiurile și pentru a le încărca pe care⁷¹. Ei evitau să taie un copac fără să avertizeze cu prudență pe zeul care era considerat că locuiește în el ; înainte de a-i aduce un sacrificiu, ei îi spuneau : „Să plece zeul care locuiește în acest copac și să nu cadă asupra noastră blamul pentru că l-am izgonit“. După aceea, cu conștiința împăcată, legau trunchiul cu o frînghie solidă pentru a-i dirija căderea⁷². Ei tăiau stîlpii și scîndurile de care aveau nevoie, le numerotau cu atenție, pentru a putea ajusta în minimum de timp lucrarea de cherestea care le fusese comandată⁷³. Apoi, încărcau materialele pe carele lor și le duceau pe locul unde trebuia să se execute construcția. Ei nu rămîneau niciodată fără lucru, căci, în afară de clădiri, ei făceau și paturile și scaunele, sandalele de lemn incrustate cu fluturași, chiar și cu pietre prețioase, cutiile și cuferele, fără a uita jucăriile și sfirlezele. În sfîrșit, ei construiau corăbiile, bărcile, vehiculele de toate categoriile, inclusiv aparate de zbor pe care anumite texte ceva mai tardive, se complac să le descrie⁷⁴. Dar activitatea lor esențială rămîne construcția de clădiri.

⁷¹ *Alīnachitta-jātaka*, nr. 121 ; Cowell, vol. II, p. 14.

⁷² *Kusanāli-jātaka*, nr. 121 ; *ibidem*, vol. I, p. 268.

⁷³ Cf. Foucher, *Les Vies antérieures du Bouddha*, p. 144. *Alīnachitta-jātaka*, loc. cit.

⁷⁴ După *Samarāṅga Sūtradhāra* atribuită regelui Bhoja (1018—1055) ; literatura budistă din secolul V conține aluzii la niște mașini zburătoare : cf. G. P. Majumdar, *Conveyances* (Man's Indebtedness to Plants), în „*Indian Culture*“, II, 2, octombrie 1935, p. 288 și urm. — Barua and Majumdar, *Flying Machines in Ancient India*, în „*The Calcutta Review*“, decembrie 1933, p. 287 și urm.

Fig. 10. Lucrători la pavarea drumurilor. Jumătate de medalion al unei vedikâ. Bodhgayâ. Aprox. sec. I.

Fără a-i egala totuși pe plan social, zidarii, cioplitorii în piatră le erau înrudiți. Cărămizile erau adesea modelate și arse de pădurari; cît privește pietrele, ele erau fie extrase din cariere, fie recuperate din satele părăsite⁷⁵; cioplitorii le ecarisau și le tăiau iar pentru a le utiliza din nou. Cărămizile, blocurile de piatră și pietrele pentru pavat erau încărcate în căruțe trase de o pereche de boi cu cocoașă; pe locul de muncă, animalele erau dezjugate și în timp ce niște salahori, cu un coș pus pe cap sau pe umăr, se duceau și veneau de la căruță pînă la terenul de pavat, pietruitorii așezați pe jos dispuneau în mod regulat materialele pe sol⁷⁶.

Două alte meserii erau indispensabile vieții rurale: aceea a fierarului și aceea a olarului.

Nicovala fierarului răsuna toată ziua. Lîngă cuptoarele sale pline de minereu incandescent, el înroșea în foc, cu ajutorul unui clește lung, bare de fier pe care le bătea cu ciocanul, le tăia, le răsucea, le întindea și le modela. Se susținea că el știa de asemenea, să transforme fierul în oțel. Metalurgia atinsese o dezvoltare remarcabilă în India antică:

P. Srinivasamurti, *Aeronautics in Ancient India*, în „Adyar Library Bull” (Brahmavidya), vol. XVI, 4.

⁷⁵ Babbou-jâtaka, nr. 137; Cowell, vol. I, p. 295.

⁷⁶ Cf. Coomaraswamy, *La sculpture de Bharhut*, pl. XXVI, figura 67. Tot de același autor, *La Sculpture de Bodhgayâ*, pl. XIII et LI (2).

stîlpul de fier găsit la Dhar (321 e.n.), care măsoară aproape treizeci de metri, cel al regelui Chandragupta II la Delhi (secolul V) dovedesc că încă în această epocă indienii știau să topească mase de fier mai mari decît acelea tratate de topitoriile europene înainte de a doua jumătate a secolului XIX. Cît privește oțelul din India, el era cunoscut de greci și de perși și foarte probabil și de egipteni⁷⁷. Din nefericire, tehnica lui nu este descrisă nicăieri; dacă ar trebui să credem pe Kâlidasa (secolul V), procedeul ar fi constat numai în baterea fierului cu un ciocan... de oțel⁷⁸. Fierarul avea o meserie bună, căci ea stătea la baza altor profesii indispensabile vieții cotidiene: pentru agricultori, el făcea brăzdare de plug, lanțuri, cazmale, seceri, țepuși de mînat boii; dulgherii veneau de asemenea să cumpere de la el securi⁷⁹, ciocane⁸⁰, ferăstraie⁸¹, burghie și cuie de lemn. Vînătorii contau printre clienții săi asidui, cerîndu-i cuțite tari, țepușe, săbii de tăiat pentru a-și deschide drum prin desișurile junglei. De la el bărbierii⁸² se aprovizionau cu brice, iar croitorii își procurau ace. El era așa de priceput încît fabrica cu aceeași perfecțiune arme și zale ușoare, foarfeci de unghii și instrumente de chirurgie, recipiente de fier, de cositor, de cupru, de zinc și de plumb servind la fierberea alimentelor.

Olarul îi făcea din plin concurență, căci abia putea să satisfacă pretențiile clientelei urbane și rurale. Prevăzut cu un utilaj destul de rudimentar, dar totuși supus la impozit, el folosea o tehnică foarte simplă⁸³: blocuri de argilă, pe care și le căuta singur pe malurile unui lac vecin⁸⁴, erau mai întii frămîntate în apă, apoi amestecate cu cenușă și cu balegă

⁷⁷ Coomaraswamy, *Les Arts et Métiers de l'Inde et Ceylan*, pp. 113—114.

⁷⁸ Upadhyaya, *op. cit.*, p. 268, nr. 6.

⁷⁹ Numite *kuthâra*. — Bhârhut, Muzeul din Calcutta, nr. 337. — Coomaraswamy, *La Sculpture de Bhârhut*, pl. XLIII, fig. 151.

⁸⁰ Numite *mudgara*. — Sivaramamurti, *Amarâvatî Sculptures*, pl. X, 12.

⁸¹ Ferăstraiele erau de tipul ferăstrăului cu lamă rigidă: cf. Coomaraswamy, *loc. cit.*, pl. XXVIII, nr. 225 (72), Muzeul din Calcutta, nr. 291 — Amarâvatî; cf. Sivaramamurti, *loc. cit.*, pl. XXVI, 2 c. — Goli: Ramachandran, pl. I, c.

⁸² Cf. Longhurst, *The Buddhist Antiquities of Nâgârjunakonda*, pl. XXXIV, b.

⁸³ Descrisă de Jain, *op. cit.*, p. 101, după literatura jaina. Folosită și astăzi: arderea cu ajutorul căldurii solare este activată prin plăci de tablă sau de zinc puse peste șanț. Cf. de asemenea *Kusa-jâtaka*, nr. 531; Cowell, vol. V, p. 151.

⁸⁴ *Kacchapa-jâtaka*, nr. 408; Cowell, vol. III, p. 228.

de vacă. Pasta astfel formată era pusă pe o roată plină al cărei butuc se sprijinea direct pe sol⁸⁵. Cu o mare îndemînare, olarul, așezat pe jos în încăperea special rezervată acestei operații (în pâli : *kammasâlâ*) acționa roata printr-o simplă apăsare cu piciorul și modela pămîntul muiat, în timp ce rotația îi asigura o simetrie și o regularitate imposibile de obținut altfel. Oalele erau puse la uscat într-un loc împrejmuît. Arderea lor era destul de rudimentară : nu fără să se construiască un cuptor, oalele erau aliniate într-un șanț (în pâli : *Pacianasâlâ*) relativ puțin adînc, și cu niște lemne între oale ; arșița soarelui făcea, dealtfel, jumătate din operație. Nu era vorba de a le aplica o lăcuire, un smalt sau alte finisări : oalele țărănești aveau forme destul de arhaice, drept ornament decoruri foarte simple, incizate sau pictate ; dar formele lor erau plăcute, bine echilibrate, fără adaosuri inutile.

Cînd erau gata ele erau așezate într-o încăpere (în pâli : *bhândasâlâ*), iar seria destinată vînzării era expusă în magazin (în pâli : *paniyasâlâ*). Lumea putea privi pe olar lucrînd în atelierul său, sau, complet mînjit de argilă, așezat pe o grămadă de paie și mîncînd în grabă o supă în care erau înmuiate cîteva cocoloașe de orez⁸⁶. Sau, de asemenea, el parcurgea străzile, dispărînd aproape sub încărcătura de recipiente complet noi și strigînd „oale de vînzare“⁸⁷. Printre toate articolele pe care le modela la prețuri mici, puține erau cele rezervate băuturii și hranei, căci ele trebuiau să fie sparte după ce fuseseră folosite o singură dată ; cele mai multe erau destinate pentru căratul apei, pentru păstrarea hainelor sau grîului ; de aceea oalele acestea erau adesea de mare capacitate. Așa cum au demonstrat-o săpăturile efectuate în împrejurimile localității Pondichéry⁸⁸, olarul executa în plus, în anumite regiuni, urcioarele funerare și sarcofagele de pămînt ars. El făcea de asemenea jucăriile de pămînt ars, atît de răspîndite în vechea Indie⁸⁹, vasele sacre care se folo-

⁸⁵ Cf. Yazdani, *Ajantâ*, vol. IV, pl. VI a și p. 22. Tehnici folosite și acum în regiunea Bombay.

⁸⁶ *Mahâ-ummaga-jâtaka*, nr. 546 ; Cowell, vol. VI, p. 156 și urm.

⁸⁷ *Serivânîja-jâtaka*, nr. 3 ; *ibidem*, vol. I, p. 10.

⁸⁸ J. M. Casal, *Site urbain et Sites funéraires des environs de Pondichéry*.

⁸⁹ Cea mai cunoscută referire făcută la adresa acestor jucării este cea cuprinsă chiar în titlul lucrării *Căruciorul de pămînt ars* (*Mricchakatikâ*), piesă de teatru atribuită regelui Sûdraka. Cf. Renou et Filliozat, *L'Inde classique*, vol. II, § 1864, pp. 270—271. Cu ocazia săpăturilor s-au găsit numeroase jucării din acest

seau în sanctuare, și pentru ceremonii, precum și străchinile pentru pomeni pe care le utilizau călugării cerșetori. Împletirea de coșuri figura de asemenea printre activitățile de primă necesitate⁹⁰. Ele erau executate adesea de femei, deși împletitorii de coșuri își au locul lor în lista profesiunilor meșteșugărești. Ei mergeau să se aprovizioneze pe malurile eleșteelor sau ale fluviilor⁹¹, după care produceau o mare varietate de obiecte: vînturătorile și măturile utilizate în fiecare locuință, bogată sau săracă⁹², cutii de tot felul în care gospodinele își păstrau podoabele și hainele, nenumărate panere, coșuri și tăvi, ale căror forme variau după întrebuințările cărora le erau destinate. Cu iarba împletită (*darbha* sau *munja*) ei confecționau saci, frînghii⁹³ și sandale (*munjapâdukâ*). Ei executau și rogojini care aveau numeroase întrebuințări: să învelească acoperișurile, să îmbrace pereții în interiorul caselor și să servească drept garduri în grădini, sau chiar să acopere podeaua în camerele de locuit. Ei împleteau umbrele care te protejau de soare ca și de ploaie, foarte asemănătoare cu acelea care sînt încă în uz în sud-estul Indiei⁹⁴; sau, de asemenea evantaie ușoare, foarte eficace contra căldurii, ale căror forme sînt în majoritate încă actuale⁹⁵. Ei construiau de asemenea litiere din șipci de bambus, prevăzute cu mînere la extremități, pe care se putea transporta un om cucernic (*âshârya*), un copil sau un ascet (*sâdhu*) grav bolnav.

material și le vedem figurînd pe reliefurile vechi: cf. J. Auboyer, *La Vie publique et privée dans l'Inde ancienne*, fasc. VI, pl. 1, 3 și 4.

⁹⁰ Cf. Jain, *op. cit.*, p. 102; *Kusa-jâtaka*, nr. 531; Cowell, vol. V, p. 151.

⁹¹ *Suruchi-jâtaka*, nr. 489; *ibidem*, vol. IV, pp. 200—201.

⁹² Vînturătoare: numită *sârpa*. Reprezentată în special la Sanchî I: Foucher și Marshall, *op. cit.*, t. II, pl. LII a. Aceasta era numai o unealtă casnică indispensabilă, dar și un obiect de cult și, uneori chiar, un atribut divin, de exemplu, acela al zeiței variolei, Sitalâ, sau Mariyammai; cf. J. Auboyer et M.-T. de Mallmann, *Sitalâ la Froide*, în *Artibus Asiae*, XIII, 1950, pp. 207—227.

⁹³ Reproducere la Bhârhut: Coomaraswamy, *La Sculpture de Bharhut*, pl. XLIV, figura 164.

⁹⁴ Numite *chattra* sau *âtapatra*. — Vechile reprezentări de umbrele sînt foarte numeroase. Cele mai corecte sînt poate reproduse la Bhârhut: Coomaraswamy, *op. cit.*, pl. XLI, figura 137. La Sanchî II: Foucher și Marshall, *op. cit.*, t. III, pl. LXXXVII, 71 a. La Sanchî I: *ibidem*, t. II, pl. XVI, La Amarâvatî: Sivaramamurti, *Amarâvatî Sculptures*, pl. XXV, 1. La Nâgârjunakonda: Longhurst, *op. cit.*, pl. XX b. La Goli: Ramachandran, pl. VI F.

⁹⁵ Numite *tâlavrînta*. A se vedea și C. Sivaramamurti, *Le Stûpa du Barabudur* (Publications du Musée Guimet, Recherches d'Art et d'Archéologie, t. VIII), Paris, 1960, pl. VII.

Meșteșugul țesutului și industria îmbrăcăminții erau mult dezvoltate⁹⁶. Se torcea și se țesea lina de oaie și de berbec, bumbacul, scoarța anumitor copaci, vata bumbacului, cînepa, inul, mătasea care avea o întrebuințare generală încă din epoca vedică⁹⁷, perii de antilopă, și ierburi. Bumbacul era dărăcit cu ajutorul unui arc; această muncă era încredințată femeilor, care îi scoteau în prealabil semințele. Țesătorii indieni cîștigaseră de timpuriu o mare îndemînare în mînuirea războiului lor de țesut (*veman*); ei întindeau urzeala țesăturilor lor cu ajutorul unor bețe de lemn (*mayûka*) și făceau suveica lor (*tasera*) să meargă și să vină cu rapiditate. Ei confecționau astfel stofe destul de solide pentru a servi ca foi de cort și altele, destul de ușoare pentru a tremura la cea mai mică adiere⁹⁸, museline plăcute la pipăit (Benares), stofe de fibrană (Bengal, țara Pundrilor, Assam), țesături din lînă moi și calde (Kâsmir); uneori, ei amestecau fire de aur cu mătasea. Vopsitorii dădeau culori frumoase acestor țesături, folosind o mare varietate de extrase vegetale și minerale⁹⁹. În sfîrșit, broderii îmbogățeau țesăturile cele mai luxoase. Toată această industrie era controlată cu multă atenție de „superintendentul firului“, care avea sub conducerea sa atelierele de tors și de țesut, precum și munca efectuată la domiciliu; el le reglementa randamentul ca și condițiile de muncă. Asupra utilajului era perceput un impozit, în special asupra războiului de țesut.

Spălătorii se confundau uneori cu vopsitorii și țineau prăvălie (în pâli: *rayagasâlâ*); pentru a curăța țesăturile, ei întrebuințau sodă cu care înmuiau stofele, pe care apoi le încălzeau la foc și le clăteau cu apă limpede. Ei spălau în apa riurilor sau a eleșteelor, băteau rufele lovindu-le cu forță pe pietre netede, periindu-le și frecîndu-le, tot ca și astăzi, fără a uita să le parfumeze înainte de a le restitui clienților lor. Dacă dete-

⁹⁶ Cf. Jain, *op. cit.*, p. 97. Renou, *La Civilisation de l'Inde ancienne*, § 80, p. 190.

⁹⁷ Deși mătasea a fost importată, se pare, în mai mare măsură din China, viermele de mătase era crescut în Bengal și în Assam: cf. Basham, *The Wonder that was India*, pp. 196—197. În secolul V, țesutul mătăsii era foarte dezvoltat (*ibidem*, p. 149, nr. 19; 204—205). Sarkar, *op. cit.*, pp. 60—61.

⁹⁸ Kalidasa, citat de Upadhyaya, *op. cit.*, p. 258 și urm. Detalii tehnice interesante sînt date de Sarkar, *op. cit.*, p. 61 și urm.

⁹⁹ Jain, *op. cit.*, pp. 102—103.

riorau rufele care le erau încredințate, ei trebuiau să plătească despăgubiri, evaluate după gradul stricăciunilor făcute.

Croitorii își exercitau profesiunea cu mult succes, deși hainele obișnuite nu erau nici croite, nici cusute, cu excepția robelor monahale, a hainelor și pantalonilor vânătorilor și rîndașilor la cai. Ținînd închise într-un toc de bambus acele care le erau furnizate de fierari, măsurînd stofele cu ajutorul unor baghete gradate, ei croiau, ajustau și coscau cu competență. Abilitatea lor era așa de mare, încît era bine să nu ai încredere în ei : cutare croitor puțin conștiincios era capabil să dea aparența de noi unor haine vechi pe care le cîrpea cu îndemînare, netezind cusăturile cu ajutorul unei cochilii de scoică și vopsindu-le apoi cu culori strălucitoare, dar înșelătoare ; la prima spălare, țesătura își pierde toată strălucirea și devenea o zdreanță inutilizabilă¹⁰⁰.

Unele meserii aveau legătură directă cu artele : sculptorii în lemn sau în fildeș, aurarii și bijutierii, cîntăreți la luth, și fabricanți de instrumente muzicale, și chiar fabricanții de ghirlande. Sculptorul în lemn colabora cel mai adesea cu dulgherii. Sculptorii în fildeș erau printre cei mai renumiți. Ei știau să lucreze în masă blocuri de piatră ca și în basorelief, incizînd și gravînd cu o mîină delicată și sigură. Ei preferau să utilizeze fildeșul extras de la elefanți vii mai degrabă decît cel recuperat de la animale moarte¹⁰¹. În ciuda taxelor cu care era dator de 50% din prețul omologat al fildeșului, ei erau gata să-l plătească foarte scump, căci își desfăceau totdeauna producția. Ei făceau statuete, picioare de paturi sau de scaune, mînere pentru oglinzi și vețe pentru apărătoare de muște, zaruri, plăci sculptate sau ornamentate, pline sau ajurate, destinate să acopere mobila și cuferele, să tapiseze pereții caselor bogate și ai palatelor. Ne-au parvenit minunate exemplare, datînd din secolele I—II al e.n., grație săpăturilor executate în Afganistan, de Joseph și Ria Hackin în 1936—1937 și 1939—1940¹⁰². Această descoperire, prima de acest gen, permite să se afirme că arta lucrătorilor indieni în fildeș era remarcabilă prin tehnica sa ca și prin rafinamentul esteticii sale. Acești

¹⁰⁰ Cf. *Baka-jātaka*, nr. 38 ; Cowell, vol. I, p. 95.

¹⁰¹ *Silavanāga-jātaka*, nr. 72 ; *ibidem*, vol. I, p. 176.

¹⁰² J. și R. Hackin, și alții, *Recherches archéologiques à Bēgrām și Nouvelles Recherches archéologiques à Bēgrām*, Mémoires de la D.A.F.A., t. IX și XI.

artizani știau de asemenea să modeleze cornul¹⁰³, scoicile și osul — în special oasele de maimuțe din care se făceau adesea colierele destinate copiilor¹⁰⁴.

Aurarii făceau și ei afaceri importante. Ei cumpărau aurul care era scos din gangă și cel care era cules din nisipul râurilor. Toată ziua, bătători de aur ciocăneau pentru ei lingouri cu ajutorul unor mici ciocănele sonore, pentru a transforma metalul în foi. Aurarii supuneau metalele la proba focului, folosind mici creuzete din care s-au găsit unele exemplare în săpături; ei cunoșteau secretele aliajelor, tehnica auririi și argintării, montarea pietrelor prețioase sau semiprețioase¹⁰⁵. Punând metalele la piatra de încercare, ei descopereau fraudele. Totuși, cum abilitatea lor le permitea să fabrice pietre false și perle artificiale, obținând pe acestea din urmă printr-un aliaj de mercur, cinstea lor nu era totdeauna la adăpost de orice bănuială; de aceea statul exercita un control riguros asupra produselor lor. Când aurarii lucrau pentru o clientelă anume, ei lucrau chiar în casa respectivului protector al artelor, ceea ce permitea clienților de a-i supraveghea personal.

Practicînd o meserie specific indiană, negustorii de ghirlande (*mâlâ-kâra*) erau numeroși și bine apreciați; ei foloseau pentru vînzarea mărfii mulți negustorași ambulanți care găseau astfel un mijloc de trai. Fiecare dintre acești mâlâkâra poseda o grădină cu flori; după ce o săpau cu o casma, ei puteau să se aștepte la obținerea celui mai bun randament după trei sau patru ani de îngrijiri¹⁰⁶. În fiecare seară, cu ajutorul a două urcioare pline cu apă, ei udau plantele¹⁰⁷ și nu încetau să le întrețină tot anul. Apoi se duceau în fiecare dimineață în grădină însoțiți de fiicele lor pentru a culege florile necesare vînzării și a le pune în coșuri speciale¹⁰⁸. Împreună cu ele făceau ghirlandele (*mâlâ*) după o mare varietate de tipare¹⁰⁹, folosind ca suport iarba *munja* trestii, tulpini de bumbac; pe acest suport, ei îmbinau cu o artă desăvîrșită — căci este

¹⁰³ Menționați în *Ahigundika-jâtaka*, nr. 365, Cowell, vol. III, p. 131.

¹⁰⁴ Jain, op. cit., p. 100.

¹⁰⁵ Louis Finot, op. cit.

¹⁰⁶ *Kummâsapinda-jâtaka*, nr. 415; Cowell, vol. III, pp. 244—245.

¹⁰⁷ *Dhammaddhaja-jâtaka*, nr. 220; *ibidem*, vol. II, p. 131; *Kummâsapinda jâtaka*, loc. cit.; Jain, op. cit., pp. 103—104.

¹⁰⁸ *Somanassa-jâtaka*, nr. 505; Cowell, vol. IV, pp. 277—278.

¹⁰⁹ *Kusa-jâtaka*, nr. 531, *ibidem*, vol. V, p. 152.

vorba de o artă, omologată în lista celor „șaiszeci și patru arte“, flori, pene de păun, ornamente de corn și de os, scoici, frunze, fructe și semințe. Acesta era un comerț rentabil, căci *mâlâ* (= ghirlandele) jucau un mare rol în viața indiană : decorînd clădirile publice și porțile cu ocazia sărbătorilor, ele împodobeau în fiecare zi persoanele elegante de ambe sexe, serveau ca ofrande în locurile sfinte și ca semne favorabile în ceremonii, în special în cea a căsătoriei. Este suficient să spunem că fabricantul de ghirlande șoma rar ; dacă cîștigurile sale nu erau niciodată ridicate, el ocupa totuși un loc onorabil în societate.

Impozitele meșteșugarilor ca și cele ale negustorilor erau destul de grele. Ei par să fi plătit un impozit pe prăvăliile lor ; afară de aceasta, ei achitau de trei ori pe an, din patru în patru luni, o taxă de stampilare pe instrumentele lor profesionale și pe balanțe, greutate și măsuri. În sfîrșit, produsele erau taxate după un mercurial pe care un superintendent îl supraveghea în mod special. Percepute de un funcționar și plătibile în natură sau în bani, aceste impozite oscilau de la 4 pînă la 50%. În cazul importurilor și al exporturilor, sau numai în caz de tranzit, taxele de trecere și taxa de transporturi se adăugau la prețul de cost al mărfurilor dintre care unele erau în plus sub monopol regal.

VINĂTOAREA ȘI PESCUITUL

Existau alte profesii, catalogate ca și cele precedente dar care, în ochii noștri de occidentali, intrau cu greu în lista comercianților sau în aceea a meșteșugarilor. Așa sînt, de exemplu, aceia care strîngeau din pădure vreascuri și le făceau legături pe care le aduceau în spinare, într-un coș (figura 11), pentru a le vinde gospodinelor ; aceia care culegeau frunze, destinate unor utilizări multiple ; tăietorii de iarbă, înarmați cu o seceră ; colecătorii de miere care căutau acest prețios produs lovind trunchiul copacilor pentru a-i descoperi scorburile. Dintre toate aceste modeste personaje, două categorii se detașează prin mai marea lor im-

Fig. 11. Purtător de legături de vreascuri (?). Fildes. Begrâm. Aprox. sec. I—II. Muzeul din Kâbal (nr. 192 b. 1). (După Hackin, N.R.A.B., fig. 125.)

portanță : aceea a vinătorilor și prinzătorilor de păsări, aceea a pescarilor ¹¹⁰.

Poate părea contradictoriu că, într-o țară unde ortodoxia condamnă alimentația compusă din carne, vânătoarea și pescuitul au fost admise printre activitățile profesionale recunoscute.

În adevăr, atentatul asupra oricărei vieți nu putea fi privit decât cu groază de teoreticienii transmigrației sufletelor și ai „nonviolentei”. Dar India este prin esență paradoxală. Alături de teorie există mereu loc pentru o explicație mai mult sau mai puțin verosimilă care face posibil ceea ce este formal interzis. Am văzut acest lucru când am semnalat excepțiile privind căsătoriile „mixte”. Același lucru se poate spune despre interdicția de a consuma carne animală ; astfel un budist poate mânca pui cu condiția ca să nu-l fi tăiat el însuși, sau un pescar nu este decât o cauză indirectă a morții peștelui, căci acesta se agață el însuși de cîrligul undiței... Trebuie să precizăm în plus că prohibiția cărnii era mai puțin strictă odinioară ca astăzi ; multe secte erau autorizate să se hrănească cu carne, și brahmanii înșiși puteau s-o consume cu ocazia anumitor sărbători.

¹¹⁰ *Gumbiya-jātaka*, nr. 366 ; Cowell, vol. III, p. 132.

Fig. 12 a. Cursă pentru vinătoare. După un medalion de vekida. Bhârhut. Aprox. sec. II î.e.n. Muzeul din Calcutta.

Vinătorii profesioniști¹¹¹ locuiau în general în apropierea junglei și pădurii. În aceste locuri ei întreprindeau vaste turnee pentru a se aproviziona cu vînat, imitați de altfel de numeroși țărani. Ei erau însoțiți uneori de cîini alergători, animale mai curînd flămînde și agresive, cu părul scurt și gălbui, cu coada în sus, în toate privințele asemănătoare cu acelea care cutureieră satele Indiei actuale¹¹².

Înarmați cu un arc sau cu o sarbacană * și cu o țepușă sau cu o suliță, ei foloseau curse variate și cunoșteau tot felul de șiretenii pentru a ucide animalele, sau pentru a le captura vii. Construind platforme în arborii încărcați de fructe coapte, ei se ascundeau acolo, așteptînd ore întregi, nemișcați și tăcuți, ca antilopele ale căror urme le observaseră să vină să guste din fructele lor preferate; de îndată ce animalele erau la îndemîna lor, ei le străpungeau cu săgețile lor¹¹³. În alte părți, ei puneau curse. Unele se compuneau dintr-un bambus prevăzut cu momeală care, infipt în pămînt și menținut încovoiat, era prevăzut cu un nod care aluneca; cînd animalul prea lacom voia să apuce momeala, bambusul se destindea cu rapiditatea unui resort și lațul reținea animalul prizonier¹¹⁴. Altele, mai complicate dar construite după aceleași principii, se compuneau dintr-un arc ascuns în pămînt și a cărui săgeată, prelungită cu o curea de piele, împiedica animalul imprudent¹¹⁵.

¹¹¹ Vezi *Rohanta-miga-jâtaka*, nr. 501; *ibidem*, vol. IV, p. 257.

¹¹² J. și R. Hackin, aceeași referință, iar, pentru Ajantă, *Yazdani*, t. IV, pl. XXXIII a.

* Țeavă lungă de suflat mici proiectile.

¹¹³ *Kurunga-jâtaka*, nr. 21; Cowell, vol. I, p. 57.

¹¹⁴ Cf. Coomaraswamy, *La Sculpture de Bharhut*, pl. XXVIII, figura 70.

¹¹⁵ *Ibidem*, pl. XXIX, figura. 74.

Vînătorii îngrămădeau capturile lor într-un car și se duceau la oraș să le vîndă pieile și carnea¹¹⁶. Tot ei aprovizionau și parcurile și rezervele de vînătoare pe care le întrețineau regele și nobilii ; în acest caz ei aveau interes să captureze animalele intacte, fără ca ele să fi avut de suferit răni provocate de o cursă. De aceea, foloseau o altă metodă : descoperind traseul favorit al unei antilope sălbatice, ei ungeau cu miere iarba pe care ea o păștea de obicei ; cu o neobosită răbdare, o pîndeau, ascunzîndu-se la început, apoi arătîndu-se din ce în ce mai mult, pentru a o obișnui cu înfățișarea și mirosul oamenilor. După cîteva zile de atare manevră, antilopa îmblînzită puțin cîte puțin, nu mai era greu să fie prinsă¹¹⁷. Din Himâlaya¹¹⁸ se capturau maimuțe.

Mai periculoasă era vînătoarea de elefanți, al cărei scop era desigur fildeșul¹¹⁹. În unele regiuni, turmele de elefanți sălbatici făceau ravagii, răsturnînd garduri și case ; ei erau protejați, totuși, lăsînd la dispoziția lor rezerve vaste în care era interzisă prinderea lor. Vînătorul de elefanți (*pulinda*) trebuia, în general, să se ducă într-o junglă îndepărtată și pentru aceasta să pregătească o adevărată expediție. El își asocia niște ajutoare și încărca cu ajutorul lor cîteva care de provizii și de material. Duceau cu ei seceri pentru a curăța pămîntul de buruieni, cuțite pentru a tăia desigurile, securi pentru a doborî copacii, o scară de bambus pentru a trece peste anumite locuri dificile, scînduri pentru a le pune peste terenurile mlăștinoase, și chiar o barcă pentru a traversa pămînturile inundate. După ce își croia un drum pînă la poalele munților, el își lăsa ajutoarele să stabilească o tabără de bază și se aventura singur, făcînd ascensiunea pereților stîncoși într-o escaladare de mare stil, ale cărei detalii merită să fie relatate. Fiînd prevăzut cu o frînghie și cu belciuge de fier, cu un ciocan, cu un ferăstrău cu mîner, cu un arc, cu săgeți și cu un sac mare de piele, el arunca mai întîi frînghia sa în jurul unei asperități și se cățara acolo, atacînd stîncă cu țepușa, intro-

¹¹⁶ *Mamsa-jâtaka*, nr. 315 ; C o w e l l, vol. III, p. 33.

¹¹⁷ *Vâtamiga-jâtaka*, nr. 14 ; *ibidem*, vol. I, p. 45.

¹¹⁸ *Attikasadda-jâtaka*, nr. 418 ; C o w e l l, vol. III, p. 204.

¹¹⁹ Această vînătoare face obiectul uneia dintre cele mai celebre povești budiste, *Saddanta-jâtaka*, nr. 51¹ ; C o w e l l, vol. V, p. 23 și urm. Foarte frecvent ilustrată, ea dă prețioase detalii despre tehnica vînătorului.

ducînd succesiv în ea belciugele și urcîndu-se de la unul la altul. El recupera încetul cu încetul belciugele detașîndu-le cu o lovitură scurtă. Ajuns în vîrf, el mai înfigea un belciug pe fața opusă a muntelui, își fixa acolo solid frînghia, o înfășura pe aceasta în sacul de piele în care el se așeza în mijlocul restului de material. Apoi, dîndu-și drumul în vid, el depăna încetul cu încetul frînghia, semănînd cu un paianjen mare la capătul firului său ¹²⁰.

Ajungînd în sfîrșit pe platoul pe care trăia turma de elefanți, el căuta să descopere locul unde ei veneau de obicei să-și potolească setea. Acolo săpa o groapă patrată, ai cărei pereți erau susținuți de stîlpi și pietre, o acopereau cu scînduri peste care răspîndea pămînt și iarbă; în plus, el avea grijă să săpase un acces subteran la groapă, făcînd o deschizătură care îi permitea să-și arunce săgețile. Pe înserate, cînd greoaiele pachiderme se adăpăteau la adăpătoarea lor, unul dintre ele nu putea să nu treacă peste groapă, pe care se prăbușea sub greutatea sa. Din adăpostul său, vînătorul arunca în el atunci săgețile sale otrăvite. În timp ce restul turmei fugea pe un punct, otrava își făcea efectul iar vînătorul nu mai avea decît să riscură ferăstrăul colții animalului. Suspendîndu-i la extremitățile unei scări de care îl purta pe umăr, el se întorcea în tabără, iar mai tîrziu revînzînd în câștig substanțial vînzîndu-i sculptorilor de fildeș.

Înrudiți cu aștilor și pîrîi, prinzători de păsări trăiau și ei în sate, cel mai frecvent în jurul gîjădrea unui lac sau a unui eleșteu. Ei întindeau curse păsărilor să se prinză, imitîndu-le ciripitul sau folosindu-se de fluierașe speciale de momit, după cum doreau să le ucidă sau să le captureze vii. Căci ei aprovizionau atît masa bogaților, cît și coliviile lor. Ascunși sub un camuflaj de ramuri verzi, ei rămîneau ore întregi la pîndă și așteptau ca o pasăre să se lase pe pămînt. Atunci ei utilizau fie o foarte mare plasă flexibilă ale cărei colțuri le legau strîns, laolaltă, fie plase prevăzute cu o coadă lungă și semănînd destul de mult cu niște rachete mari (figura 12 b). Sau ei puneau curse făcute dintr-un băț și dintr-o legătură de păr de cal negru, terminată printr-un nod care alunecă, asemănătoare cu acelea pe care le foloseau vînătorii. O dată ascuns acest aparat în apă, printre trestiile de pe mal, nu le mai rămînea decît

¹²⁰ Povestitorul adaugă, că vînătorul transforma sacul său de piele în parașută și că atîngea solul platoului plantînd ca o pasăre.

Fig. 12 b. Cursă de prinzător de păsări. După un medalion de vedikâ. Amarâvati, sec. II. Muzeul din Madras.

să aștepte ca păsările acvatice să vină să fie agățate de o labă¹²¹. Ei luau un paner sau o colivie pentru a-și închide capturile. Pentru a le ucide în plin zbor, ei le vîneau cu arcul; unii foloseau și un șoim. Mulți strîngeau ouăle, le fierbeau și se duceau la tîrgul cel mai apropiat pentru a le vinde. În sfîrșit, unii se specializau în dresarea păsărilor capturate: păuni, cuci, potîrnicîi, papagali masculi și femele, mierle și altele¹²².

Cît despre pescari, ei se foloseau de cîrlige de undiță, de plase și de coșuri sau vîrșe. Apele indiene erau așa de pline de pește, încît li se

¹²¹ *Sammodamâna-jâtaka*, nr. 33; Cowell, vol. I, p. 85; *Chullahamsa-jâtaka*, nr. 533; *ibidem*, vol. V, p. 178; *Sâlikedâra-jâtaka*, nr. 484, *ibidem*, vol. IV, p. 176 și *Gijjha-jâtaka*, nr. 399, unde sînt capturați vulturi; *ibidem*, vol. III, p. 204.

¹²² Cf. Jain, op. cit., p. 96.

întîmpla să-și umple barca. Ei curătau peștii, îi spălau, îi uscau, îi frigeau și le asigurau vânzarea pe piețe. La pești ei adăugau mai ales broaște țestoase, ale căror carne și ouă erau foarte apreciate.

Vînătorii, pîsătorii de păsări și pescarii n-aveau deloc cheltuieli și puteau conta pe un beneficiu net. Aceasta era o compensație binemeritată pentru a-și rezolva problemele profesiei lor și pentru pericolele la care se expuneau adesea.

Și alte profesii erau înrudite cu acestea, dar se exercitau în anturajul aristocratic al regelui: aceea a experților de cai (*asvâdhyaksba*) și de elefanți (*apcarahyaksha*). Primilor li se încredința grija de a dresa caii obișnuiți, iar celorlalți să pască încă fără supraveghere. Pentru a-i dresa, ei legau animalul de un stîlp cu o frînghie din ce în ce mai scurtă, îl loveau și îl băteau cu biciul, cu un baston, cu o țepușă de fier și cu niște curele, și îl forțau să galopeze într-un cerc redus treptat; această metodă care trebuia să permită a struni pe cei mai îndărătnici, necesita o minuțioasă cunoaștere a efectelor frîului și zăbalei asupra gurii, nărilor, botului, frunții și urechilor animalului ¹²³.

Cît despre elefanții sălbatici, ei erau capturați ca și în zilele noastre făcînd uz de elefanți domesticiți, pentru a-i aduce în ocoluri unde se făcea dresajul lor. De îndată ce erau îmblînziți, dresorii îi învățau toate manevrele pe care trebuiau să le execute mai tîrziu în război sau la palat ¹²⁴: să sară peste taluzuri și șanțuri (pentru a evita cursele), să se așeze și să se ridice la comandă, să meargă drept sau în zig-zag, să șarjeze, să servească drept berbec la asaltul unor fortărețe întărite etc.

CORPORAȚIILE

O trăsătură caracteristică a organizării meșteșugărești și comerciale a Indiei antice se dezvăluie în clasificarea profesională pe grupe corporative sau *sreni*. Acesta este un alt aspect al structurii sociale, care reîm-

¹²³ Dikshitar, *War in Ancient India*, p. 176.

¹²⁴ Dikshitar, *op. cit.*, p. 168 și urm. Renou, *La Civilisation de l'Inde ancienne*, § 84, pp. 198—199. Cf. *Arthasastra*, XXXII (trad. Sastri, pp. 137—139). *Samgâmā-vachara-jātaka*, nr. 182, Cowell, vol. II, pp. 64—65.

parte diviziunea în caste și care pare să fi avut aproape mai multă importanță decât aceasta din urmă. În adevăr, nu rar găsești menționată în inscripțiile lapidare sau în povestirile budiste, nu cea a cutărui sau cutărui individ, ci meseria pe care o exercita, aceeași, înfundându-se cu o clasă socială mai mult sau mai puțin determinată. Această concepție crea legături foarte solide care se întindeau pe toată suprafața unui regat, a unei vaste regiuni, chiar și a Indiei întregi. Aceasta constituia și o puternică pîrghie economică, multe *sreni* însumînd în sine mari capitaluri și putînd exercita prin aceasta o influență sigură asupra problemelor locale sau chiar generale. Ca semn al autorității, fiecare *sreni* posedea un sigiliu particular (*nâma-mudrâ*) de bronz, de cupru, de metal, de piatră sau de teracotă, tot ca și regele, miniștrii și demnitarii săi¹²⁵.

După tradiție, se numără optsprezece grupe corporative; dar după diversele surse la care putem face apel, înregistrăm vreo treizeci. Cele mai bine cunoscute de noi sînt acelea ale țesătorilor și mătăsarilor, ale vopsitorilor, ale dulgherilor, ale olarilor, ale fabricanților de mașini cu apă, ale presorilor sau vînzătorilor de uleiuri, ale vînzătorilor de semințe, ale grădinarilor și fabricanților de ghirlande, ale negustorilor de betel, în sfîrșit ale sculptorilor de fildeș. De asemenea este probabil ca hoții și cerșetorii de profesie să fi fost grupați în corporații. După sursele noastre, rezultă clar că nu era stabilită nici o discriminare între meșteșuguri și comerț.

Sreni cuprindea atît meșteșugari izolați cît și lucrători uniți în cooperative în care munca se executa „în lanț”, fiecare lucrător modelînd numai o parte determinantă a aceluiasi obiect. Meseriile erau aproape totdeauna ereditare și se exercitau în familie; constatăm totuși cazuri în care același individ își schimbă de mai multe ori profesiunea, alte cazuri în care fiecare membru al unei familii practică o meserie diferită, dar se pare că acestea sînt mai degrabă excepții. Circumscriind și mai mult specializarea, obiceiul pe care îl aveau aceste familii de a se grupa în sate dă Indiei antice un caracter particular: așa cum, într-un „bazar”, meseriile sînt grupate și în prezent pe cartiere, tot așa, altădată, ele se concentrau în așezări, excluzînd orice altă profesie. Astfel, la liziera

¹²⁵ Cf. Sir John Marshall, *A.S.I., A.R.*, 1911—1912, p. 45.

pădurilor se găseau sate în care toți locuitorii erau pădurari¹²⁶, alții vînători sau prinzători de păsări; în apropierea marilor orașe, se găseau sate de fierari, de dulgheri, de țesători, de vopsitori, de olari sau de sculptori de fildeș. De aceea, sistemul corporativ se confundă adesea cu structura politică a satelor, șeful unei *sreni* jucînd în acest caz același rol ca și șeful satului sau *gāmabhojaka*.

Acest șef corporativ urma pe cale ereditară sau prin alegere; nu rar era cazul că desemna el însuși pe succesorul său cînd se simțea că devine incapabil să asigure funcțiile sale. De obicei Primul născut (*jyestha*) sau Cel mai bun (*sreshthin*), sau Cel mai important (*mahattama*), acest șef avea o reală influență dacă corporația sa era prosperă și putea chiar să devină consilierul regelui. El făcea parte din adunările populare convocate de rege în anumite circumstanțe și, în mod mai regulat, din consiliul prefectoral. Și el poseda un sigiliu particular care lega numele său de titlul său de *sreshthin*. El era secundat de agenți de execuție și de un secretar (*Kāyastha*). În mod normal, el avea ca misiune să aplice regulile breslei sale și să facă să se respecte privilegiile acesteia. El fixa condițiile muncii și baremul salariilor și se înțelegea cu șefii celorlalte corporații pentru a ridica sau pentru a scădea prețurile, după împrejurări. În foarte multe cazuri, el făcea oficiul de bancher și administra bunurile comunitare ale întregii *sreni* care rămînea responsabilă cu titlu colectiv de lipsurile fiecăruia dintre membrii săi, inclusiv acelea ale șefului, căci întreaga corporație era sancționată de justiția regală în caz de prevaricațiune.

Afară de rolul său de administrator, șeful corporativ putea fi chemat să joace rolul unui magistrat, de exemplu pentru a expulza un membru refractar sau neloial, pentru a aplica pedepse, pentru a arbitra un conflict sau un tîrg contestabil. El putea avea chiar competența să judece unele probleme de ordin social, căci autorizația sa era valabilă în mai multe situații, de exemplu în aceea în care o soție dorea să-și părăsească soțul pentru a deveni călugăriță. În sfîrșit, el era șeful miliției grație căreia fiecare corporație își asigura propria sa securitate și pe care ea o întreținea din propriile sale fonduri căci regele nu intervenea în

¹²⁶ *Kurappa-jātaka*, nr. 265; Cowell, vol. II, p. 232.

chestiuni de ordin public ; în timp de război, milițiile din toate aceste *sreni* erau încorporate în armata regală, în care ele constituiau atunci una din cele șase categorii.

Deci el era un om influent. În principiu el nu datora acest lucru decât capacităților sale profesionale, executînd o adevărată capodoperă după ce fusese ucenic ; astfel, un fierar în stare să execute un ac perfect, în același timp drept, fin și ascuțit, foarte cilindric, meticulos lustruit cu șmirghel, a fost considerat capabil să execute titlul de meșter și să înlocuiască pe șeful fierarilor la moartea acestuia¹²⁷. Se știe de asemenea că membrii fiecărei *sreni* învățau secrete de ordin profesional care le serveau drept parolă pentru a se recunoaște între ei¹²⁸. Fiecare corporație poseda un steag și niște apărătoare de muște care erau purtate în procesiune cu ocazia sărbătorilor ; acestea le erau conferite uneori în virtutea unei carte regale. S-ar părea că ea era proprietara unui sediu sau a unei case comune, ale cărei săli se repartizau în jurul unei curți interioare în care se afla un puț.

Activitatea socială a acestor *sreni* era considerabilă : nu numai că permitea membrilor săi să achiziționeze averi și posturi influente prin sprijinul pe care ea li-l acorda, dar și proteja pe aceia care nu aveau șansă sau aveau puține posibilități. Ea juca rolul de bancă locală, care accepta depuneri, distribuia dividende, primea donații sau subscripții asupra cărora, de acord cu donatorii, ea preleva un procentaj profitabil comunității, în plus își alimenta casa cu venitul din pedepsele și amenzile aplicate acelor care contraveneau legilor corporației.

Sreniile de negustori aveau reputația de a fi dintre cele mai bogate și constituiau un fel de burghezie a banului a cărei putere financiară pare să fi fost adesea considerabilă. Mulți dintre membrii lor posedau caravane și mențineau fructuoase relații comerciale cu corespondenții lor de la frontieră ; aceștia le asigurau mari beneficii la produsele de lux sau la articolele indispensabile vieții întregii țări¹²⁹. Cu câștigurile lor, ei achiziționau sate și domenii cultivate, ale căror venituri le înca-

¹²⁷ *Sûchi-jâtaka*, nr. 387 ; Cowell, vol. III, p. 178.

¹²⁸ *Kālinga-jâtaka*, nr. 90 ; *ibidem*, vol. IV, p. 145.

¹²⁹ *Akatannu-jâtaka*, nr. 90 ; *ibidem*, vol. I, p. 220 ; *Apanna-jâtaka*, no. 1 ; *ibidem*, vol. I, p. 4.

sau, sau chiar turme și păstorii lor¹³⁰. Alții echipau vase comerciale și speculau încărcătura lor, sau se mulțumeau să subscrie pentru unele părți din ea¹³¹. În sfârșit, unii deveneau bancheri, profesii de învidiat între toate. Foarte mulți meșteșugari depășeau cu mult condiția obișnuită a unei modeste profesii; astfel un simplu olar, fără îndoială deosebit de dotat pentru afaceri, a putut să posede numai el cinci sute de ateliere care lucrau pentru firma sa, precum și o flotă fluvială destinată să transporte producția lor în toată valea Gangelui.

Cîteva corporații au cunoscut o mare prosperitate. Corporația sculptorilor în fildeș din Vidisa (Bhilsa, aproape de Bhopal) a fost în măsură să ofere, în secolul I al e.n. unul din cele patru portice monumentale ale marelui stûpa de la Sâncî, adică o operă magistrală — vizibilă încă *in situ*, una din capodoperele sculpturii vechi a Indiei. De asemenea în secolul V, mătăsarii din Dasapura, originari din țara Lâta, au putut să construiască pe socoteala lor un templu al soarelui și să-i asigure reparațiile treizeci și cinci de ani mai târziu.

În adevăr, în mediul budist unde se dezvoltase cel mai bine sistemul corporativ, acțiunea cea mai meritorie era de a-și consacra averea unor fundații pioase sau creării de case de binefacere. Donatorii aveau obiceiul de a asigura aici personal o distribuie cotidiană de ajutoare, rămînînd în picioare lîngă poartă atît cît dura jalnica defilare a bieților nenorociți care veneau acolo să caute hrană, haine și subsidii¹³². Aceasta nu-i împiedica deloc să lase moștenire bunuri considerabile fiului lor. Alții, dimpotrivă, nesocotînd mîntuirea sufletului lor, se ruinau dedîndu-se la o viață desfrînată. Și povestirile budiste fac dese aluzii la fii de familie, crescuți în lux și trîndăvie, care risipeau averea părintească și se condamnau la o soartă lamentabilă: mutilați prin pedepsele corporale care le erau aplicate ca sancțiuni pentru viciile lor, aduși în stare de cerșetori prin datoriile acumulate, ei erau excluși din *sreni* și îngroșau mulțimea nevoiașilor.

¹³⁰ *Veri-jâtaka*, nr. 103; Cowell, vol. I, p. 245.

¹³¹ *Vissâsabhojana-jâtaka*, nr. 93; *ibidem*, vol. I, p. 227.

¹³² *Visayha-jâtaka*, nr. 34; Cowell, vol. III, p. 85.

RESURSELE STATULUI ȘI MONOPOLURILE

Pentru a compensa cheltuielile sale, statul trebuia să găsească surse de venituri substanțiale. Aceste cheltuieli constituie o listă tradițională de optsprezece rubrici, iar noi putem ușor să le presupunem importanța. Era vorba, între altele, de a amortiza costisitoarea funcționare a unui vast aparat administrativ, de a acoperi cheltuielile, adesea enorme, ocazionate de sărbătorile populare sau regale și de cheltuielile curente sau de fast ale palatului, de asemenea de campaniile militare, de întreținerea armatei, de expedițiile de vânătoare regală, de întreprinderile și de întreținerea de lucrări de interes public etc. El trebuia să facă față și lipsei de câștig pe care o reprezentau toate scutirile de care beneficiau în general brahmanii, fundațiile religioase¹³³, femeile, copiii minori, bolnavii, bătrânii, studenții, literații, asceții și, probabil, mulți nobili. De asemenea, statul acorda o reducere de impozite în caz de recolte slabe, sau pentru a recompensa cutare șef militar, cutare funcționar sînguincios; aceasta a fost, pentru mulți dintre ei, chiar un drept legat de funcția lor.

În virtutea concepției — stabilită cu ajutorul numeroaselor surse literare — după care regele era adevăratul proprietar al pămîntului și al apei, impozitul de bază a fost totdeauna prelevat asupra pămîntului cultivabil și asupra turmelor. Această taxă, numită *bhāga*, reprezenta „partea” regelui. Contribuția, variabilă după regiuni și epoci, era stabilită după randamentul brut după abundența recoltelor și prosperitatea viteilor, și oscila de la o șesime la o treime, sfertul fiind proporția cea mai curentă. Această taxă, achitată la început în natură, în special în cereale, a fost plătită apoi în bani, la o dată greu de precizat, dar care pare contemporană cu primele compilații budiste (secolul IV î.e.n.?). Pentru vite, se vorbește de opt măsuri anuale de unt sau de o *pana* pe coadă de animal; în altă parte, de o cincizecime numai, fără ca să fie precizată natura tributului. La impozitele funciare se adăuga o taxă anuală pentru folosirea apei din rezervoare și din canale, care „aparțineau” regelui. Toate produsele agricole, toate producțiile cotidiene erau de asemenea

¹³³ Care, sub anumite domnii, achitau totuși taxe; dar acestea din urmă erau mai ușoare decât cele datorate de țărani.

impuse : ierburile, fructele, mierea, lemnul de ars. În plus, fiecare sat era impus la o taxă colectivă, iar statul preleva taxe pe servituți : măsurătoare de teren, hotărnicire, pășunat, irigare etc. Prestațiile datorate comunei descărcau în aceeași măsură tezaurul, ca și corvezile furnizate cu titlu de muncă obligatorie.

În domeniul comercial, statul percepea taxele de trecere, taxele de intrare în oraș, de vamă, de pașapoarte și taxele pe diferitele moduri de transport ; impozitele de prăvălii, pe utilajul „industrial“ și taxa de ștampilare pe greutate și pe măsuri ; taxele pe băuturile îmbătătoare și alcoolizate (suprimate în zilele de sărbătoare și de adunare populară), pe produsele și mărfurile importate de la țară la oraș (cu excepția celor care sînt folosite pentru cult).

Un impozit pe venit pare să fi existat în mai multe rînduri. El atinge diverse profesii, dar mai puternic pe acelea care erau socotite „impure“, tăbăcarii, măcelarii. De obicei impozitul pe profesii varia de la 10 pînă la 20%, prelevat din beneficiul net, ținînd seama de cheltuielile generale și de riscurile întîmpinate ; și curtezanele trebuiau să plătească în fiecare lună două zile din salariul lor.

La aceste diverse surse de venituri se adăugau acelea pe care statul le realiza din propriul său domeniu, administrat de funcționari regali și ale cărui produse alimentau hambarele publice. Rezervele serveau fie pentru a scădea prețurile în caz de penurie, fie pentru a ajuta populațiile lovite de foamete. Acest domeniu era pus în valoare de fermieri și de arendași depinzînd de administrația regală.

Regele exploata și întreprinderile industriale al căror beneficiu intra în întregime în tezaur ; în special manufacturile de țesut și de tors, atelierele în care se lucrau aurul și argintul și în care era bătută moneda¹³⁴, arsenalele și manufacturile de arme. În acestea el folosea lucrători și lucrătoare, de cele mai multe ori recrutați dintre deținuții de drept comun și nevoiași, infirmi, orfani și prostituate, femei repudiate de soții lor, indiferent de casta din care făceau parte. El le plătea salarii și ordona să se dea atenție femeilor onorabile constrînse să-și câștige

¹³⁴ O licență pentru a bate monedă a fost acordată de mai multe ori unor particulari și unor corporații în schimbul unor taxe care se ridicau pînă la 13%.

astfel existența : superintendenții erau obligați, sub amenințarea pedepsei cu amenda, să le permită să lucreze la domiciliu și să-și aducă lucrul în zorii zilei, pentru a nu fi văzute de nimeni ; ei nu trebuiau să rîvnească la ele și nu puteau să converseze cu ele, decît despre lucrul lor ¹³⁵.

Încă Megasthenes semnală bogăția subsolului Indiei și nota diversele utilizări ale produselor sale ¹³⁶. Exploatarea minelor constituia unul din monopolurile statului și se adăuga la veniturile sale. Se pare că ea era supusă la două regimuri : unele erau în regie, altele erau încredințate unor concesionari ; dar, în acest ultim caz, impozitele lor erau așa de apăsătoare, vînzarea obiectelor manufacturate atît de mult grevată de licențele de export, iar amenzile erau atît de numeroase, încît aceste concesiuni erau practic în mina statului, ca și celelalte întreprinderi. Prin „mine“, textele indiene înțelegeau nu numai extragerea metalelor și a minereurilor (aur, argint, cupru, fier, miniu, mercur, mangan, mică), ci și cea a pietrelor prețioase și semiprețioase (diamant, rubin, topaz, safir, smarald, lazulit, cristal de rocă și alte cristale), la care adăugau pescuitul perlei, coralului, sidefului și scoicilor. Ele menționau de asemenea carierele de piatră de construit și de sculptat : gresie, granit, roci cristaline, marmuri și cele din care erau extrase alifii sau cosmetice — în special realgarul, coloranți și ingrediente folosite în medicină.

Recolta de sare era și ea un monopol al statului, oricare i-ar fi fost proveniența ; se susținea că i se cunosc șase surse diferite : stepa (?), marea, natronul, alcaliul, salpetrul sau potasa (*sauvarshalâ*) și salinele. Considerată ca o materie de primă necesitate, ea intra adesea în tranzacțiile pe bază de troc, în special cu triburile „sălbătice“ și rămînea un articol scump, suportînd taxe destul de mari ; patru dintre taxele la care era supusă trebuiau să fie achitate de vînzător și alte două de cumpărător.

Exploatarea pădurilor era lăsată, de asemenea, în regie : statul scotea mulți bani din aceasta, aprovizionîndu-se cu lemn de construcție și cu

¹³⁵ Basham, *op. cit.*, p. 180.

¹³⁶ Mac Crindle, *Ancient India as described...*, p. 31 (36—38).

lemn prețios pe care îl utiliza pentru propriile sale trebuințe, îl vindea particularilor și îl exporta. Toate celelalte produse de pădure îi aparțineau de asemenea : animalele, de la care se foloseau pielea, blana, coarnele, perii (cozile de păr de iac, de exemplu) ; elefanții, care erau folosiți la vânătoare și la război și de la care erau recuperați colții de fildeș ; rădăcinile, fructele pădurețe, esențele vegetale, rășina, mierea, nucile de cocos etc. Statul întreținea pădurari care aveau grijă de copaci, le supravegheau creșterea, îi tăiau sau îi replantau conform normelor, și produceau cărbunele de lemn destinat funcționării anumitor industrii.

Statul își extindea controlul asupra reglementării jocurilor de noroc, încasînd 50% din chiria sălilor, din mize și din zaruri. El își însușea averea defuncților fără moștenitori, obiectele sau comorile pierdute și regăsite ai căror proprietari nu erau identificați după o perioadă de trei ani. Multe taxe și confiscări îi aduceau mari profituri, ca și unele amenzi și pedepse variînd după circumstanțe și după indivizi. În timp de război, impozitele asupra contribuabililor se acumulau, putînd ajunge pînă la 50% din averea sau din cîștigurile lor, completate prin donații „voluntare” și prin produsul subscripțiilor publice ; prin confiscarea averilor „eretice”, ale corporațiilor și instituțiilor religioase, sau prin împrumuturi acceptate de particulari bogați.

În general suveranii Indiei antice par, cu excepția cazurilor de forță majoră, să fi făcut dovadă de moderație în impunere, punînd în practică sfaturile de prudență ale legiștilor care le recomandau să imite pe grădinarul care culege numai fructele coapte, sau lipitoarea care „mănîncă puțin cîte puțin”. Ei se sileau să constituie rezerve și să nu perceapă impozite extraordinare. Ei aprobau scăderi sau amînări parțiale de impozite și chiar împrumuturi de material, pentru a favoriza întemeierea de gospodării agricole și defrișarea de pămînturi necultivate ; ei acționau la fel în caz de recoltă proastă, sau dacă colectivitatea întreprinsese lucrări de interes public. Ei acordau privilegii districtelor din care se recrutau oameni pentru război. În rezumat, ei încercau să obțină profitul maxim din resursele economice ale teritoriului, lăsau comercianților și meșteșugarilor o libertate de cîștig rezonabilă, evitau să împovăreze poporul cu impozite prea mari, afară de cazurile excepționale zise „de nenorocire” în care ei erau autorizați să folosească toate mijloacele pen-

tru a salva tezaurul. Dacă n-ar fi fost privilegiile destul de scandaloase de care se bucurau membrii claselor conducătoare, regimul financiar pare să fi fost sănătos.

MONEDA, SALARIILE ȘI NIVELUL DE TRAI

În epoca vedică, unitatea de valoare pare să fi fost vaca, uneori măsura de orez ; nu știm prea mult cu începere de la care epocă a fost stabilită pentru tranzacții o echivalență în aur sau în materie prețioasă. Moneda propriu-zisă nu apare, se pare, înainte de epoca lui Buda (secolul VI î.e.n.). Ea se prezenta atunci sub forma unor mici bare de argint, dintre care cea mai grea (*satamâna*) cântărea aproape 50 grame. Această unitate se subdiviza în jumătăți, sferturi și optimi. Apoi au apărut monede de argint : unitatea cântărea aproape 12 grame și era desemnată sub numele de *pana* sau *kârșhâpana* ; ea era un aliaj în proporție de 24% cupru și de 5,55% metal ordinar. Monedele divizionare erau de cupru : *mâsa* (1/16 din *pana*) și *kâkini* (1/4 din *mâsa*). Valoarea cea mai joasă, reprezentând 1/80 din *pana*, era o scoică, *karpada* sau *cauri* (*Cyproe moneta*). În sfârșit, o monedă de aur purta numele de *dînâra*, împrumutat din lumea greco-romană, și n-a apărut în nici un caz înainte de începutul erei creștine ; ea echivala — după autori — cu 48 *pana* (sau cu șaisprezece monede de argint sub dinastia Gupta). Dar toate acestea n-au nimic fix ; denumirile, ca și valorile și greutatea, se schimbă de la un text la altul. Fiecare regiune, fiecare dinastie, fiecare rege, fiecare trib, fiecare templu sau chiar fiecare oraș utilizau o monedă diferită, și este foarte probabil că folosirea trocului a persistat pînă într-o epocă foarte tîrzie. De asemenea, monedele erau de forme, de dimensiuni și de decor foarte variate¹³⁷ discoidale sau pătrate, purtînd embleme, efigii divine sau regale, inscripții prescurtate etc.

¹³⁷ E. J. Rapson, *Indian Coins*, Strasbourg, 1897. *Catalogues of Indian Coins in the British Museum*. V. C. Smith, *Catalogues of Coins in the Indian Museum, Calcutta*, partea I, Oxford, 1906. R. B. Whitehead, *Catalogue of Coins in the Panjâb Museum, Lahore*, Oxford, 1914. Cf. L. Renou, *La Civilisation de l'Inde ancienne*, § 88, p. 203 și urm. *L'Inde classique*, vol. I, § 314 și urm., p. 172 și urm.

Deci este dificil să reconstituim nivelul de trai din această epocă. Dacă îl urmăm pe Kautilya, V, 3¹³⁸, obținem tabloul următor, fără ca să putem preciza dacă este vorba de salarii lunare și de prețuri obișnuite, nici afirma că aceste sume corespundeau mai curînd unei realități decît unui barem teoretic întemeiat pe ierarhia socială, așa cum era concepută atunci.

Onorariile sau salariile (lunare ?)

48 000 pana	șeful preoților magistrul spiritual al regelui (<i>rājaguru</i>) primul ministru (<i>mantrin</i>) capelanul regal (<i>purohita</i>) șeful armatelor (<i>senāpati</i>) prințul moștenitor (<i>rājaputra</i>) regina mamă prima soție
24 000 pana	ușierul gardianul gineceului (<i>kanshukin</i>) <i>prasastri</i> (?) superintendentul (<i>samāhartri</i>) superintendentul (<i>samnidhātri</i>)
12 000 pana	prinții și mamele lor șeful unei armate supraveghetorul manufacturilor consilierii superintendentul general margraful
8 000 pana	șefii corporativi (<i>sreshthin</i>) șefii de corpuri de armată inspectorii (<i>pradeshtri</i>)
4 000 pana	principalii supraveghetori
2 000 pana	șeful carelor de război medicii
1 000 pana	ghicitorii barzii ceilalți supraveghetori profesorii renumiți (Universitatea din Taxila)
între 1 000 și 500 pana	spionii

¹³⁸ L. Renou, *La Civilisation de l'Inde ancienne*, § 89, p. 205 și urm.

500 pana	un infanterist deja exersat scribii prețul de cumpărare al unui sclav prețul unui elefant (amendă)
120 pana	salariul meșteșugarilor
60 pana	servitori ajutoare oameni de corvoadă
50 pana	prețul de cumpărare al unei femei sclave prețul mediu pentru întreținerea unui om timp de un an
24 pana	prețul unui cal (amendă)
12 pana	prețul unui bou (amendă)
1 pana și 1/4	salariul unui văcar (sau laptele unei vaci, din zece vaci)
1 pana	prețul pentru 123 <i>prastha</i> de cereale (circa 184,500 kg) prețul pentru 300 <i>pala</i> de ulei (circa 28 litri) (amenzi)
circa 1/2 pana	cheltuiala lunară a unui lucrător
1 <i>māsa</i> (1/16 pana)	prețul unei legături de fin
1 <i>kākini</i> (1/64 pana)	evaluarea cheltuielilor zilnice a unui lucrător (atit sub dinastia Maurya, cît și sub dinastia Gupta).

Partea a doua
VIAȚA INDIVIDUALĂ ȘI COLECTIVĂ

Cadrul vieții cotidiene

CAPITALA, ORAȘE ȘI SATE

El a văzut prăvăliile prospere pe calea regală, riul străbătut de nave, femei cochete în compania unor tineri care populau parcurile la porțile orașului.

Kalidasa, *Raghuvamśa*, XIV, 30

Descrierile capitalei-tip a regatelor din India antică denotă un gust pentru un urbanism rațional și bineînțeles, întemeiat pe o teorie cosmologică care ține seamă de noțiunile simboliste de inspirație religioasă și populară. Schemele acestea sînt destul de constante și se aplică atît orașelor secundare cît și satelor. În adevăr, este indiferent, dacă planul descris este pătrat sau rectangular, atît timp cît diferitele componente sînt identice în toate cazurile. Săpăturile și reprezentările antice confirmă în ansamblu exactitatea acestor scheme, dar cu mai puțină rigoare decît o doreau desigur teoreticienii.

Amplasamentul capitalei era ales în funcție de prezența unui fluviu : trebuia ca aceasta să fie așezată lîngă unul din ele, cu fața sa nordică nu departe de malul drept și înclinată ușor de la vest la est în funcție de înclinarea naturală a terenului. De formă pătrată sau rectangulară, ea trebuia să se înscrie într-o incintă a cărei orientare era determinată de cadranul solar și în care fiecare din cele patru laturi trebuia să fie îndreptată către un punct cardinal. Suprafața ei era uneori considerabilă : astfel, vechea capitală a împăraților Maurya, Pataliputra avea un perimetru de aproape patruzeci de km.

În epoca dinastiei Maurya, incinta era făcută dintr-o palisadă colosală compusă din trunchiuri enorme de copaci adînc înfipți în pămînt : Pataliputra era protejată în acest fel ; unele fragmente ale palisadei sale se găsesc conservate astăzi la muzeul din Patna, și sîntem uimiți de di-

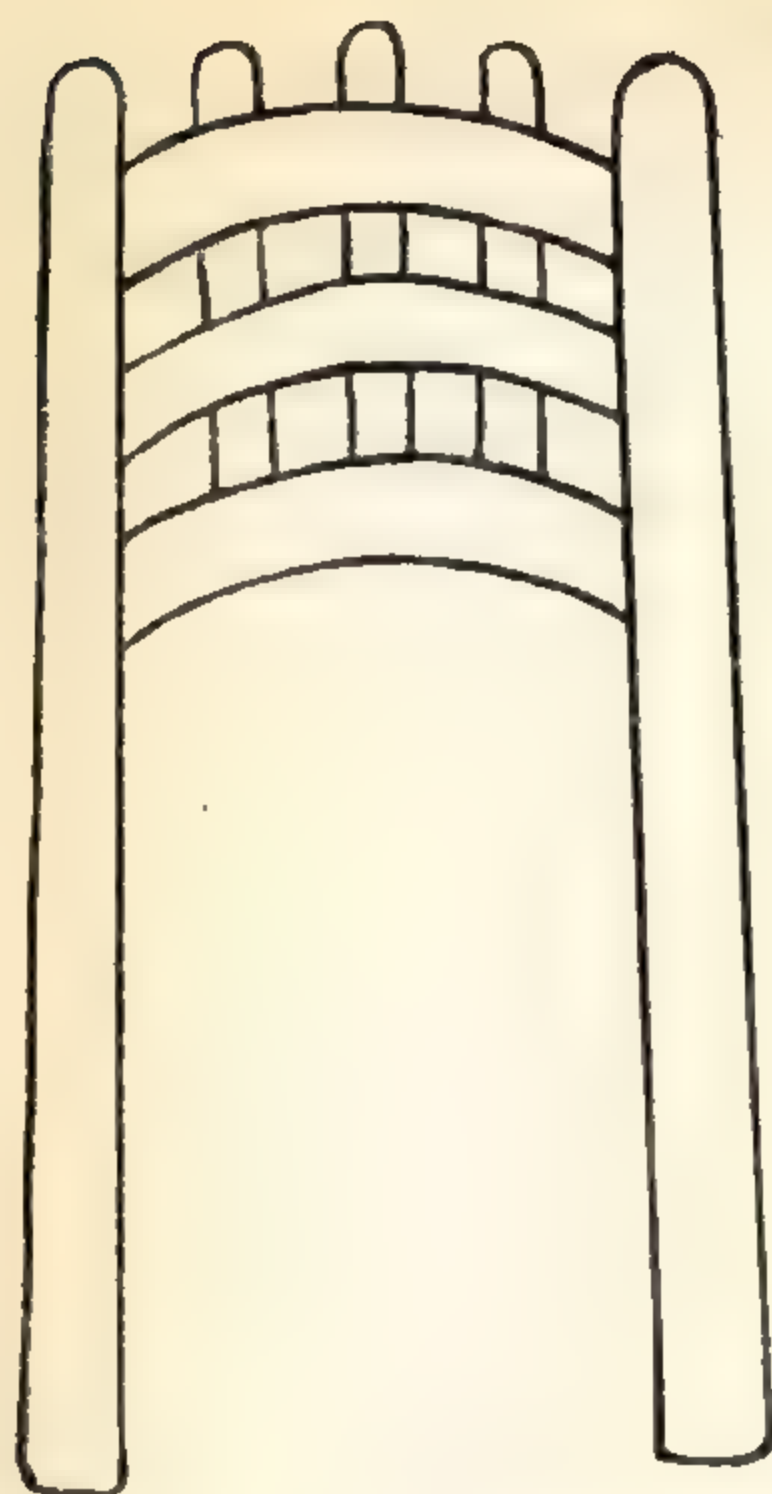

Fig. 13 Portic (torana). După un relief. Amarâvati.
Aprox. sec. II. Muzeul din Mandras.

menșiunile lor gigantice și de surprinzătoare lor stare de conservare¹. În aceeași epocă, oamenii știau să construiască și ziduri groase din cărămizi nearse, apoi din cărămizi bine arse, potrivite fără mortar². Întărite cu merloane în formă de dinți de ferăstrău pe toată lungimea lor, ca în Iran, prevăzute cu scări și cu drumuri de rond pe fața lor posterioară, meterezele erau înzestrate din loc în loc cu turnuri de pază, care aveau și ferestruici³. Pe fiecare față a incintei se afla o poartă monumentală.

¹ A.S.I., A.R., 1912—1913, p. 76.

² Sir John Marshall, *Excavations at Bhîtd*, în A.S.I., A.R., 1911—1920, p. 40. Zidul exterior era dublat uneori cu un alt zid, iar intervalul dintre ele era umplut cu un amestec de pietre și pământ.

³ Cf. A. Foucher and Sir John Marshall, *The Monuments of Sâncî*, vol. II, pl. LI b.

De jur împrejurul meterezelor erau săpate șanțuri, care serveau și drept canale de scurgere; aici creșteau lotuși și înotau rațe, în timp ce orășenii veneau să scoată apa pentru bucătăria lor, în ciuda pericolului pe care îl prezentau apele murdare. În fața fiecărei intrări, peste șanțul cu apă era un pod; purtînd numele pitoresc de „unghie de elefant” (*hastinakha*), el era înlocuit uneori de un simplu drum de pămînt. Era precedat de unul din acele portice (*torana*), atît de caracteristice Indiei, făcute din doi stîlpi ușor înclinați unul spre altul și legați prin una sau mai multe grinzi ondulate. Construite în semn de victorie ca și de bun sosit, ele erau de piatră⁴, de lemn, sau chiar împodobite cu materii prețioase și placate cu fildeș. În sate existau numai două prăjini fixate în pămînt și legate cu ghirlande de frunze. În zilele de sărbătoare, erau suspendate de grinda inferioară ghirlande de flori și de frunze.

Poarta orașului era un adevărat edificiu a cărui parte centrală era flancată de două clădiri care avansau perpendicular de o parte și de alta a porții propriu-zise⁵. Ridicate pe un fundament de cărămizi cimentate, sau de pietre aparente, edificiile erau de două sau trei etaje construite din lemn de bambus și din chirpici, unde erau amenajate apartamente și birouri de vamă, cărora li se zăreau, pe fața exterioară, ferestrele prevăzute cu balcoane și împodobite cu jaluzele de lemn fin ajurate. La etaje se ajungea pe scări interioare. La ultimul etaj se aflau hambarele municipale, luminate prin ferestruici cu streășină, ale căror grinzi recurbate erau decorate cu picturi. Acoperișurile în formă de leagăn erau făcute din paie sau din țigle scobite, destul de rudimentar arse⁶; scheletul se compunea din grinzi curbate și pictate, iar creasta acoperișului era întărită cu bucăți de lemn sau de teracotă subțiri și bine făcute; cîteva statui decorau poarta și clădirile din față. În apropierea acestui edificiu impozant era așezat uneori, pe unul din acoperișurile

⁴ Cele mai celebre *torana* de piatră care ne-au parvenit sînt cele de la Sanchi. Cf. C. Sivaramamurti, *Sanskrit Literature and Art*, p. 10. Ph. Stern, în N.R.A.B., p. 25 și urm. și J. Auboyer, *ibidem*, p. 67.

⁵ Într-un scurt articol întemeiat pe textele canonice și literare: Gopura, „porte de ville”, în „Journal asiatique”, tome CCXLVII (959), fasc. 2, p. 251—255, domnul Jean Filliozat distinge poarta de „turnurile” sale; este vorba fără îndoială de clădirile din față, despre care iconografia furnizează numeroase exemple.

⁶ Se găsesc foarte frecvent țigle în săpături. Descrise în special de Sir John Marshall, A.S.I., A.R., 1911—1912, p. 41.

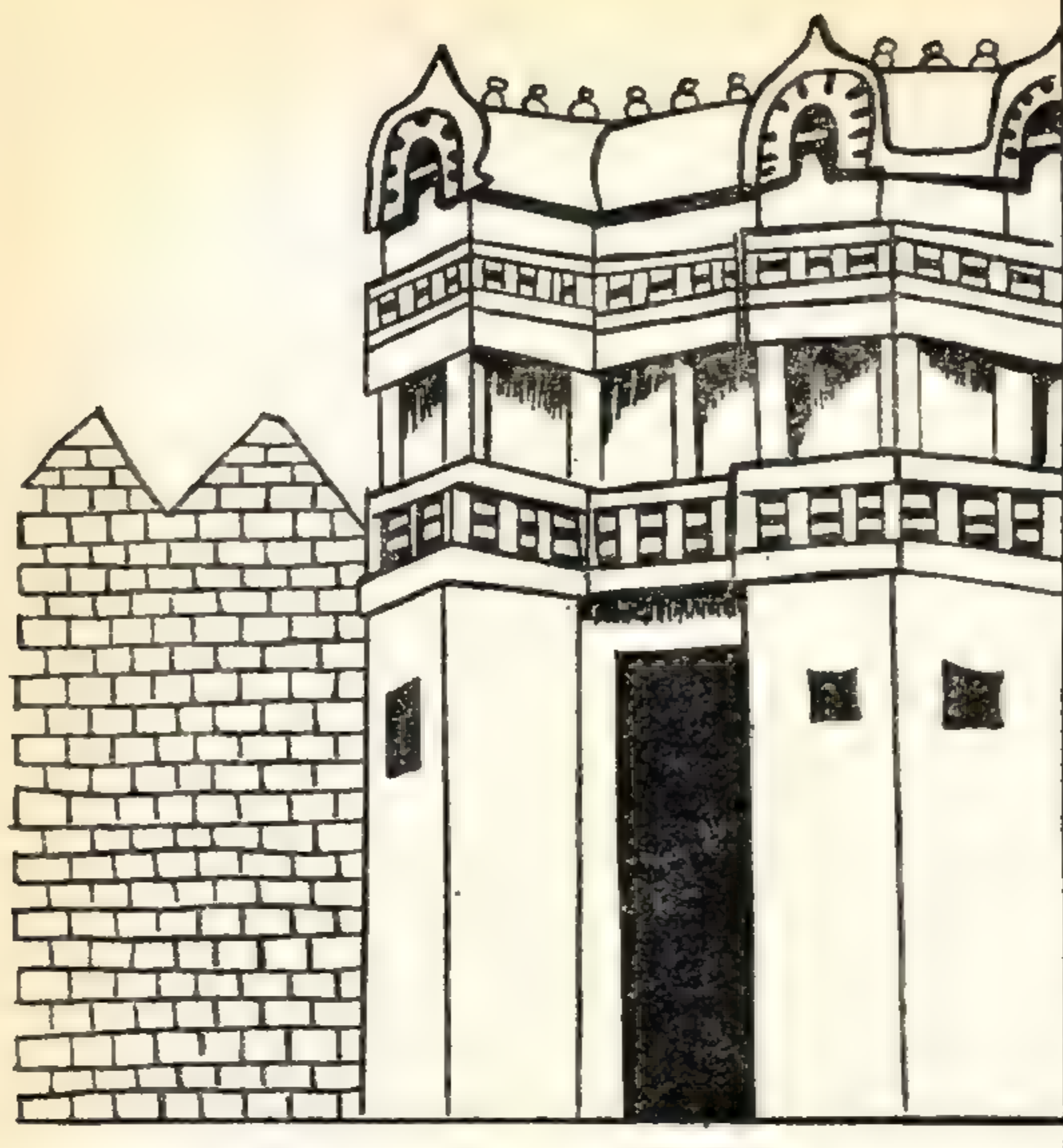

Fig. 14 Poartă de oraș. După un relief, Sâncî (stûpa I). Aprox. secolul I e.n.

sale, un vas destinat „să atragă ploaia“ și care avea desigur un oarecare raport magic cu alimentele depozitate în hambare⁷.

Pe poarta cea mare, destul de înaltă pentru ca să pătrundă elefanții avînd deasupra litierele lor, se desfășura toată ziua circulația intensă a orașului. Noaptea, ea era închisă cu ajutorul unor canaturi groase de

⁷ Numit *amritakalasa*, „vas de ambrozie“. Numit și *kalasaghata*, *kalasa-kumbha*, *pûrna-kalasa*, *varshamâna*, *varshasthâla*, acest vas este impregnat de un întreg simbolism filozofic: cf. Hôbôgirin, articolul „byô“, 2, p. 265 și urm. *Artha-shâstra*, II, 5, citată de A. K. Coomaraswamy, *Yaksas*, II, pl. 64 și urm. — Coomaraswamy și Kershaw, *Artibus Asiae*, 1928—1929. Roșu et Al. George, în *Arts asiatiques*, t. IV, 4, p. 243—254, și t. VIII, p. 241 și urm.

lemn, complet armate și prevăzute cu cuie de fier; învîrtindu-se în balamale, care pătrundeau în niște alveole prevăzute în pietrele pragului și cercuite cu fier, ele se propteau în centru pe o piedică de piatră⁸; după aceea erau ținute închise cu ajutorul a două bare mari de fier care erau trecute prin spate și care erau aranjate să pătrundă în creștăturile tăiate în stîlpii de încadrare⁹. Dar, pentru a permite intrarea sau ieșirea după ora închiderii, era rezervată în unul din canaturi o ieșire mai mică, prevăzută și ea cu un canat; ea era închisă cu un zăvor decorat, uneori din argint, situat în interior, ceea ce permitea să nu se deplaseze greul dispozitiv al porții mari. Securitatea capitalei era o chestiune importantă și trebuia să se vegheze cu grijă asupra ei, mai ales noaptea și în timp de război: încercările de a intra în oraș, chiar inofensive în aparență, deveneau atunci suspecte. Stingerea era fixată de obicei la miezul nopții. În interiorul orașului erau amenajate niște locuri de trecere secrete, care ieșeau departe la țară; ele permiteau spionilor să-și exercite meseria, iar personajele importante să scape, cînd era nevoie, de urmărirea dușmanilor lor.

Lîngă poarta principală, cu fața spre est, se remarcă o înaltă coloană izolată, de lemn, de piatră sau de fier, care avea deasupra ei un grup sculptat sau o roată fixată pe un capitel în formă de clopot, amintind de capitelul coloanelor persepolitane. Acesta era un monument foarte important pentru indieni: semn de victorie și de bun sosit, ea avea un dublu caracter imperial și cosmologic¹⁰ și făcea parte din „bijuteriile“ (ratna) suveranului¹¹; acesta grava pe ea uneori inscripții. Marele împărat Asoka s-a servit de unele din ele pentru a-și promulga edictele.

⁸ J. Auboyer, în N.R.A.B., p. 68.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Cf. A. Foucher, *Études sur l'art bouddhique de l'Inde*, Tokyo, 1928. J. Przyluski, *Le Symbolisme du Pilier de Sârnâth*, în *Mélanges d'Orientalisme publiés par le Musée Guimet à la mémoire de Raymonde Linossier*, t. II, pp. 481—498. B. Majumdar, *Symbolism of the Asoka Pillar, Sârnâth*, în „Indian Culture“, II, pp. 160—163. — B. N. Sharma, *The Lion Capital of the Pillar of Asoka at Sârnâth*, în *The Poona Orientalist*, I, 1936, pp. 2—6. — J. Przyluski, *The Solar Wheel at Sârnâth*, în J.I.S.O.A., IV, 1936, pp. 43—51. — G. Coedès, *Note on the Pillar at Sârnâth*, în J.I.S.O.A., V, 1937, pp. 40—41.

¹¹ Numeroase reprezentări ale suveranului cu coloana care avea deasupra o roată, în special în școala din Amarâvatî.

Ea putea să servească și drept cadran solar. Prezența sa pe lângă un oraș, un sat sau un sanctuar afirma că protecția regală¹² se exercita asupra lor cu toate privilegiile conferite în asemenea caz. Centru teoretic al lumii și simbol al regalității universale, această coloană era obiectul venerației populare. Bărbați și femei o cinsteau cu plăcere executând în jurul ei plimbarea rituală (*pradak-shîṇā*). Ei atingeau trunchiul cu latul mâinii drepte; atingerea mâinilor lor, din generație în generație, a lustruit-o și a scobit-o mai mult la înălțimea unui om.

În interiorul incintei, dublată de un bulevard, dispoziția arterelor încrucișate în unghi drept dovedea o reală grijă de urbanism și implica o concepție de ansamblu cel puțin teoretică, căci săpăturile au dezvăluit mai multă fantezie și mai multe modificări decât ar vrea să lase să se înțeleagă tratatele și povestirile epocii. Astfel, expertul Hiuan-tsang a fost impresionat de străzile și ulicioarele întortocheate ale orașelor indiene pe care le-a vizitat în secolul VII. Schema ideală reprezenta un cadrilater secționat de șase căi principale: trei dintre ele se îndreptau de la est la vest, celelalte trei de la nord la sud. Ele prelungeau în interiorul incintei căile de mare comunicație care convergeau spre capitală. Ele erau animate de o circulație intensă: convoaie de care trase de boi, caravane, șiruri lungi de hamali, cortegii de nobili și de demnitari, plutoane de călăreți, grupuri de pelerini și nenumărați pietoni. Acest trafic era dublat, nu departe de aici, de traficul fluviului vecin, complet acoperit de bărci și de vase, care serveau atât pentru transportul mărfurilor cât și pentru plimbările de agrement.

Pavate cu pietricele, mărginite de rigole care drenau apele poluate spre canalele șanțurilor cu apă, marile străzi ale capitalei trebuiau să fie destul de largi pentru ca să se încrucișeze pe ele carele marilor personaje, trase de patru cai înhămați în față. Calea regală, care lega poarta orientală a incintei de poarta occidentală a acesteia, era cea mai nobilă și cea mai somptuoasă dintre aceste artere. Ea ducea direct la palatul regal situat în centrul orașului, închis în propriile sale metereze, și ale cărui acoperișuri, având deasupra drapele și dominând pe toate celelalte,

¹² Kalidasa, *Raghuvamśa*, I, 44: „Satele pe care le întemeiase regele erau recunoscute după stîlpii lor sacri”.

se zăreau de departe. Cele șaisprezece cartiere astfel decupate în incintă erau divizate fiecare la rîndul său de străzi de mai mică lățime, încruciate în unghi drept și mărginite de case, în timp ce unele ulicioare strîmte și murdare, întunecoase și uneori întortocheate, serveau drept coridor locuințelor particulare. Aceste drumuri ocolite erau folosite de membrii castelor inferioare și în special de măturători, atît de disprețuiți încît nimeni n-ar fi putut suporta să-i întîlnească sau să-i vadă trecînd prin fața intrărilor principale. Hiuan-tsang precizează că membrii acestor caste nu puteau să circule decît pe partea stîngă a străzilor atunci cînd trebuiau să le folosească.

În teorie, se puteau număra, în interiorul incintei, optzeci și unu de blocuri astfel delimitate ; dar aceasta nu era fără îndoială decît o cifră rituală. Totuși capitala părea a fi divizată într-un anumit număr de cartiere bine circumscrise ; se susține chiar că fiecare dintre ele era înconjurat de ziduri și se bucura astfel de un fel de autonomie, posedînd puțurile sale, locurile sale sfinte, arborii săi sacri și templele sale dedicate unor divinități locale. Astfel castele ar fi ocupat fiecare un cartier separat. De asemenea, o întreagă porțiune a orașului, cuprinzînd în același timp locuințe și prăvălii, era rezervată comerțului și meșteșugurilor. Aici mai existau și locuri întinse destinate tîrgurilor care se țineau zilnic în fiecare oraș important și în care țărani veneau să vîndă produsul muncii lor. Diferitele bresle își aveau sediul în același cartier. Prăvălioaarele, aliniate la stradă, erau separate de locuințe printr-o curte. Ele se deschideau printr-o verandă, ca și astăzi ¹³.

O clientelă numeroasă circula prin fața magazinelor unde se îngrămădeau legume verzi, fructe de tot felul, zahăr candel, orez fiert și mîncăruri gătite (gata pentru consumație), ale căror mirosuri variate alternau cu parfumurile mai rafinate pe care le exalau piramidele de batoane de lămîie și de lemn de santal care umpleau prăvăliile vînzătorilor de parfumuri. Mai departe, bijutierii și aurarii asamblau pietre și șlefuiau metalele, în timp ce lucrătorii confecționau brățări din scoci ; croitorii croiau și coseau haine ; fierarii ciocăneau recipiente de aramă ; țesătorii lucrau la războaiele lor de țesut și vindeau stofe. Fabricanții de ghirlande

¹³ Cf. Marshall, în A.S.I., A.R., 1911—1912, p. 32.

confeționau cu răbdare efemerele lor capodopere, înșirînd în șiraguri strînse flori fără codiță și toate accesoriile strălucitoare și colorate care trebuiau să le înfrumusețeze. Negustorii și micii vînzători ambulanți ofereau „din poartă în poartă” atrăgătoarea lor marfă și găтели ieftine. Ici și colo, intrarea unei tavernes sau a unui tripou atrăgea pe unii bărbați care se distingeau prin comportarea lor mai libertină.

Pe străzi domnea o vie activitate. Doamne frumoase, curtezane sau nobile, erau purtate în litiere, împodobite cu perdele, care străbăteau cu greutate printre mulțimea de pietoni. Aici se întâlneau bogați sau săraci, furnizori sau cumpărători, mercenari și hamali. Starea lor era recunoscută după costumul lor : țărani cu torsul bronzat erau îmbrăcați cu un șorț și acoperiți pe cap cu un turban, în timp ce soțiile lor purtau o simplă fustă dreaptă și își răsuceau părul într-un coc mare adus pe gît. Tinerii nobili cu mersul molatec, gătiți și parfumați din belșug, se adăposteau nepăsători sub o umbrelă de palmier și bambus. Brahmanii pe jumătate goi, cu părul strîns pe creștetul craniului, pieptul barat de cordonul sacru, cu o legăturică și o tîgvă atîrnate pe umăr, țineau în mînă un baston pentru a se apăra contra spiritelor rele, purtau în picioare o pereche de sandale, în semn de superioritate avînd o umbrelă pentru a-și sublinia rangul ; ei erau însoțiți uneori de un berbec de luptă sau o maimuță dresată cu care ei obțineau unele ajutoare. Mai erau și *sādhu* (călugări cerșetori), aproape goi, cu capul spoit cu cenușă ; cerșetori emaciați, încovoiați sub povara unei mizerii simulate sau reale ; dresori de șerpi și de maimuțe în căutarea unui public generos ; și vînzători de manguste îmblînzite. Servitoare tinere și zglobii, îmbrăcate și gătite cu rafinament, alergau să ducă o scrisoare de dragoste sau să caute la taverna cea mai apropiată un urcior de vin parfumat. Călugări budiști, cu capul ras, împestrițau mulțimea cu robele lor galbene sau grena care oscilau în ritmul pașilor lor ; aceștia mergeau cu capul plecat de teama de a întîlni privirea femeilor, ceea ce le era interzis de regulamentul lor. Ei umblau din poartă în poartă să-și caute hrana zilnică, dar, neavînd dreptul să treacă peste prag, ei se mulțumeau să scuture inelele de fier care decorau vîrful bastonului lor de pelerin ; la acest

zgomot neobișnuit, generoasele stăpîne ale caselor se grăbeau să iasă să le umple castronașul de pomeni cu orez. În acest timp, unele gospodine, ținîndu-și copilașul călare pe un șold, cumpărau provizii pe care le puneau într-un paner atîrnat de brațul lor, sau într-un coș pe care îl purtau pe cap.

Pe șosea defilau cîteva trăsuri ușoare (*pravâhana*); montate pe două roți, prevăzute cu un acoperiș bombat tapisat cu o stofă viu colorată, decorate în interior cu covoare moi pe care pasagerii și conductorul stăteau ghemuiți, ele aveau în plus niște paravane care permitau evitarea privirilor prea curioase. Trase de boi voinici sau de doi cai¹⁴ ele erau folosite de orășeni pentru deplasările la țară și pentru plimbări¹⁵. Uneori, înainta încet un elefant de paradă, făcînd cu genunchiul să sune clopotele suspendate la capătul unei funii de la gîtul său pentru a-i anunța apropierea. Apoi se întîlnea una din acele cvadrighe, a căror modă a dispărut cam prin secolul III, sau cîteva călăreți confortabil așezați pe cîte o șa „englezească”.

La ferestre, curioși sau oameni fără ocupație se aplecau pentru a contempla continua circulație și pentru a asista la faptele diverse ale vieții citadine: se întîmpla ca un elefant, devenit subit furios, să calce în picioare pe conducătorul său, un berbec să împungă trecînd¹⁶, o maimuță dresată să scape de la stăpînul ei, un hoț să fie urmărit, sau un condamnat să fie condus la locul de execuție, toate fiind evenimente care meritau într-adevăr osteneala de a fi cunoscute.

Înaintînd spre centrul capitalei, se pătrundea în cartierele de locuințe particulare. Aici locuințele erau mai mari și mai bine construite. Clădite cu mai multe etaje, fără să egaleze totuși înălțimea palatului regal, ele își arătau fațadele văruiate și aliniat la marginea aleilor, iar în spatele fațadei posterioare, o grădină cu un puț sau un bazin de apă. Ele nu erau în general comune, ci separate între ele prin mari spații verzi mărginite de ziduri joase cu creasta împodobită cu sculpturi în ghirlande¹⁷,

¹⁴ Reprodus în Vogel, *La Sculpture de Mathurâ*, pl. VIII b și LVII a și b. C. Sivaramamurti, *Amarâvatî Sculptures*, p. 140.

¹⁵ *Kanavera-jâtaka*, nr. 318; Cowell, vol. III, p. 41.

¹⁶ Coomaraswamy, *La Sculpture de Bhârhut*, pl. XLVI, fig. 194.

¹⁷ Acesta este și acum tipul locuinței indiene de o oarecare importanță. Vezi și Hiuan-tsang, Beal, *op. cit.*, I, p. 74.

cu intrările prevăzute cu un portic asemănător cu acela care preceda poarta incintei oraşului. În aceste cartiere se afla un mare număr de edificii publice care se distingeau printr-o arhitectură mai bogat ornamentată, dar care conţineau fiecare un foc casnic, ca şi locuinţele particulare. Printre ele se numărau edificiile rezervate serviciilor sanitare ale oraşului : spitale şi maternităţi, rezervaţii pentru animalele bolnave sau bătrâne. Mai existau şi „case de pomeni“, „săli de caritate“ unde aveau loc zilnic distribuiri de ajutoare săracilor şi cerşetorilor, care erau mai numeroşi în marile oraşe decât în altă parte, nu aveau domiciliu, trăiau din expediente, dar nu reuşeau niciodată să mănince pe săturate. Existau de asemenea case de odihnă pentru a primi călători şi pelerini. Alte edificii adăposteau instituţii şcolare în care erau găzduiţi profesorii (*āshārya*).

Aici se remarcă şi câteva galerii de pictură (*shitrasāla*)¹⁸ pe care publicul avea permisiunea să le viziteze şi pe care le frecventa mai mult toamna. Construite cu o deosebită grijă, ele erau abundant luminate în cursul zilei prin numeroase ferestre sau prin colonade, iar noaptea, de multe sfeşnice ; ele cuprindeau multe holuri, scări şi o sală de degustare cu scaune pentru vizitatori. Picturile acopereau pereţii galeriei propriuzise (*vithi*) ; ele reprezentau lumea cerească şi divină, ilustrau marile poeme epice sau reprezentau simboluri binefăcătoare. Aceste galerii aparţineau unor particulari bogaţi, chiar unor curtezane înstărite — pe care le decorau uneori ele însele¹⁹ — dar nu egalau galeria pe care o avea regele la palatul regal. Interesul poporului indian pentru arta picturală era aşa de mare, încât existau chiar galerii ambulante, montate pe roţi, care circulau prin ţară²⁰.

În vecinătatea împrejurimilor palatului regal se aflau cartierele destinate curtezanelor, muzicanţilor profesionişti — care ocupau un loc special în ierarhia socială — şi birourilor regale. Aici se aflau şi reşedinţa prefec-

¹⁸ Cf. C. Sivaramamurti, *Citrasālā: Ancient Indian Art Galleries*, în *Triveni*, VII, Madras, 1934, pp. 169—185. De acelaşi : *Sanskrit Literature and Art...*, p. 92 şi urm. Meyer, *Hindu Tales*, p. 174. — Coomaraswamy, *Indian Architectural Terms*, p. 255.

¹⁹ Cf. Jain, *op. cit.*, p. 164.

²⁰ Trivikrama Bhatta, *Nalachampū*, p. 195.

tului, agenția generală a scriitorului public, tezaurul și toate celelalte secretariate de stat. De fapt, aici se concentra administrația regatului și aceea a capitalei. Condușă de un prefect și un „consiliu municipal”, aceasta din urmă se diviza în sectoare administrative, dintre care fiecare era supus jurisdicției unui funcționar numit *sthânika*; aceste sectoare se subdivizau în grupe de familii — de zece pînă la patruzeci — încredințate unor funcționari subalterni, „văcarii” (*gopa*). Edictele regale și proclamațiile erau difuzate de toboșari cu tamburine și „afișate” prin intermediul unor inscripții gravate pe plăci de aur sau de cupru fixate de niște stîlpi de bambus²¹. În sfîrșit, poliția dispunea de spioni (*châra*), al căror rol complex l-am evocat, de polițiști, de miliții corporative și de armata regală cantonată la metereze. Capitala avea, dealtfel, aspectul unei cetăți întărite iar pe drumurile de rond vegheau zi și noapte soldați, înarmați cu arcuri și lănci²².

Dar acest aspect cam neplăcut se schimbă, în interior, grație prezenței, în diferite cartiere, a numeroase „zone verzi” și a multiplelor canale, fîntini și bazine publice, eleștee, lacuri naturale și artificiale complet acoperite de lotuși. Grădinile de distracție, scuarurile și parcurile publice alternau cu aleile plantate cu arbori, boschetele de manghieri și domeniile private.

Circumscrișă de zidurile sale înalte, capitala devenea puțin cîte puțin suprapopulată. Împrejurul incintei sale se grupau cartiere periferice, în general cu aspect sărăcăcios și chiar lepros, în care venea să se instaleze o întreagă lume muncitoare. În aceste cartiere periferice se aflau și abatoarele (*sûna*) și măcelăriile, cimitirele și locurile de execuție. Uneori se constituia „un comitet de extindere” pentru a examina problemele determinate de obligația de a construi noi locuințe; dar conceptele dictate de ritual complica serios chestiunea, căci el făcea imposibilă prelevarea unei enclave pe două proprietăți învecinate. În acest caz, comitetul decidea să se construiască un oraș geamăn, după un plan stabilit în prealabil, și să se treacă aici surplusul de oameni de condiție inferioară

²¹ *Mûga-jâtaka*, nr. 538; Cowell, vol. VI, p. 17.

²² Reprezentările acestor ziduri crenelate prevăzute cu arcași și lăncieri sînt nenumărate în toată iconografia antică, atît la Sâncî cît și la Amarāvati și alte așezări.

care incomodau capitala. Un număr destul de mare de sate întemeiate împrejurul capitalei grupau principalele corporații necesare vieții orașului, în special dulgherii, sculptorii, fierarii.

Viața citadină nu se limita la interiorul incintei : în cîmpia înconjurătoare, terenuri întinse erau amenajate ca arene de sport unde poporul mergea cu plăcere pentru a asista la luptele de animale pe care le aprecia în cel mai înalt grad. Mai departe, într-o regiune cu un relief cît mai variat și situată lîngă fluviul care uda capitala, fusese stabilit parcul regal : mare întindere plantată cu arbori, străbătută de un rîu, înzestrată cu eleștee și bazine, el cuprindea și „reședința de vară“ a regelui, unde acesta venea să se odihnească după zgomotul și agitația de la curte. Acest domeniu servea în același timp ca rezervație pentru vînătoare — unde căpriorii puteau circula în libertate — și ca parc public, unde cetățenilor le plăcea să se plimbe în liniște, sau chiar să petreacă toată ziua luînd cu ei și de mîncare ; cochetele erau conduse aici de crutezanii lor în trăsuri închise. Săli și pavilioane cu acoperișuri decorate cu stindarde erau rezervate curtenilor care doreau să se recreeze aici. În locurile cele mai izolate se aflau cîteva locuințe puse la dispoziția unor călugări care căutau singurătatea, departe de tumultul vieții urbane.

Nici un alt oraș al regatului nu trebuia să egaleze amploarea sau somptuozitatea capitalei. Tîrgurile și satele erau de un urbanism mai puțin complex, dar care se supunea de obicei regulilor generale ale acelorăși scheme. La fel împrejmuite cu ziduri străpunse de porți monumentale care erau închise noaptea, satele nu aveau decît două alei principale care se încrucișau în centrul așezării ; se pare că marginile drumurilor erau de cele mai multe ori urîțite de noroiul uscat. Șanțurile cu apă ale marilor orașe erau adesea înlocuite aici de un eleșteu acoperit de lotuși, situat în apropierea incintei, din care gospodinele veneau să scoată apă cu niște vase mari de cupru²³ și unde bivolii se scăldau cu voluptate, nelăsîndu-și afară decît capul lor cu coarne puternice în-

²³ Spectacol mereu actual și adesea reprezentat în iconografia antică : cf. Foucher și Marshall. *The Monuments of Sînchi*, vol. II, pl. LII a. A se vedea de asemenea o frumoasă sculptură de la Mathurâ conservată la muzeul din Lucknov (nr. B — 86).

tinse pe suprafața apei²⁴. În aceste eleștee trăia o întreagă faună acvatică : crabi de apă dulce, pești, broaște țestoase, cocori, păsări acvatice, fără a uita țințarii, care toate jucau adesea un rol în fabulele și poveștile populare transmise de textele *jâtaka*.

Casele țărănești erau mai scunde și mai modeste decât acelea din orașe ; zidurile lor erau spoite cu var amestecat cu pământ și balebă de vacă, aceasta din urmă avînd un rol purificator²⁵. Prăvăliile semănau mai curînd cu niște dughene, iar mulțimea care trecea prin fața galantarelor lor era mai modestă : agricultorii se întorceau de la cîmp și mînau prin fața lor o mică turmă ; muncitori în zdrențe, complet acoperiți de pleavă, cu secera atîrnată la centură aduceau acasă maldăre de fîn pe care le legaseră la șolduri²⁶ ; femei duceau pe cap legături mari de furaj înfășurate într-o rogojină și destinate staulelor²⁷ ; hamali alergau sub povara a două coșulețe suspendate la extremitățile unei prăjini fixate pe umeri. Apoi meșteșugari mergeau să-și vîndă marfa, negustori transportau într-o traistă bagajul lor eteroclit, măscărici ambulanți căutau un loc pentru a-și prezenta farsele. Vitele circulau liber printre pietoni. Care grele trase de boi (*grâmasataka* sau *go-ratha*) își croiau drum și se încrucișau pe străzile principale : acestea erau — ca și astăzi — niște construcții masive de lemn²⁸, operă a dulgherului sătesc²⁹ care le executa după regulile ancestrale și le repara la nevoie. Lada lor, relativ puțin adîncă, era așezată pe două roți groase, mari, foarte zgomo-

²⁴ Temă reprodușă adesea în basoreliefurile antice : cf. F o u c h e r și M a r s h a l l, *op. cit.*, vol. II, pl. LXV a, 1.

²⁵ Hiuan-tsang : B e a l, *op. cit.*, I, p. 74.

²⁶ L. R e n o u, *La Civilisation de l'Inde ancienne*, p. 239 (*Harshacharita*).

²⁷ Reproduse între altele într-un basorelief din secolul VII ; peștera lui Krishna la Mâvalipuram.

²⁸ Care se numește *tvashtri* în Vede, *râthakâra* în *jâtaka*. Acest penultim nume desemna de asemenea pe cizmar, căci pantofii sau sandalele erau incluse printre vehicule.

²⁹ Carul este celebrat în toată literatura antică. Menționat încă în Vede : *Rigveda*, *Atharvaveda*, *Aitareya brâhmana*, etc., el străbate mereu drumurile Indiei actuale. Cf. G. P. M a j u m d a r, *op. cit.*, p. 278 și urm. S i v a r a m a m u r t i, *Amarâvatî sculptures*, p. 140. Există numeroase reprezentări ; a se vedea în special ; C o o m a r a s w a m y, *La Sculpture de Bhârhut*, pl. XXVI, fig. 67 ; pl. XXXI, fig. 84. — F o u c h e r și M a r s h a l l *op. cit.*, pl. XIX, c 3 (*torana* de sud, conservat la muzeul din Sâncî). *Recherches archéologiques à Bêgrâm*, pl. XLV, fig. 105 și p. 70. V o g e l, *La Sculpture de Mathûra*, pl. LVII b. L o n g h u r s t, *Nâgârjunakonda*, pl. XLVII b. — R a m a c h a n d r a n, *Golî*, pl. V, c și d.

Fig. 15 Purtător de cobiliță. Detaliu al unei strațe, Bhârhut.

toase și prevăzute cu un butuc proeminent. Un proțap prevăzut cu un jug permitea să se înjuge o pereche de boi cu cocoașă, jugul stînd pe gîtul animalelor între ceafa și cocoașa lor dorsală; patru restee lungi de lemn strunjit și vopsit străpungeau jugul perpendicular și încadrau gîtul fiecărui animal pe care un căpăstru îl menținea în plus la locul său. În plus, boii aveau nările străpunse de o frînghie, destinată să potolească caracterul lor impetuos, iar coada le era legată cu grijă de coapsă pentru a evita ca ea să-l incomodeze pe conducător. Acesta din urmă, ghemuit în partea dinainte a carului, sta cu piciorul pe proțap și conducea atelajul cu ajutorul unui bici rudimentar compus dintr-un băț și o frînghie împletită. Acoperite cu cîte un coviltir de nuiele pe care era potrivită o rogojină, aceste mari vehicule erau folosite pentru transportul cerealelor în timpul secerișului³⁰ și cînd toată familia țăranului venea să se adăpostească de soarele dogoritor sub coviltir.

În afară de sărbătorile locale și sezoniere, viața rurală nu oferea decît foarte rare distracții; și în fiecare zi se reînnoia același ritm laborios

³⁰ A se vedea de exemplu planșele a V-a și a VI-a, în Yazdani, *Ajantâ*, IV.

al agricultorilor ; în timp ce bărbații lucrau la cîmp, gospodinele își făceau cumpărăturile, iar meșteșugarii își desfășurau munca obișnuită. Nu exista totdeauna armonie între săteni, sau chiar între două sate, iar poveștile budiste ne relatează certuri, uneori savuroase³¹, singurele care rupeau monotonia cotidiană.

RITUALURILE DE CONSTRUCȚIE

Construirea unei locuințe, celulă esențială a societății indiene, cerea o mare atenție, necesita concursul astrologilor, preoților și dulgherilor³² și provoca mari cheltuieli noului proprietar. În principiu, o casă nu era construită decît cu ocazia unei căsătorii, cînd se întemeia un nou cămin care să adăpostească o nouă generație. Dar era posibil să cumperi una gata construită și chiar să posezi mai multe.

Cu cîteva săptămîni înainte de începerea construcției propriu-zise, se căuta amplasamentul viitoarei locuințe : trebuia găsit un teren care să poată fi convenabil irigat. Erau examinate diverse soluții : sau să existe posibilitatea săpării unui puț, sau să fie captat un izvor și instalat un rezervor pe patru pietre ; în plus să fie săpate rigole pentru ca scurgerea apelor murdare să se facă în mod obișnuit pe la nordul camerei de dormit. Căci orice locuință trebuia să posede un sistem de alimentare cu apă capabil să-i asigure o pronunțată autonomie.

Însăși natura solului era cercetată : dacă acolo creșteau ierburi amare sau spinoase, plante cu sevă lăptoasă, era mai bine să se renunțe la acel loc ; dar dacă el era acoperit cu iarbă *darbha* (*Cynadon dactylon*), omul găsisese locul indicat, favorabil unei existențe pline de smerenie ; ierburile înalte și tari trebuiau să transmită forța fizică viitorilor locuitori. Plantele cățărătoare și care se reînnoiau în fiecare an erau cele mai pro-

³¹ *Ubhatobhattha-jâtaka*, nr. 139, Cowell, vol. I, p. 299. *Kunâla-jâtaka*, nr. 536, *ibidem*, vol. V, p. 219.

³² Detaliile care urmează sînt împrumutate în special din lucrările următoare : Louis Renou, *La Maison védique*, în „*Journal asiatique*“, t. CCXXXI, octombrie-decembrie 1939, p. 481 și urm. — B. Majumdar, „*Indian Culture*“, III, I, p. 71 și urm. O. Viennot, *Le Culte de l'Arbre*, p. 66 și urm. S. Kramrisch, *The Hindu Temple*, I, pp. 1—18.

mițătoare, căci, — prin magie simpatică — viitorul cămin ar cunoaște prosperitatea, și-ar asigura numeroși urmași și de asemenea multe vite.

Apoi era verificată consistența solului. El era supus mai multor teste, care variau în funcție de tradiții și de regiuni. Călăuziți de preoți, oamenii săpau o groapă de anumite dimensiuni. Dacă întreaga cantitate de pământ scoasă din groapă putea fi pusă la loc, terenul era considerat propice. Dacă, din contră, umflată prin săpare, ea nu putea să-și reia locul inițial, terenul era declarat nepotrivit pentru construcție. În altă parte, groapa era umplută cu apă; dacă, după douăzeci și patru de ore, lichidul nu prezenta anumite caracteristici bine definite, preoții recomandau să se caute un alt amplasament. De asemenea, după cum o flacără introdusă în fundul gropii ardea sau se stingea, terenul era ales sau respins.

Există un ultim criteriu înainte de a fi definitiv asigurată de o alegere judicioasă: preotul examina un pumn de pământ și îl supunea la patru probe succesive, pipăindu-l cu degetele sale pentru a-i determina consistența, punându-l pe limbă pentru a-i aprecia gustul, adulmecându-l pentru a-i identifica mirosul și privindu-l cu grijă pentru a-i defini culoarea. Fiecare dintre aceste experiențe trebuia să corespundă unei caste precise: un pământ alb ar fi bun pentru locuința unui brahman, în timp ce unul roșu ar fi potrivit pentru aceea a unui *kshatriya*, cel galben pentru un om liber, cel negru pentru un om fără castă.

Dacă toate condițiile cerute erau îndeplinite, preotul ratifica solemn atribuirea terenului noului său proprietar: atunci se desfășura o ceremonie, în cursul căreia se săpa o groapă, în care se arunca o ofrandă menită să asigure un sol consistent și stabil. Apoi el pronunța o urare imperativă pentru a elibera terenul de influențele vătămătoare: „Fie ca spiritele, zeii și demonii să plece de aici și să caute alte locuințe. Începînd de acum, acest loc aparține lui cutare“, spunea el. Cîteva ofrande încheiau ceremonia.

Atunci începea pregătirea solului. El era arat și întors de mai multe ori, apoi era udat, semănat cu tot felul de semințe și plantate anumite ierburi considerate binefăcătoare: creșterea lor era observată cu grijă timp de trei, cinci sau șapte nopți. Aceeași atenție era dată înălțării tinerelor vlăstare. După ce erau smulse buruienile, pământul era întors

din nou, nivelat, curăţat cu grijă cu ajutorul unei măhuri, pentru ca să fie observat „curat” şi să devină „nivelat ca suprafaţa apei” sau „ca o oglindă”.

De atunci înainte terenul era gata să primească construcţia prevăzută. Planul şi dimensiunile tradiţionale nu puneau nici o problemă. De asemenea, cât duraseră aceste pregătiri, dulgherii putuseră să meargă în pădurea vecină pentru a tăia copacii necesari şi pentru a-i transforma în grinzi şi în scînduri ; pe măsură ce lucrau, ei îşi însemnau diferitele elemente care le-ar fi utile³³ pentru a le monta rapid la faţa locului. Ei ţinuseră seamă şi de diversele esenţe care trebuiau să fie simbolic plasate spre răsărituri convenabile, sub pedeapsa de a atrage cele mai rele calamităţi asupra viitoarei locuinţe : incendiu, moarte, ocupaţia duşmanului, boala de ochi, sau orice altă catastrofă.

La rîndul său, după ce astrologul şi-a terminat calculele, ziua construcţiei era desemnată după horoscopul pe care îl studiase. În ziua stabilită, preotul proceda la îndelungate preliminarii, pronunţînd diverse rugăciuni şi făcînd ofrande la unul din unghiurile terenului. Puţin după aceea, în acelaşi loc, cîţiva oameni săpau o primă groapă ; atunci cînd cavitatea ajunsese la înălţimea genunchiului, lucrătorii se deplasau la un alt unghi, şi acelaşi ritual începea din nou. Dreptunghiul astfel delimitat în teren ar marca amplasamentul casei ; opt gropi erau săpate succesiv, cîte două pe latură, a noua fiind rezervată în centru. În fiecare din ele era introdusă o ramură unsă cu unt topit.

Dulgherii intrau în acţiune ; transportînd aproape de gropile laturii orientale primii doi stîlpi care să delimiteze intrarea principală a locuinţei, ei îi introduceau în gropile sfinţite în prealabil de preot, îi îndreptau şi îi fixau bine de tot. Atunci preotul îi stropea cu apă sfinţită. Stîlpii laturilor de sud, de vest şi de nord erau aşezaţi unul după altul. Stîlpul central, fixat la urmă, cerea un ritual mai lung decît ceilalţi, căci acesta era „stîlpul rege” (*sthaûnarâja*), acela care trebuia să susţină acoperişul la mijlocul lui şi asigura echilibrul întregului edificiu. Preo-

³³ Cf. *Alinachitta-jâtaka*, nr. 156 ; Cowell, vol. II, p. 14. — H. L. Jain, *Prefabricated Houses in Ancient India*, în „Annual Bulletin of Nagpur University Historical Society”, 4, 1949.

tul depunea în groapa acestuia o plantă acvatică, presăra niște ierburi pe care le uda cu apă amestecată cu orz și orez — ofrandă dedicată „celui care este stabil, zeității așezării“. Așezînd stîlpul central, el îi zicea : „Rezistă aici, stîlpule, bogat în cai și vaci ; ține-te în siguranță, fă să pice untul topit, ține-te fixat în pămînt prosper și durabil în mijlocul prosperității ființelor ³⁴“.

Între stîlpi, zidurile nu întîrziiau să se ridice, lăsînd neastupate deschizăturile. Acestea nu erau făcute la întîmplare, căci ele nu trebuiau să se găsească pe aceeași axă, pentru ca locuința să nu poată fi „străbătută cu privirea“. Poarta principală nu era orientată niciodată la vest, căci această regiune aparținea morților ; ea era prevăzută cu un prag, făcut dintr-o lespede de piatră, simbol de stabilitate, și a cărei fixare în locul cuvenit era însoțită de invocații. De îndată ce era posibil, se instalau canaturile ușilor pentru a nu lăsa drum liber spiritelor rele.

Corpul casei fiind astfel terminat, suprastructura era făcută cu ajutorul unor traverse de bambus fixate cu frînghii vegetale. În tot cursul lucrului, preotul nu înceta să pronunțe invocații care comentau fiecare operație : cînd bambușii erau ajustați la stîlpi, el spunea : „Cațără-te pe stîlp, bambusule (care servești ca traversă)“. De asemenea, așezarea grinzii principale îl determina să se adreseze Doamnei Casei pentru ca ea să acorde viitorilor locuitori prosperitate, rodnicie, longevitate : „Fixează-te cum trebuie pe stîlp, regină puternică, ține la distanță pe dușmanii noștri, ca adoratorii tăi să nu sufere nici o vătămare, colibă, și să trăim sănătoși o sută de toamne“ ³⁵.

Înainte de a pune acoperișul, erau prinse de traverse niște rogojini care serveau ca pereți. Se amenajau locul vetrei rituale, acela al altarului de ofrande, nișele rezervate statuilor divine. În sfîrșit, meșterii acoperitori întindeau, peste bambușii acoperișului, paie legate cu fibre vegetale ; sprijiniți pe stîlpii de colț, ei începeau cu centrul, apoi completau laturile de nord și de sud. Pentru a-l face mai impermeabil, ei astupau interstițiile acoperișului cu rogojini și trestii. Nu era prevăzut

³⁴ Sankha, *Grihya Sâtra*, III, 3, 1.

³⁵ *Atharvaveda*, III, 12, 5.

nici un coș, căci bucătăria era făcută în aer liber sau sub un șopron separat.

Cînd construcția locuinței era terminată, mai era necesar să fie asigurată contra unor eventuale influențe vătămătoare : pentru aceasta, era suficient ca să se atîrne deasupra ușii de intrare o împletitură de trestie înțesată cu anumite ierburi și de asemenea să se facă în jurul casei un gard de rogojini legate cu frînghii vegetale, care puteau fi dezlegate ușor, în timp ce preotul zicea : „Noi dezlegăm ceea ce este înnodat de tine casă, noi îți desfacem legăturile și nodurile“.

În sfîrșit, locuința era gata. Proprietarul făcea ocolul ei, atingînd unul după altul fiecare dintre stîlpi, adresîndu-le o scurtă invocație ; la baza stîlpului central erau depuse ofrande, destinate divinităților arborilor. Ceremonia se termina cu rugăciuni și stropiri rituale care trebuiau să asigure noilor locatari fericire și prosperitate ; stăpînul casei sacrifica o capră și distribuia daruri tuturor celor care participaseră la construcție.

LOCUINȚA ȘI MOBILIERUL

Dacă putem crede că ridicarea unei locuințe oferea prilejul unui ritual asemănător în liniile sale generale cu acela care a fost descris aici, este sigur că aceste case difereau după cum erau destinate unor proprietari modești sau bogați, într-un sat sau în capitală.

Locuința țărănească, de tipul cel mai obișnuit, se apropia cel mai mult de această descriere ; ea nu avea decît un parter la nivelul solului din pămînt bătut și cu ziduri de chirpici, cu o singură ușă, rareori mai mult de o fereastră, care era strîmtă și prevăzută cu grilaj de lemn. Avînd un acoperiș de frunze de palmier, de trestii sau de rogojini vegetale, ea era construită fie după un plan circular (și acoperișul său era atunci emisferic), fie după un plan rectangular, cu un acoperiș în formă de coviltir sau cu dublă înclinație. Scheletul său de bambus și traversele sale de lemn tare, gardurile sale făcute din rogojini întinse erau deosebit de vulnerabile la incendiile care pustiau adesea satele, fără ca să poată fi organizate ajutoare eficace. Pagubele provocate periodic de sezonul ploilor

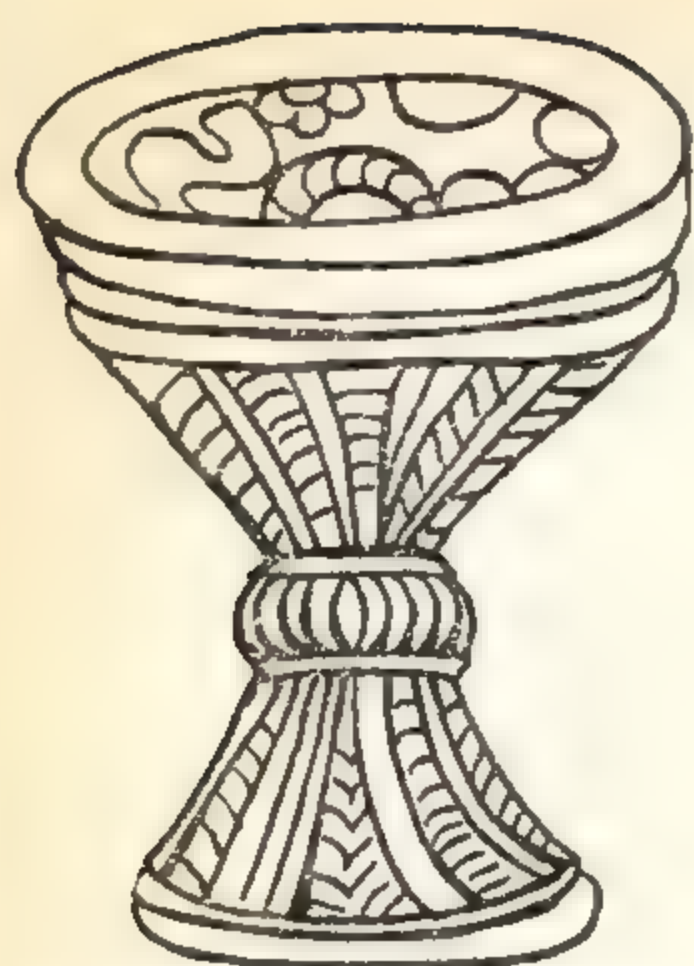

Fig. 16 Suport de împletitură. După un relief. Nâgârjunakonda. Aprox. sec. III. National Museum of India, New Delhi.

la acoperiș și la ziduri necesitau reparații importante de îndată ce revenea seceta. Planul era simplu și cuprindea mai ales camera de dormit, situată la nord, odaia în care se prepara mâncarea și aceea în care stăpînul își primea oaspeții.

Mobilierul foarte redus nu avea nici un scaun, căci oamenii se așezau pe pământ. Acest mobilier se compunea mai ales dintr-un pat, făcut dintr-un cadru de lemn sau de bambus, fixat pe patru picioare răsucite, prins cu sfori vegetale încrucișate în diagonale; uneori acest fileu era acoperit cu o rogojină sau cu o pânză³⁶. Niște suporturi de rotang, avînd forma unui ceasornic cu nisip pe care se puneau o tavă, țineau loc de mese sau de gheridoane³⁷. Vesela³⁸ se reducea la niște oale de mărini

³⁶ Vedem acest gen de paturi portative reproduse în fildeşurile găsite la Bêgrâm în Kâpisî, aproximativ din secolele I—II e.n.: cf. J. Auboyer, în *N.R.A.B.*, p. 73. De cele mai multe ori, ele erau acoperite cu o pânză sau cu o piele de animal, și nu distingem decît rar cadrilatul chingilor.

³⁷ Numite în pâli *bhojana phalaka* sau *pattakandolika*, ele apar foarte frecvent în iconografie. Se vor putea vedea excelente specimene în referințele următoare: J. Auboyer, *loc. cit.*, pl. F., j și figura 30 bis. Mathurâ: Muzeul din Lucknow, nr. J. 533. Școala din Amarâvatî: Muzeul național din New Delhi, nr. 94, reprodus în *Sivaramamurti, Sanskrit Literature and Art...*, pl. XVIII, 59. Ele sînt utilizate și în prezent, fie în mobilier, fie de către micii negustori ambulanți care se folosesc de ele ca de o tarabă portativă pentru a-și pune marfa lor ieftină pe ele.

³⁸ Se dau nume diferitelor recipiente destinate consumației. Ele sînt prea multe pentru a fi enumerate aici. Cf. J. C. Jain, *op. cit.*, p. 99. Coomaraswamy și Kershaw, *loc. cit.* K. de B. Codrington, *loc. cit.*, p. 171 și figura F.

Fig. 17 Recipiente în teanc. După un relief Mâvalipuram. Sec. VII.

și de forme diferite, conținând proviziile familiei : uleiul, untul rafinat, mierea, ardeii și mirodeniile. Unele erau de aramă, altele de lut. Cele mai voluminoase erau făcute teancuri, fundul unuia astupînd gura celui-lalt, iar ultimul fiind acoperit cu un capac conic sau cu un castronaș răsturnat³⁹. Cele mai mici erau suspendate în niște plase agățate de fibrele de bambus pentru a fi ferite de contactele impure. Nici una din aceste oale nu servea la consumația propriu-zisă căci ritualul cerea ca să fie distruse după fiecare masă recipientele în care se mîncă ; de aceea se întrebuintau, ca farfurii, niște frunze groase și late — acelea ale bananierului, de exemplu — care se puteau arunca după terminarea mesei⁴⁰. Cînd erau folosite străchini de pămînt, ele erau sparte după întrebuintare, ceea ce permitea olarului din sat să vîndă o mare cantitate din ele.

Dacă oamenii de rînd locuiau în case atît de simple încît puteau fi considerate sărace, orășenii și familiile bogate posedau locuințe mai mari

³⁹ Așezarea în teancuri a recipientelor (*agghiya-panti*) este încă în uz și este comună întregii Asii orientale și sud-orientale.

⁴⁰ Se poate vedea acest obicei ilustrat la Ajantă, peștera XVII (secolele V—VI) ; cf. Yazdani, vol. IV, pl. XIV a, unde niște frigărui de crochete sînt aranjate pe frunze folosite ca farfurii în fața fiecărui comesean. Acesta este și acum modul ritual de a mîncă. Cei care au servit masa în restaurantele brahmane din sudul Indiei au putut face această experiență.

și mai bine construite⁴¹. Acestea erau dotate de obicei cu mai multe etaje și cu două fațade albite cu var : una se deschidea la o stradă sau la o alee printr-o ușă de intrare prevăzută cu un prag de piatră și încadrată de două bănci de piatră ; cealaltă dădea într-o grădină particulară, în care se aflau clădiri anexe. Când proprietarul era un meșteșugar sau un comerciant, fațada orientată la stradă era prevăzută în plus cu o prăvălie la parter. Deci ea era, în realitate, o vilă, în sensul roman al cuvîntului.

Casa principală se compunea din mai multe etaje a căror înălțime descădea spre vîrf. O verandă cu coloane umbrea primul etaj, iar celelalte erau prevăzute cu balcoane ; ultimul, amenajat sub bolta acoperișului și conținînd rezervele cele mai prețioase ale familiei, era luminat prin ferestruici cu streășină de adăpost cărora li se zărea din stradă cadrul de lemn decorat cu picturi și care purta plăcutul nume de „adăposturi de porumbei“ (*kapotapâlikâ*) ; într-adevăr, pe acoperișurile locuințelor sînt reprezentate adesea niște păsări, simbolizînd dragostea care unea cuplul ce locuia acolo. De asemenea, se obișnuia să se atîrne la ferestre colivii aurite conținînd papagali de ambele sexe cu pene multicolore și cu neobosită vorbărie. Cît despre acoperișuri, ele puteau fi din paie, din țiglă sau chiar din șindrilă, dispuse ca niște solzi. Uneori, ele se transformau în terase, pe care lumea venea să se bucure de răcoarea nopții contemplînd în același timp stelele. Ferestrele erau acoperite cu jaluzele de lemn ajurat, cu rogojini sau cu perdele decorate cu motive geometrice ; adesea erau puse la ferestre niște obloane pline⁴².

Scări interioare, fixe sau mobile, prevăzute cu rampe sau cu balustrade, legau între ele diferitele etaje ; făcute din cărămidă, din piatră, din marmură, sau chiar — se afirmă — din cristal de rocă în primul caz, ele erau de lemn incrustat cu pietre colorate în al doilea caz.

O parte importantă a casei era destinată apartamentelor private, cuprinzînd camere de dormit, săli de odihnă, holuri prevăzute cu căminuri, un refectoriu sau sufragerie, saloane de recepție. De asemenea se face

⁴¹ Cf. G. P. Majumdar, *Hearth and Home*, în „Indian Culture“, III, 3 (ianuarie 1937), p. 431 și urm.

⁴² Yazdani, *Ajantâ*, vol. I, pl. XVI.

aluzie în texte la existența unei camere secrete⁴³, cel puțin o ascunzătoare, situată cel mai adesea în anticameră, deasupra pasajului intrării. Acolo era ascuns tezaurul familial și nu se recurgea la el decât în caz de extremă sărăcie. Acesta putea fi păstrat și în pământ, îngropat în chiupuri pe malul fluviului, sau numai încredințat unui prieten. Locul lui era notat pe o placă de aur sau de cupru care se transmitea din generație în generație.

Diferitele camere ale casei erau separate prin rogojini sau prin draperii formate din fișii de stofe cu motive variate cusute una lângă alta; suspendate pe niște vergele întinse la jumătatea înălțimii, ele amestecau culorile lor vii cu acelea ale draperiilor care cădeau în fața ușilor și care erau strînse cu șnururi⁴⁴.

Podeaua apartamentelor era compusă din lespezi lustruite sau din mozaicuri. Pe ea erau întinse covoare prețioase. Zidurile aveau uneori niște nișe în care erau așezate statui de fildeș sau de metal. Un dispozitiv ingenios întreținea răcoare umedă în camere: în ferestruicile rotunde erau suspendate niște vase poroase a căror apă era des schimbată; porozitatea acestor vase permitea evaporarea apei, făcând astfel atmosfera mai puțin apăsătoare⁴⁵. În fiecare zi se parfumau camerele arzînd bastonașe parfumate și atîrnînd ghirlande de flori și mănunchiuri de frunze verzi.

În grădină se aflau diverse clădiri: o mănăstire, niște pavilioane pentru exerciții fizice sau pentru jocuri, un alt pavilion rezervat oaspeților aflați în trecere, una sau mai multe magazii, în care erau păstrate proviziile necesare vieții zilnice⁴⁶, o pivniță, o cămară, cîteva grajduri de vite. Sub un șopron acoperit cu țiglă și susținut de cîteva stîlpi era amenajată o bucătărie⁴⁷. Acolo se afla și o colivie mare, căci fiecărei familii îi plăcea să domesticească păsări. În sfîrșit, tot acolo se găseau closete și, mai

⁴³ Existența sa în subsol este confirmată de săpături: cf. A.S.I., A.R., 1911—1912, p. 35.

⁴⁴ Cf. Yazdani, *Ajantâ*, t. IV, pl. XVII a, care apropie aceste draperii de țesăturile *himrû* și *mashrû* fabricate încă și astăzi la Aurangâbâd.

⁴⁵ G. P. Majumdar, *loc. cit.*

⁴⁶ Cf. Acharya, *Hindu Architecture and Sculpture*, în *Indian Culture*, VIII, 2—3, p. 181.

⁴⁷ Griffiths, *The Paintings of the Buddhist Cave Temples of Ajantâ*, pl. LXXXV.

ales, băi de aburi care erau cuprinse de obicei într-o clădire separată și care erau întâlnite chiar și în mănăstirile budiste. Foarte apreciate de indieni, care se pretindeau inventatorii lor⁴⁸, ele erau construite din cărămidă sau din piatră și aveau un subsol, un parter și un etaj superior la care se ajungea pe o scară interioară. Clădirea era înconjurată de o verandă cu coloane. În interior, pereții și plafoanele erau acoperiți cu piele tencuită cu ghips. Localurile aveau în general o anticameră, o sală rezervată pentru sudație, prevăzută cu bănci de piatră dispuse în jurul unui cămin, și o cameră subterană înconjurată de apă curgătoare capabilă să mențină aici o răcoare foarte apreciată de persoanele care veneau să se odihnească acolo. În apropiere, era săpată o piscină. Oamenii se instalau mai întâi în camera de sudație cu fața la cămin a cărui fierbințeală provoca transpirația, făcând totuși din timp în timp câte un duș cu apă caldă. Apoi ei se spălau cu grijă și terminau cu o cufundare în piscină. În lipsa unei asemenea instalații, casele particulare prevăzute cu un anumit confort aveau cel puțin o sală cu apă, în care erau introduși cu plăcere musafirii în trecere și, în special, medicul venit la consultație⁴⁹.

Noaptea, iluminatul era asigurat fie cu lămpi mici (un fitil introdus în unt) așezate în nișele din pereții apartamentelor, fie cu altele, suspendate în niște armături de metal (?), fie chiar cu facle ținute de servitori⁵⁰. În timp ce afacerile se tratau în prăvălie, în partea de la stradă, iar oaspeții nu pătrundeau dincolo de saloane, viața particulară, izolată de activitatea urbană, se concentra în grădină și în dependințe.

Grădina era întreținută cu multă grijă; ea cuprindea o grădină de legume, pe care stăpîna casei o supraveghea ea însăși și din care ea culegea plantele medicinale necesare vieții familiale. Restul terenului era împodobit cu arbori înalți, boschete înfloritoare și bananieri. Unul sau două bazine cu suprafața sclipitoare acoperită de lotuși trandafirii adăugau o

⁴⁸ A c h a r y a, loc. cit.

⁴⁹ Bhârhut, Muzeul din Calcutta, nr. 181, reproduse în Coomaraswamy, *La Sculpture de Bhârhut*, pl. XIII, fig. 33 și p. 53; pl. XXIV, fig. 61. Foucher și Marshall, *The Monuments of Sâncî*, pl. LII/a, 3. N.R.A.B., fig. 96 (nr. 55 a). P. Meile, *Les Yavanas dans l'Inde tamoule*, în „Journal asiatique”, 1940, p. 114.

⁵⁰ Numeroase referințe, în special Sivaramamurti, *Amarâvatî Sculptures*, pl. V, fig. 32 și 33 și p. 142. — B. Barrett, *Sculptures from Amarâvatî*, pl. VII. Mathurâ: Muzeul din Lucknow, nr. B/84 și J. 532 etc.

Fig. 18 Diferite tipuri de iluminat. Aprox. sec. II. 1, 2 și 3: Bhârhut; 4: Mathurâ. Aprox. sec. II; 5: Nâgârjunakonda. Aprox. sec. III.

notă prețioasă acestui ansamblu. Un șuvoi de apă permițând abluțiunile rituale și cotidiene curgea — pe cât era posibil — în fundul grădinii, el însuși irigat prin multiple canale. Uneori, în orele călduroase funcționa un mecanism cu turație (*varîyantra*) care vaporiza apa pentru a răcori atmosfera supraîncălzită⁵¹. Într-un loc bine umbrit de arbori sau de un baldachin de lemn era suspendat un balansoar pe care veneau să se aerisească adulți și copii odată cu ivirea primăverii⁵².

Cultivate în straturi sau crescînd pe arbuști, florile ornamentale împodobeau grădinile cu o somptuoasă parură : *asoka* (*Saraca indica*), cu o înflorire strălucitoare, portocalie sau purpurie, florile palide de *sirîsha* (*Albizia Leblek*), frumos mirositoare *kadamba* (*Convolvulus repens*),

⁵¹ Kalidasa, *Raghuvamsa*, XVI, 39.

⁵² J. Auboyer, *La Vie publique et privée...*, p. 27 și urm.

roșia *kimsuka* (*Butea frondosa*), iasomia cu miros de miere, alba *atimukta* (*Hiptage madablota*), *champaka* (*Michelia champaca*), cu flori galbene și parfumate, *hibiscus* (*japâ*) etc. În afară de plăcerea ochilor, ele procurau paruri mereu proaspete tuturor membrilor familiei.

Fiecare casă avea animalele ei domestice : pisici, care sînt reprezentate pîndind păsările pe acoperișuri ; păuni, gîște și papagali, ale căror țipete servesc ca alarmă pentru a semnala prezența unui șarpe ; și chiar manguste, îmblînzite de oameni de castă inferioară și care, și mai eficace, atacă șarpele, se luptă cu el cu curaj și îl omoară.

În aceste locuințe mai luxoase, mobilierul era mai rafinat și mai variat decît în casele rurale. Camera de dormit a stăpînului casei avea un pat moale acoperit cu o husă albă, prevăzut cu două suluri de căpătîi — unul pentru cap, altul pentru picioare — și avînd deasupra un baldachin bogat decorat. Camera era destul de spațioasă pentru a cuprinde și un divan și o măsuță pe care se aliniau vase cu alifii și cu cosmetice ; alături, un coș conținea ghirlande de flori cu care el se gătea zilnic ; aici se aflau și frunze de betel și cutii de parfumuri, totul servind la toaleta sa zilnică. Lîngă divan o scui pătoare așezată pe podea aștepta să strîngă salivă înroșită de betel. Mai erau deci o masă care îi permitea să picteze sau să deseneze, niște etajere fixate în ziduri servind de suport unor cărți de frunze de palmier, legate între două plăci de lemn sculptat sau pictat. Lîngă pat se afla o tablă de șah, iar de perete era suspendată o harpă (vînă)⁵³. Un scaun și cîteva perne risipite pe podea completau acest mobilier.

EDIFICIILE DE CULT ȘI LOCURILE SFINTE

Descrierea cadrului vieții cotidiene n-ar putea fi completă, dacă nu ne oprim și asupra nenumăratelor edificii religioase a căror frecventare ocupa un loc important în viața cotidiană. În cursul paginilor precedente, am făcut multe referiri la structura religioasă a societății, iar mai de-

⁵³ Există o cameră de dormit de acest gen reprodusă la Ajantă, peștera XVI ; cf. Yazdani, III, pl. LXI (la dreapta).

parte vom evoca locul preponderent pe care îl aveau practicile religioase în viața individuală și colectivă. Acum trebuie să trecem în revistă formele locurilor sfinte și ale sanctuarelor.

În epoca ce ne interesează, relevăm o mare diversitate a acestora și este remarcabil să vedem stînd alături forme aparținînd unor stadii de evoluție extrem de diferite, deoarece tradiția indiană n-a consimțit niciodată de bună voie să renunțe la elementele arhaice în favoarea unor formule mai recente. De aceea asistăm la o curioasă suprapunere de exemple diferite, dintre care unele ar trebui să aparțină, conform logicii, unei epoci foarte îndepărtate, chiar preistorice — iar altele denotă din contră un stadiu de evoluție avansată, atît în domeniul credințelor cît și în acela al arhitecturii. Ar fi greșit să credem că aceste forme caracterizau, unele, mentalitatea evoluată a marilor orașe, iar, celelalte, obiceiurile mai înapoiate ale societății rurale : în capitală ca și în sate, perenitatea tradițiilor făcea să coexiste formele cele mai elementare ale locului sfînt cu formulele cele mai complicate ale edificiilor de cult. Acest fenomen nu este specific epocii antice : aceeași coexistență s-a perpetuat pînă în zilele noastre — și el nu constituie nici cel mai mic interes pentru India în ochii istoricului religiilor.

Avînd originea în vedism și chiar mai înainte, pînă în preistorie, noțiunea de loc sfînt se traduce prin elemente naturale, ca movila sau stîncă, arborele sacru, menhirul, apa sub toate aspectele ei, sau, într-un mod mai general, printr-un peisaj compus din aceste elemente și a căror grupare caracterizează locul privilegiat, oarecum divinizat. Printr-o evoluție abia perceptibilă, aceste elemente esențiale au fost aranjate puțin cîte puțin într-un tot mai abstract : arborele a devenit stîlpul sacrificial, ba chiar coloana regală venerată la intrarea orașelor și satelor ; menhirul s-a transformat lent într-un phallus (*lingga*) care simboliza pe zeul Siva, apoi într-o statuie care a fost așezată pe un soclu sau pe un altar, care era el însuși traducerea evoluată a stîncii peisajului sacru primitiv. Cît despre apă, ea a rămas în toate modalitățile cultului ca sfîntă prin excelență ; caracterul ei fertilizant se adăuga unor proprietăți care erau considerate purificatoare și chiar sacralizante. Pentru a proteja contra animalelor și a influențelor vătămătoare locul sfînt sau cutare dintre componentele sale, ele au fost înconjurate cu o barieră de lemn, apoi de

piatră — care a devenit mai târziu incinta templului. De asemenea, deasupra menhirului a fost construit un adăpost, care a dat naștere la nișa zeului, apoi la sanctuar. Acest proces logic este în general acela al tuturor cultelor religioase de pe suprafața globului; în India, originalitatea sa rezidă în faptul că toate etapele sale au persistat simultan.

Astfel, se întâlnea în mod curent, în aceeași așezare, un arbore sacru, înconjurat de palisada sa, un monument emisferic, de zid, dar provenit din tumulusul, numit *stûpa* (despre care vom mai vorbi), un pavilion conținând focul ritual sau un șarpe viu și sacru, precum și unul sau mai multe temple adăpostind statui divine. Astfel rămâneau grupate, în aceeași epocă, mărturiile întregii evoluții a locului sfânt, oricare ar fi fost vechimea originii lor respective, sau chiar religia căreia ele aparțineau, la început. Cultul arborilor sacri, vestigiu al unui foarte vechi cult al fecundității, ne oferă un bun exemplu; el a fost adoptat de budism în așa măsură, încât a constituit una din temele lui fundamentale: într-adevăr, la umbra unui anumit smochin (*pippal* sau *Ficus religiosa*), situat la Bodh-Gayâ, Buddha real a atins iluminarea spirituală (*bodhi*). Acest arbore, venerat dintre toți, de budiștii din întreaga Asie, a făcut obiectul atenției speciale a împăratului Asoka, care a ordonat să fie înconjurat mai întâi cu o incintă care susținea o galerie de lemn și pe care a dublat-o, douăzeci și trei de ani mai târziu, cu o altă incintă de cărămidă și de piatră, transformînd astfel locul sfânt primitiv într-un sanctuar. Bodh-Gayâ n-a încetat niciodată, pînă în zilele noastre, să fie unul din locurile de pelerinaj cele mai sfinte ale budismului. Dar este simptomatic să vedem acolo, asociată cu arborele, o lespede de piatră, numită „scaun de diamant” (*vajrâsana*), traducînd sub o formă evoluată piatra sau stîncă peisajului sacru al epocii arhaice și servind și acum ca altar pentru ofrande⁵⁴. Nu toți arborii sacri erau venerați cu atîta fast, dar cele mai modeste sate posedau cîte unul, principalele cartiere ale capitalei la fel. Acești arbori mari înconjurați de o balustradă (*vedikâ*), de ramurile cărora săteni și orășeni veneau să atîrne ghirlande⁵⁵, reprezentau deci o priveliște obișnuită.

⁵⁴ Cf. J. A u b o y e r, *Le Trône et son Symbolisme dans l'Inde ancienne*.

⁵⁵ Scenă frecvent reprodusă în iconografia budistă veche.

Fig. 19 Mic sanctuar conținând un șarpe sacru. Detaliu al unui relief al portalului oriental al stupei I, Sâñchi. Aproximativ sec. I e.n. (După Marshall și Foucher, t. II pl. LII a, 2).

Din cadrul familiar făceau parte și micile edificii cu coloane care adăposteau focul sacru sau o statuie divină⁵⁶, tronurile-altare dintre care vajrâsana de la Bodh-Gayâ nu este decât un exemplu din o mie și pe care se considera că zeul vine să se odihnească, materializându-se prin miracol în ochii unui credincios privilegiat⁵⁷. Fără a uita templele și sanctuarele de înălțime mai mare, toate de lemn, ale căror siluete înalte trebuie să fi fost zărite de departe.

Cele mai bine cunoscute de noi sînt sanctuarele budiste (*chaitya*), ale căror mărunte detalii s-au transmis prin arhitectura subterană executată în stîncă falezelor, și prin imaginile reproduse pe basoreliefuri și pe picturile murale. Ele apar ca niște clădiri mari de formă rectangulară sau absidală, avînd un naos central pe stîlpi și încadrat pe două jumătăți de naos. Boltite în formă de arcadă pe o impunătoare armă-

⁵⁶ De exemplu, la Mâvalipuram, în marele relief al Coborîrii lui Gangâ.

⁵⁷ Cf. Coomaraswamy, *Yaksas*, I, p. 33 și n. 1.

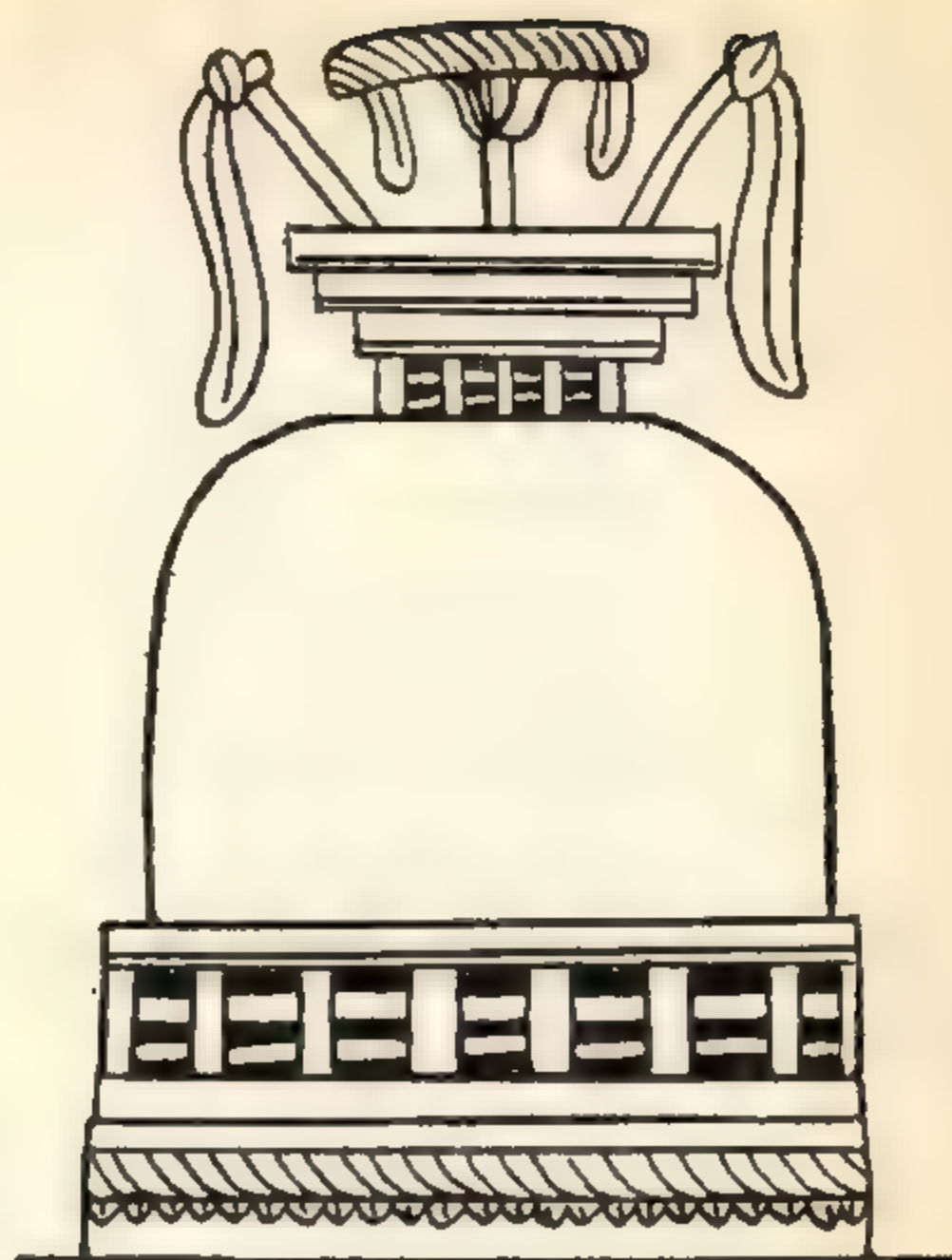
tură de grinzi recurbate, ele erau luminate printr-o uşă înaltă şi largă, prevăzută cu o streaşină în formă de potcoavă, şi prin fierestruici de acelaşi tip. Acoperişul lor era bombat, asemănător cu acela al hambarelor comunale, era întărit cu un şir de olane bine făcute. Construcţia lor nu se deosebea de locuinţele particulare ale epocii. Ele erau locuri de adunare şi de rugăciune, unde credincioşii executau plimbarea rituală (pradakshinâ) în jurul unei racle cu moaşte care ocupa fundul naosului central.

Această raclă cu moaşte nu era decît copia redusă a unor mari monumente construite în aer liber, numite *stûpa* (pali : dagoba), care sînt şi actualmente monumentele cele mai venerate în ţările de religie budistă. Provenit din tumulus, chiar din mormîntul vedic, originea sa funerară este probabilă ; mai tîrziu, el a fost construit pe depuneri de cenuşă obţinută prin incinerarea corpurilor unor personaje sfinte sau ale unor „suverani universali“, pe relicve care le-au aparţinut, pe un depozit sacru, sau numai pentru a spori meritul aceluia care îi subvenţiona construcţia. El a păstrat mult timp forma unei movile funerare învelită cu o zidărie de cărămidă⁵⁸. Apoi el a evoluat, păstrînd totuşi caracterul său de monument masiv, în interiorul căruia nu se putea pătrunde. Cupola (*anda*) se sprijinea pe o temelie pătrată sau circulară, din ce în ce mai ridicată ; vîrfurile calotei susţinea un edicul pătrat (*harmikâ*) înconjurat de o balustradă, în centrul căreia era înfiptă coada unei umbrele de soare (*chhattra*), simbol de demnitate, care avea şi ea deasupra un vas de ploaie asemănător cu acelea care erau puse pe acoperişurile hambarelor comunale (planşa VII).

Construcţia unei *stûpa* se conforma unei reguli tradiţionale : ea începea prin construirea a patru scări în pantă foarte abruptă care escalada fiecare cîte o faţă a temeliei. Concomitent, temelia se înălţa în trei trepte succesive. Apoi cupola era compusă din pietre necioplite, pietre de zidărie sau pietricele legate numai cu lut ; ele erau repartizate adesea în sectoare delimitate de ziduri interne, radiind în jurul unui centru ca feliile unei portocale ; pentru a repartiza mai bine apăsarea materialelor, nişte asize orizontale menţineau aceste despărţituri.

⁵⁸ Reproducerea în Foucher şi Marshall, *op. cit.*, II, pl. LII a, 3.

Fig. 20 Stupa de tip vechi. După un relief. Sárnâth. Aprox. sec. II—I î.e.n. Muzeul arheologic din Sárnâth (C.B-9).

În centrul *stûpei*, în mijlocul zidăriei, era rezervată o cavitate prevăzută cu șase lespezi ajustate ca pereții unei cutii și comunicînd cu exteriorul turnului printr-un tunel strîmt; acolo erau ascunse moaștele sau depozitul sacru în momentul sfințirii, iar tunelul era închis la sfîrșitul ceremoniei. De asemenea, în centrul ediculului era rezervat un fel de puț, care pătrundea adînc în zidăria calotei și era închis la bază printr-o lespede mare: acest puț trebuia să primească coada umbrelei de soare, adesea foarte grea, căci ea era fie din fier, fie de lemn tare. Pentru a o ridica în vîrfu *stûpei*, trebuia să se construiască în prealabil patru „turnuri” de lemn; susținînd fiecare un scripete prevăzut cu cabluri, ele permiteau să fie urcată această adevărată coloană pînă la gura puțului în care era introdusă și în care ea era solid fixată. Din nenorocire, stîlpul de fier care susținea umbrela juca adesea rolul de paratrăsnet, atrăgînd trăsnetul care distrugea edificiul; acesta este unul din motivele principale pentru care numai un număr redus de *stûpa* vechi au supraviețuit.

În sfârșit, *stûpa* era învelită cu plăci de marmură, de șist sau de piatră, după regiuni, adesea sculptate sau acoperite cu un strat de stuc policrom și aurit. O balustradă de piatră (*vedikâ*) era construită în jurul temeliei, prevăzută de obicei cu porți cu cârlig sau cu paravane pentru a intercepta animalele sau spiritele rele — acestea din urmă neștiind să meargă, se spunea, decât drept înainte.

Mărimea stûpelor era foarte variabilă, mergînd de la domuri gigantice ca acela de la Amarāvati (circa secolul II), care atingea cincizeci și cinci de metri circumferință și mai mult de cincisprezece metri înălțime, pînă la minusculele stûpe, executate într-un singur bloc de piatră, oferite de umili laici. Cele mai celebre sînt cea de la Bhârhut (secolul II e.n.), a cărei balustradă este conservată în cea mai mare parte la Muzeul indian din Calcutta și care are admirabile sculpturi pe stîlpii și barele de susținere, cele de la Sâncî (Bhopal), rămase *in situ*, unde decorația s-a concentrat pe portice (torana) (secolul I)⁵⁹, aceea de la Amaravati, ale cărei calotă și temelie erau acoperite de basoreliefuri ornamentate cu scene cu figuri.

În spatele caracterului sacru al stûpei s-a elaborat neconținut o semnificație simbolică, după care corpul însuși al lui Buda sfîrșește prin a fi identificat cu monumentul — iar concepțiile cosmologice curente în India antică, fiind grefate pe această tradiție, au dus la identificarea stûpei cu reducerea simbolică a universului⁶⁰.

Acestor diverse edificii religioase li s-au adăugat, începînd cu aproximativ secolul IV, temple brahmanice construite din materiale rezistente; totuși cele de lemn n-au dispărut. Aceste noi temple, de cărămidă sau de piatră, au reluat aceleași formule ca și cele de lemn și le-au adaptat noilor materiale, dînd naștere unei evoluții arhitecturale, care a dus la giganticele realizări ale evului mediu. În epoca antică, sanctuarul rămînea de dimensiuni relativ reduse; el ocupa aproximativ centrul unei

⁵⁹ Cu excepția stûpei II, unde decorul se află pe balustradă.

⁶⁰ Nenumărate lucrări au fost consacrate stûpei; cea mai originală, devenită clasică, este datorată lui Paul Mus, *Bârâbudur, Esquisse d'une histoire du bouddhisme fondée sur la critique archéologique des textes*, 2 vol., Paris, Geuthner, 1935. Apărută *in extenso* în: *B.E.F.E.O.*, t. XXXII (1932), I, pp. 269—439, și t. XXXIV (1934), pp. 175—400. M. Benisti, *Étude sur le Stoûpa dans l'Inde ancienne*, „Bulletin de l'École Française de l'Extrême-Orient”, t. L, fasc. I (1960), pp. 37—116.

încinte pătrate sau rectangulare, străpunsă de porți, dintre care una era considerată ca principală. Orientarea lor varia după divinitatea căreia îi era dedicat templul, dar era determinată totdeauna cu grijă. În interiorul incintei erau dispuse niște clădiri anexe, într-o ordine încă ezitantă și construite în mare parte din lemn : o sală pentru personal, câteva capele secundare, bucătării, grajduri pentru animale, o sală de dansuri sacre, în care oamenii asistau la reprezentări dramatice sau recitări epice. Nu departe se aflau un eleșteu sau o piscină pentru ablațiuni, precum și «pădurea de penitență» unde ei se retrăgeau și meditau.

Templul brahmanic nu era frecventat numai de credincioși și de pelerini ; el constituia de asemenea un adăpost pentru călători și cerșetori, un refugiu pentru condamnați, un azil pentru bolnavii și muribunzii care erau aduși acolo pentru a muri într-un loc sfințit. Uneori chiar, el era sediul unei universități : în acest caz el cuprindea, în afară de clădirile enumerate mai sus, un colegiu, una sau mai multe locuințe pentru studenți și pentru profesori, precum și un spital. Deci, el era o adevărată cetate religioasă, în care domnea o mare animație datorită afluenței credincioșilor și pelerinilor, plecărilor și sosirilor studenților, îmbulzelii servitorilor și personalului religios ; negustorii de «suveniruri» și de ghirlande umpleau mănăstirile în care se odihneau și se plimbau vizitatorii. Curțile lor erau acoperite cu nisip, porțile împodobite cu ghirlande de flori și de frunze, iar zidurile însemnate de amprente de mâini muiate în santal, în semn de magie profilactică sau de venerare⁶¹. În orele oficierei slujbelor cotidiene și în timpul ceremoniilor sau zilelor de odihnă, orchestra sacră făcea să răsunе, ca și astăzi, instrumentele rituale : gonguri, clarinete, goarne și chimvale ale căror sunete mai mult sau mai puțin discordante se auzeau de departe, anunțând pe toți credincioșii că serviciul divin se oficia.

În acest cadru atât de variat se desfășura viața religioasă a țăranilor și a orășenilor, fie că aparțineau uneia sau alteia dintre religiile indiene.

⁶¹ Cf. J. Auboyer, *Le Trône et son Symbolisme dans l'Inde ancienne*, p. 11 și urm.

CAPITOLUL II

Importanța religiei în viața cotidiană

Păstorii, voioși, se veseliră stropindu-se și ungându-se unii pe alții cu lapte prins, lapte, unt rafinat, apă și smântină.

Bhāgavatapurāna, partea a X-a, V

În India antică, întreaga viață a unui individ era supusă concepțiilor religioase, datinelor impuse de aceste concepții și superstițiilor care nu lăsau să se săvârșească nici cel mai neînsemnat fapt, fără să i se atribuie o consecință bună sau rea. Spiritul religios al poporului era deosebit de dezvoltat și accepta cu ușurință această stare de lucruri dacă nu chiar el o cerea. Hegemonia castei sacerdotale a brahmanilor îl întreținea în această stare de spirit; dar se poate, de asemenea, spune și că de nenumărate ori brahmanii au fost depășiți de violența curenților populare care le-au impus, de voie de nevoie, multe culturi chtoniene pe care grija lor pentru puritatea dogmatică îi îndemna să le respingă.

Din momentul în care era conceput, indianul aparținea unei caste care corespundea unei structuri religioase a societății. Apoi, el făcea parte nu numai din această castă, ci și dintr-o gintă (*gotra*) ale cărei legături de sânge erau ratificate printr-un fel de comuniune rituală (*pinda*). De la naștere pînă la moarte el era inițiat în etape succesive în diferite taine sacre: cele din copilărie, inițierea brahmană, căsătoria și starea eremitică (*sihăstria*). Chiar și după moarte, ritualul — care făcea din el un „părinte“ (*pitri*) sau strămoș — îl lega în continuare de neamul său și îl integra în sistemul religios al familiei sale.

În afara acestor moduri fundamentale, viața zilnică a fiecăruia era susținută de nenumărate acțiuni religioase, magice chiar, în timp ce ciclul de sărbători anuale imprima ritmul vieții colective.

Viața rurală era însoțită de ritualuri dintre care unele se repetau la intervale regulate și apropiate, iar altele erau numai ocazionale sau sezoniere. Cele dintii se celebrau o dată pe lună, de preferință în după amiaza zilei cu lună nouă. Ele aveau loc în cinstea „părinților” (*pitri*), adică a străbunilor direcți despre care se socotea că locuiau în cer, uneori chiar în văzduh sau în vreun astru anume, și care erau asemuiți cu zeii. Pentru ca ei să nu devină ostili, ci să-și păstreze calitatea lor de părinți, li se aduceau ofrande în hrană : chifteluțe de orez sau de carne (*pinda*) și dulciuri, pe care le așezau pe pământul dinainte acoperit cu un braț de ierburi. Acest ritual lunar era completat de alte ceremoniale care se săvârșeau când era lună plină și lună nouă : pregătirea ofrandelor, pomenirea strămoșilor și diferite daruri.

În afara acestor ritualuri cu caracter mai familial, țăranul urma în ritmul anotimpurilor sărbătorile fixe specifice fiecăruia.

Noul an începea cu o epocă variind după regiuni și de la un secol la altul, de cele mai deseori la echinocțiul de primăvară. Acest fapt cerea o înnoire în locuință ; casa era atunci curățită cu grijă, unsă cu miruri, afumată prin arderea unor anumite ierburi. Tot în această perioadă se celebrau mai multe sărbători la care poporul participa cu însuflețire.

Mai întâi, prin februarie-martie, un fel de carnaval (*moderna holî*), supraviețuire a unei ceremonii primitive a fecundității, împletită cu jocuri erotice, comedii lirice și dansuri populare, în cursul cărora bărbați și femei de toate condițiile se fugăreau pe străzi și prin grădini, înarmați cu un soi de pompe aurite, umplute cu apă colorată în roșu sau portocaliu, cu care încercau să se stropească reciproc¹. Din loc în loc, vase mari pline cu apă colorată, puse pe pământ, permiteau participanților să vină să se aprovizioneze.

În aceeași lună, după căderea nopții, un car de procesiune închinat soarelui de primăvară era purtat cu solemnitate de-a lungul orașului sau satului, împodobit cu stofe strălucitoare și cu flori. Purtând torțe

¹ K â l i d â s a, *Raghuvamsa*, XVI, 70. Acest carnaval nu este reprezentat în epoca antică ; în schimb, îl găsim deseori ilustrat în miniaturile rājpute, în secolele XVI—XIX. Există și azi.

aprinse, mulțimea se îmbulzea în jurul lui într-un cortegiu mișcător, și-l însoțea cu cîntece și strigăte ritmate, aruncînd peste el flori, boabe de orez și tămîie, în timp ce o orchestră mergea în frunte făcînd să răsunе din răsputeri tobe, trompete și timpane.

În timp ce pe domeniile sale personale, regele întorcea cu mare pompă prima brazdă, țăraniі invocau binecuvîntarea zeilor stropindu-și ogoarele cu apă sfințită; după care ei făceau un simulacru de însămînțat și lăsau pe pîrloagă brăzdarul plugului după ce acesta fusese și el stropit după datină. A doua zi ei aduceau brazdei (*sîtā*) și duhurilor ei protectoare ca ofrandă unt rafinat și proaspăt, pronunțînd urări de bună stare și prosperitate. După ce brazdele erau întoarse, ei treceau la însămînțat, acompaіindu-l cu anumite ritualuri, cum era, de pildă, aruncarea de trei ori succesiv a unui pumn de semințe unse cu unt. Această ceremonie era pretextul unei petreceri: în ajun, resturile de la masă erau vărsate în sacii cu semințe ca să asigure, prin magie imitativă, abundența și buna calitate a recoltelor.

La cincisprezece zile după *holī* avea loc sărbătoarea zeului dragostei, Kāma, în cinstea căruia iluminarea era mult mai bogată. Pentru această ocazie, leagănele — care fuseseră puse la locul lor în timpul precedentei epoci a ploilor (august) — își făceau din nou apariția în fiecare grădină. În cea de-a treia zi senină a lunii *chaitra* (martie-aprilie), fete și femei tinere se dădeau în scrînciob în cinstea zeiței Gaurī; cu cît leagănul ajungea mai sus, cu atît semințele încolțite vor crește mai mari și recolta va fi mai frumoasă². În mod simultan, în templele brahmane, imaginile divine erau legănate și ele — aceasta derivînd dintr-un ritual vedic conform căruia oficiantul (*hotri*) se urca el însuși pe leagănul templului pentru a imita rotația soarelui³.

Tot la începutul primăverii se preparau din aluat de făină de ovăz două chipuri îmbrăcate în lînă reprezentînd un berbec și o oaie, a căror împreunare simbolică trebuia să asigure prosperitatea turmelor. Se mai făceau atunci cinci ofrande; apoi încă șase de zi-întîi a primei jumătăți de lună, și un ritual votiv în cea de-a șasea zi a aceleiași chenzine. Cam

² J. Auboyer, *La Vie publique et privée...*, fasc. VI, p. 26 și urm.

³ *Aitareya-āranyaka*, I, 2, 4, IV, 3.

în această epocă se proceda la slobozirea taurului după ce acesta era sfințit și împodobit.

În mai-iunie, pe cînd recoltele se coceau și vacile fătau, era celebrată sărbătoarea „mamei spiritelor“ (*bhûtamâtri*). Ea dura cincisprezece zile și era destul de asemănătoare unei orgii. Bărbații se costumau în femei și femeile în bărbați, căci această „mamă a spiritelor“ era hermafrodită și se pretindea că locuiește în apele râului din sat. Cu toții se dedau la gesticulații largi, se îmbătau, cîntau cîntece erotice și se lăsau pradă voluptății și desfrîului.

Venea apoi seceratul, culesul recoltei, treieratul, care prilejuiau, fiecare, diferite ceremonii: o ofrandă închinată „cîmpului cultivat“, altele pentru „regina cîrțițelor și a șoarecilor“; se dădea o luptă împotriva insectelor și celorlalte animale dăunătoare prin mai multe descîntece magice. Existau chiar vrăji împotriva furtunii care amenința recolta. Marcarea cirezilor se efectua tot atunci și căpăta și ea un caracter ritual. În iulie-august, amuletele făcute îndeosebi din șelac și ierburi erau reînnoite și fixate în locuri anume stabilite⁴.

În fine, soseau mult doritele, mult așteptatele ploi. Dacă întîrziiau prea mult, se făceau vrăji pentru ploaie; fie că se ajuna timp de douăsprezece zile, fie că se simula o ploaie din tije de iarbă într-un vas cu apă. De îndată ce se vesteau ploile, în fiecare casă se înălțau patul tatălui și cel al mamei; se aducea o ofrandă din mei și, în cursul unei ceremonii deosebite, se aruncau fructe peste toate celelalte ofrande, în chip de farmece pentru ploaie. Dar grija principală în această epocă era să se înlătore pericolul șerpilor care deveneau și mai agresivi de îndată ce simțeau umiditatea. Timp de patru luni, pînă la revenirea sezonului secetos, se repeta în fiecare zi o oblație însoțită de descîntece.

În această perioadă (august-septembrie-octombrie) se desfășura una sau mai multe sărbători închinată lui Durgâ, cuprinzînd procesiunea unui car în care se instala reprezentarea zeiței bogat împodobită. Carul era și el ornat cu oglinzi scînteietoare și clopoței care răsunau vesel; el înainta încet pe străzile ude, printre casele gătite, în timp ce femeile și fetele tinere aruncau icoanei flori, ierburi, orez nedecorticat, apă. În

⁴ Victor Henry, *La Magie dans l'Inde antique*, pp. 42, 89 și urm.

anumite regiuni, dacă e să dăm crezare surselor jaina, se clădea atunci o «casă din flori» pe strada mare care era, și ea, împodobită cu ghirlande bogate; pretutindeni, în orașe și sate, se desenau pe pământ frumoase motive decorative cu ajutorul boabelor de orez „în cinci culori”.

Călugării budiști ieșeau atunci din singurătatea în care se retrăseseră pentru meditație în timpul ploilor; ei își reluau de-a lungul țării misiunea întreruptă și se vedeau din nou veșmintele lor galbene circulând pe străzi.

Tot în acest sezon se celebra aproape pretutindeni în țară⁵ sărbătoarea «Stindardul lui Indra». Ea căpăta cea mai mare strălucire în capitală căci acolo ea se bucura chiar de prezența regelui. Acest «stindard» era un copac ales cu grijă din pădure⁶. După ce era doborât, apoi curățat de ramuri, era adus cu mare fast în orașul pavoazat, pentru a fi înălțat în piața principală, împodobit cu flamuri albe, clopoței, ghirlande și eșarfe strălucitoare, giuvaeruri, ciorchini de felurite fructe. El era ridicat aici în bătaia tobelor și în strigătul și urările care izbucneau din mulțime; ținut în picioare cu frînghii el rămânea figura centrală a petrecerilor populare; dansuri, cîntece poetice, jonglerii de tot felul, aspersiuni cu apă camforată se succedau în jurul lui. A șaptea zi — care corespundea cu luna plină — după felurite ofrande «stindardul» era coborât și dus pînă la rîu, unde era lăsat să fie purtat de ape⁷.

După încetarea ploilor, paturile din fiecare casă erau readuse jos, iar stăpînul casei se așeza într-o litieră împreună cu întreaga familie, așezată în ordinea vîrstei; un ritual prin care se invoca bunăvoința pămîntului întărea această reluare în posesiune. Tot în același anotimp se făcea și o ofrandă din semințe de bambus.

La începutul toamnei se oficia un sacrificiu destinat să asigure prosperitatea turmelor; cu această ocazie se aducea o ofrandă din orez sau mei. Veneau apoi sărbătorile recoltei; apoi, cele ale plugarilor care se

⁵ L. Renou, *L'Inde classique*, vol. I, § 1213. Jain, *op. cit.*, p. 216. O. Viennot, *Le Culte de l'Arbre dans l'Inde ancienne*, pp. 94, 102.

⁶ După *Bharatanâtyasâstra*, acesta era un bambus: conf. Arnold Bake, *Ein Indradhvajajotthâna in Nepal*, în „Indogen-Tagung”, 1959 (dir. Ernst Waldschmidt), Göttingen, 1960, pp. 116—121.

⁷ Această sărbătoare este și azi celebrată în multe regiuni ale Indiei, printre altele în Orissă.

adresau celor două duhuri ale plugului ; în sfârșit, o alta cu caracter funerar, celebrată la o răscruce, când se aruncau în sus prăjituri care apoi erau adunate în două coșuri agățate la capetele unei grinzi ; trebuiau să fie atâtea prăjituri câți membri avea familia, plus una suplimentară care se vîra într-un furnicar. În perioada octombrie-noiembrie se desfășura sărbătoarea luminilor, nou pretext pentru petreceri care durau trei zile întregi. În prima zi se succedau, în cinstea „rege-lui morților“, o baie, o lustrație (adică o ceremonie de purificare) și o libație ; templele și toate celelalte locuri publice erau iluminate. A doua zi se desfășura un carnaval cu muzică, dansuri și jocuri de noroc, toți beau, se îmbătau și petreceau cu femei de moravuri ușoare. În capitala țării, la miezul nopții, regele ieșea fără escortă și se amesteca în mulțimea în sărbătoare. În ziua a treia, prostituatele treceau din casă în casă, urînd noroc orășenilor. La rîndul său, regele împărțea daruri. Și ziua se sfârșea printr-o sărbătoare a vitelor și lupte de animale.

Acestea din urmă constituiau una din distracțiile favorite ale poporului, precum și a claselor superioare ; boi, bivoli, cai, elefanți, dar mai ales berbeci, păuni și cocoși, erau dresați să se repeadă spontan unul contra altuia. Pariurile erau ridicate ; aceste performanțe stîrneau atîta patimă încît se întîmpla ca proprietarii animalelor învingătoare să încaseze sume enorme. De această sărbătoare erau legate „sărbătorile băutunii“⁸, un fel de bacanale cu ocazia cărora poporul beneficia de o scutire temporară a taxelor asupra alcoolului și fiecare era autorizat să distileze pe cont propriu timp de cîteva zile. Toată lumea se putea deda atunci la o orgie de carne și se îmbăta zdravăn. Mulțimea era cuprinsă de o veselie nebună : strigau, dansau, dar se și certau și se încăierau. În general, sărbătoarea se sfârșea în certuri și drame. Nu se puteau număra brațele și picioarele rupte, urechile smulse și chiar omorurile.

Cînd revenea anotimpul rece, în timpul solstițiului de iarnă, altă petrecere : ea era însoțită de muzică, de dansuri și de o procesiune urmată de o baie în rîu, simbolizînd fecunditatea.

Apoi ciclul reîncepea.

⁸ *Surâpâna-jâtaka*, nr. 81 ; *Cowell*, vol. I, p. 208 ; *Pâniya-jâtaka*, nr. 459 ; *ibidem*, IV, p. 73.

Fig. 21 Luptă de cocoși. După o frescă din peștera XVII de la Ajantă. Aprox. sec. V—VI.

Astfel, viața rurală era marcată de ritualuri și sărbători care jalonau întregul an, completate de superstiții și experiențe «magice».

CULTURI POPULARE, MAGIE ȘI SUPERSTIȚII

În spiritul poporului, cele nevăzute erau tot atât de reale ca și cele văzute. Numeroase culturi locale și minore au apărut astfel și unele dintre ele au căpătat o asemenea importanță, încît a trebuit, încet, încet, să fie asimilate celor din panteonul brahmanic ; chiar și budismul le-a recunoscut acest drept. Teoria transmigrației sufletelor, atât de adînc pătrunsă în mentalitatea indiană nu putea decît să întărească credința în existența unei întregi categorii de ființe supranaturale, ale căror acțiuni răufăcătoare sau binefăcătoare exercitau o influență constantă asupra vieții indivizilor. Acestea erau multe și variate : spirite înfometate care colindau în fiecare noapte pe fața pămîntului, hrănindu-se cu carnea putrefiată a cadavrelor, vărsînd foc și tulburînd sacrificiile ; spiriduși șireți și cruzi ; vampiri iubitori de carne crudă ; demoni feminini,

vrăjitoare, căpcăune, „răpitoarele“ care luau nou-născuții și îi ucideau ; apoi fantomele care nu erau altcineva decât cei care muriseră de moarte violentă și care din această cauză deveniseră niște dăunători vagabonzi de noapte, infestînd solul, arborii, apele și munții. Acestor sinistre evocări li se puteau opune o serie de spirite mai mult sau mai puțin binefăcătoare care trăiau în tot locul ; în porțile de incintă ale orașelor și satelor, în izvoare, râuri și pe coline, la răspîntii, în pietre și semne de hotar, în copaci, în regiunile subpămîntene și în peșteri, în cimitire și locuri de incinerare. Se găseau pînă și în focul din căminul fiecărei case.

Lumea animală, vegetală și minerală făcea și ea parte din această viață latentă și misterioasă. Pietrele rare serveau ca sălaș unor anumite spirite ; dealtfel, ele puteau fi produsul împreunării anumitor duri. Plantele, dotate cu o conștiință adormită și cu o oarecare cunoaștere, erau și ele înzestrate cu puteri magice și curative ; ele contribuiau din plin la ritualurile religioase.

Cît despre animale, ele se înrudeau cu oamenii, nu numai datorită faptului că ele ascundeau în sinea lor — în virtutea legilor transmigrării — un suflet migrator, dar și pentru că se socotea că animalele aveau aceeași sensibilitate și aptitudine de a o exprima ca și oamenii. Ele jucau adeseori un rol în mitologia brahmanică și în povestirile budiste. Printre ele, vaca era încă de pe atunci privită cu mare respect, fără ca, totuși, să i se fi consacrat un cult, cum s-a făcut mai tîrziu ; i se conferea un rol de frunte în ierarhia semidivină datorită faptului că toate produsele sale (lapte dulce, lapte prins, urină și baligă) participau la ritual. Taurul Nandin, pe care încăleca zeul Siva, era unul dintre cele mai auguste bovine, înălțat la rang divin. Tot așa, calul era considerat ca animal sacru cînd el servea de mascotă regelui și zeul Vishnu se încarna sub înfățișarea unui cal într-una din „coborîrile“ sale (*avatâra*) în lumea oamenilor ; budismul a avut și el calul său sacru în persoana lui bodhisattva Balâha, a cărui misiune era salvarea călătorilor aflați în primejdie.

Elefantul era poate cel mai nobil dintre toți ; se pretindea că s-a născut dintr-un nor. Simbolizînd puterea și înțelepciunea, stabilitatea și prudența, el avea un ilustru reprezentant în panteonul brahmanic în persoana lui Ganesa, fiul lui Siva, care avea cap de elefant și care

era patronul intelectualilor. Cît despre maimuțe, ele ocupau mult loc în legendele populare : cunoscute ca turbulente și slabe cu duhul, trăind în cete, conduse de un șef valoros, ele săvîrșeau nenumărate răutăți care erau totuși privite cu indulgență. Ele erau considerate și ca fiind capabile de mari vitejii. Multe maimuțe au rămas de pomină în mitologia brahmană ; de pildă, Bhima, protector al casei și al satului, și fratele său, viteazul Hanumant, fiul lui Vînt, erou solar, mesager care zboară prin spațiu ca o săgeată, binecunoscut prin poemul epic *Râmâyana*, căruia i se închina un cult în forma unei pietre înălțate, vag antropomorfă.

Alte patrupede erau temute sau puțin apreciate : măgarul, de exemplu, al cărui răget era socotit funest și care era calificat ca animal desfrînat ; șacalul — de rău augur ; cîinii, creaturi impure și josnice din care unul supraveghează ținuturile infernale stăpînite de zeul morților, Yama.

Păsările erau cu ușurință asociate la această activitate supranaturală prin însăși esența lor care se credea că este cerească. Rațele sălbatice și gîștele călătoare (*hamsa*) simbolizau sufletele în zbor spre lună. Cioara, vorbăreață, curioasă și lacomă era însărcinată cu transmiterea mesajelor de dragoste și oracolelor. Cucul (*kokila*) trezea dorințele amoroase prin strigătele sale languroase. Papagalul, confident recunoscut al tinerilor îndrăgostiți, putea să transmită în chip magic anumite boli, de pildă gălbenarea. În sfîrșit, potîrnichea (*chakora*) avea reputația că se hrănește cu raze de lună.

Desigur, această lume divină era de calitate inferioară. Dar în imaginația populară era dotată cu o atît de mare vitalitate încît adesea se confunda cu lumea oamenilor. Dacă e să dăm crezare povestirilor epocii, nu rareori întîlneai, materializat sub o aparență umană⁹ vreun oarecare spirit a cărui veritabilă origine o puteai descoperi doar după niște semne stranii care constituiau un fel de cod al supranaturalului. Dealtfel, aceste ființe fantastice aveau adeseori darul de a împrumuta aparență omenească, de a se căsători cu oameni și a da naștere unor urmași care aparțineau atît speciei divine cît și celei umane.

⁹ Reproducere în D. B a r r e t, *Sculptures from Amarâvatî in the British Museum*, pl. VII.

Confuzia era foarte frecventă și povestirile abundă în erori uimitoare. Cea mai vestită este în legătură cu însăși viața lui Buda : în timp ce acesta, așezat sub arborele Iluminației, tocmai învinsese în dublul asalt al demonului Măra, o sfântă femeie budistă, Sujatâ, se apropie de arborele sacru pentru a depune la trunchiul lui, ca în fiecare zi, o ofrandă de hrană. Zărindu-l pe Buda nemișcat, în meditație la rădăcina copacului, tinăra femeie crezu că vede spiritul arborelui și se minună că-l poate contempla¹⁰. După ce Buda o lămuri, ea află cu ce ființă supremă avea a face și îl sluji cu bucurie. Se vede totuși că Sujatâ n-a fost deloc surprinsă să întâlnească un spirit al arborelui sacru sub formă omenească. Îndoiala asupra adevăratei naturi a unei ființe era atât de frecventă încât călugării budiști aveau obiceiul, înainte de a primi un neofit în comunitate, să-i pună această ciudată întrebare : „Tu ești un om sau un șarpe (*nâga*)?” — hotărâți să-l excludă dacă nu aparținea speciei umane.

Odată admisă realitatea acestei lumi supranaturale, înclinația de a clasifica, atât de dezvoltată la indieni, este aplicată și zeilor și spiritelor. Se pot enumera *yaksha* care trăiau de preferință în arborii cei mari și *nâga*, adică șerpii locuind prin peșteri și apele subterane — despre care vom vorbi ulterior mai pe larg ; apoi *vidyâdhara*, care aveau înfățișare omenească, excelau în magie și se căsătoreau adeseori cu tinere femei, dacă le găseau destul de atrăgătoare. *Gandharva*, cântăreți și muzicieni cerești care trăiau în cetăți splendide și care umblau după femei (mai ales înainte de a fi căsătorite) și tulburau mințile bărbaților cu ajutorul vinului, al jocului și al dragostei. Soțiile și amantele lor, *apsarasa*, nimfele apelor, a căror frumusețe creată pentru voluptatea zeilor inspira pasiuni bărbaților care se îndrăgosteau de ele, chiar și asceților ; dar ele își alegeau mai degrabă soții printre războinicii morți pe câmpul de luptă ; se spunea despre ele că sînt o pradă destul de ușoară : era de ajuns, se pare, să fie surprinse în timp ce-și făceau baie într-un rîu și să li se fure veșmintele, ca ele să fie la discreția bărbaților.

¹⁰ Această interpretare este și mai clară în tradiția cambodgiană, siameză și birmană ; cf. *Histoire générale des Religions* (Quillet), «Extrême-Orient», p. 414 și n. 164 (p. 537).

Dacă toate aceste categorii semidivine aveau caractere distinctive proprii, ele aveau totuși și anumite puncte comune. Înzestrate cu o mare longevitate, ele erau totuși muritoare și vulnerabile la anumite răni; prin viclenie puteau chiar să fie capturate.

Avînd darul de a se face invizibile și de a se transforma în ființe omenești, ele înțelegeau la fel de bine graiul animalelor ca și dialectele oamenilor. Totuși ele erau dotate cu o putere magică relativ limitată: așa încît cele mai multe dintre ele nu puteau cunoaște gîndurile sau proiectele oamenilor decît dacă acestea erau exprimate cu voce tare în fața lor. Organizate după imaginea societății umane, ele formau popoare distincte, aveau conducători sau chiar regi, locuiau în orașe și palate, se războiau și deseori serveau de emisari pentru șefii lor, atît în lumea divină, cît și în cea umană ¹¹.

Dintre toate aceste ființe supranaturale, *yaksha* erau, poate, cele mai obișnuite ¹². Erau fără deosebire numite „cei ce nu sînt oameni” (*amânusha*), „entități minunate și misterioase” sau „cei ascunși”. Erau confundați cu „zeii cadastrali” și constituiau o trupă curioasă — de categorie nu prea însemnată în ierarhia divină — comandată de căpitanul lui Indra, regele zeilor: Kubera cel obez, care împărțea averi și ocrotea pe călători ¹³. Iconografia antică i-a reprezentat pe acești *yaksha* sub diferite înfățișări — uneori, de exemplu, înfățișîndu-i cu un cap de cal pe un trup de om ¹⁴, dar se pare că tradiția populară n-a fost prea hotărîtă în această privință. Dealtfel, ei erau polimorfi ca mai toți semenii lor. Povestirile budice ne dau informații ample asupra mentalității care li se atribuia, ca și asupra obiceiurilor lor.

După aceste narațiuni, ei își alegeau de bunăvoie locuința în copacii cei mari, fie cei din pădure, fie, adesea, în cei care se înălțau singuratici la marginea satelor sau a cimitirelor. Instalîndu-se pe furca formată la baza ramurilor principale sau în scorburile trunchiurilor noduroase, ei întemeiau o familie căsătorindu-se cu driadele. După exemplul oame-

¹¹ A se vedea, de exemplu, *Hatthi-pāla-jātaka*, nr. 509; Cowell, vol. IV, p. 295.

¹² Coomaraswamy, *Yaksas*, 2 vol., Smithsonian, Washington, 1928—1931.

¹³ Kubera este și fratele vitreg al uriașului Râvana, ale cărui răfuieli cu Râma stîrnesc și azi interesul și încîntarea auditorilor poemului epic *Râmâyana*.

¹⁴ Sivaramamurti, *Amarāvati Sculptures*, p. 75.

Fig. 22 Yaksha locuind în arbori sacri. 1: Bhârhout, aprox. sec. II î.e.n.: 2 Mathurâ, aprox. sec. II. 3: Amarâvati, aprox. sec. II. (Coomaraswami, *Yaksas*, II, pl. XXV, 1 și 2. Sivaramamurti, *Amarâvati Sculptures*, pl. IV, 28).

nilor ei își îndrăgeau copiii și se împrieteneau cu alte *yaksha*, cu care purtau discuții emoționante. Dar ei aveau și dușmani: așa erau smochinii (*Ficus bengalensis*) acești uriași ai pădurii care, dezvoltându-se, condamnau la o moarte sigură toți arborii din jur, neputînd să-și găsească sub umbra lor, aerul și soarele necesare propriei lor existențe¹⁵. Tot așa erau și tăietorii de lemne; deși ei preveneau politicos pe *yaksha* cînd voiau să-„i“ doboare copacul, îl obligau totuși să se mute. Or, această perspectivă afecta pe *yaksha* în cel mai înalt grad, fără îndoială nu atît pentru că trebuia să se instaleze într-un alt copac — se găseau păduri din abundență și împădurirea era una din preocupările rituale¹⁶ —, ci pentru că într-adevăr ei formau un singur trup cu arborele pe care și-l aleseseră: identificîndu-se cu acesta, primeau și ei o lovitură personală și dureroasă. Aceasta era rațiunea pentru care se părea că ei preferă să locuiască în copacii sacri din orașe și sate, aceștia nefiind vreodată doborîți de oameni. În plus, aceștia ofereau un foarte bun loc de observație, de unde *yaksha* asistau la spectacolul zilnic al vieții rurale, plăcîndu-le să mustre și să facă morală ba chiar să facă și preziceri. Aici erau adesea consultați; cu o voce ireală care semăna cu un

¹⁵ *Palāsa-jātaka*, nr. 370; Cowell, vol. III, pp. 137—138.

¹⁶ *Mahābhārata*, XIII, 58, 24. — *Atharvaveda*, IV, 37, 4, 5.

ecou, ei emiteau hotărîri, făceau comentarii, se ofereau să arbitreze. Au fost și mucaliți care au avut proasta inspirație să imite uneori această voce supranaturală și să dea hotărîri mincinoase. Unul dintre aceștia a plătit scump impostura : se povestește că, urcîndu-se în copacul unui *yaksha*, el făcu în așa fel încît să fie consultat, ca să-și poată debita profeția sa mincinoasă ; din păcate, solicitantul, temîndu-se de o înșelăciune, vroi să verifice dacă era un spirit sau nu ; el dădu foc copacului știind prea bine că un *yaksha* scăpa neatins — și astfel mincinosul se rostogoli în curînd din copac, pe jumătate prăjit¹⁷.

Arborii din cimitire, locuiți de vulturi și ciori, adăposteau și ei pe *yaksha*. Ei contemplau penibilele scene ale înmormîntărilor sau incinerărilor și asistau la supliciul condamnaților, riscînd chiar să-și vadă cele mai frumoase crengi tăiate și transformate în țepușe¹⁸.

Raporturile dintre *yaksha* și oameni erau bazate pe un șantaj cucer-nic, de la care ambele părți așteptau un beneficiu egal. În schimbul unor ofrande corespunzătoare, *yaksha* urmau să acorde ceea ce li se cerea. Credincioșii lor doreau să obțină de la ei onoruri, prosperitate, longevitate, tot ceea ce *yaksha* erau, cum se credea, în măsură să le procure. În plus, *yakshîni* (femelele *yaksha*) aveau menirea specială de a face fecunde pe femeile cunoscute ca sterile¹⁹ ; dar, aceste driade nu erau numai niște furnizoare de copii, ci în același timp și niște căpcăune, la fel de capabile să-i și devoreze, dar să-i și vindece de bolile lor.

Pentru a le fi pe plac, trebuia să li se aducă ofrande repetate²⁰. Copacii lor erau înconjurați, fiecare, cu o barieră din lemn sau piatră, pentru a-i apăra de orice atac exterior ; în preajma lor se înălța un altar. Se curăța și se mătura cu grijă pămîntul din jurul trunchiului. Locui-

¹⁷ *Kûtavâniya-jâtaka*, nr. 98 ; Cowell, vol. I, p. 240.

¹⁸ *Puchimanda-jâtaka*, nr. 311 ; *ibidem*, vol. III, p. 23.

¹⁹ Sterilitatea era considerată ca un blestem. Nefericitele a căror căsnicie nu era binecuvîntată prin venirea unui copil, recurgeau uneori la farmece mai mult sau mai puțin grosolane, greu de descris : cf. V. Henri, în *La Magie dans l'Inde antique*, p. 132 și urm. — La multe civilizații — și pînă în secolul XX inclusiv — cultul arborelui este un cult al fecundității ; am fost noi înșiși martori, în Egipt, la persistența acestei credințe, conform căreia femeile înnodau panglici pe ramurile unor anumiți arbori, pentru a căpăta un copil (1937).

²⁰ *Rukkhadhamma-jâtaka*, nr. 74 ; Cowell, vol. I, p. 75. Jain, *op. cit.*, p. 220 și urm.

Fig. 23 Adorarea unui arbore sacru. După un medalion de vedikâ. Bhârhut. Aprox. sec. II î.e.n. Indian Museum, Calcutta.

torii satului, în special femeile, veneau foarte des să agațe ghirlande frumoase de crengile lor, pentru a-i convinge să acționeze în favoarea lor. Ei stropeau trunchiul copacului cu apă îndulcită, lapte, miere și-l ungeau cu prafuri și uleiuri înroșite. Unii îi făceau lustrații, stropind cu gura apă asupra lui. Pe altar și între rădăcinile copacului se depuneau ofrandele de prăjituri, se aprindeau bețișoare de tămâie și câteva lămpi minuscule. Apoi se roteau cu respect în jurul lui avîndu-l în dreapta lor și puneau din cînd în cînd mîna dreaptă pe trunchiul său ²¹.

În schimbul acestor atenții, *yaksha* trebuiau să le acorde favorurile cerute : dacă ei acceptau să primească prea mult fără să dea nimic apreciabil în schimb solicitatorii îi părăseau fără ezitare sau se supărau pe ei. Era totuși primejdios să-i neglijezi prea mult : nu numai că deseori ei dețineau comori îngropate la rădăcina copacului lor — și se putea spera ca într-o bună zi să pui stăpînire pe ele, cu consimțămîntul

²¹ *Dummedha-jâtaka*, nr. 50 ; Cowell, vol. I, p. 127 ; *Palâsa-jâtaka*, nr. 307 ; *ibidem*, vol. III, p. 16. Coomaraswami, *La Sculpture de Bhârhut*, pl. XXII, XXIII, fig. 56—60. D. Barrett, *Sculptures from Amarâvatî*, pl. XXI b, XXV. Pentru semnele de mîini (pañchangulika), J. Auboyer, *Le Trône et son Symbolisme dans l'Inde ancienne*, p. 11 și urm. De asemenea, Sivaramamurti, *Sanskrit Literature and Art*, p. 89. Pentru întreg acest pasaj, O. Viennot, *Le Culte de l'Arbre dans l'Inde ancienne*, Paris, 1954.

lor — dar, mai mult, ei asigurau, prin prezența lor, prosperitatea satului atîta vreme cît stăteau acolo. Totuși, fără ezitare se putea vorbi cu ei cu asprime și li se puteau pune condiții. Puteai, de exemplu, să le spui : „Dacă nu-mi acorzi favoarea pe care ți-am solicitat-o, peste șapte zile eu îți voi tăia copacul“. Amenințare care nu se putea să nu-l umple de spaimă pe *yaksha* sau pe *driadă* și să-i dea de gîndit. În schimb, dacă un credincios le promitea ofrande și uita să le aducă după ce dorința îi fusese îndeplinită, el se putea aștepta la represalii ²².

În viața cotidiană a populației rurale, cobra sau *nâga* jucau și ele un rol important. Deja sub Alexandru cel Mare, soldații din armata grecească, ce pătrunseseră în India, fuseseră foarte impresionați de șerpii din această țară, care îi înspăimîntaseră cu șuieratul lor sinistru în pragul peșterilor și străfulgerările ochilor lor „mari cît scuturile macedonene“ ²³. Alcătuind un popor care trăia în lumea subpămînteană, în fundul apelor, *nâga* aveau acolo o capitală strălucitoare, (*Bhogavatî*), „Cea bogată în plăceri“. Suveranii lor aveau reputația că sînt foarte puternici și foarte nobili. Comunicațiile între regatul lor și lumea oamenilor erau asigurate prin peșteri și furnicare ; cele din urmă ocupau un loc important în tradițiile populare ale Indiei.

Ființe sacre pe care era interzis să le atingi, *nâga* se făceau temute pe cît erau de adorate, prin complexitatea caracterului lor. Avînd un spirit agresiv proverbial, gata oricînd să se răzbune, erau, se zicea, capabili să extermine un popor întreg, fie răspîndind otrava mortală pe care o conțineau colții lor, fie sufocîndu-și victimele pe care le înlănțuiau în inelele lor ; ei mai puteau să orbească prin suflarea lor otrăvită, să ucidă doar cu focul privirii lor, destul de puternic încît să transforme un oraș în cenușă. În același timp ei puteau veni în ajutorul oamenilor și puteau, ca și *yaksha*, să facă femeile fecunde. Deținători ai unor comori ascunse în pămînt, ei le împărțeau oamenilor (dar și le și însușeau fără ezitare). Ei luau cu ușurință înfățișare omenească și au fost numeroase *nâgini* (șerpi femele) care au trăit astfel în mijlocul oamenilor, stîrnind

²² *Sulāsa-jātaka*, nr. 419 ; Cowell, vol. III, pp. 261—262.

²³ J. Ph. Vogel, *Indian Serpent-lore or the Nāgas in Hindu Legend and Art*, Londra, 1926. J. Fergusson, *Tree and Serpent Worship*, 1863, ed. a II-a (1873). Jain, op. cit., p. 219.

pasiuni cu frumusețea lor ; în timpul nopții ele redobândeau înfățișarea de șarpe și aveau, desigur, nevoie de multă îndemînare pentru a nu-și trăda cumplita lor origine²⁴. *Nâga* aveau între altele reputația de „aducători de ploaie” fiindcă apăreau mai ales în anotimpul umed care îi făcea periodic să iasă din ascunzișurile lor. Se mai credea că pielea lor, pe care o lepădau cînd năpîrleau, avea puterea să facă invizibil pe cel care o găsea și să-i dea longevitate, ba chiar și nemurire, căci năpîrlirea simboliza sufletul care se elibera din rău și din ciclul de renașteri.

Adeseori, șerpîi erau considerați protectorii căminului familial și se credea că acesta nu supraviețuia dacă șarpele său ocrotitor pierdea ; așa încît îl hrăneau cu multă grijă. Ei mai puteau avea rolul de *genius loci* în unele sate. Li se aduceau ofrande zilnice. Satul înălța șarpelui său ocrotitor un mic sanctuar în formă de pavilion (Fig. 20)²⁵, pe pămînt bine acoperit cu nisip și localnicii veneau aici să ofere lapte — care place așa de mult șerpilor —, orez, pește, carne, licori etc. Totodată, în fiecare zi, „stăpînii caselor” le aduceau o ofrandă și în locuința lor. Li se mai ridicau și statui, îndeosebi pe lîngă izvoare sau eleștee ai căror protectori recunoscuți erau ; multe dintre aceste statui se numără printre capodoperele artei antice ; în general, ele reprezintă un om sprijinit de inelele unui șarpe încolăcit, avînd pe cap multiple scufe, ținînd în mîna stîngă o cupă plină cu ambrozie și cu brațul drept ridicat spre cer cu indexul întins într-un gest de rugă pentru ploaie²⁶. Pentru a-i împăca li se oferea apă, un pieptene, parfumuri, o oglindă ; existau numeroase farmece atît pentru a-și asigura protecția lor, cît și pentru a se păzi de atacurile lor ; cîțiva privilegiați pretindeau că aveau de la *nâga* însăși anumite formule magice care îi înzestrau cu puteri extraordinare. De-

²⁴ Nenumărate legende atestă aceste credințe, în special la khmeri : cf. J. Przy-luski, *La princesse à l'odeur de poisson et la Nâgî dans les traditions de l'Asie orientale*, în „Études asiatiques”, pp. 265—284. V. Goloubew, *Les légendes de la Nâgî et de l'Apsaras*, în B.E.F.E.O., t. XXIV, 1924, p. 501 și urm. E. Porée-Maspéro, *Nouvelle Étude sur la Nâgî Somâ*, în „Journal Asiatique”, 1950, pp. 237—268.

²⁵ Se pare că acest cult al *nâga* a dat naștere la sanctuare de vaste dimensiuni, ca cel regăsit la Maniyâr Math (Râjgir), despre care se presupune că ar fi un templu dedicat lui Maninâga, deja menționat în *Mahâbhârata* : cf. M. H. Kuraisi și A. Ghosh, *Râjgir*, Delhi-Calcutta, 1951, pp. 21—27.

²⁶ Reprezentată, mai ales, de școala de la Mathurâ : cf. J.-Ph. Vogel, *La Sculpture de Mathurâ*, pl. XLI.

altfel, cele mai mărunte fapte din viața zilnică erau protejate de farmece și formule magice. Aveau o simplă durere de cap? Se grăbeau să transfere durerea dealurilor și pădurilor. Căscău sau îi apuca strănutatul? Se îngîna repede un descîntec: „Fie să se pogoare în mine voința și înțelepciunea!”²⁷. Sau: „Viață lungă lui cutare”²⁸ poate fără să dea mai multă importanță decît dăm noi azi cînd spunem: „Domnul să te binecuvînteze”, sau „Tot ce-ți dorești”. Dacă te stropea o picătură de ploaie, ea purta noroc²⁹; excrementele de pasăre erau prevestitoare de fericire, dar trebuiau ridicate fără să le atingi cu mîna și să te speli cu apă³⁰.

Încercau să ghicească și viitorul. De pildă, cînd în perioada de reproducție, proprietarul unei turme dorea să știe dacă vitele sînt fecunde, trebuia să se ducă în zorii zilei în afara satului; în liniștea premergătoare zorilor el chiuia de trei ori cu toată puterea: dacă un animal oarecare, în afară de cîine sau măgar, îi răspundea, era asigurat de un an bun; dacă răspundea un cîine sau un măgar era semn rău; în sfîrșit, dacă nu se primea nici un răspuns, încercarea era fără valoare și trebuia repetată anul viitor.

Visele aveau un loc important în viața de toate zilele; pentru a alunga influența lor rea, trebuia să-ți ștergi fața cu grijă³¹ și pentru a-ți recăpăta liniștea sufletească era neapărat necesar să ți le tălmăcească grabnic, fie preotul, fie vreun călugăr³². Dacă visul era socotit funest, cel care îl visase trebuia să facă un sacrificiu, să aducă o libațiune cu susan sau să ofere brahmanilor un dar substanțial. Prevestirile rele se puteau înmulți în cursul aceleiași zile: cînd o porumbiță se așeza pe vatra casei era, fără îndoială, un semn prevestitor de nenorocire. La fel, atunci cînd albinele făceau miere în incinta locuinței sau cînd furnicile își construiau

²⁷ *Hiranyakesin, Grihya sūtra*, I, 5, 16, 2.

²⁸ *Chullavagga*, V, 33, 3.

²⁹ *Hiranyakesin, loc. cit.*, I, 5, 16, 6.

³⁰ *Ibidem*, I, 5, 16, 5.

³¹ L. Renou și J. Filliozat, *L'Inde classique*, I, § 748.

³² Importanța acordată viselor era atît de mare încît s-a format o adevărată chiromancie. Cf. L. Renou și J. Filliozat, *L'Inde classique*, I, § 1265, Jain, *op. cit.*, p. 148. — *Mahāsuppina-jātaka*, nr. 77, Cowell, vol. I, p. 187. A se vedea, de asemenea, A. M. Esnoul, în *Les Songes et leur Interprétation*, Paris, 1959, pp. 209—247.

aici furnicarul³³. Și tot așa când pleoapa dreaptă începea să ți se zbată cu nervozitate³⁴.

S-ar putea enumera la infinit tot ceea ce tulbura în acest chip tihna obișnuită și rutina. Pentru a preîntîmpina aceste primejdii, locuitorii Indiei antice cunoșteau o impresionantă gamă de practici magice, care le dădea posibilitatea să îndepărteze imediat influențele neliniștitoare care dădeau tîrcoale în tot locul. Remediul cel mai eficace era să șoptești niște formule anumite (*mantra*). Tratatele domestice (*Grihya sūtra*), în-deosebi, dau liste lungi de astfel de formule grupate în directă legătură cu cauzele răului. Se mai cunoșteau nenumărate artificii, mai mult sau mai puțin inofensive, pentru a binecuvînta, a blestema sau a constrînge. Ca să scapi de o boală, să convingi femeia iubită să-ți aparțină, să alungi epidemiile la animale, să reușești într-o încercare grea, să cîștigi un tîrg, un proces sau la joc, toate acestea și încă multe altele necesitau acțiuni magice, mai mult sau mai puțin complicate. Se întîmpla chiar să se folosească imagini de argilă, ceară, lemn sau o pastă comestibilă ; pentru a distruge pe cineva, îi dădeai imaginii numele persoanei respective și apoi o înțepai, o ardeai sau o mîncai.

Aceasta era ambianța în care se desfășura în mod obișnuit viața zilnică. Acestor credințe și practici li se adăugau ritualurile fundamentale, că-rora fiecare trebuia să li se supună zilnic, ca și ceremoniile religioase care marcau etapele importante ale existenței.

³³ H i r a n y a k e s i n, *Grihya sūtra*, I, 5, 17, 5.

³⁴ K ā l i d ā s a, *Raghuvamsa*, XIV, 49—50.

Individul și familia

Femeie, sfătuitoare, prietenă în singurătate, elevă neprețuită în artele de agrement, spune, moartea ce nu cunoaște îndurare, ce nu mi-a luat oare, atunci când mi te-a răpit ?

Kālidāsa, *Raghuvamśa*, VIII, 67.

Viața unui individ — în special în casta brahmană — era încadrată în trei mari structuri sociale : casta (*varna*), ginta (*gotra*), familia (*kula*). Am evocat deja structura de castă și vom vorbi ulterior mai pe larg despre familie. Structura ginte avea tot atîta importanță ca și casta, dacă nu chiar mai mare și era oarecum corespunzătoare unui clan, care era, poate, o amintire din timpurile îndepărtate când arienii încă nu-și pierduseră în întregime caracterul lor tribal. *Gotra* se pretindea cu strămoși autentici sau cel mai adesea de origine mitică, ale căror nume erau pomenite în fiecare zi în ritualul domestic. Apartenența la o *gotra* nu-i privea decît pe brahmani care credeau cu strășnicie că descind din personajele sfinte din timpurile vedice. *Kshatriya* și *vaisya* cu greu puteau avea aceleași pretenții ; totuși, unii dintre ei îndrăzneau să se mîndrească cu acest lucru și erau priviți cu ironie de brahmanii cu sînge albastru. Cît despre castele inferioare, ele nu aveau dreptul la nici o ascendență de acest fel.

Teoria ginte *gotra* îl urmărea pe brahman de-a lungul întregii sale vieți ; nu numai că îi era amintită în fiecare zi în timp ce recita cu evlavie lista strămoșilor săi paterni și materni, dar și în fiecare lună, cu ocazia ritualului pentru comemorarea morților (*srāddha*)¹. Acest ritual funerar era săvîrșit de fiecare șef de familie ; el consta în esență dintr-o ofrandă de cocoloașe de orez sau de carne, numite *pinda* și pri-

¹ *Hiranyakesin, Grihya sūtra*, II, 4, 10 ; 11 ; 12 ; 13.

vea trei generații succesive : cel care oficia, tatăl și bunicul său, chiar dacă aceștia din urmă erau încă în viață. Reprezentanții acestor trei generații erau *sapinda*, adică asociați la ofranda de *pinda*. Pe acest ritual de fiecare lună se întemeia unitatea și întrajutorarea familială, căci un *sapinda* era asigurat că va găsi ajutor în caz de nevoie la cei care aparțineau aceleiași ginte.

Fără nici o îndoială, noțiunea de *gotra* a avut un rol foarte important în solidaritatea familială, care putea cuprinde multe rude și justifica faptul că se accepta prezența acestora în locuința comună, cu toate defectele sau lipsa lor de utilitate.

Această concepție de *gotra* își arăta toată însemnătatea cu ocazia încheierii unei căsătorii : femeia părăsea fără întoarcere propria sa *gotra* pentru a aparține de acum înainte celei a soțului. Ea nu va mai auzi, deci, în fiecare dimineață, pomenindu-se numele strămoșilor ei, așa cum era pe vremea când trăia la părinții săi, ci numele strămoșilor din familia soțului, în care ea se integrase prin taina căsătoriei.

Fidelitatea față de *gotra* condiționa, deci, unitatea și ierarhia familială ; protocolul care trebuia respectat era ritual și cutumier. Comportamentul părinților și al copiilor decurgea direct din acesta, iar realitatea familiei marca pe fiecare membru al său cu o amprentă de neșters, pe care o păstra pînă în pragul renunțării, dacă intra în viața religioasă, pînă la moarte — dacă rămînea în viața laică.

* * *

Pe lîngă aceasta, teoria brahmanică propunea fiecărui om să parcurgă în cursul vieții sale patru „etape“ (*âsrama*) succesive și esențiale ; în primul rînd cea a inițierii, care marca sfîrșitul copilăriei. Pînă în acest moment — la care vîrsta varia după castă — copilul încă nu aparținea comunității Arya ; pe plan ritual el rămînea în marginea societății, avînd numai puterea să devină egalul ascendenților săi. După inițiere, care îl introducea în viața rituală cu rangul de discipol (*brahmachârin*), el ajungea, prin taina căsătoriei, la starea de «stăpîn al casei» (*grihastha*), grație căreia avea la rîndul său dreptul la un foc domestic, întemeia o familie și o creștea după tradițiile sacre. Cea de-a treia etapă îl făcea să renunțe la bunurile sale și să se retragă într-o sihăstrie, devenind unul din mem-

brii acesteia (*vanaprastha*). În sfârșit, printr-o ultimă renunțare, el trebuia să rupă toate legăturile cu societatea și să devină un călugăr rătăcitor (*samnyâsin*), desprins de orice legătură exterioară, preocupat numai de desăvârșirea *karman*-ului său pentru îmbunătățirea viitoarelor sale renașteri.

Această peregrinare ideală și teoretică, căreia dreptcredincioșii brahmani din India antică s-au străduit să se conformeze cu statornicie și sinceritate, era completată de un număr mare de „taine“ (*samskâra*)² — patruzeci — care însoțeau cele mai neînsemnate întâmplări în viața individului, de la naștere pînă la moarte.

SARCINA ȘI NAȘTEREA. COPILĂRIA

Din momentul concepției, se acorda cea mai mare grijă mamei care, prin însăși acest fapt, devenea femeia cea mai invidiată și trebuia să fie înconjurată cu respect și atenții afectuoase : copilul așteptat era considerat ca un oaspete și vom vedea mai departe că ritualurile de ospitalitate semănau în parte cu acestea. Bineînțeles, magia nu era exclusă nici de aici³.

Perioada sarcinei prilejuia îngrijiri deosebite ; ea era supravegheată de medicul familiei, care studiasse embriologia și ginecologia (deși în formă pur medicală), ca și pediatria, toate «științe» cuprinse în tratate și care făceau parte din medicina âyurvedică și clasică.

Mama era constrînsă să ia anumite precauțiuni cînd se așeza, se culca, dormea ; evident, ea trebuia să evite să stea în picioare, să mănînce mîncăruri prea calde sau prea reci, prea dulci sau prea acre. Hrana ei era astfel aleasă încît să fie bună și utilă copilului pe care îl purta. Orice subiect de întristare sau spaimă era îndepărtat de ea și îi era interzis să se apropie de bolnavi. Ea purta îmbrăcăminte comodă, se parfuma cu măsură și nu se mai împodobeau cu flori cu parfum prea puternic.

² Reproducere în Sivararamamurti, *Samskâras in Sculpture*, în „Arts asiatiques“, vol. II, 1955, fasc. 1, p. 3 și urm.

³ După V. Henry, *op. cit.*, pp. 81, 138, 144.

Către sfârșitul lunii a doua sau a treia o cuprindea o foame aproape nepotolită : toți se grăbeau să-i satisfacă orice dorință, temându-se să nu slăbească prea tare, să nu-și piardă frumusețea, să nu fie nefericită sau să se îmbolnăvească. Ea avea chiar voie să mănince carne și dacă dorea, alergau să-i caute la abator sau la măcelar ⁴.

Cam în această epocă, mama putea să încerce să afle sexul viitorului nou-născut ; un mijloc, printre multe altele, era acesta : să fie atinsă de unul dintre cei mai mici copii ai ei, care stătea cu capul întors ; dacă degetul copilului arăta pe corpul mamei un membru sau organ care era de genul masculin, va fi un băiat — de bun augur, în caz contrar, o fată ⁵. Tot în luna a treia, tatăl trebuia să officieze o ceremonie care să le asigure nașterea unui fiu (*pumsavana*). El cumpăra semințele și plantele necesare ofrandelor acestei sărbători, în timp ce mama se pregătea pentru aceasta spălându-se din cap pînă în picioare și îmbrăcînd veșminte noi care încă nu fuseseră spălate. Se aducea o ofrandă de ierburi pietrei de moară din casă, avînd grijă ca aceasta să nu se învîrtească în sensul rău (de la stînga la dreapta). Apoi, stînd în spatele soției sale, soțul îi atinge nara dreaptă cu mîna sa dreaptă pronunțînd o formulă rituală ⁶.

În a cincea lună a sarcinii, viitorul tată dădea soției sale să înghită „cele cinci ambrozii“, adică un amestec de zahăr, miere, lapte, unt și lapte prins, băutură care se oferea oaspeților de seamă. Între a patra și a opta lună avea loc ceremonia cărării în păr (*sîmantâkarana*) ; la această dată, afirmau oamenii de știință, membrele copilului luau formă în sînul mamei, inima sa devenind lăcașul înțelegerii sale și apăreau conștiința și sensibilitatea ⁷. Pentru această ocazie — destinată, se zicea, să asigure tihna copilului în pîntecele mamei — aceasta proceda din nou la o toaletă completă. Soțul, stînd în spatele ei, îi lega în jurul gîtului o creangă de *udumbara* (*Ficus glomerata* Roxburgh) cu fructele încă verzi, căci acest arbore este bogat în sevă. Cu ajutorul unui fir de păr de porc spinos cu trei semne albe, soțul despărțea cu grijă părul soției sale, de trei ori la

⁴ După Jain, *op. cit.*, p. 149.

⁵ V. Henry, *op. cit.*, pp. 67—68.

⁶ *Grihya sūtra*, S.B.E., vol. XXX, p. 301, nr. 10. Lecțiunea pe care noi am urmat-o este cea a lui Gobhila, II, 6.

⁷ Renou și Filliozat, *L'Inde classique*, II, § 1656.

rînd, printr-o cărare la mijloc foarte dreaptă. Apoi îi pregătea o mîncare de orez fiert, în care îi punea susan și unt rafinat, pe care soția le consuma imediat, în timp ce femeile din casta sa, așezate în jurul ei, îi urau din plin să fie mama mai multor fii în viață⁸.

Către sfîrșitul așteptării sale ea devenea tot mai slăbită; slăbiciunea corpului o silea să reducă numărul podoabelor⁹; atunci o ungeau cu unt ca să se prevină avortarea. Cam cu zece zile înaintea datei prevăzute pentru naștere, tatăl ținea regulile de abstenență și purificare. Și, într-o zi (fastă...), durerile începeau. În timp ce mama se retrăgea într-o cameră izolată și purificată, pentru a dejuca planurile funeste ale zeilor răpitori de copii¹⁰, tatăl săvîrșea ritualurile destinate să aducă ușurare grabnică soției sale: el umplea cu apă o cupă puțin adîncă și care nu fusese niciodată folosită și o golea în sensul în care curgea rîul din fundul grădinii sale. El dezlega toate nodurile care se puteau găsi în casă. Apoi se ducea lîngă soția lui, depunea la picioarele ei o plantă și aproape de capul ei un vas plin cu apă; o atingea pe pîntec și o stropea cu apă.

În acest timp, se pregătea în grabă un amestec de unt, miere, lapte prins și apă, cu care trebuiau umezite buzele noului-născut. Cînd apărea copilul și înainte să fie tăiat cordonul ombilical, tatăl se apleca și sufla de trei ori asupra lui evocînd *Vedele*. Apoi, în fața celor care asistau la această scenă, îl atingea și cu o lingură de aur, îi prezenta amestecul pe bază de miere care îi fusese pregătit, urînd fiului său înțelepciune (*veda*), prosperitate, longevitate, inteligență, forță fizică, precum și să se bucure de protecția zeilor. În sfîrșit, îi murmură la ureche numele tainic pe care îl alesese de acord cu soția lui, nume care nu va fi revelat copilului decît în momentul inițierii sale și care va rămîne necunoscut de toți ceilalți, în afară de tatăl și de mama sa. Timp de zece zile, copilul nu va avea alt nume și nu va fi pomenit decît prin perifraze¹¹. După care, tatăl pronunța o formulă ca să împiedice copilul să se îmbolnăvească, să plîngă și să sufere. Nou-născutul era apoi stropit (sau îmbăiat) cu apă sfințită și așezat în poala mamei sale, în timp ce îi legau la gît un

⁸ Ritul *śimanta* nu se executa decît pentru primul născut. Cf. *Grihya sūtra*, S.B.E., XXX, p. 301, nr. 12; Gobhila, II, 7.

⁹ *Kālidāsa*, *Raghuvamśa*, III, 2.

¹⁰ *Grihya sūtra*, S.B.E., XXX, p. 302, nr. 13.

¹¹ *Ibid.*, p. 302, nr. 14.

talisman din lemn rășinos și se îngropa cordonul ombilical. Astrologul familiei își făcea apoi calculele cu datele horoscopului și un scrib întocmea cu grijă procesul-verbal al prezicerii sale.

Timp de zece zile de la naștere, copilul și părinții săi rămâneau impuri și nici unul dintre ei nu putea participa la ceremoniile religioase. În cea de a zecea sau a douăsprezecea zi, avea loc ceremonia de purificare a mamei și totodată cea în cursul căreia i se dădea copilului un nume de uz curent. Tatăl îl pronunța de mai multe ori în urechea dreaptă a copilului, urîndu-i, ca și la naștere, să cunoască Vedele și să aibă parte de inteligență și uzul vorbirii; apoi atârna o monedă de aur pe o sforăică de cînepă. Cei doi soți se spălau apoi pe cap. Se făcea curățenie generală în toată casa. Îmbrăcați amîndoi în haine noi, ca și copilul, ei aduceau ofrande constelațiilor sub care era născut copilul și constelațiilor lor proprii. Acest ultim ritual era repetat în fiecare lună pînă la prima aniversare a copilului.

La patru luni, copilul ieșea la prima sa plimbare, în timpul căreia tatăl îl făcea să privească soarele și-l ducea la capela zeității tutelare. Peste puțin timp i se dădeau primele jucării. Cînd ajungea la șase luni primea prima sa hrană solidă (*annaprāsana*). Tatăl este cel care o alegea, după calitățile pe care le dorea fiului său: orez cu unt pentru a ajunge la măreție, carne de berbec, dacă dorea să fie înzestrat cu forță fizică, potîrnice ca să ajungă la sfîntenie, pește ca să aibă un caracter blînd. Tatăl gusta din ea, copilul lua cîteva înghițituri din mîna tatălui său și mama termina ceea ce rămînea. Primele gîngureli, primii pași, primele cuvinte inteligibile erau sărbătorite cu bucurie și afecțiune. Vegheau plini de grijă asupra lui și în timpul nopții aprindeau lîngă el o „lampă de giuvaieruri” (*ratnadîpa*) menită să-l apere de influențele rele. Pentru a-l feri de boli îi înțepau lobul urechilor (*karnavedhana*).

Cînd copilul avea trei ani (la brahmani), avea loc tonsura capului: acesta era unul din sacramentele importante ale copilăriei (*chûdākarma*)¹². Ceremonia se desfășura cu o oarecare solemnitate. Mai întîi i se făcea copilului o toaletă îngrijită și apoi era îmbrăcat, și pe deasupra și pe dedesubt, cu veșminte care nu fuseseră spălate niciodată. Un bărbier, pe

¹² *Ibidem*, p. 302, nr. 18.

care îl răsplăteau cu un ulcior plin cu semințe, venea anume pentru această ocazie și pregătea instrumentele necesare : un brici de aramă, o oglindă, unt proaspăt și o pernă de iarbă (sau o turtă din baligă de bou), pe care urma să cadă părul tăiat. În timp ce se pregăteau farfurii pline cu orez, orz, susan și bob, mama își lua copilul pe genunchi. Tatăl amesteca apă caldă și rece cu care bărbierul umezea părul copilului, mai întâi pe partea dreaptă, amestecînd printre șuvițe fire de iarbă *kusa* ; el le ungea cu unt și rădea laolaltă părul și iarba, rugînd briciul să nu facă nici un rău pacientului său. Apoi reîncepea același ritual pe partea stîngă și, în sfîrșit, pe partea posterioară a capului ; bineînțeles, lăsîndu-i pe creștet smocul ritual, pe care îl aranja după datina specifică a gintei (*gotra*) căreia îi aparținea copilul ¹³.

Pe măsură ce le tăia, bărbierul întindea fiecare buclă mamei care o puneă cu grijă pe pernă sau pe turta de baligă ; deoarece ei credeau că părul era lăcașul vitalității unui individ, se temeau să nu-l răpească o persoană rău intenționată ; de aceea, mama îl îngropa sub ierburi sau în staul, sau lîngă o apă ¹⁴. Ofranda unei vaci (sau numai prețul ei) încheia această solemnă sărbătoare. De acum înainte, băiatul era asigurat cu acest smoc de păr pe care nu trebuia să-l taie cît trăia și a cărui dispariție echivala cu cea mai infamantă decădere socială.

În timpul primilor ani, copiii erau în întregime încredințați mamei lor și nu cunoșteau nici o constrîngere. Băieții umblau complet goi, cu craniul ras în jurul smocului de păr împletit și adus înspre față, strîns într-un etui „în formă de ou” ; în jurul gîtului purtau un colier din ghiare de tigră, care, uneori era un simplu șiret cu o singură ghiară ¹⁵. Ei făceau turtițe de nisip ¹⁶, clătinău sunătoare ¹⁷ sau ciocneau niște bețe

¹³ Putea să-i lase pînă la cinci șuvițe, cum era cazul pentru zeul-copil Krishna.

¹⁴ Hiranyakesin, *Grihya sūtra*, I, 2, 9, 18 ; Asvalāyana, *Grihya sūtra*, I, 17, 10. Sāṅkhāyana, *Grihya sūtra*, I, 28, 23.

¹⁵ După M. T. de Mallmann, *A propos d'une coiffure et d'un collier d'Avalokitesvara*, în „Oriental Art”, I (1949), 4, pp. 168—176. — *Kādambarī* (ed. Nirnaya-sagara Press, Bombay, 1912, p. 40). — *Harshakharita* (aceeași ed., 1918, p. 134) sau trad. COWELL și THOMAS, pp. 115—116. Reprodus în J. și R. Hackin, *Recherches archéologiques à Bēgrām*, pl. LXIII, fig. 190, nr. 330 (184 b) ; a se vedea și Foucher și Marshall, *The Monuments of Sānchī*, vol. II, pl. XXXIV, a, 2.

¹⁶ După *Kālakanni-jātaka*, nr. 33 ; Cowell, vol. I, pp. 209—210.

¹⁷ Reprodus în J. Auboyer, *La vie publique et privée...*, pl. I. Asemenea : *Trésors d'art de l'Inde*, Petit Palais, Paris, 1960, pl. 20, nr. 117.

Fig. 24 Băiețel. După o placă de fildeș. Aprox. sec. I—II. Muzeul din Kâbul (nr. 330, 184 b.). (După Hackin R.A.B., pl. LXIII, fig. 190).

în chip de pocnitoare. De îndată ce puteau să meargă, trăgeau după ei cărucioare sau animale din lut, colorate și aurite, puse pe roțițe¹⁸, mai aveau mori de vînt în miniatură, goarne făcute din frunze răsucite, tobe și timpane din lut ars, arcuri și săgeți pe măsura lor. Se mai distrau deghizîndu-se în haine vechi. Fetițele, de pe acum îmbrăcate ca mamele lor, mîngîiau păpuși de lemn sau fildeș, în timp ce băieții călărind pe bețe, imitau pe călăreți¹⁹. Se jucau împreună cu mingi din cîrpă²⁰, cu bilele sau cu titirezul²¹ și imitau pe neguțători, plătind „cumpărăturile” cu scoici.

Iubiți și răsfățați, ei erau bucuria părinților, dispuși oricînd să-și manifeste afecțiunea. Ei vegheau cu grijă asupra copiilor, îngrijind bolile lor infantile după regulile pediatriei — care, trebuie s-o mărturisim, erau mai mult magice decît științifice, le administrau vermifuge cînd socoteau de cuviință, dar rugîndu-se de demonii-cîini să nu se oprească

¹⁸ J. Auboyer, *op. cit.*, pl. I, 3 și 4; D. Barrett, *Sculptures from Amarāvati*, pl. XXIX.

¹⁹ J. Auboyer, *op. cit.*, pl. II, 2.

²⁰ După *Kanhāpāyana-jātaka*, nr. 444; Cowell, IV, p. 19. *Mūga-jātaka*, nr. 538, *ibidem*, VI, pp. 4, 9. *Vessantara-jātaka*, nr. 547, *ibidem*, VI, p. 284.

²¹ J. Auboyer, *loc. cit.*, pl. II, 1. Jocul cu bile este reprezentat în peștera II de la Ajantā, sanctuarul din dreapta; după Yazdani, II, pl. XXXIII.

asupra lor provocând crize de epilepsie²². Dar cei sărmani nu se bucurau de o copilărie tot așa de fericită : obligați să muncească de îndată ce puteau merge, ei participau la viața adulților ; băieții își însoțeau tatăl la câmp și păzeau vitele, în timp ce fetițele își ajutau mama la gospodărie. Ei nu erau mai puțin iubiți, căci toate clasele societății indiene își îndrăgeau copiii. Trebuie totuși semnalat că fetițele erau considerate indezirabile în unele familii sărace : adeseori, ele erau abandonate în locuri mai mult sau mai puțin ascunse și uneori chiar ucise²³.

Pe la patru-cinci ani, băiatul trebuia să părăsească jocurile primei copilării ca să învețe alfabetul. Era încă o ocazie pentru o mică ceremonie de familie. Timp de câțiva ani, i se preda citirea și aritmetica elementară, fie că se angaja un profesor acasă — așa cum se întâmpla la brahmani și la *kshatriya* ceva mai înstăriți, fie că mergea la școala din sat sau din cartier.

Școala în care se făcea învățămîntul primar aparținea în general de templul brahman învecinat. Ea ocupa o casă în formă de patruleter în jurul unei curți în care erau plantați câțiva bananieri și manglieri ; ea servea și ca locuință învățătorului. Lecțiile se țineau în aer liber. Stînd pe un scăunel scund, profesorul supraveghea cu un bețișor în mînă elevii așezați în jurul lui. Ghemuiți pe jos, aceștia țineau pe genunchi o scîndurică ce înlocuia tăblițele noastre de școlari ; în fața fiecăruia se găsea un mic vas cu cerneală în care înmuiau o pană cu care scriau pe scîndurile cifrele și literele indicate de institutor. Într-un colț al curții se găsea o colivie cu un papagal ; pe perete era agățată harpa arcuită (*vînâ*) a învățătorului. La sfîrșitul lecției, băieții făceau exerciții fizice : învățau să se lupte și să tragă cu arcul. Apoi se odihneau, așezați pe scăunele, repetînd pe de rost pasaje întregi din textele predate de profesor²⁴.

Dar toate acestea nu erau decît exerciții preliminare, căci, repetăm : înainte de inițierea brahmanică, copilul nu făcea parte din comunitatea *arya* și nu avea dreptul la învățămîntul ritual.

²² După L. Renou și J. Filliozat, *L'Inde classique*, II, § 1656. *Cambridge History of India*, I, p. 237. V. Henry, *op. cit.*, p. 187 și urm.

²³ Basham, *op. cit.*, p. 160.

²⁴ Foucher, *La vie du Bouddha*, pp. 76—77. Reproducere în Yazdani, III, pl. LXIII.

Aceasta era rezervată primelor trei caste. Vîrsta la care avea loc varia în funcție de castă : la opt ani pentru brahmani, la unsprezece ani pentru *kshatriya* și la doisprezece, pentru un *vaisya*. Ea constituia un sacrament foarte important *upanayana*, cea de-a „doua naștere” care permitea copilului accesul la învățămîntul ritual indispensabil unui „stăpîn al casei”. Era, deci, începutul unei vieți complet noi, ceea ce justifica o mare solemnitate.

Aceasta avea loc pentru fiecare castă în anotimpuri diferite : primăvara pentru un brahman, vara pentru *kshatriya* și toamna pentru un *vaisya*. Ritualul comporta și el variante, cel mai complet fiind cel al brahmanilor.

Trebuind să cadă neapărat într-o zi fastă, data ceremoniei era fixată după calculele astrologilor. Dis-de-dimineată postulantul trebuia să săvîrșească o toaletă completă. Barbierul îi rădea din nou capul de jur împrejurul smocului de păr ritual. Apoi i se dădea o gustare. El îmbrăca haine de sărbătoare și se împodobește cu grijă.

În acest timp, viitorul său magistru (*guru*) — care trebuia să asigure desfășurarea ritualului în calitate de oficiant — se și înfățișase, însoțit de asistenții săi, recrutați dintre brahmani. El celebrase deja o slujbă matinală. Părinți, servitori și invitați erau grupați în jurul focului sacru ca să aștepte sosirea tînărului.

Lîngă vatră, erau așezate obiectele necesare inițierii : o piatră (de moară ?), o haină nouă, o piele de antilopă neagră, un șnur sfințit, o cingătoare, un baston din lemn de *palâsa* (*Butea frondosa* Roxburgh) sau de *bilva* (*Aegle marmelos* Correa). *Guru* se îngrijise ca provizia de lemne să fie suficientă.

Postulantul se așeza lîngă profesorul său ; amîndoi stăteau în picioare, cu mîinile unite, *guru* cu fața întoarsă spre răsărit, iar copilul spre apus. În timp ce murmura formulele adecvate, maestrul invita pe neofit să se

²⁵ *Grihya sūtra*, S.B.E., XXX, pp. 302—303, nr. 20. Am urmărit, îndeosebi, lecțiunile din *Çāṅkhāyana* și din *Hiranyakesin* ; ca și în alte părți, a trebuit să rezumăm puțin.

Fig. 25 Bărbier la lucru. După un relief. Nâgâr-junakonda. Aprox. sec. III. (După Longhurst, p. XXXIV b.).

suie cu piciorul drept pe piatră, ca să rămână ferm și statornic ca și ea. Apoi, *guru* îi scotea haina și îi lega în jurul șalelor un veșmînt pregătit de el, urîndu-i, conform ritualului, viață lungă. Tot el îi potrivea șnurul sacru (*yajñopavîta*), pe care îl lăsa să atîrne pe umărul stîng și pe șoldul drept. Acest șnur era format din trei împletituri din cîte nouă fire de bumbac fiecare²⁶; proaspătul inițiat trebuia să-l poarte toată viața fără să-l scoată vreodată sau să-l rupă, sub amenințarea unei foarte severe penitențe. Apoi *guru* îi oferea cingătoarea, pe care i-o lega de trei ori în jurul mijlocului, după care îl îmbrăca cu pielea de antilopă, care trebuia să-i servească drept îmbrăcăminte de deasupra și să-i asigure în mod simbolic forța fizică și vitejia.

Profesorul și elevul se angajau apoi într-un dialog în cursul căruia urmau să fie precizate viitoarele lor raporturi.

Guru își împreuna mîinile căuș și unul dintre asistenții lui îi turna apa în ele, timp în care copilul spunea: „Am venit aici ca să devin discipol (*brahmachârin*). Inițiază-mă. Vreau să fiu un discipol, la îndemnul zeului Savitri“. În chip de răspuns, profesorul îl întreba: „Care e numele tău? — Mă numesc cutare“, răspundea elevul, pronunțînd pentru prima dată în mod public numele secret pe care-l primise la naștere.

²⁶ Din cînepă pentru *kshatriya*, din lînă pentru *vaisya*.

Guru continua : „Descinzi din ginta (*gotra*) cutărui și cutărui înțelept ? — Mă trag din acești înțelepți. — Declari că ești un discipol (*brahmachârin*) ? — Declar că sînt un *brahmachârin*“. Atunci, profesorul stropea de trei ori mîinile împreunate ale băiatului cu apa adunată în mîinile sale, zicîndu-i : „Pe tine, Cutare, te inițiez“. Apoi, apucînd mîna dreaptă a băiatului în mîinile sale el mai murmură niște *mantra* prin care încredința zeilor pe viitorul discipol, pentru ca aceștia să-i asigure o descendență binecuvîntată, precum și putere, bogăție, sănătate și măiestrie în însușirea științei vedice. Apoi îl puneă să se întoarcă odată în jurul lui însuși și să privească soarele, așa cum făcuse și tatăl său îndată după nașterea sa. După care, atingîndu-l în regiunea inimii, profesorul își ura sîesi să fie îndrăgit de învățăcelul său și bună înțelegere între el și acesta din urmă și îl întrebă : „Al cui *brahmachârin* ești tu ? — Al vostru, răspundea cu respect copilul. — Eu sînt *guru* al tău“, întărea atunci profesorul. Apoi el se învîrtea în tăcere în jurul focului ritual, avînd copilul în dreapta sa, atingea din nou pe elev în dreptul inimii și reîncepea circumambulația. În sfîrșit, *guru* puneă mîna pe umărul inițiatului și îi înșira pe scurt care îi erau îndatoririle pentru lunile care urmau : să pună lemne în focul sacru, să nu bea decît apă, să asigure serviciul sihăstriei, să nu doarmă în timpul zilei, să păstreze tăcerea în timp ce puneă lemnele pe foc.

Cea de-a doua parte a ceremoniei se petrecea fie îndată după prima, fie la interval de un an. Inițierea era completată prin învățarea formulei sacre (*gâyatrî*) pe care cel inițiat trebuia s-o rostească în fiecare ritual cotidian după ce va fi devenit un „stăpîn al casei“. Așezîndu-se lîngă profesorul său, noul inițiat îi spunea : „Vă rog să recitați“. Profesorul se mulțumea să pronunțe silaba sacră între toate și care le rezuma pe toate : „Om“²⁷. Conform ritualului, elevul întărea : „Recitați *sâvitri*“. Și *guru* psalmodia dintr-o dată formula serviciului (divin) zilnic : „Să ne îndreptăm gîndurile către splendoarea cea demnă de adorație a zeului

²⁷ Hindușii dădeau o importanță primordială sunetului : pronunțînd corect numele zeilor și repetîndu-le neobosit ca pe o litanie, se asigura totala eficiență a invocației și a ritualului. Un mare număr de formule (*mantra*) au fost stabilite astfel și transmise ritual ; *mantra* nu este numai divină, ea este însăși divinitatea, „forma materială a zeului la un grad mult mai înalt decît imaginea“ (Filliozat). Aceasta este silaba *om*.

Sâvitri (soarele) pentru ca el să consimtă a te inspira". La sfârșit, profesorul dădea inițiatului să bea trei înghițituri de apă, îi întindea bastonul și înconjura el însuși focul, în care băiatul puneă pe rînd mai mulți butuci.

Ceremonia era terminată. În timp ce oficiantul brahman primea în dar o vacă (sau contravaloarea ei), împreună cu haina de care îl dezbrăcase pe noul său discipol, acesta din urmă se depărta de asistență, îmbrăcat în pielea de antilopă și ținînd bastonul atît de sus încît să-i atingă vârful nasului ; pentru prima dată în viață el trebuia să cerșească hrana sa și a lui *guru* al său, fapt pe care de acum înainte îl va repeta zilnic. La drept vorbind, se adresa mai întîi mamei lui, care nu-l putea refuza niciodată și apoi — se îndrepta spre sat ca să-și continue cheta. La întoarcere, îi arăta maestrului său pomenile primite, pregătea masa sub îndrumarea acestuia și, cu permisiunea lui, minca. După care, tot restul zilei păstra tăcere.

De acum înainte el aparținea în întregime profesorului său. El trebuia să-l urmeze pe acesta în sihăstrie, să-l servească cu sîrguință, să-i primească învățăturile. Avea în perspectivă mai mulți ani de viață austeră, închinată celibatului și studiului textelor sacre.

VIAȚA DE STUDII ȘI INVĂȚĂMÎNTUL

Tinărul care fusese inițiat și primise titlul de *brahmachârin*, „discipol brahman", își părăsea, deci, familia pentru a se duce să locuiască într-o sihăstrie, în tovărășia magistrului său spiritual (*guru*) și, de cele mai multe ori, a cîtorva condiscipoli.

Sihăstriile de acest gen erau în general așezate la liziera unei păduri, într-un loc liniștit și singuratic. Ele erau alcătuite din cîteva colibe de bambus de formă circulară și acoperite cu frunziș ; înzestrate cu o singură ușă cu pragul mai înalt, numai unele dintre ele aveau o modestă fereastră dreptunghiulară²⁸. Într-un loc potrivit fusese plivită o arie și

²⁸ În iconografia antică apar foarte numeroase reprezentări de sihăstrie. A se vedea îndeosebi : Coomaraswamy, *La Sculpture de Bhârhut*, pl. XXXI, fig. 85 ; pl. XLIII, fig. 157 ; pl. XLV, fig. 176 ; pl. XLIX, fig. 233 ; pl. LI, fig. 247

acoperită cu nisip pentru a așeza focul sacru, adăpostit sub un mic pavilion cu coloane.

Aici, discipolii erau supuși la o disciplină aspră și la un învățămînt religios și științific. Dormind pe o saltea de ierburi, ei se sculau înainte de zorii zilei, și prima lor datorie era să meargă să-l salute respectuos pe *guru*, atingîndu-i picioarele²⁹. Ei trebuiau să păstreze față de acesta o supunere totală și promptă, stînd în picioare, cu mîinile împreunate, pentru a-i răspunde sau a-i pune întrebări. *Guru* nu era un tiran : el se străduia să-i învețe pe elevii săi regulile, fără ca vreodată să denatureze adevărul.

În afară de numeroasele ore consacrate studiului, principala sarcină a unui *brahmachârin* era să spargă lemnele necesare focului sacru, să le adune în legături regulate, să curețe cu mîinile suprafața destinată focului sacru, să o stropească și să adune de aici cenușa care servea la executarea semnelor de pioșenie pe față și pe corp (pl. VII). De două ori pe zi, dimineața și seara, ei înălțau rugul ; ei salutau soarele, la răsăritul și apusul său, în același timp cu magistrul lor. Tot lor le revenea obligația de a cerși hrana comună, mergînd pe jos, fără să poarte sandale, acoperiți cu o haină de culoare întunecată sau cu o piele de antilopă. Hrana lor zilnică era simplă și nu trebuia să conțină nici carne, nici miere ; în perioadele de abstenență, se hrăneau fără sare și mirodenii și se culcau pe pămîntul gol ; nu luau decît două mese pe zi : una dimineața și alta după amiaza. De asemenea, trebuiau să-și facă numai o toaletă strict necesară și-și lăsau părul să crească fără să-l radă, strîngîndu-l într-un coc. Ca mulți dintre pustnici, ei purtau adesea o fustă făcută dintr-un fel de mănunchiuri de fire (*valkala*) pe care le obțineau zdrobind între două pietre scoarța unor anumiți arbori³⁰. Erau obișnuiți să se călească fizic : nu se adăposteau de ploaie și nu aveau decît pielea

și 253. Foucher și Marshall, *The Monuments of Sâñchî*, II, pl. XXV, XXVII, XXIX, XXXIV, LII a, LXV a. J. Hackin, *N.R.A.B.*, fig. 97 (nr. 55 b). Vogel, *La Sculpture de Mathurâ*, p. XVI a, LX a. Sivaramamurti, *Amarâvatî Sculptures*, pl. XI, 14 ; LXIII, 5 d. Longhurst, *Memoirs A.S.I.*, nr. 54, pl. XLV b etc. Descrierile literare sînt de asemenea frecvente, una dintre cele mai cunoscute se citește în *Râmâyana*, LVI : după trad. Roussel (Paris, 1903), I, p. 395 și urm.

²⁹ Este un gest de respect care se face și astăzi față de un personaj venerabil.

³⁰ Foucher, *Deux jâtaka...*, în *N.R.A.B.*, pl. IX b și p. 128. Numeroase reproduceri la Bhârhut și Sâñchî.

lor de antilopă ca să se apere de frig și umezeală ; când traversau înotînd cursul unui rîu, ei nu-și ștergeau corpul, nici iarna. Pe de altă parte, materialul utilizat la sihăstrie era simplu, chiar rudimentar : ceainice mari în care se ținea apa potabilă, protejate de filtre ca să nu poată pătrunde insectele, vase de apă pentru nevoile toaletei și ale bucătăriei, cupe pentru sacrificiu și topoare pentru spartul lemnurilor.

Cea mai mare parte a zilei era rezervată studiului. La începutul șederii sale în sihăstrie, un *brahmachârin* învăța numai să îndeplinească ritualurile *samdhya*, celebrate la răsăritul soarelui, la prînz și seara. El învăța, deci, nu numai să recite corect formulele sacre, ci și să-și rețină respirația, să inspire și să expire pe o singură nară, să bea apa conform ritualurilor, să facă aspersiuni și să pună ofrandele în focul ritual. Apoi, magistrul îl învăța *Veda* ; cunoștințele căpătate anterior în mica școală din copilărie erau de acum înainte cu mult depășite. Ore întregi, în fiecare zi, *guru* își reunea elevii în jurul lui, cel mult cîte cincisprezece. Ei stăteau așezați pe pămînt, atenți la cuvintele lui. Metoda pe care o folosea consta în a-i face să repete corect după el, cuvînt cu cuvînt, pasaje întregi din textele sacre ; pentru a fi sigur de perfecțiunea memoriei lor, el făcea un control mnemotehnic : fiecare cuvînt era reluat independent, apoi în legătură cu cel precedent, în sfîrșit inversat și fiecare verset era repetat din nou înainte de a fi abordat următorul ³¹. Datorită acestor exerciții, tradiția se transmitea oral și impecabil, din generație în generație.

Guru nu-i învăța numai *Veda*, ci și științele anexe necesare unei depline înțelegeri, adică fonetica, etimologia, gramatica, metrica, literatura, chimia, astronomia și matematica. Ultimele trei științe erau îndeosebi dezvoltate în acea epocă în India, și proporțional cu foarte mare avans față de starea cunoștințelor generale în celelalte civilizații antice : într-adevăr, începînd din secolul VI e.n., savanții indieni știau să extragă rădăcina pătrată și cubică după metoda clasică actuală ; algebra era foarte în uz, lucrîndu-se cu sinus, cosinus și sinus vers și cu ecuația nedefinită de gradul doi ³². Multe alte cunoștințe puteau fi încă împăr-

³¹ Această formă de predare se practică și azi.

³² L. Renou și J. Filliozat, *L'Inde classique*, II, § 1687 și urm.

tășite tinerilor studenți : arta de a dresa șerpi, demonologia, arta de a prezice etc. La sihăstrie, discipolii aparținând castei *kshatriya* învățau mînuirea armelor și tragerea cu arcul, precum și artele plastice (mai ales pictura), muzica și dansul, toate activități în mod normal interzise brahmanilor.

În același timp, *guru* se străduia să insufle tinerilor săi discipoli regulile morale ale castei lor, incitîndu-i să înfrîngă în ei senzualitatea, minia, gelozia și cupiditatea. El le predica sobrietatea, le interzicea flecăreala, calomnia, minciuna, frivolitatea, injuriile la adresa unor „persoane în viață”. În acest scop, el îi învăța principiile care fuseseră elaborate pentru uzul *brahmachârin*-ilor din timpuri imemorabile și îi pune pe aceștia să le aplice în practică, socotind el însuși în ce măsură se cuvenea, în funcție de dezvoltarea fiecăruia. Pentru a duce la bun sfîrșit sarcina atît de grea de a forma pe acești tineri, era desigur indispensabil ca *guru* să fie el însuși înzestrat cu o solidă cultură vedică și de o moralitate ireproșabilă ; format la fel ca și discipolii săi, provenind dintr-o familie în care învățămîntul se practica ereditar, el poseda în general calitățile necesare și-și lua rolul în serios. Mijloacele de constrîngere pe care le folosea erau mai mult de ordin moral și afectiv decît de ordin fizic, repugnîndu-i pedepsele corporale, la care nu recurgea decît în ultimă extremitate. În plus, el refuza să accepte onorarii sau daruri din partea elevilor săi, considerînd aceasta ca un trafic condamnabil. Existau totuși și magiștri răi care, nu numai că pretindeau bani, dar, mai mult încă, favorizau pe cei care plăteau cel mai mult. Discipolul avea dreptul de a depune mărturie contra lui, dacă putea dovedi că a fost maltratat. Și, oricum, putea să-și părăsească magistrul.

Se întîmpla, dealtfel, frecvent, ca un *brahmachârin* să nu rămînă la același *guru* pe toată durata școlarizării. El mergea de la unul la altul, învățînd de la fiecare ceea ce socotea a fi mai bine predat. Durata studiilor era variabilă ; în mod teoretic se socoteau doisprezece ani pentru fiecare *Veda* — ceea ce duce la patruzeci și opt de ani durata totală a învățămîntului vedic complet. Bineînțeles că, în practică, această perioadă era sensibil redusă, deși studenți în vîrstă de treizeci și ceva de ani nu reprezentau cazuri excepționale. Anii de studiu nu mergeau în continuare : nu numai că anul școlar nu dura decît cinci luni și jumătate, la

rigoare șase, din iulie pînă aproape în ianuarie, dar în timpul lunilor de studii se intercalau numeroase zile libere : multe evenimente făceau să se suspende lucrul : trăsnetul și fulgerele, eclipsele, înghețul, furtunile de nisip ; tot așa nașterea unui copil în localitate, un turnir de lupte, sau moartea căpeteniei satului, fără a mai socoti numeroase sărbători sezoniere. Dacă cei mai studiosi regretau aceste întreruperi, nu le era interzis să-și continue studiile personale în timpul vacanțelor.

Sihăstriile nu erau singurele focare de învățămînt superior : existau efectiv mai multe universități renumite unde tinerii brahmani se duceau să beneficieze de lecțiile celor maieminenți profesori din India. Cele mai celebre dintre ele erau cele de la Taxila (actualul Pakistan), Benares și Kāñchī, în sud. Acestea erau niște veritabile cetăți universitare, unde erau grupate mai multe colegii, întreținute în general prin fundații caritabile sau donații regale. Aici trăiau un număr considerabil de elevi : la Benares se numărau peste cinci sute într-un singur colegiu. Aici forma de învățămînt urma aceleași reguli ca și în sihăstrie sau la perceptori acasă și studenții îndeplineau aceleași servicii pe lîngă profesorii lor.

Dar alături de aceste universități brahmane, mai erau altele tot atît de importante, fondate de budiști și de jaina. Cea mai vestită era cea de la Nālanda³³, în Bihar, unde erau formați novicii care doreau să intre în ordinul budic și unde se învățau Veda, filozofia hindusă, logica, gramatica și medicina. Aici profesau magistrii cei mai renumiți și savanți străini făceau vizite de lungă durată contribuind la creșterea activității intelectuale. Mănăstirile și colegiile acopereau aici o suprafață imensă, împrejmuită fiecare în propria sa incintă. Pînă la cincizeci de kilometri în jur cîmpia era presărată de sihăstrie unde se grupau anual mai multe sute de elevi, ridicînd la aproape cinci mii numărul de studenți ai acestui mare centru. Clădiri vaste, pavilioane serveau drept locuri de reședință, bucătării, săli de mese, hambare și pivnițe. Existau, de asemenea, săli de reuniuni, de lectură. Fuseseră săpate eleștee și lacuri pentru băile și ablațiunile rituale. Aici circula o intensă populație : laici de toate

³³ J. A. Page, A.S.I., A.R., 1926—1927, pp 127—134. S. Beal, *Life of Hiuen Tsiang*, 1924, p. 111. Watters, *On Yuan Chwang's Travel in India*, II, p 164 și urm. *Mémoires de Yi-tsing*, trad. E. Chavannes, p. 84 și urm.

vîrstele, femei (căci unii studenți erau căsătoriți) și chiar copii. Templele și monumentele sacre care puteau fi admirate aici erau și locuri de pelerinaj, unde se celebrau chiar și căsătorii.

Sfîrșitul studiilor (*samâvartana*) era marcat printr-o serie de ritualuri. El avea loc la o vîrstă care varia, în general, pe la șaisprezece ani, la *kshatriya* (foarte ades mai tîrziu), epocă la care tinerilor începea să le mijească barba și cînd reînnoind ceremonia tonsurii din anii copilăriei, studentului i se rădea pentru prima oară fața; această ceremonie, care purta evocatorul nume de „dăruirea unei vaci“ (*godâna*) era în același timp și un sacrament³⁴. Deoarece trecuse încercările și terminase perioada unei școlarizări normale, studentul cerea magistrului său permisiunea de a-l părăsi pentru a deveni un *snâtaka*, „cel care s-a îmbăiat“. După ce obținea acordul acestuia, el trebuia să facă anumite preparative și să obțină toate obiectele necesare ceremoniei, atît pentru magistru, cît și pentru el însuși³⁵. Pentru fiecare, el procura cîte un rînd de îmbrăcăminte, un turban, cercei de aur, un colier cu o piatră scumpă, sandale de lemn³⁶, o umbrelă de soare, un baston, împreună cu o ghirlandă de grîne ca să-și frece corpul, unguente pe bază de santal, pomadă pentru ochi, precum și o bucată de lemn provenind dintr-un arbore „pur“ destinată focului de sacrificiu. Apoi își procura o vacă și mîncarea care trebuia împărțită brahmanilor.

Odată terminate aceste preparative, tînărul făcea o baie rituală, care-l făcea să dobîndească realmente starea de *snâtaka*, executa o ofrandă de apă și adora soarele. Apoi, *guru* îl invita să se așeze pe o piele de bou și îi tăia părul, barba, perii de pe corp și unghiile, încredințîndu-le pe toate „unei persoane bine intenționate“ față de acel tînăr și care le îngropa într-un staul sau un alt loc corespunzător, așa cum făcuse și mama băiatului la ceremonia tonsurii, cînd el avea trei ani.

Tînărul își curăța apoi dinții și făcea ablațiuni nazale pentru a-și purifica ritual gura și nasul. După ce se stropise conform rînduielilor și își sanctificase cum se cuvenea obiectele de care avea să se servească

³⁴ *Grihya sūtra*, S.B.E., XXX, p. 302, nr. 19.

³⁵ *Ibidem*, p. 303, nr. 20 n și nr. 21. Uneori părinții săi sau prietenii erau cei care i le ofereau: *Hiranyakesin*, I, 2, 10, 4 și urm.

³⁶ Astfel de sandale, dealtfel bine cunoscute, sînt reprezentate la Ajantă, caverna XVII, zidul din stînga vestibulului.

de atunci înainte, el își puna două veșminte și colierul care trebuia să-i confere viață și vigoare. Își făcea apoi o oncțiune pe ochi și își puna cerceii în ureche în semn de dublă protecție. După ce-și ungea cu un unguent amândouă mâinile și le trecea pe deasupra capului, pentru a scoate orice durere, apoi peste membre, și se privea într-o oglindă, *guru* îi dădea apoi turbanul, umbrela de soare care ar simboliza starea sa de *snâtaka*, imitând cerul de deasupra capului său, și, făcându-l să se ridice, îi dădea sandalele destinate să-l poarte ocrotindu-l „din toate părțile“. În sfârșit, îi întindea bastonul de bambus care avea același caracter protector, mai cu osebire împotriva răutății oamenilor și a rapacității hoților. Astfel echipat, discipolul puna pe focul sacru bucata de lemn (pur) pe care și-o procurase. Restul zilei și-l petrecea în solitudine.

Momentul despărțirii se apropia : dar la început nu era decît un simulacru ; el se urca într-un car cu boi, după ce-i atinsese jugul urîndu-și pentru propriile sale membre aceeași forță viguroasă, și se ducea la un prieten brahman care pregătise o recepție în cinstea lui. Aici, el era primit cu toate onorurile cuvenite unui oaspete de seamă. După care, se întorcea la magistrul său pentru a-și lua rămas bun definitiv. Acesta îi servea atunci o masă compusă din mâncărurile sale preferate. Tînărul îi oferea darurile pe care le pregătise. Apoi pornea la drum spre casa părintească, avînd grijă să pornească cu piciorul drept.

Cînd zărea de departe acoperișul locuinței sale, se oprea pentru a o saluta. Intrînd pe poartă, pronunța o rugăciune de mulțumire fierbinte și atingea cele două pervazuri. Își saluta părinții cu tot respectul cuvenit și își regăsea cu bucurie familia. Aici era întîmpinat cu cinste și satul său îi rezerva o primire frumoasă.

În mod normal, trebuia să se căsătorească îndată după întoarcerea sa și, din *snâtaka*, să devină „stăpînul casei“.

LOGODNA ȘI CĂSĂTORIA

Proaspăt absolvent al universității, cel „de două ori născut“ trebuia, în principiu, să nu aștepte pentru a-și întemeia la rîndul său o familie. Toate principiile care îi fuseseră insuflăte în timpul anilor săi de studiu

tindeau a-l face să privească viitorul sub unghiul unei astfel de uniuni : căsătoria (*vivâha*) nu numai că era o taină sfântă și, ca atare, era o treaptă logică în evoluția vieții sale, dar, mai mult, ea îl transforma pe *snâtaka* într-un „stăpîn al casei“ (*grihastha*), ceea ce reprezenta a doua etapă a oricărei vieți normale. Această nouă stare îi permitea să-și sporească cu o unitate focurile rituale (pentru că îl va autoriza să întrețină unul la rîndul său) și, în consecință, să onoreze și mai mult zeii. Cel puțin acesta era portretul unui brahman perfect ; dar această regulă cunoștea și excepții, mai ales cînd tînărul avea un frate mai mare : trebuind să asigure succesiunea rituală a tatălui lor, acesta n-avea de ales și-și lua soție imediat după întoarcerea sa. Ceilalți fii, nefiind autorizați să se căsătorească înaintea lui, puteau să se bucure cîtva timp de o mai mare libertate și să ducă o viață mai frivolă, căci, cum spunea Kâlidâsa, „tinerii aleargă după plăceri“.

Căsătoria era indisolubilă, în afara unor cazuri excepționale : femei căsătorite cu un nebun, cu un eunuc sau orice alt anormal. Divorțul nu era admis decît la castele de jos și numai în anumite epoci antice. Uniune rituală și sacramentală, cît și sexuală, căsătoria trebuia deci să se săvîrșească cu toate garanțiile : trebuia ca soții să fie din aceeași castă și din două familii (*gotra*) la fel de onorabile și una și cealaltă. Dar, în același timp, trebuia să nu aibă nici un strămoș comun, cel puțin atît de departe cît li se putea cunoaște genealogia, adică pînă la șapte generații din partea tatălui și cinci din partea mamei : aceasta era legea „clanului“.

Aceste considerente căpătînd o importanță primordială din punct de vedere ritual, era logic ca părinții să se preocupe foarte devreme de proiecte de alianță pentru copiii lor. Căci, dacă în timpurile vedice, fetele și băieții cunoșteau puține constrîngerii și aveau legături amoroase fără ca prin aceasta să-și atragă dezaprobarea tuturor, evoluția moravurilor nu le mai permitea aceasta în epoca pe care o studiem. Celibatul fetelor, odinioară admis — cu numai unele comentarii ironice — nu mai era tolerat decît pentru motive foarte bine determinate, cum ar fi, de pildă, o irezistibilă vocație religioasă. Dimpotrivă, se recomanda părinților să le mărite înainte de nubilitate. Considerînd natura feminină prin esență perversă și total instinctivă, legiuitorii se temeau că o fată ajunsă la

nubilitate nu mai avea răbdare să aștepte ceremonia legală a căsătoriei pentru a-și satisface dorințele ; înșelînd supravegherea părinților, ea risca în acest fel să-și găsească un galant puțin recomandabil ; și, dacă își pierdea virginitatea, ea nu mai era aptă pentru căsătorie.

Astfel, pretindeau juriștii, unele ajungeau la prostituție, altele se dedau unor practici lesbiene, iar cîte unele comiteau chiar crima de a avorta, mai reprobabilă decît un omor. Și unele și altele, decăzute prin conduita lor, nu puteau decît să ajungă mai devreme sau mai tîrziu la cerșetorie. În fața unei perspective atît de sumbre, era deci foarte logic să-ți căsătorești fetele cît mai curînd posibil ; la acestea se mai adăuga și faptul că fetele se aflau în sarcina tatălui lor, fără să-i aducă nimic, ceea ce nu era cazul cu băieții. Totuși, în general, se aștepta vîrsta majoratului, de-altfel foarte diferită de la un autor la altul : în medie șaisprezece ani după *jâtaka*, doisprezece după *Kautilya*, opt sau zece după *Manu* ; în mod unanim, niciodată sub șase ani : căsătoriile între copii par a fi fost mult mai rare decît ulterior, începînd din Evul Mediu³⁷. Trebuie să adăugăm că excepțiile regretabile, despre care am vorbit mai sus, nu fac decît să scoată și mai mult în evidență calitățile tinerelor fete crescute conform tradiției și care alcătuiau, se pare, marea majoritate.

Într-adevăr, în timp ce băieții își însușeau pe lîngă *guru* știința vedică și principiile solide necesare pentru a duce o viață în cea mai deplină onorabilitate, tinerele fete primeau o vastă cultură literară care le era predată de profesori evlavioși, fie în casa părinților lor, fie chiar într-o sihăstrie, unde ele puteau petrece mai mulți ani ; ele mai învățau și artele de agrement : pictura, cîntatul la harpa arcuită (*vînâ*). Mamele lor le învățau să conducă servitorii, să gătească după rînduielile rituale, să țeară și să brodeze, să se ocupe de grădina familială. Crescute în convingerea că cel mai frumos destin pentru o femeie este cel de a fi mamă, obișnuite cu respectul și supunerea față de tatăl și de soțul lor, asigurate că părinții lor nu doresc nimic altceva decît să le vadă fericite, ele erau gata să-și asume acest nou rol cînd venea vremea căsătoriei. În ansamblu, ele erau virtuozase și modeste, inteligente și cultivate, putînd să aducă fericirea unui soț ; și, fără îndoială, nu trebuie să acordăm decît

³⁷ Constituția din 1949 le-a interzis categoric.

o încredere relativă cleветirilor arțăgoase ale unor budiști misogini care atribuiau femeilor toate păcatele : mincinoase, certărețe, lacome, curioase și capricioase...

În general, două familii proiectau din timp înrudirea lor. Dar, totodată, ele respectau toate conveniențele și, deoarece nu găseau cu cale să discute ei înșiși această problemă, părinții făceau apel la intermediari pentru a face demersurile necesare ; prieteni sau rude apropiate, sau pur și simplu „intermediari“ de profesie (*ghataka*) ale căror servicii ei le plăteau.

Tratatativele erau în toi. De o parte și de alta, se lăudau calitățile celor doi interesați, educația perfectă și conduita lor ireproșabilă, respectul și afecțiunea lor față de părinți, constituția lor sănătoasă, neatinsă de vreo infirmitate sau diformitate, care i-ar fi făcut inapți pentru căsătorie. Apoi se examina aspectul financiar al viitorului contract. În familiile brahmane în care se respecta cu fidelitate tradiția, dota (*sulka*) revenea în sarcina tatălui fetei ; ea putea aduce o știrbire însemnată a averii lui, dar el se simțea obligat să o procure, de teamă să nu fie acuzat că își vinde fiica ³⁸.

În timp ce se purtau tratativele între cele două familii, se încredința astrologilor sarcina de a studia horoscopul celor doi tineri, ca și, dacă îndrăznim să spunem așa, „fișa lor de semnalmente“. Examinarea prezicerilor, calculele făcute după conjuncția astrilor, aprecierea caracterelor fizice, acestea erau pronosticurile de care se foloseau pentru a fixa data ceremoniei căsătoriei ³⁹. Cu toate acestea, cum o precauție în plus nu strică, logodnicul supunea fata unui test care era, se pare, infailibil, pentru a cunoaște viitorul pe care ea i-l rezerva. După ce pregătise opt

³⁸ Teoria brahmanică admite opt forme de căsătorie din care primele patru sînt considerate ca fiind conforme regulilor : tipul „brahman“, cel mai nobil, care este cel pe care îl descriem aici ; căsătoria „zeilor“, în care fata este dată preotului oficianț ; acel numit *Prajāpati* fără contract și dotă ; cel „al Înțelepților“, în care logodnicul dăruiește tatălui fetei bunuri în natură, ceea ce este o cumpărare deghizată. Apoi urmează formele cele mai de jos : căsătoria dintre *Asura*, cînd tinăra fată este cumpărată cu bani, formă condamnată cu asprime de către legiuitorii sacri ; căsătoria *Gandharva*, o uniune secretă bazată pe consimțămîntul mutual ; apoi tipul *Rākshasa*, caracterizîndu-se printr-o răpire urmată de o luptă ; în sfîrșit, căsătoria *Paisācha* care nu este altceva decît un viol. O a noua formă de căsătorie, *svayamvara*, în care logodnica era cîștigată într-un turnir, era în mare cinste la *kshatriya*.

³⁹ *Grihya sūtra*, S.B.E., XXX, pp. 300—301, nr. 9.

bulgărașe de pământ luat din opt locuri diferite, el o ruga să ia un bulgăre la întâmplare. După alegerea pe care ea o făcea, el afla fără nici o îndoială dacă descendența lui va avea din belșug hrană sau vite, dacă soția lui va fi o jucătoare inveterată, sau dacă ea va face călătorii îndepărtate ; sau poate că ea nu va avea copii ; dacă alegea pământ luat dintr-un cimitir, aceasta însemna că ea va fi ucigașa soțului său. Când lua bulgărele amestecat cu pământ de la altarul domestic, aceasta le asigura la amândoi o viață „cu strălucire brahmanică“ ; ea putea alege și pământ luat dintr-o mlaștină care nu seca niciodată, semn de abundență în toate.

În fine, înțelegerea fiind făcută, tânărul se hotăra să meargă să facă cererea oficială viitorului său socru. El se prezenta la acesta spunându-și întâi numele, apoi numele strămoșilor din neamul său, lucruri pe care, bineînțeles, cele două familii le cunoșteau de multă vreme. După care, el cerea mîna tinerei fete, pe care tatăl i-o acorda fără comentarii. Amândoi atingeau un vas plin cu apă în care erau puse flori, semințe prăjite, fructe și chiar aur. Tatăl își binecuvînta fiica punîndu-i pe cap acest vas și urîndu-i bogăție și prosperitate. Întors acasă, logodnicul celebra o slujbă și făcea ofrande și jertfe.

De la această dată, pregătirile pentru sărbătoare se grăbeau. Astrologii își dădeau verdictul : ceremonia trebuia să aibă loc la o dată precisă, așa încît zilele prescrise pentru diferitele ritualuri să corespundă exact cu momentul în care tinerii puteau să coabiteze și să săvîrșească pentru prima dată unirea lor conjugală. Tatăl fetei cumpăra bijuterii, care vor constitui o bună parte din zestrea fiicei lui. Mama făcea curățenie generală în toată casa ; ea se îngrijea să procure tot ce era necesar pentru a primi cum se cuvine numeroasele rude și invitații care urmau să vină cu această ocazie. Și toți membrii familiei își pregăteau veșminte noi și somptuoase, precum și podoabele potrivite.

Acasă la părinții băiatului, activitatea nu era mai prejos ; preocupările vestimentare erau aici pe primul plan ; se mai adunau și darurile care urmau să fie duse la locuința miresei. În incinta familială, tânărul pretendent pusese să se construiască locuința care trebuia să adăpostească noul său cămin și în care el urma să-și primească în curînd soția.

În fine, tatăl miresei ridicase în curtea lui un pavilion fastuos sub care va sta tînăra pereche și se va desfășura ritualul căsătoriei.

Apropiindu-se conjuncțiunea astrilor indicată de astrologi, se făceau cu sîrg ultimele pregătiri. În ziua dată și totul fiind în sfîrșit gata, toți se agitau în jurul logodnicilor, la respectivele lor locuințe.

Tinărul se lăsa pe mîna femeilor din casa sa. Ele îl ungeau cu cosmetice și unguente parfumate și îi puneau podoabe : pe cap, în jurul gîtului, la urechi, pe brațe și antebrațe. Apoi, el îmbrăca un magnific costum din brocart ; la sfîrșit, i se făcea pe frunte ca semn un punct colorat și îi aduceau oglinda să se privească.

Pentru toaleta tinerei fete, erau prezente femei căsătorite, avînd feciori în viață, văduvele fiind excluse. Cu mult înaintea zorilor, ele se agitau în jurul ei cu multă competență, ungînd-o cu substanțe parfumate și ulei de santal, o împodobeau cu iarbă *dûrvâ*, cu proprietăți deosebit de binefăcătoare, și îi puneau o fustă de mătase. În această ținută, ea era condusă în sala unde trebuia să i se facă o baie. În timp ce o orchestră intona o muzică dulce, femeile îi turnau pe corp din vase aurite, apă parfumată. Apoi, ele o ștergeau cu tîmîie și o pieptăneau făcîndu-i două coade pe care le legau cu ciucuri de lînă și îi presărau în păr flori parfumate. După baie, ea îmbrăca un costum alb. Apoi îi fardau fața cu alifie galbenă și albă, colorîndu-i obrazii cu șofran și înviorîndu-i buzele cu fard roșu ; tălpile picioarelor erau date cu lac, și ochii bine încercuiți cu negru. În sfîrșit, i se puneau bijuteriile : coliere, brățări, cercei, cingătoare aurită, în timp ce ea se privea în oglindă. Mama ei îi făcea chiar ea pe frunte semnul aurit al căsătoriei și îi lega la încheietura mîinii drepte fișia (sau șnurul) de lînă vopsită în galben (*kautukasûtra*) pe care trebuia s-o țină așa timp de trei zile.

Apoi, tînăra fată se ducea la altarul domestic pentru a se ruga divinității protectoare a familiei sale ; după aceea, se ducea să salute femeile casei, mai în vîrstă decît ea și acestea o copleșeau cu urări, dorindu-i, fiecare, să aibă parte de toată dragostea soțului său. În acest timp, se servea o masă de legume doamnelor de onoare, care executau împreună patru dansuri, și se împărțea mîncare brahmanilor.

Cît despre logodnic, acesta fiind în sfîrșit gata, pornea la drum împreună cu părinții lui și o mulțime de prieteni, pentru a se duce la casa socrului

său. Acest cortegiu, vesel și solemn totodată, scînteind de mătăsurile lucitoare, de bijuterii sclipitoare, de flori strălucitoare, era acompaniat de o orchestră care cînta numai muzică favorabilă (fastă). Logodnicul pășea cu demnitate, înconjurat de prietenii care duceau o umbrelă deschisă deasupra capului său și agitați apărătoare de muște. El parcurgea astfel drumul ducînd de la casa tatălui său la cea a logodnicei; în calea lui, casele erau împodobite cu steaguri și ușile ornate cu vase pline de apă; el trecea pe sub arcade de verdeață decorate cu flori și zugrăveli în culori vii. Tot satul era în emoție; copiii alergau, femeile stăteau la ferestre sau urcau în grabă pe terasele caselor. Spectatorii aruncau flori înaintea cortegiului.

În întîmpinarea logodnicului și a prietenilor lui înainta în acest timp un alt grup: invitații logodnicei, și, în final, o adevărată cohortă se prezenta în fața casei tinerei fete. Logodnicul intra în chip solemn; îl primeau ca pe un oaspete de seamă, îi ofereau un scaun, apă pentru a-și răcori picioarele și băutura tradițională făcută din miere, orez și ierburi.

Clipa mult așteptată sosise: logodnicul era condus în pavilionul de căsătorie care fusese ridicat în curte, între poarta de răsărit a incintei și altarul pe care va fi așezat focul nupțial. Pe podeaua pavilionului fusese întins un covor; o perdea îl despărțea în jumătate, pe lățime. Tînăra fată venea și ea, adusă de tatăl ei și de doamnele de onoare. Intrînd în pavilion, logodnicul pe la nord și ea pe la sud, erau așezați pe covor, de o parte și de alta a perdelei, astfel încît să nu se poată încă zări.

Asistența se grupa în jur; oficianții brahmani verificau dacă toate cele necesare fuseseră bine pregătite: la vest de vatră, o piatră de moară și o vînturătoare conținînd boabe de orez prăjite; la nord-est, un urcior cu apă; puțin mai departe, provizia de lemne pentru foc. Ceremonia începea prin murmurul rugăciunilor pe care preotul le rostea în timp ce trăgea perdeaua care despărțea pe cei doi tineri, dar aceștia încă nu aveau voie să se privească.

Atunci tatăl se apropia de fiica sa și, el fiind în picioare alături de ea, care rămînea așezată, îi atîngea creștetul cu vîrfurile unei săbii, această armă fiind înzestrată cu un simbolism sexual. În cîteva cuvinte, el își dădea fata în mod implicit pretendentului, în mîinile căruia el vărsa puțină apă, darul fiind întotdeauna ratificat în acest fel în India. La rîn-

dul său, logodnicul promitea în chip solemn să ofere soției sale, cât va trăi, devotament, bogăție, plăceri, angajându-se să fie amîndoi o singură ființă⁴⁰. Această promisiune solemnă lega pe cei doi pentru totdeauna și îi făcea din acel moment soț și soție. Ei aveau acum voie să se privească, în timp ce brahmanul oficiant se grăbea să afirme, pentru a îndepărta ceasul rău, că tînăra soție nu-și putea deochea soțul. Pentru a încheia această primă parte a ritualului, tatăl și ginerele făceau împreună o ofrandă de unt și orez în focul nupțial.

Atunci, mirele se apropia de soția lui, care era încă așezată în colțul de sud-est al covorului. Stînd în picioare lîngă ea, lua mîna ei dreaptă în mîinile sale, murmurînd : „Eu iau mîna ta de dragul fericirii, pentru ca tu să trăiești pînă la adînci bătrînețe cu mine, soțul tău. Zeii mi te-au dăruit mie pentru ca noi să putem conduce casa noastră“. În acest moment, spectatorii deveneau și mai atenți : căci dacă îi lua numai degetul mare, era semn că-și dorea un fiu ; dacă îi apuca celelalte degete, fără cel mare, dorința lui era să aibă fete ; dacă îi lua toată mîna în mîinile lui, el se angaja să primească cu aceeași bucurie copii de orice sex.

Atunci se ridica și mireasa. Unul lîngă altul, cei doi soți se îndreptau către focul ceremonial : luînd pulpana hainei sale, soțul o înnodea de veșmîntul soției ; astfel legați prin îmbrăcămintea lor, ei începeau să se învîrtească în jurul vetrei pe care o țineau mereu în dreapta lor, acesta fiind un ritual fast. Făceau astfel trei tururi și, de fiecare dată cînd treceau pe lîngă piatra de moară, la vest de vatră, soțul își îndemna soția să o atingă cu piciorul drept dorindu-i după ritual să fie la fel de tare ca aceasta și să facă față dușmanilor întotdeauna. Apoi soțul pronunța atît de frumoasa formulă a căsătoriei : „Eu sînt el, tu ești ea, tu ești ea, eu sînt el ; eu sînt cerul, tu ești pămîntul ; eu sînt cîntecul, tu ești strofa. Vino, noi ne vom căsători și vom aduce pe lume copii ! Fie să trăim o sută de toamne iubindu-ne, bucurîndu-ne, cu sufletul plin de veselie“.

Purtînd un coș plin cu orez, tatăl miresei se apropia din nou de fiica lui, căreia i se ungeau mîinile cu grăsime ; el lăsa să curgă în mîinile ei boabe prăjite, simbol al prosperității și fecundității. Lîngă vatră, ea făcea

⁴⁰ *Rigveda*, X, 85, 36 ; *Atharvaveda*, XIV, I, 50—51.

patru ablațiuni cu acest orez, fără a-și desface mâinile ; ultima dată, cu ajutorul vînturătoarei.

În acest moment, soțul îi desfăcea cosițele. Tinerii făceau împreună șapte pași, pornind cu piciorul drept și recitînd rugăciunea aceasta : „Fă un pas pentru hrană, doi pași pentru tărie, trei pentru sporul avuției, patru pentru noroc, cinci pentru copii, șase pentru anotimpuri, în șapte pași să fii tovarășa mea ! Să-mi fii credincioasă, să avem mulți feciori care să trăiască pînă la adînci bătrînețe !” La fiecare pas, ea împrăstia în urma ei puțin orez și oficianțul vărsa apă în urmele lăsate de pașii ei, din urciorul care fusese așezat în partea de nord-est a vetrei și pe care unul dintre asistenți îl ducea pe umăr : acesta era un simulacru al înșămînțărilor fecundate de ploaie. Apoi, făcîndu-i să-și apropie capetele, oficianțul le stropea cu apă, împreună, consacînd astfel în mod definitiv unirea lor pe viață, iar cei din jur aruncau asupra lor orez și alte cereale. Se împărțeau daruri brahmanilor : o vacă sau, mai probabil, valoarea ei tradițională.

Dar consfințirea nu era încă completă și ceremonia nici pe departe încheiată. Ea trebuia să se continue în altă parte, căci venise timpul cînd tînăra soție trebuia să-și părăsească familia pentru a se duce la soțul său. Se spune că, adeseori se întîmpla ca în acest moment ea să fie emoționată pînă la lacrimi, și autorul sfintei *Rigveda* avusese prevederea să compună o formulă rituală pentru tinerele mirese prea emotive ; soțul lor le murmură atunci : „Ei (ochii săi) plîng un om viu (cînd în general se plînge un mort), ei se bucură în sacrificiul (care însoțește ceremonia nupțială). Glorie Părinților (*pitri*) care au instituit aceasta ! Femeile sînt o bucurie pentru soții lor, pentru ca aceștia să le îmbrățișeze.” Astfel consolată, ea putea de acum să-și îndrepte atenția asupra carului care trebuia s-o ducă și care solicita îngrijirile ei ; lîngă car așteptau să fie înjugați doi boi albi. Ea se apropia de vehicul, ungea cu unt oiștea și cele două roți, așeza crengi încărcate cu fructe în golurile dintre butucii roților, unde în curînd vor fi puse din nou știfturile care fixează la locul lor roțile. Se pregătea în grabă carul, înjugînd animalele și împodobindu-le cu țesături frumoase. Focul nupțial, care avea să devină propriul lor foc domestic era așezat aici cu multă grijă. Tînăra pereche

lua loc în car, iar acesta pornea, urmat de întregul și veselul alai de nuntă.

De-a lungul drumului — care era lungit după voie cînd era prea scurt — soții trebuiau să aibă grijă de răsîntii, rîuri, copacii cei mari, cimitire: în trecere, ei pronunțau urări pentru ca ei să fie ocroțiți de obstacole și de influențele rele. Pe străzi, ei priveau pe toți cei care se grăbeau să-i vadă trecînd, fie la ferestrele lor, fie în stradă; și îi rugau cu voce tare să le ureze noroc. Dacă, din întîmplare, intervenea un accident, trebuiau să pună imediat lemne pe focul nupțial și să facă o ablațiune înainte de a continua.

Cortegiul ajungea în sfîrșit în fața casei pe care tînărul o construisese de curînd ca să-i adăpostească gospodăria. Femeile brahmane (cele ale căror soți și fii erau toți în viață) erau adunate să-i primească. Îndată ce soseau, preotul oficiant cînta tinerilor soți un imn: „Fie ca ceea ce ți-e drag să înflorească aici pentru tine, grație urmașilor tăi! Veghează asupra acestei locuințe ca stăpînă a casei, unește-ți trupul cu soțul tău acesta! Fie ca la bătrînețe să fiți dăruiți cu înțelepciune!“. El invita mireasa să intre în casă și o făcea să pășească pragul cu piciorul drept, fără să atingă piatra. Apoi instala focul nupțial în partea de răsărit a sălii și îl înviora, așeza în partea de apus a vetrei o piele de bou pe care să se așeze tînăra pereche. El dădea cu puțin unguent în jurul ochilor tinerei soții și ea își atinge capetele cozilor. Apoi aduceau un băiețel, de castă brahmană și frumos dezvoltat, și i-l puneau în brațe. Ea îi dădea să țină în fiecare mînă rădăcini sau fructe, apoi îl dădea jos. În sfîrșit, în timp ce ea își așeza mîna pe soțul ei, acesta pune un lemn pe foc, rostea numele celor din neamul său și brahmanul care oficia îi ungea pe piept, în dreptul inimii, cu unt ritual.

De astă dată, ceremonia era într-adevăr terminată. Mireasa rămînea așezată și tăcută, avînd alături pe soțul său, pînă la apariția stelelor, în timp ce invitații stăteau la taifas și petreceau. Deodată, unul din ei, scrutînd noaptea care se lăsase, semnala cu voce tare prima stea. Tînărul soț arăta apoi soției sale steaua polară, și, rupînd tăcerea, ea îi ura viață lungă și numeroși urmași. Atunci soțul oferea șase ablațiuni ale căror resturi le vărsa asupra capului soției lui: în acest fel, ea va fi sigură de fidelitatea lui.

Începînd din acest moment, ei trebuiau să ia numai o hrană „nici amară, nici sărată” : în general orez fiert cu lapte prins. Tînărul atingea mai întîi alimentele cu mîna dreaptă și mînca ; el dădea soției ceea ce rămînea. Dimineața și seara ei întrețineau focul domestic. Trei nopți la rînd ei dormeau unul lîngă altul, culcați pe pămînt, fără a consuma actul căsătoriei. A patra zi, femeia dezlega legătura galbenă pe care mama ei i-o pusese la pumnul drept, ultima verigă care o mai lega de propria ei familie. Apoi ei făceau iarăși ablațiuni și ofrande. În noaptea aceea el îi recita această frumoasă formulă rituală : „Unitе sînt sufletele noastre, unite inimile, unite trupurile. Eu mă leg să o iubesc ; fie aceasta pentru totdeauna !” Și adăuga îmbrățișînd-o : „Să-mi fii credincioasă, să fii tovarășa mea... În gura mea se topește mierea albinelor, pe dinții mei sălășluiește buna înțelegere”.

Ei deveneau apoi cu adevărat soț și soție, și se rugau împreună ca ea să rămînă curînd însărcinată. Timp de zece zile, nu ieșeau din casă, perioadă la capătul căreia viața cotidiană intra în ritmul său normal, el în chip de „stăpîn al casei”, ea ca viitoare mamă.

VIATA FAMILIALA, DIVERSELE SALE ASPECTE, PROTOCOLUL EI

Familia (*kula*) reprezenta cea mai mică celulă a societății, dar fără îndoială cea mai importantă. Ea se supunea unor reguli prin care exercita o acțiune directă asupra individului și determina comportamentul acestuia, atît în îndeplinirea zilnică a îndatoririlor sale, cît și de-a lungul întregii sale vieți. Ea își păstra astfel autoritatea morală din generație în generație, impunînd reguli etice durabile și o remarcabilă continuitate a tradițiilor.

Pregătiți din copilărie să-și îndeplinească rolul în cadrul familiei — băieții să fie „stăpîni ai casei”, fetele să devină mame, bărbații și femeile urmau în mod natural, și în majoritatea cazurilor, calea indicată de ritual, străduindu-se să nu uite nici una din îndatoririle lor personale și să nu încalce niciodată legile religiei care trebuiau să-i călăuzească pînă la moarte. Exactitudinea cu care trebuia respectat fiecare ritual era o condiție primordială (și cel mai mic act era inclus în ritual), deci se cerea

de la cei interesați o atenție de fiecare moment : paznic foarte eficient împotriva ispitelor sau a relei purtări, garanție sigură contra degra-dării moravurilor. Pe cît se pare, virtutea astfel impusă nu era prea apăsătoare, și oamenii i se plecau cu o evlavioasă bunăvoință.

Înainte de orice, familia se identifica cu focul domestic, acela care, aprins pe altarul nupțial, fusese apoi instalat în noua locuință. Acest foc solicita toată atenția soților care îl posedau : ei trebuiau să-l întrețină cu grijă, ajutați de fiul lor cel mai mare, îndată după inițierea acestuia, astfel încît să nu se stingă niciodată. Dacă, din nenorocire, acest lucru se întîmpla, trebuia ca „stăpînul casei“ să îndeplinească una din «expi-a-țiunile» (*prâyaschitta*) prevăzute pentru un astfel de accident, întărind-o prin diferite slujbe și onorarii date preoților însărcinați să înlătore ur-mele acestei întreruperi dezastruoase. De două ori pe zi, puțin înaintea meselor de prînz și seară, familia se aduna în fața altarului focului pentru ofrandele bicotidiene, făcute de șeful familiei (sau, în lipsa acestuia, de soția sa) sau de un preot atașat locuinței. În acest fel, se afirma în fiecare zi coeziunea tuturor membrilor, reuniți într-o acțiune rituală comună.

Or, familia indiană era adeseori compusă dintr-un mare număr de indivizi ; căci, ea nu cuprindea numai o singură gospodărie și copiii aces-teia, ci și un mare grup de rude de sînge și prin alianță la care se adău-gau servitorii și clienții, toți considerați ca solidari și supuși autorității unice a șefului familiei. Această formulă, desemnată astăzi prin denu-mirea engleză de „*joint family*“, era curentă în toate mediile sociale și corespundea întocmai modului de viață indian. întemeindu-se pe legă-turile rituale ale ginte. Ea este încă în folosință în multe provincii.

O asemenea familie constituia o adevărată mică colonie. În ea se nu-mărau, de pildă : „stăpînul casei“, soția și copiii lor, în general numeroși ; apoi toate rudele „stăpînului“, din partea tatălui : unchii, mătușile, verii și verișoarele, nepoții și nepoatele, cărora li se adăugau copiii adoptați — din care se găseau în multe familii — studenții cu sediul aici, socotiți ca niște adevărați copii ai lor, toți servitorii și sclavii din serviciul tuturor acestora, în sfîrșit clientela de muncitori și meșteșugari care locuiau în acea incintă și lucrau pentru întreaga casă. Cel puțin vreo cincizeci de persoane. Această aglomerare de indivizi justifica pe deplin aranjamen-

tul locuinței familiale, cu diferitele ei clădiri răspândite în interiorul unei incinte comune.

Acest grup era încă sporit datorită poligamiei, a celor născuți din alianțe între caste diferite și din recăsătorii. Cele din urmă nu erau atât de rare cum s-ar putea crede, dacă ținem seama de toate excepțiile prevăzute în diferite texte⁴¹. Poligamia era admisă la toate castele, dar, îndeosebi practică de *kshatriya*, și mai ales în vederea asigurării unei descendențe masculine, destinată să asigure continuitatea neamului, deci existența ritualului. Se acorda o prioritate soției principale (prima soție și cea din cea mai bună castă) și a doua căsătorie nu intervenea, după Kautilya, decât după o perioadă de timp variind între opt și doisprezece ani, suficient pentru a se convinge că prima soție nu putea dăruia soțului ei un fiu. Lucrurile se complicau în caz de succesiune.

Din aceste diverse uniuni se nășteau copii pe care societatea îi admitea sub anumite condiții. În ansamblu, situația lor în familia unificată era egală cu a celorlalți, în afara unor excepții. Coabitarea mai multor menaje și poligamia făceau înrudirea destul de complicată; dar nu se dădea nici o atenție acestui fapt: copiii numeau fără deosebire „mamă” pe toate soțiile tatălui lor; tot așa, verii aveau dreptul la numele de „frați”. Buna înțelegere era o necesitate în această mică comunitate, așa încât existau vrăji pentru a o realiza sau a o menține⁴².

Am văzut ce parte importantă dețineau copiii în viața familială și ce multă grijă aveau părinții de sănătatea, educația și comportamentul lor. Fiul cel mai mare avea un loc proeminent prin faptul că el era direct asociat la ritualul domestic și la cel al ginte: fiind moștenitorul tatălui pe plan ritual, el prelua conducerea familiei când tatăl său o abandona. Fiul adoptiv sau „artificial” (*kritaka*) avea același drept, în această privință, ca și un copil legitim: o ceremonie solemnă îl făcea să „piardă” *gotra* sa pentru a o împrumuta pe cea a noului său tată. El intra astfel în ginta acestuia și era, deci, demn de a celebra slujba lunară a morților cu același drept ca și un fiu adevărat: copilul adoptat era, într-adevăr, „un fel de creare magică a unui copil real” (L. Renou). Adoptiunea

⁴¹ L. Renou, *La Civilisation de l'Inde ancienne*, p. 95 (§ 20).

⁴² V. Henry, *op. cit.*, p. 94 și urm.

era frecventă, căci dorința de a avea un fiu era o necesitate pe plan ritual; ea se făcea chiar în stadiul adult — și, în toate cazurile, ținându-se seamă de casta și *gotra* celui interesat.

Fetele au fost privite în deosebite chipuri, după epocă. În cazul când o pereche nu avea decît o unică fiică, aceasta putea fi tratată ca un fiu mai mare și să se bucure de aceleași drepturi atîta timp cît urmașii ei erau minori; fiul ei era legat de *gotra* bunicului lui matern și, deci, nu continua neamul lui patern; pentru acest motiv, el era sfătuit să nu se căsătorească cu o fată (*putrikâ*) „fără frați“. Dacă, în castele de jos, fetele erau un semn de blestem și nu erau deloc dorite, familiile înstărite le primeau cu aceeași bucurie ca și pe băieți. Viitorul lor de mame le conferea o importanță incontestabilă.

În afară de copii și de rude apropiate, nu rareori „familia unificată“ primea cîte un bătrîn unchi, vechi parazit care nu știa să se facă util și care trăia în vreun colț al casei, profitînd de confortul relativ realizat de colectivitate, fără ca el să contribuie cu mare lucru: acesta este un personaj bine cunoscut în literatura indiană, care îl prezintă cu trăsăturile unui om indolent, lipsit de îndemînare fizică, în general bun de nimic, dar cu un caracter plăcut; era tratat cu bunăvoință și cu respectul datorit unei rude în vîrstă, toți fiind conștienți de incapacitatea lui.

Toți membrii familiei respectau aceleași reguli și se supuneau unei singure autorități, a „stăpînului casei“. În această comunitate, el era în același timp tatăl, administratorul și conducătorul spiritual (*guru*). El conducea familia asemenea unui rege, domnind peste regatul său: avea aceleași drepturi asupra ei, se supunea aceluiași constrîngerii, își asuma aceleași îndatoriri, transpunînd doar toate acestea la nivelul grupului familial.

Fiind singurul care putea purta numele patronimic al *gotrei*, el reprezenta întreaga familie, fapt care îl obliga să păstreze intactă o perfectă moralitate care se răsfrîngea asupra reputației tuturor; și invers, comportamentul onorabil al fiecăruia dintre rude îl făcea și mai respectabil în mediul social în care el evolua. Așa încît el trebuia să se străduiască să fie drept și bun, întotdeauna atent să nu lase să se dezvolte în sufletul lui sentimente de egoism, să fie un tată bun pentru copiii săi și un

bun conducător pentru întreaga familie. În afară de aceasta, calitatea sa de administrator al bunurilor familiale se întindea asupra bunurilor tuturor celor care trăiau sub autoritatea lui : atît cele ale soției, fiilor și rudelor sale, cît și cele ale servitorilor și sclavilor. Așa încît el era considerat de toți ai săi ca un patriarh și tratat cu cel mai mare respect. Totuși, el nu trebuia să abuzeze de prerogativele sale ; erau departe timpurile — dacă vor fi existat vreodată — cînd avea pretinsul drept de viață și de moarte asupra copiilor săi : legile și cutuma i-l interziceau. El ținea consilii de familie pentru a dezbate problemele comune ; hotărîrea lui era luată în ultim resort și devenea irevocabilă.

Stăpîna casei avea și ea un rol important. Locul său în viața familială era considerabil. Ea era cea dintîi care își înconjură soțul cu respect și nu i se adresa acestuia decît numindu-l „fiu al venerabilului (socru)“ (*âryaputra*). Ea îl trata ca pe un stăpîn și trebuia să-și dea silința să-i îndeplinească dorințele. În schimb, el o trata în același timp ca pe o soție, mamă, prietenă și sfătuitoare. De îndată ce ea dădea naștere unui fiu, calitatea sa de mamă era cea care prelua în ochii tuturor, căci ea încarna atunci vatra familială. „Stăpînul casei“ îi lăsa mîină liberă în ceea ce privește treburile casnice, fără să uite grădina de flori și cea de plante medicinale asupra căreia veghea ea personal, astfel încît întreaga casă să fie suficient aprovizionată. Cu toate acestea, autoritatea ei întîmpina uneori dificultăți cînd soacra ei trăia sub același acoperămint și nu renunța din tot sufletul la conducerea casei, care-i aparținuse înainte de a trece asupra fiului ei. Respectul cu care era înconjurată mama «stăpînului casei» nu ușura lucrurile. Dar, se întîmpla ca soacra să-și dezmință reputația ce i se atribuie pretutindeni și astfel tînăra stăpînă a casei se putea consacra în toată liniștea sarcinilor sale cotidiene. Ea ieșea puțin din casă și întotdeauna însoțită, mai puțin din constrîngere decît din înclinație și tradiție. Femeia indiană educată conform regulilor era timidă și modestă ; nu-i plăcea să se arate în public decît învăluită într-un șal care-i ascundea formele și protejată de un vâl care o ferea de privirile indiscrete. Totuși, ea participa cu plăcere la marile reuniuni la care era invitată cu soțul ei (de exemplu, căsătoriile), ca și la plimbările tihnite la țară, pe care șeful familiei le organiza cînd era timp frumos.

Dar nu toate soțiile erau la fel de virtuose : unele comiteau tot felul de greșeli și trebuiau în consecință să plătească soților lor niște amenzi, al căror tarif era legal stabilit după gravitatea relelor săvârșite. Aceste circumstanțe puteau antrena fie un blam public, fie chiar repudierea. Adulterul, de pildă, era pedepsit prin infamanta expunere a femeii pe un măgar. Desfacerea căsătoriei putea fi luată în considerare în anumite condiții, inițiativa putînd, se pare, să aparțină, în anumite cazuri, femeii.

RITUALURILE ȘI OBICEIURILE VIETII COTIDIENE ȘI FAMILIALE

În calitate sa de reprezentant al familiei, „stăpînul casei“ își asuma cea mai mare parte a ritualului familial. Sarcina sa cotidiană era grea, împărțită între obligațiile religioase, îndatoririle către stat și ocupațiile exterioare. În fiecare dimineață, el trebuia să se trezească cu mult înainte de ivirea zorilor, pentru a fi gata înainte de răsăritul soarelui : dacă i se întîmpla să doarmă încă în acest moment, el trebuia să stea toată ziua în picioare și să păstreze tăcerea⁴³. Cum se treza, el aprindea o mică lampă așezată într-una din firidele din zidul camerei și se consacra studiului Vedei ; așezat pe pămînt, cu picioarele încrucișate, cu o carte deschisă în față, recita cu evlavie un pasaj din scrierile sfinte. Apoi, avînd numai o fișie de stofă ușoară, albă și imaculată, înfășurată în jurul soldurilor, el făcea să alunece zăvorul ușii din închizătoare⁴⁴ și ieșea în grădină. Noaptea fiind pe sfîrșite, el se îndrepta spre rîul care curgea în partea din vale a proprietății ; cobora și, intrînd în apă, făcea mai întîi o spălare rituală „exterioară“, rostind o invocație către ape ; apoi lua o înghițitură-două de apă și-și clătea gura pentru a săvîrși ablațiunea „interioară“ ; în cele din urmă, își stropea capul, timp în care spunea în tăcere rugăciunea de introducere (*gâyatrî*) pe care o învățase la vîrsta de opt ani, la data inițierii sale brahmanice : „Fie să pot poseda această strălucire demnă de adorat a zeului (Cutare sau Cutare) astfel încît el să-mi conducă gîndurile !“ Întors către soarele care apărea la orizont, el îl adora cu mîinile împreunate și înclinîndu-se.

⁴³ *Hiranyakesin, Grihya sūtra*, I, 5, 16, 14.

⁴⁴ *Kusa-jātaka*, nr. 531 ; Cowell, vol. V, p. 153 ; *Chullavagga*, VI, 2, 1.

Ieșind din apă, își aduna coada părului în coc și recita din nou *gâyatrî*, de data asta cu glas tare, rupînd în acest timp cîteva fire de iarbă *kusa* (*Eragrotis cynosuroides* Retz). Își clătea gura de trei ori, își freca mîinile ca și cum ar fi vrut să și le curețe, atingea diferite părți ale corpului, mai făcea o clătire suplimentară și începea o meditație pe care o sublinia cu exerciții respiratorii : închizîndu-și nara stîngă cu două degete ale mîinii drepte, el inspira cu putere pe nara dreaptă ; își reținea mult timp respirația închizînd această nară cu degetul mare, apoi el redeschidea nara stîngă și expulza aerul pe care-l reținuse. În timp ce-și ținea respirația, el își repeta în minte cîteva formule sacre (*mantra*). După ce făcea aceasta de un anumit număr de ori, el stătea în picioare, cu un picior pus pe glezna celuilalt ; întors către soarele care acum se înălța pe cer, împreunînd mîinile, el mai pronunța cîteva *mantra*, oferind susan, flori, orz, apă și santal roșu.

Ritul matinal, care făcea joncțiunea (*samdhya*) între noapte și zi, era terminat. Șeful familiei își completa ablațiunile rituale printr-un supliment de toaletă. Fără să se complacă în aceasta, el executa minuțios diversele operațiuni, îmbrăca un veșmînt curat și se parfuma. La sfîrșit, își făcea pe frunte semnul sectei sale. Acum era gata pentru ocupațiile lui obișnuite.

În timpul acesta, soția lui își făcea și ea toaleta zilnică, de care avea mare grijă, nu dintr-o frivolă cochetărie, ci pentru că era un act ritual și în același timp fiindcă avea datoria să placă soțului ei. În fiecare zi, ea se scălda și se spăla cu grijă. Fără să fie tot atît de luxoase ca la femeile care trăiau la curte, obiectele de care ea se servea erau numeroase : pentru farduri — cutii de fildeș, de corn, de trestie, bambus, lemn, lac, scoarță de fructe și scoici⁴⁵ ; pentru păr — piepteni de lemn ; și, spre deosebire de cele sărace care se mulțumeau să-și privească chipul reflectîndu-se în luciul apei dintr-un vas, ea folosea o oglindă de metal. Ea nu uita să-și încercuiască ochii cu negru de lampă (*añjana*), nici să-și ungă corpul cu unguente colorate și parfumate, sau să-și dea pe tălpi cu

⁴⁵ *Mahāvagga*, VI, 12, 1—4. *Chullavagga*, V, 28, 2.

vopsea de lac și să poarte în fiecare zi ghirlande de flori proaspete în jurul gîtului ⁴⁶.

Odată gata, ea mergea cu copiii în întîmpinarea soțului. Ei îl salutau respectuos, plecîndu-se în fața lui pentru a-i atinge picioarele, „este o favoare să atingi aceste picioare“ (*Raghuramsa*, IV, 88). Și în timp ce tatăl mergea la treburile lui, femeia își vedea de treburi pe lîngă servitori, supraveghind totul.

Una din sarcinile sale esențiale era să pregătească hrana soțului, chiar dacă în casă erau mulți servitori: trebuia să fie păstrată alimentelor puritatea lor rituală, și soțul nu putea consuma decît pe acelea pregătite de soția lui, în afară de cazul cînd era în călătorie; în acest caz, el și le prepara singur sau încredința acest lucru unei persoane din aceeași castă cu el. Chiar dacă un rege avea o fiică născută de o sclavă, această fiică nu era demnă să ia parte la masă în prezența lui.

Înainte de prînz, „stăpînul casei“ făcea ofrandele bicotidiene, lîngă focul domestic și în prezența familiei adunate. El vărsa ca jertfă în focul ritual părți luate din hrana casei, murmurînd rugăciuni adresate divinităților, manilor, pămîntului, focului etc. Apoi se îngrijea ca alte părți să fie rezervate brahmanilor și să se dea hrană cîinilor, insectelor și păsărilor, fără să uite jertfa zilnică adusă șerpilor. Stăncuțele, obișnuitele casei, veșnic flămînde, soseau zburînd ca vîntul și-și luau partea lor din ospăț. Cînd în casă se aflau și oaspeți de seamă, „stăpînul casei“ trebuia să se ocupe personal de masa care le era servită. Numai după ce-și îndeplinea toate aceste îndatoriri el se putea gîndi și la masa lui.

Seara, se repetau aceleași jertfe.

* * *

Ritualul consumării urma reguli precise. Înainte de masă, copiii „stăpînului casei“ îi spălau acestuia picioarele în semn de respect, la fel ca și mamei lor. Apoi soția îi servea masa, pe care o lua singur, așezat pe pămînt sau pe o pernă. Ea curăța un vas și îl umplea cu apă pentru ca el să-și poată clăti mîinile; el pune vasul gol alături de el ⁴⁷. În fața

⁴⁶ Moti Chandra, *Cosmetics and Coiffure in Ancient India*, în J.I.S.O. A. *Cosmetics and Coiffure in Ancient India*, vol. VIII, 1940, pp. 80, 105, 124, 132.

⁴⁷ Mahā — *Ummagga-jātaka*, nr. 546; Cowell, V, pp. 183—184.

lui era întinsă o frunză mare de bananier pe care soția așeza felurile de mâncare, unul după altul. El le ducea la gură numai cu mîna dreaptă și nu era permis să le atingă vreodată cu stînga. După ce mîncă și bea, el își clătea gura, avînd grijă să scuipe apa în același vas ⁴⁸.

După ce termina el, soția dejuna la rîndul ei, respectînd aceleași reguli de bunăcuviință, servită de copiii ei, care nu mîncău decît după ea.

Alimentația era relativ variată ⁴⁹. Principala bază o forma orezul. Gospodinele știau să-l folosească în mai multe feluri și cu maximum de profit : cu boabele mari făceau arpacaș pe care îl înmuiau într-o fiertură de legume ; boabele de mărime mijlocie, fierte, compuneau mîncarea de rezistență ; celelalte erau măcinate în făină. În fiecare zi, boabele erau decorticate, pisîndu-le într-o piuliță mare de lemn sau de piatră cu ajutorul unui băț lung, ale cărui lovituri vesele și ritmice răsunau, ca și azi, în fiecare locuință ⁵⁰. Apoi boabele erau despărțite de pleavă cu ajutorul unei vînturători ; cîteodată vînturatul era desăvîrșit scoțîndu-se cu o tijă seacă boabele rămase în pleavă, iar aceasta era vîndută giuvaergiilor, pentru lustruitul bijuteriilor ⁵¹. Se aprindea un foc de lemne pe cîteva pietre, cu butuci cumpărați de la lemnari, care îi vindeau pe la porțile caselor și ale satelor. Pe flacără se puneă un vas emisferic conținînd în proporție de cinci părți apă la o parte de orez. Cînd apa fierbea, se turna orezul care fusese foarte bine spălat. Fiertul dura un sfert de oră, în timpul căruia se lua spuma care se forma deasupra apei și se amesteca orezul ca să nu se „prindă” pe fundul cratiței. Odată fiert, orezul era răsturnat pe o tavă ; aceasta era așezată pe un suport din lemn de palmier și orezul era răcit cu un mic evantai în formă de drapel ⁵². El era servit cu lapte prins și cu cele trei condimente obișnuite : scorțișoară, cardamom, elettaria, bine pisate în prealabil pe o piatră plată cu ajutorul unui mic pisălog de piatră — dacă nu era servit

⁴⁸ *Mahā Ummagga-jātaka*, loc. cit.

⁴⁹ L. Renou, *La Civilisation de l'Inde ancienne*, § 109 ; *L'Inde classique*, I, § 1204 ; Basham, *op. cit.*, pp. 213—215 ; Upadhyaya, *India in Kālidāsa*, p. 196 ; Jain, *op. cit.*, p. 123 și urm.

⁵⁰ Indeleitnicirile culinare sînt îndeosebi reprezentate la Sāñchī și la Ajantā : Foucher și Marshall, *op. cit.*, vol. II, pl. LII a ; Yazdani, vol. I, pl. XII ; IV, pl. XXXVI și LXX.

⁵¹ A. Foucher, *Les Vies antérieures du Bouddha*, p. 185.

⁵² Reprodus în Sivaramamurti, *Amarāvati Sculptures*, pl. XLVI, 2 b.

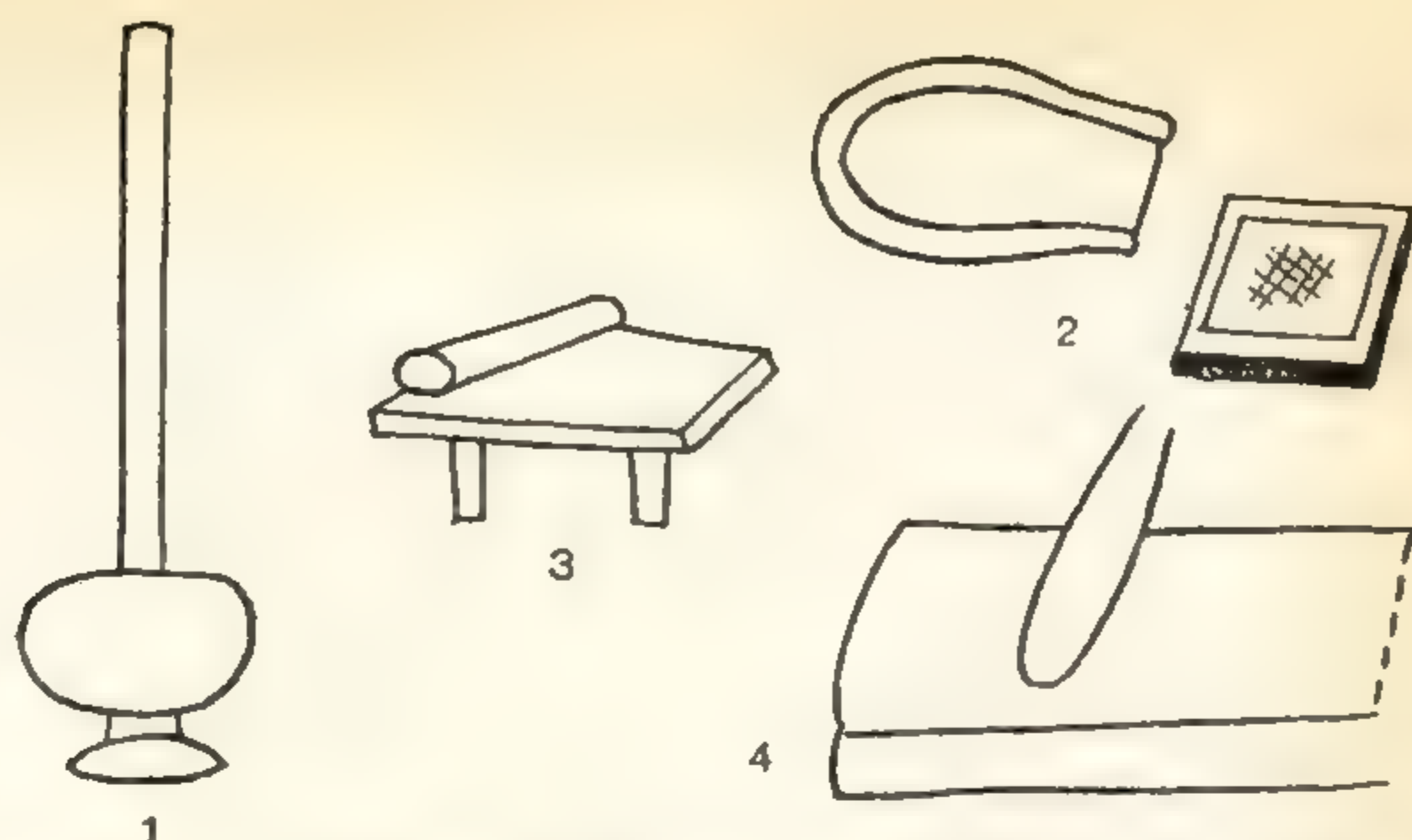

Fig. 26 Ustensile casnice. 1: Piuliță de orez. 2: Vînturătoare. 3: Sucitor de aluat. Sânci. Aprox. sec. I e.n. 4: Pisălog pentru pisat mirodenii. Ajantâ, peșteră I, aprox. sec. VI e. n.

cu unt topit, suc de fruct de manglier sau un sos cu năut. Din făină de orez amestecată cu apă se făcea un aluat care se întindea cu sucitorul și se preparau un fel de clătite mai groase⁵³, care se consumă și azi în întreaga Indie sub denumirea de *chapatti* și care constituiau, ca și în zilele noastre, hrana de bază a plugarilor.

Orzul și grîul erau și ele folosite în popor. Le mînceau fierte sau prăjite, ca și bobul. Ciorbele erau făcute cu zeamă de leguminoase fierte.

În virtutea teoriei non-violenței (*ahimsâ*) și a interdicției de a ucide, carnea și peștele erau interzise la familiile brahmane ortodoxe, cu excepția unor anumite ocazii. Cu toate acestea, dacă ținem seama de legislația care administra abatoarele, ca și de numărul considerabil de vînători și pescari menționați în povestiri, se pare că aceste alimente erau în mod curent consumate de *kshatriya*; dar nu se ucideau animalele utile, nici cele care dădeau lapte, în afară de gazelă⁵⁴. Cînd carnea era fiartă, îi dădeau gust cu suc de fructe sau de ierburi acrișoare (*amla-varga*), cum ar fi lămîile, portocalele, rodiile (*dâdima*), tamarinul, mă-

⁵³ *Mahâ-Ummagga-jâtaka*, loc. cit.

⁵⁴ După Hiuan-tsang, cărnurile interzise erau: de bou, de măgar, de elefant, de cal, de porc, de ciine, de vulpe, de lup (?), de leu, de maimuță: Beal, op. cit., I, p. 89.

crișul (*chukra*), *artocarpus lacoutcha*, *spondias manifera* etc. În timpul ospetelor descrise de literatura epică se serveau „animale întregi fripte la frigare, cum ar fi bivoli tineri și grași, a căror carne mustind într-un suc abundent era stropită cu unt rafinat și se scălda într-un sos picant, preparat din plante acrișoare și sare⁵⁵. Ele erau despicate în bucăți și rumenite în unt, ulei de susan sau de muștar ; piepturi întregi erau unse cu unt din belșug și presărate cu sare și piper (*maricha*). Se mai preparau și păsări fripte, învelite în frunze acrișoare și garnisite cu un sos gras făcut din unt, suc de mango, ulei și sare. Și mai erau și crapii cei gustoși⁵⁶.

Mîncărurile cu carne și felurile de legume (prăjite în ulei) erau drese din belșug cu „cari“ și diverse condimente : piper, cardamom, cuișoare, chimen, sare. Între feluri se distribuiau mirodenii pentru a aprinde cerul gurii și a provoca setea, rădăcini, busuioc (*parnâsa*), *assafoetida* (*hingu*), ghimber (*ârdra*), andropogon (*bhûstrina*) etc. Usturoiul și ceapa erau interzise ; cei care le consumau trebuiau să facă acest lucru în afara orașelor⁵⁷.

În casele nobile, ca și la masa regelui, deserturile erau variate : se servea lapte prins parfumat, brînzeturi (*kilâta*) grase, turtițe de orez sau de grîu, tăvălite prin zahăr, felii foarte subțiri de nucă de cocos și de mirodenii ; turtițele erau fierte în aburi sau bine prăjite în unt. Mai erau și bomboane făcute din semințe înăbușite în ulei. Trestia de zahăr, rafinată și transformată în pîini ovale, era folosită la mîncărurile dulci (*modaka*), preparate în general pe bază de melasă, lapte prins, unt și agrementate cu piper. După acestea urmau fructele — dintre care cel preferat era tot mango, apoi lapte prins, zer și orez cu sare. Lactatele erau foarte apreciate, preparate cu mirodenii, cu camfor și fierte cu banane coapte în lapte îndulcit. Mierea era de preferință rezervată pentru marile ocazii.

Ce se bea alături de aceste mîncări condimentate sau grețose ? Apă limpede, lapte dulce, lapte prins. Dar și aceasta depindea de mediu și

⁵⁵ *Harivamsa*, trad. LANGLOIS, II, p. 104.

⁵⁶ Monnier-Williams, *Sakuntalâ*, Note.

⁵⁷ Hiuan-tsang : Beal, *op. cit.*, I, p. 88.

împrejurări. Interzise de brahmanii dreptcredincioși⁵⁸, care se mulțumeau cu sirop de mango sau cu suc de lămâie, băuturile fermentate erau totuși răspândite la celelalte caste. Cea mai populară era „toddy“, extrasă din sevă de palmier sau din nucă de cocos. Țăranilor le plăceau și alcoolurile din orez sau din orz, sucurile fermentate de tot felul, pe bază de plante sau fructe, și un lichior făcut din zahăr brut, piper și alcool de mango. Cei din casta *vaisya* preferau, se spune, băuturile spirtoase bogate în alcool, dintre care unele erau extrase din flori cu parfum puternic. Dealtfel, le plăcea să-și parfumeze băuturile cu flori de manglier sau de pătala roșie (*Stereospermum suaveolens*)⁵⁹. Cît despre *kshatriya*, ei își procurau vin scos din trestie de zahăr și, cînd își puteau permite, vin de struguri. Acesta din urmă era o băutură prin excelență aristocratică, dar atît de rară și de scumpă⁶⁰, încît regele era cel mai adeseori singurul care o putea consuma.

După masă, obișnuiau să mestece foi de tutun făcute din coji de *Citrus medica*, sau mai ades dintr-o bucată de nucă de areka înmuiată în var și înfășurată într-o frunză de betel prinsă cu o cuișoară⁶¹. Nu numai că savoarea picantă a acestor ingrediente avea efectul de a parfuma respirația, dar, în plus, sporind salivația, ele facilitau digestia.

Excesele de hrană și băutură nu erau în obiceiul indienilor, care erau în general sobri, dacă dăm crezare unor călători demni de încredere, cum ar fi bunul călugăr chinez Fa-hien, în secolul V e.n. Dar nu e mai puțin adevărat că scenele de beție nu erau rare, luînd parte la ele chiar și femeile, și aceasta, fără să se aștepte „sărbătorile băuturii“ care se celebrău din cînd în cînd.

* * *

Tot în sarcina «stăpînului casei» reveneau și ritualurile ospitalității, care erau rezervate oaspeților de seamă și care dăinuiău din timpurile

⁵⁸ Interdicțiile de a consuma băuturi spirtoase abundă în toată literatura rituală. Între altele: XX, 44. Vāsishtha, XXI, 11; Bodhāyana, I, 5; 1, 10; 9, 3; 19 18. Mānavadharmasāstra, V, 89—90; VII, 47; IX, 13; IX, 80; IX, 84; IX, 225; IX, 237; IX, 68; XII, 56.

⁵⁹ Upadhyaya, op. cit., pp. 196—197.

⁶⁰ Warminster, *Commerce between the Roman Empire and India*, p. 265. L. Renou, *La Civilisation de l'Inde ancienne*, § 110. Upadhyaya, op. cit., pp. 196—197. Jain, op. cit., p. 124 și urm.

⁶¹ Upadhyaya, loc. cit. Obișnuite și în zilele noastre.

vedice. Odată cu accentuarea crescîndă a codificării rituale, ele căpătau o importanță crescîndă.

Cînd era așteptat un invitat, se pregătea scaunul care urma să-i fie oferit și se prepara o băutură specială (*madhuparka*)⁶², făcută din zahăr, unt topit, lapte prins, ierburi și miere. Era un fel de hidromel care se bea în anumite ocazii : se dădea femeilor în luna a patra a sarcinii, se umezeau cu el la naștere buzele fiului cel dintîi născut, se ofereau studentului cînd își părăsea *guru*-ul său pentru a deveni un *snātaka*, pretendentului cînd venea să facă cererea în căsătorie și logodnicului cînd sosea la tatăl viitoarei lui soții, în dimineața căsătoriei.

De îndată ce invitatul se prezenta la poarta locuinței, gazda ieșea în întâmpinarea sa⁶³ și îl saluta așa cum se cuvenea. Exista o mare varietate de saluturi : un inferior înclina capul în fața superiorului său ; dar dacă era vorba de persoane venerabile, cum ar fi preceptorul, mama sau tatăl său, el le atingea respectuos picioarele ; superiorul îi răspundea printr-o formulă de binecuvîntare⁶⁴. Cînd un solicitant adresa o cerere unui superior, el își împreuna mîinile în dreptul pieptului. Frații și indivizii de același rang se îmbrățișau sau își strîngeau mîinile⁶⁵. În cazul de față, oaspetele era considerat ca un superior și era onorat în consecință.

Cum intra, i se oferea în dar perna sau scaunul din ramuri de palmier pe care se așeza⁶⁶. Un servitor îi aducea apă pentru a-și răcori picioarele. Apoi i se oferea apă de băut. În sfîrșit, i se aducea un vas cu hidromel. El trebuia să-l primească cu amîndouă mîinile și să-l pună alături de el, pe pămînt, fără să bea. După puțin timp, el amesteca băutura de trei ori la rînd, învîrtind în lichid degetul mare și inelarul mîinii drepte, apropiate. El bea din trei înghițituri băutura rituală (după alte texte, dintr-o singură dată) și apoi înghițea o gură de apă⁶⁷.

⁶² Upadhyaya, op. cit., p. 211.

⁶³ Raghuvamsa, V, 2.

⁶⁴ Și astăzi este la fel. A se vedea, de asemenea, Hiuan-tsang, care enumeră nouă saluturi : Beal, op. cit., I, p. 85.

⁶⁵ Upadhyaya, op. cit., pp. 209—210.

⁶⁶ L. Renou și J. Filliozat, *L'Inde classique*, I, § 1209, p. 589. În timpurile vedice, era o pernă de ierburi.

⁶⁷ Ritualuri aproape asemănătoare prezidează și azi ceremonia ceaiului în Japonia. Înainte ca invitatul să primească bolul conținînd puțin ceai verde (pe care trebuie să-l apuce cu ambele mîini), persoana care i-l prezintă învîrtește bolul de trei ori, de la dreapta la stînga (după oaspete).

Dacă gazda era un brahman sau un rege, ceremonia se completa printr-un ritual important. Invitatul era condus cu solemnitate lângă o vacă, animal sacru, care i se oferea în dar. În epoca vedică se sacrifică animalul în cinstea oaspetelui, ca pe un țap ispășitor al păcatelor sale, în scop purificator. Mai târziu, n-a mai rămas din acest obicei decât simulacrul acestui sacrificiu singeros : stăpînul casei întindea un cuțit oaspetelui său, care i-l înapoia imediat rostind această formulă : „Ea este mama lui Rudra, fiica lui Vasu, sora lui Aditya, mamă a imortalității. Să nu ucizi vaca nevinovată ; ea este zeița însăși a pămîntului. Spun acest lucru celor care înțeleg“. Apoi adăuga : „Păcatele mele au fost ucise. Dă-i drumul, las-o să bea apă și să pască iarbă“.

Primirea se termina printr-o masă la care se servea carne, mîncare excepțională la brahmani, și de care avea grijă stăpînul în persoană. Stăpînul casei își concedia el însuși musafirii, ridicîndu-se primul, după un cod al politeței, în vigoare și azi.

* * *

Călătoriile, adeseori lungi și periculoase, nu erau rare. Mulți dintre cei care porneau la drum se îmbolnăveau și mureau ; alții se înecau la trecerea unui fluviu, sau cădeau în prăpăstii⁶⁸. Înaintea plecării călătorul se ducea să salute focul domestic⁶⁹ în care punea un butuc de „lemn de bun augur“, pronunțînd o formulă potrivită scopului călătoriei : «De la bine mergi spre mai bine», spunea el cînd pleca pentru afaceri. Și își însoțea rugăciunea cu urări pentru siguranța persoanei lui. Apoi, sorbea o băutură sfințită și avea grijă să facă primul pas cu piciorul drept. Dacă voiaja în căruță el și-o ungea cu unt topit, provenind de la o ofrandă matinală. Dacă trebuia să meargă cu o corabie, el își agăța la gît o amuletă în formă de barcă.

În tot timpul absenței lui, soția respecta un mod de viață asemănător cu al unei văduve : renunța să se împodobească și să se parfumeze, nu purta nici bijuterii, nici flori, nu-și mai accentua ochii cu negru. Se

⁶⁸ Beal, op. cit., I, p. 107.

⁶⁹ Victor Henry, *La Magie dans l'Inde antique*, p. 111 și urm. Ritualul era mult mai lung și mai complicat dacă ne referim la *Harshacharita*, II, 63 și urm., trad. COWELL și THOMAS, p. 44 și urm.

culca pe pământ, alături de patul conjugal, pe care nu se mai întindea deloc, și număra zilele care o despărteau de întoarcerea soțului ei.

De îndată ce zărea din depărtare acoperișurile casei sale, el o saluta. Intrînd pe poartă, el atingea ambele pervazuri ale ușii rostind o formulă de mulțumire fierbinte.

NECAZURILE VIEȚII. DATORIILE, BOALA

Sarcinile fiscale impuse celor ce munceau, cheltuielile grele pe care le necesita ritualul, donațiile și serbările, făceau adesea insuficient bugetul familiei și constrîngeau pe cei mai mulți indieni să contracteze datorii. Acestea erau administrate de un drept de cutumă sau codificat care, fără îndoială, avea de jucat un rol în viața cotidiană.

Cînd un țăran făcea un împrumut, el lăsa în gaj la creditorul său un bun mobil, sau cîteva animale. El se angaja să plătească o dobîndă fixată în general la 15 la sută pe an și, pe cît se pare, plătibilă lunar. Se întîmpla ca debitorul, care contase prea mult pe viitor, să nu poată înapoia datoria. Cînd ea se dubla prin creșterea dobînzilor, și dacă se dovedea că debitorul este de bună credință, creditorul trebuia să-i restituie garanția de care se folosisese între timp. De la această dată, suma datorată nu mai putea fi majorată, decît dacă era vorba de îmbrăcăminte, vite etc. În acest caz, datoria putea să crească de trei, patru ori. Dar totul era ca creditorul să nu fie unul dintre acei cămătari de care toată lumea se temea și îi disprețuia, și pe care legea îi condamnă⁷⁰. Nu rare erau cazurile cînd țăranii nu se puteau achita în timpul vieții de datoriile făcute, fapt care, după credința lor, îi obliga să devină sclavii creditorului în viețile lor viitoare. În afară de aceasta, datoria trecea asupra succesiunii și fiii erau obligați să o preia asupra lor. Datoria neachitată nu se stingea decît la a treia generație, adică după trecerea a o sută de ani.

Se întîmpla ca, pentru a-și plăti totodată și impozitele și datoriile, un proprietar să fie obligat să-și vîndă bunurile și să devină un salariat. El

⁷⁰ *Vasishta*, II, 40. *Mānavadharmasāstra*, X, 117.

putea să cadă și pe mîna unui creditor neînțeleghător care, după ce multă vreme consimțise să-i reînnoiască polițele, să-l oblige într-o bună zi să-i plătească datoria cu dobînzii cu tot. Legea îl autoriza pe creditor să facă uz de putere de convingere, de procedură, de viclenie și chiar de violență, trimițându-și, la nevoie, datornicul la muncă silnică. El putea, grație unei metode suplimentare destul de curioasă, să asedieze locuința datornicului său și să-l amenințe pe acesta că se va lăsa să moară de foame pe loc, făcîndu-l responsabil de moartea lui. Vai de acel datornic care era victima unui astfel de șantaj ! Nu numai că creditorul era absolut capabil să-și ducă la îndeplinire amenințarea, dar debitorul ar fi purtat răspunderea acestei sinucideri, ceea ce ar fi avut drept consecință condamnarea pentru omucidere și, rezultat și mai de temut, ar fi sporit atît de mult *karman*-ul său, încît n-ar mai fi avut nici o speranță să-și amelioreze viitoarele renașteri.

Sistemul de familie unificată atenua într-o oarecare măsură aceste grave inconveniente : rămînînd în indiviziune, ea avea mai multe resurse pentru a face față adversităților de acest gen.

* * *

Boala constituia un alt necaz care lovea atît individul, cît și colectivitatea : ea era adeseori cauza ruinării familiei, fie încurcînd pentru mai mult timp munca „stăpînului casei“ și provocînd noi datorii, fie provocînd moartea capului familiei, ceea ce putea duce la partajul bunurilor colective, preludiu obișnuit al unor mari dificultăți pe plan individual. Ne lipsesc datele statistice pentru a ne da seama dacă mortalitatea era ridicată și prematură. Știm doar că înaintea celor mai multe dintre civilizațiile antice, India avea o medicină și o chirurgie bine dezvoltate și că, deși poporul se deda la practici magice pentru a combate maladiile, exista în același timp o veritabilă știință consemnată în tratate⁷¹ și aplicată de medici și chirurghi profesioniști.

⁷¹ Mai cu seamă, *Ayurveda* și tratatele clasice *Susruta* și *Charaka*, întocmite în sanscrită și a căror faimă era atît de mare încît au fost traduse în pâli, bengali și nepali și au inspirat, în parte, tratatele Indiei de sud, scrise în tamulă. În afara Indiei, se cunosc traduceri ale lor în limbile kuceană, khotaneză, tibetană, mongolă, chineză și arabă. Numeroase comentarii s-au adăugat la textele originale în aceste diferite țări. Anterioară medicinei grecești, medicina indiană a comunicat Occidentului principalele denumiri ale farmacopeei sale și rețetele corespunzătoare.

Existau două categorii de medici (*vaidya*)⁷²: cei care își ziceau „liberi”, chemați la consultație și responsabili bănește dacă se dovedea că au greșit; alții care erau slujbași și își exercitau profesiunea în spitale, unde ajutorul medical, gratuit, era subvenționat de fundații religioase sau regale. Și unii și ceilalți făceau o ucenicie îndelungată și primeau numai de la rege autorizația de a-și exercita meseria. Medicilor de stat li se suspenda salariul în cazul când comiteau greșeli profesionale, sau dacă dădeau dovadă de imoralitate notorie. Ei se supuneau în general normelor morale și profesionale care le erau insuflate în cursul studiilor: sub nici un pretext nu trebuiau să-și înșele bolnavii, chiar cu prețul propriilor vieți; să nu se îndepărteze nici o clipă cu gândul sau cu vorba de la bolnavul pe care îl îngrijeau; să nu destăinuie nimănui nimic din ceea ce se petrecea în casa pacientului, sau condițiile acestuia de viață și de familie, tarele lui fizice sau natura răului de care suferea.

Atunci când starea unui bolnav necesita îngrijirile unui medic, șeful familiei trimitea pe un membru onorabil al familiei să-l cheme, în numele bolnavului. Trebuia ca acest demers să fie făcut într-un moment de bun augur, căci circumstanțele care marcau sosirea emisarului la casa medicului puteau influența asupra evoluției maladiei. După ce asculta cererea, medicul trimitea mai întâi la client saci plin de instrumente; după care se ducea și el. Era primit cu respect — cu toate că în ochii unora era impur — deoarece intra zilnic în contact cu ființe bolnave și în consecință era exclus de la ceremoniile rituale. Această impuritate era încă sporită de faptul că se stabilea o strânsă legătură între boală și păcat, acesta din urmă — voluntar sau nu — fiind considerat ca o miasmă al cărei funest efect se putea repercuta asupra sănătății.

Cum ajungea la bolnav, medicul era invitat să facă o baie caldă și era înconjurat de atenții, servindu-i-se orez în ustensile rezervate pentru ceremonii. El era apoi condus la bolnav, pe care începea să-l examineze minuțios, știind că cel mai neînsemnat indiciu îi putea da o indicație prețioasă. Căci stabilirea diagnosticului era recunoscută ca fiind de

⁷² L. Renou și J. Filliozat, *L'Inde classique*, II, §§ 1619—1681 inclusiv. L. Renou, *La Civilisation de l'Inde ancienne*, p. 184. Upadhyaya, *op. cit.*, p. 290 și urm. Jain, *op. cit.*, p. 178 și urm. V. Henry, *op. cit.*, p. 165 și urm., 179 și urm., 187, 190, 197, 205. Basham, *op. cit.*, p. 498 și urm.

primă importanță și medicii erau instruiți să observe bine toate simptomele care le puteau fi utile : îndeosebi culoarea feții bolnavului, puterea și inflexiunile vocii lui ⁷³ ; bolnavul era supus unor teste pentru a se aprecia perturbațiile survenite în simțul mirosului și gustului său, tulburările senzoriale, reacțiile sale nervoase și musculare. Între altele, fiindcă magia nu-și pierdea niciodată drepturile în obiceiurile indiene, medicul mai trebuia să țină seama de visele și halucinațiile pe care bolnavul le-ar fi putut avea, căci acestea aveau o valoare prevestitoare ⁷⁴. Medicul nota cu grijă diferitele indicii pe care le culegea astfel și le raporta mental la grupele de simptome catalogate în texte și la patologia lor.

El prescria apoi regimul și tratamentul. Avea la dispoziție un mare număr de remedii, printre care plasturii, unguentele, clismele (pe bază de ulei), spălăturile medicale, injecțiile uretrale, pulverizările medicamentoase, frecțiile și tehnicile sudorifice. Medicamentele variate se prezentau sub formă de lichide, paste sau prafuri, în compoziția cărora intrau, în afară de plante (scoarță, rădăcină, bulb, frunză și semințe), produsele animale și minerale, apă, unt rafinat, uleiuri care serveau ca excipiente, lapte, suc de trestie, spirtoase. Urina de vacă sau de om (foarte adesea chiar a bolnavului) era socotită suverană în anumite cazuri. Prepararea medicamentelor se făcea uneori pe cale chimică, cum erau leșiile concentrate, care serveau drept caustice. Se făceau infuzii, decoctii, macerații. Ele serveau ca vomitive, purgative sau caustice, și se mai foloseau și sub formă de poțiuni, colire, clisme, gargarisme, pilule etc. Dar la tratament se adăuga întotdeauna un regim alimentar căruia medicul îi atribuia o bună parte din succesul prescripției sale ca și niște reguli de igienă, pe care, de altfel, medicul era primul care le punea în practică. De cele mai multe ori, el recomanda să se mănince carne și să se bea vin, bolnavul să fie ținut cât mai mult la aer și, la nevoie, expus la soare, căci proprietățile curelor de aer și ale helioterapiei erau deja recunoscute.

Cînd se termina consultația, i se remitea onorariul și, însoțit de respectul întregii familii, el se retrăgea.

⁷³ După descrierea unui muribund în *Harshacharita*, trad. Cowell și Thomas, p. 140 și urm.

⁷⁴ A. M. Esnoul, *op. cit.*, pp. 223—226.

Ar fi prea lung — și fără îndoială afară din subiect — să enumerăm maladiile și tratamentele care li se aplicau. Cele mai bine cunoscute erau, poate, febrele, cu simptomele obișnuite, migrene, greață, uscăciunea pielii, convulsiile corpului și tenul plumburiu, pe care le deosebeau perfect în : intermitente, zilnice, terțe, cvarte sau continue. Lepra, la care se cunoșteau șaptesprezece variante și care avea mai multe tratamente diferite — inclusiv frecții pe bază de ulei de *șaulmugra*, care intră și astăzi în tratamentul de bază al acestei boli. Tuberculoza pulmonară, reputată ca incurabilă și ale cărei faze erau perfect studiate. Fără să ne extindem mai mult, trebuie totuși să se știe că medicina indiană se baza în același timp pe o cunoaștere empirică și pe o tradiție magică. Oto-rino-laringologia, toxicologia, oftalmologia — cea mai remarcabilă printre științele medicale antice — farmacia erau foarte dezvoltate, ultima fiind în mod deosebit ajutată de excepționala abundență de plante medicinale care cresc în India. Medicii știau să administreze fortifiante generale și să îndrume curele de întinerire pe bază de afrodisiace. La rîndul lor, mica și marea chirurgie dădeau uneori dovadă de o îndrăzneală uimitoare. Studiul anatomiei — care, deși contrar prescripțiilor rituale, era totuși stabilit încă din epoca vedică — se făcea pe cadavre special pregătite, golate de excremente, învelite în ierburi și închise într-o cușcă, apoi cufundate în apă curgătoare timp de șapte zile, pentru a se putea separa organele cu un instrument bont mai bine decît în stare proaspătă, cu ajutorul unui scalpel. Totuși, deși multe organe erau cunoscute, raporturile dintre ele erau confuze. Știau să debrideze un abces, să reducă fracturi, să pună bandaje speciale, să cauterizeze o plagă, să aplice lipitori, să ia sînge, să facă incizii cutanate, puncții și cateterisme. Știau de asemenea să extragă corpuri străine și feți morți, să facă operații abdominale și trepanații ; și operau pentru calculoză (pe cale perineală) și cataractă. Între altele, rinoplastia era una din ramurile cele mai avansate ale chirurgiei indiene, dînd posibilitatea să se refacă prin grefe buze și nasuri distruse, să refacă un lob de ureche rupt — lucruri foarte apreciate de cei răniți la față pe cîmpul de bătălie, sau în alte împrejurări.

O metodă clasică pentru sutura plăgilor sau a inciziilor chirurgicale consta în folosirea unor furnici mari : apropiind marginile plăgii, chirurgul lăsa furnicile să le muște la intervale apropiate și apoi le secționa

imediat corpul. Mandibulele și capul insectei rămâneau înfipite în carne ca orice altă copcă ; ele erau tolerate de abdomen, în timp ce nici un fir cunoscut atunci nu putea fi resorbit. Cu toate acestea, asepsia și antisepsia fiind încă necunoscute, nu ne îndoim prin ce pericole de moarte treceau cei operați.

Paralel cu știința oficială (sau, uneori, însoțind-o), în popor erau răspândite practicile magice. Febrele erau tratate prin magie simpatcă : de exemplu, se stropea bolnavul cu apă în care fusese cufundat brusc un fier de secure înroșit în foc, sperînd astfel să „stingă” febra, așa cum apa „stinsese” fierul înroșit. La fel, maladiile psihice sau nervoase, nebunia, epilepsia, erau mai curînd de competența vraciului decît de a medicului, căci ele erau considerate ca o dovadă că respectivul era posedat de demoni. Pentru rănille provocate de săgeți otrăvite sau de mușcătura animalelor veninoase se foloseau, de asemenea, amuletele și descîntecele. Totuși, în aceste cazuri speciale, știau să administreze vomitive, să spele rănille cu antidoturi, să aplice plasturii adecvați, să ardă rana, să extragă sîngele prin apăsare și chiar să amputeze membrul atins.

MOARTEA ȘI FUNERALIILE

Înțelepții nu plîng nici pe cei morți, nici pe cei vii.
Bhagavad-Gîtă, II

Cînd se arătau semnele premergătoare morții, era prevenit preotul. Muribundul cerea să vină la căpătîiul său toate rudele și, conformîndu-se tradiției, le adresa cîteva cuvinte frumoase, rugîndu-i să-și împartă bunurile sale. Apoi, îl lua din patul lui și-l întindeau pe jos, ca să moară după datină, culcat pe pămînt.

După ce se protejase pe el însuși contra impurității, printr-o rugăciune, preotul se pleca spre urechea dreaptă a muribundului și îi murmură un verset din Veda, apoi un altul în urechea stîngă. Atît cît îi permitea luciditatea lui din ce în ce mai slăbită, acesta se străduia să recunoască cu ochii minții cele două căi care se deschideau în fața lui : cea care l-ar conduce la zei și cea care l-ar condamna să renască. Cu un ultim efort, el încerca să se concentreze asupra formulei atît de cunoscute care

afirma identitatea sufletului individual cu divinitatea : „Ceea ce El este, sînt eu“. Apoi moartea își desăvîrșea opera. Există un text⁷⁵ care ne dă o descriere impresionantă : apa cuprinsă în corpul celui care moare „absoarbe virtutea pămîntului“. O ultimă zvîrcolire îl agită, apoi cade din nou, lipsit de vlagă, pe cînd în jur dă tîrcoale o miasmă. La rîndul lui, focul interior sparge sălașul spiritului și centrul vital, „arde lichidul care iese din orificiile vaselor“ ; trupul se consumă sub acțiunea lui, sîngele seacă — și, lipsit de combustibil, focul interior se stinge. Cele cinci „vînturi“ vitale nu-și mai îndeplinesc funcțiile respective și urcîndu-se spre înălțimi, gîlgîie în gît înainte de a evada pentru a se contopi cu vîntul universal : atunci începe dezintegrarea cadavrului⁷⁶.

Alături de el, văduva plîngea și se lamenta ; durerea ei era încă prea puternică pentru ca să poată asculta cuvinte raționale și înțelepte care ar ajuta-o să nu cadă, ca orice făptură de rînd, sub imperiul durerii⁷⁷, sau să admită că „cel ce s-a născut este asigurat că va muri, cel ce a murit este asigurat că se va naște“⁷⁸. Era mult prea devreme pentru aceste gînduri înălțătoare, care acum nu i-ar fi fost de nici un ajutor. Plînsetele ei țineau să dovedească cît de cumplită era pentru ea pierderea soțului, tovarășul ei de totdeauna : „Podoabele mele, plîngea ea, nu-mi mai folosesc la nimic⁷⁹, culcușul meu e astăzi pustiu. Moartea cea care nu cunoaște milă, ce nu mi-a răpit ea oare, spune, cînd mi te-a răpit⁸⁰ !“. Întreaga familie se alătură durerii ei.

Trebuiau să se gîndească fără întîrziere la înmormîntare⁸¹. „Stăpînul casei“ aducea profesioniști însărcinați cu toaleta mortuară. Ei tăiau mor-

⁷⁵ *Vaikhānasagrihyasūtra*, V, 1, trad. Louis Renou, *Anthologie sanskrite*, pp. 53—54.

⁷⁶ Această descriere este conformă credinței admise atît în medicină, cît și în filozofia antică indiană, și care stabilește o analogie între cosmos și corpul omenească, compuse amîndouă din aceleași elemente : vidul, vîntul, focul, apa și pămîntul. Vîntul, focul și apa se întrunesc în ele pentru a crea și a întreține viața. Dereglarea lor dă naștere la umori (*dosha*) și aduce după sine moartea.

⁷⁷ *Raghuvamśa*, VIII, 90.

⁷⁸ *Bhagavad-Gītā*, II, 1—28.

⁷⁹ Ea trebuia chiar să le distrugă în semn de doliu iremediabil.

⁸⁰ *Raghuvamśa*, VIII, 66—67.

⁸¹ Pentru această parte, informațiile sînt date după textele *Grihya sūtra* : *Asvalāyana*, IV, 1—6 inclusiv, și *Pāraskara*, III, 10. L. Renou și J. Filliozat, *L'Inde classique*, I, §§ 740, 741, 742, 1196 și urm. Jain, *op. cit.*, p. 241 și urm. Și indeosebi : J. M. și G. Casal, *Site urbain et Sites funéraires des environs de Pondichéry*, 1956, p. 19 și urm., 27, 29, 50 și urm.

tului părul de pe cap, barba și tot părul de pe corp și unghiile. Îl ungeau cu uleiuri parfumate, îl îmbrăcau cu haine noi, îi legau cele două degete mari de la mâini și îl împodobeau cu ghirlande. Apoi îl așezau pe o năsălie. Un grup de bocitoare de profesie, convocate îndată, își exercitau cu conștiinciozitate lugubra lor artă în preajma defunctului, lovindu-se în piept, urlînd și dansînd, scuturîndu-și părul despletit. Toate rubedeniile, chiar cele mai îndepărtate, fuseseră prevenite de toba care răsuna fără încetare în sat. Ei începeau să sosească la casa mortuară, toți cu părul despletit ca să-și arate durerea.

În timpul acesta, preotul oficiant făcea pregătirile necesare pentru ceremonie; el își procura iarbă pentru sacrificii și unt rafinat în cantități suficiente, sarcini de lemne pentru incinerare, o vacă ce va avea rolul ei în ritual și instrumentele sacrificiale care aparținuseră mortului.

Cînd totul era gata, se forma un cortegiu: în frunte, cele trei focuri rituale, purtate de rude; apoi litiera funebră dusă de cei mai vîrstnici *sapinda*, bărbați și femei. Uneori ea era urcată pe un car tras de vaci. După aceea veneau celelalte neamuri, în ordinea vîrstei, cei mai bătrîni în față.

Locul de incinerare, nu departe de vasta împrejmuire a cimitirului, se afla în afara satului. Șirul lung al purtătorilor și al participanților se întindea cît era drumul, urmele pașilor celor care susțineau litiera erau șterse de o ramură înfrunzită agățată de năsălie și care atîrna pe pămînt; vaca, legată de laba dreaptă de dinainte și dusă de un membru masculin al familiei, venea imediat după mort.

Un baldachin, făcut din țărushi și un acoperiș de frunziș, fusese ridicat deasupra rugului pe care urma să se facă incinerarea⁸². Oficiantul îl înconjura de trei ori, ținîndu-l în stînga lui (adică în sens invers față de sensul care trebuia respectat în ritualurile favorabile) și îl stropea de trei ori cu o ramură, spunînd la adresa demonilor care bîntuiau inevitabil acele locuri impure: „Duceți-vă, retrageți-vă, plecați de-aici!” Apoi așeza cele trei focuri sacrificiale în jurul rugului, pe rînd: la nord-vest, la sud-vest și la sud-est. Pe platforma superioară a acestuia, el întindea iarbă tăiată pe care o acoperea cu o piele de antilopă neagră,

⁸² C a s a l, *op. cit.*, p. 29.

cu părul în afară. Purtătorii se apropiau, treceau prin fața focului dinspre nord-vest și depuneau trupul pe pielea de antilopă. Văduva înlăcrimată era condusă lângă cadavru, la nord, și se întindea plângând lângă el; o ridicau îndată și o făceau să coboare de pe rug, afară de cazul când ea hotărîse să ardă de vie, după exemplul soțiilor credincioase (*satî*).

Pe cadavru, oficiantul puneă o serie de obiecte sacrificiale care aparținuseră mortului: în mîini lingurile lui de libațiuni; de o parte și de alta, sabia de lemn și polonicul; pe piept lingura cea mare; pe cap o tipsie; pe dinți pietrele de tescuit *soma*; pe nări, lingurițe; pe urechi, două străchini; pe pîntece un castron, o cupă și bastonul; pe coapse, doi butuci de lemn; pe gambe, piulița și pisălogul; pe picioare, două coșuri. Toate celelalte instrumente și recipiente, piatra de măcinat, utensilele de metal și olăria erau date moștenitorilor sau chiar aruncate.

Apoi, oficiantul sacrifica vaca. După ce o ucidea, începea s-o desfacă în bucăți și așeza pe cadavru, în locurile fixate de ritual, rinichii, inima și alte părți ale animalului.

Momentul solemn sosise: preotul oficiant poruncea să se aprindă rugul cu cele trei focuri simultan. În timp ce focul se încingea și cuprindea la iuțeală trupul, oficiantul rostea imnuri și rugăciuni. Fumul se îngroșa și se învoldura sub bolta care în curînd părea „festonată de flăcări”. Preotul observa cu atenție mersul focului pentru a face preziceri: dacă focul de la sud-est atingea cel dintîi trupul, aceasta însemna că, protejat de fum, cel defunct ajunsese de acum în regiunile cerești, unde prosperitatea îi era asigurată; dacă era vorba de focul de nord-vest, el se fixa în domeniul aerian; cînd cel de-al treilea foc o lua înaintea celorlalte, defunctul renăștea printre oameni. În fine, dacă cele trei focuri cuprindeau deodată cadavrul, era un semn de supremă şansă.

În timp ce totul ardea, oficiantul recita un alt imn care începea prin aceste cuvinte: „Aceste ființe vii au fost depărțite de cei morți”. Flăcările începeau să scadă, fumul se rărea și apăreau grămăjoarele de cenușă: rudele trebuiau să părăsească locul crematoriului. Mai înainte, însă, așezați în rînd, făceau de trei ori ocolul rugului, ținîndu-l tot timpul în stînga. Apoi, plecau unul în spatele celuilalt, avînd grijă să nu întoarcă capul. Înainte de a intra din nou în sat, trebuiau să se purifice, căci prezența lor alături de mort îi profanase. Așa încît se îndreptau

cu toții spre râu ; păstrau pe ei o singură haină și intrau în apă. Cu fața spre sud, fiecare făcea o ablațiune de apă pentru defunct și pronunța numele *gotrei* și al celui dispărut. Ieșind din unde, ei îmbrăcau haine noi, lăsându-le pe cele vechi către nord.

După aceasta, se așezau în grup : ei nu puteau să întâlnească imediat lumea vie a satului, ci trebuiau să aștepte noaptea, sau măcar ultima fază a asfințitului. Petreceau timpul ascultînd poveștile și istorisirile pe care le cunoșteau unii dintre ei. În sfîrșit, cînd apăreau stelele, se așezau din nou în șir, cu tinerii în frunte, și se întorceau în sat.

Intrînd în casele lor, înainte de a păși pragul, ei atingeau obiecte de bun augur : o piatră, focul domestic, o baligă de vacă, orz prăjit, semințe de susan, apă. În casa celui decedat, se prepara lapte îndoit cu apă într-un urciôr de pămînt care era lăsat afară, neacoperit, pentru ca răposatul să poată veni să se scalde. După aceea, se servea masa nocturnă, compusă din alimente fără sare, cumpărate sau oferite de un prieten, căci le era interzis să-și pregătească singuri masa în seara aceea. Zece zile la rînd⁸³, rudele celui dispărut nu puteau consuma decît mîncare fără sare ; trebuiau să doarmă pe pămînt și să respecte castitatea. Nu puteau nici să lucreze, nici să pună pe altcineva s-o facă în locul lor ; întrerupeau studiul Vedei și distribuirea de daruri. În fiecare zi, se aducea mortului o nouă ofrandă de hrană și de apă.

În sfîrșit, cea de a unsprezecea zi, sosea. În tot acest timp, oasele cadavrului, în parte calcinate, rămîneau la locul incinerării : de acum răcite și descărnate de păsările de pradă⁸⁴, le trebuia un mormînt. Rudele se duceau la cimitir⁸⁵. Acesta consta dintr-un teren vast împrejmuit cu ziduri ; se intra prin patru pridvoare (fiecare destinat, se pare, unei caste diferite), împodobite cu picturi și sculpturi cu caracter divin. În mijlocul unei curți mari se ridica un altar și capela închinată zeiței lemnului crematorial. Se mai găseau aici stîlpi pentru sacrificii și numeroase bănci de piatră. Era un loc plin de ierburi și de mărăcini, unde

⁸³ Zece zile pentru un *sapinda* ; perioadă variabilă după gradul de rudenie sau calitatea defunctului (minimum trei zile).

⁸⁴ Un osuar este menționat de Cowell, vol. I, p. 215 și n. 2.

⁸⁵ După descrierea cimitirului de la Kaveripatnam, extrasă din *Manimegalai*, VI, 36—96, trad. Léon Sain-Jean, din Karikal și publicată de Casal, op. cit., p. 51 și urm.

creștea laptele-cucului și lemnul spinos, aliorul, alângi, kânrai, finapul (zizyphus jujuba Mill.), mimozele, feronia. Acolo creșteau copaci verzi și înalți, chiar din aceia pe care îi îndrăgeau driadele și din care se tăiau, eventual, țepușele destinate criminalilor. Ici-colo se zăreau urne funerare, al căror lut roșu apărea din verdele ierbii și pe ele se cocoșau cocoșul cu urechi roșii, *pogual*-ul, corbul cel îndrăzneț cu ciocul puternic și „marele duce” (bubo-bubo)⁸⁶ laolaltă. O apă curgătoare șerpua în tot locul⁸⁷ și cărările îl străbăteau printre tufișuri. Existau și monumente funerare din piatră sau din cărămidă, în formă de domuri, din care s-au inspirat budiștii la înălțarea relicvariilor lor monumentale (*stûpa*)⁸⁸. Paznicii — care nu puteau fi decât dintre chândâla — locuiau aici în colibe și circulau înarmați cu un baston, foarte necesar pentru a se apăra împotriva demonilor. Căci orice cimitir, precum e lesne de gândit, era bîntuit de asemenea fantome. În acest sălaș al dezolării, nu încetau să răsunе plîsetele și bocetele : „ca tumultul mării cînd apele veneau mari și în valuri strînse, aceste strigăte îndurerate nu se potoleau niciodată”, la fel, ca și noaptea, „chemarea lugubră a șacalilor cu botul lung, glasul „marilor duci” chemînd morții, strigătul cucuvelelor mîncătoare de carne”.

Se comandase la olarul satului o mare urnă funerară „bărbătească”, cu fundul ascuțit ; ea avea pe margine un motiv decorativ foarte simplu, executat cu unghia și, pe partea umflată, cîteva cîrlige pentru a se agăța ghirlandele de flori. În chip de capac, i se punea un fel de cupă, care semăna cu fundul urnei și care se întorcea peste orificiu, în momentul voit. Pentru femei, meșterul olar modela urne „femeiești”⁸⁹.

⁸⁶ Cea mai mare dintre păsările răpitoare nocturne, care trăiește în Europa și Asia.

⁸⁷ *Asvalâyana*, IV, 1, 15.

⁸⁸ S. C. S a r k a r, *Some Aspects of the Earliest Social History of India*, op. cit., p. 39 și urm. De asemenea *Harshacharita*, trad. Cowell și Thomas, p. 164.

⁸⁹ Sexul urcioarelor funerare este specificat în *Asvalâyana*, IV, 5, 2. Pe de altă parte, trei urne deshumate la Muttrapaleon de J.-M. și G. Casal (nr. IV, XIV și XV) prezintă particularitatea de a fi „flancate în partea superioară de două urne mici de mărime egală, în formă de sîni, care sînt literalmente lipite de părțile laterale (pl. XVIII)”. Cu toate rezervele pe care le reclamă o astfel de apropiere, s-ar putea ca simbolismul feminin pe care-l presupun acești autori să corespundă cu injoncțiunile din *Grihya sūtra*, citată mai sus. Pe de altă parte, subliniem că urnele găsite în locurile funerare din India de sud conțineau oseminte curățite prin descărnare (de către animalele de pradă) și nu purtau urme de calcinare, contrar ritualului de incinerare specific brahmanic. Cît despre

Preotul oficiant începea prin purificarea locului unde trebuia să se sape groapa⁹⁰; el proceda în același mod ca și în momentul incinerării, ocolindu-l de trei ori și stropindu-l cu o ramură. Apoi, luând oasele și ținându-le între degetul mare și cel de al patrulea, le puneă unul după altul în vas, începînd cu picioarele și terminînd cu craniul și „cernîndu-le“ cu ajutorul unui dîrmon. După ce le aduna pe toate, le purifica stropindu-le cu substanțe aromate. Atunci urna era coborîtă în groapă și împodobită cu ghirlande. Oficiantul arunca puțin pămînt; apoi o acopereau cu capacul.

Ceremonia era terminată. Ca și cu zece zile mai înainte, rudele părăseau cimitirul, fără a-și întoarce capul. Trebuiau și acum să se scalde, apoi să facă defunctului o ofrandă de *pinda*. De acum încolo, ritualul funerar (*Srâddha*) va fi celebrat pentru cel dispărut cu regularitate în fiecare lună, de către fiul său cel dintîi născut. Și, în timp ce ei se îndepărtau, cimitirul rămînea presărat cu resturi de tot felul: „talerele de lemn pline cu prăjituri, litierele goale, pînzele care serviseră ca giulgiu, ghirlandele smulse, vase de lut sparte, orezul fiert, orezul decorticat de la ofrandă, se întîlneau la tot pasul în acest întins loc al dezolării“. Gardienii aveau mult de lucru ca să curețe, dacă aceasta era una din însărcinările lor.

VĂDUVIA, SATI

Dacă nu se face nicăieri aluzie la văduv, fiindcă el era invitat să se recăsătorească cît mai curînd pentru ca ritualul cotidian să poată fi săvîrșit din nou, în schimb, soarta văduvei este adeseori evocată în literatura antică.

Deși respinsă de casta brahmanică, sinuciderea cunoștea o modă crescîndă în epoca pe care o studiem noi, mai ales la *kshatriya*, unde era, poate, consecința poligamiei. Prima mențiune datată a acestui obicei există

sarcofagele de pămînt ars, săpăturile de la Sanur au scos la iveală noi specimene: „*Ancient India*“, nr. 15, 1959, pp. 10, 14, 16, 17—18, 19—20 (săpăturile din 1950 și 1952, epoca: aproximativ 200 î.e.n. — 50 e.n.).

⁹⁰ *Asvalâyana*, IV, 5, 1 și urm.

din anul 510 e.n., cînd a fost comemorat prin înălțarea unei stele funere (la Eran⁹¹), obicei care mai apoi s-a răspîndit, mai ales în sudul Indiei. Acest sacrificiu voluntar al văduvei căpătă o înfățișare foarte spectaculoasă: în timpul arderii corpului soțului său, ea urca pe rugul în flăcări și se lăsa să ardă de vie. Acest act era socotit ca dovadă supremă a fidelității conjugale — de aceea, femeile care îl săvîrșeau erau numite *satî* sau „femeie virtuoasă”⁹².

Soarta văduvei care supraviețuia soțului ei nu era de invidiat. Dispariția soțului o puneă într-o poziție de inferioritate, atît pe plan legal, cît și pe plan social. Nu numai că ea nu mai putea participa la viața sacramentală a familiei, dar trebuia să se țină departe de reuniuni și ceremonii, unde prezența ei ar fi adus o notă de rău augur. Fără să mai poarte bijuterii sau să se mai ungă cu parfumuri, cu fața fără farduri, părul nevopsit cu henné și necoafat, nici măcar descurcat⁹³, ea ducea de acum o viață castă și austeră, dormind pe pămînt, luînd o singură masă pe zi, fără miere, fără carne, fără vin sau sare, împărțindu-și timpul între rugăciuni și ritualurile religioase și nemaiaavînd decît o singură speranță: să fie din nou căsătorită cu soțul ei într-o viață ulterioară și să satisfacă sufletul acestuia prin credința și buna ei purtate pînă la moarte. Mai mult, ea era supusă autorității directe a fiului ei cel mare, în calitatea acestuia de șef al familiei. Nu putea fi vorba ca ea să-și părăsească locuința și să se stabilească în altă parte, deoarece, prin căsătorie ea făcea parte din *gotra* soțului ei. Îi era, de asemenea, cu strictețe interzis să se recăsătorească⁹⁴, sub amenințarea că pune în pericol sufletul aceluia de care fusese indisolubil legată prin taina căsătoriei. Totuși, dacă uniunea cu soțul ei nu fusese consumată, ea era autorizată să se recăsătorească, deoarece trebuia ca o femeie să fie fecioară ca să poată fi luată în căsătorie.

⁹¹ *Corpus Inscriptionum Indicarum*, vol. III, p. 92.

⁹² S. C. Sarc ar, *Some Aspects of the Earliest Social History of India*, pp. 82—83, 186—187. Up ad hy a y a, *op. cit.*, p. 189. *The Cambridge History of India*, I, pp. 292—293, 414—415 și urm. Si va ra ma mu r ti, *Sanskrit Literature and Art*, p. 89 și urm. L. Re nou, *La Civilisation de l'Inde ancienne*, § 22.

⁹³ Up ad hy a y a, *op. cit.*, p. 204.

⁹⁴ Gandhi a propovăduit recăsătorirea văduvelor, care este acum autorizată prin Constituție.

În general, ea accepta fără murmur noua sa situație și austeritățile care decurgeau din ea; nici înclinațiile, nici educația n-o îndemneau să considere văduvia ca pe o eliberare, care i-ar fi permis în sfârșit să trăiască după placul ei, după atîția ani petrecuți urmînd ordinele sau sfaturile imperative ale soțului ei.

Situația tinerelor văduve fără copii — uneori măritate abia nubile — era însă foarte tristă, căci și ele erau obligate să se supună aceluiași reguli; toată existența lor era în mod iremediabil întreruptă. Nu exista decît o singură îmbunătățire posibilă pentru ele: pentru a asigura o descendență masculină, șeful familiei le putea „recomanda” să se recăsătorească. Bineînțeles, nu cu bărbatul ales de ele, ci cu ruda cea mai apropiată a defunctului soț, în genere cu fratele lui — chiar dacă acesta avea deja o soție⁹⁵: aceasta era recăsătorirea „prin atribuire” (*niyoga*), supraviețuire probabilă a „leviratului”, obligație ce dăinuia din timpurile antice și care impunea văduvei să ia în căsătorie pe unul din cumnați, dar care, în secolul al VI-lea, era foarte aproape de a cădea în desuetudine⁹⁶.

MOȘTENIREA ȘI DREPTUL SUCCESOBAL

După cutumă, nu exista testament; dar partajul era în general făcut din timpul vieții proprietarului, cînd acesta încredința conducerea familiei fiului său cel dintîi născut, înainte de a se retrage într-o sihăstrie. În caz că el nu putuse lua această măsură înainte de a muri, bunurile lui erau împărțite după ce repartiția lor fusese discutată în comun, hotărîrea șefului familiei intervenind ca factor definitiv. În cazul poligamiei, moștenirea era împărțită ținîndu-se seamă cu precădere de mamele cu moștenitori și de castele lor, un *kshatriya* avînd dreptul să ia în căsătorie, pe lîngă o femeie din aceeași castă cu el (care era soția legitimă), cel puțin încă două soții de castă inferioară.

Erau exceptate de la succesiune hainele mortului, piatra de măcinat, ca și instrumentele și ustensilele de metal sau de lut care nu purtau

⁹⁵ Rezumat în L. Renou, *La Civilisation de l'Inde ancienne*, § 23.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 98.

semnul personal al celui dispărut — care fuseseră date fiului mai mare la înmormîntare.

La fel era cu bunurile mobile provenite din dota (*sulka*) văduvei și care îi aparțineau acesteia : ele erau, într-adevăr, inalienabile. Puteau fi incluse și bijuterii și sclavi ; li se adăugau cadourile (*youtaka*) pe care le primise personal și cîștigul pe care eventual l-ar fi realizat prin munca ei. Imobilele erau excluse din proprietatea femeilor. Cînd văduva murea, aceste bunuri (*strîdhana*) erau în întregime transmise cu prioritate fiicelor sale — și, în lipsa acestora, fiilor.

În familiile unificate, bunurile imobiliare rămîneau în indiviziune. Existau, totuși, cazuri cînd indiviziunea era ruptă la cererea unuia sau a mai multor fii majori, dar acest fapt era dezaprobat : nu numai că această ruptură dădea o lovitură adeseori fatală bugetului familial, dar ea mai era considerată și ca un afront adus bunei gestiuni a șefului de familie.

Dacă defunctul era însuși „stăpînul casei“, toată averea lui mergea la fiii săi, cel dintîi primind înainte de partaj o cotă de o douăzecime ⁹⁷, în schimbul căreia se însărcina pe viitor cu îndatoririle de șef al familiei. Indivizii atinși de o deficiență fizică sau psihică erau excluși de la partaj. Tatăl avea toată libertatea să favorizeze pe unul sau altul din feciori făcîndu-i un dar personal, dacă dorea, de exemplu, ca să-și continue studiile religioase, sau pentru că voia să-l recompenseze pentru o comportare deosebit de frumoasă. În caz de poligamie, se ținea cont de dreptul de prioritate al mamelor și în consecință de cel al fiilor. Dacă defunctul nu avea ca moștenitor direct decît un nepot născut de fiica unică, acesta îl moșteneau, pentru că el intrase în *gotra* lui, și nu în cea a tatălui său.

Cînd capul familiei murea fără fii apți să-i primească moștenirea, aceasta revenea fraților lui și urmașilor acestora, din grija evidentă de a nu se dezmembra proprietatea familială. Teoria *sapinda* își păstra astfel valoarea, acești „*sapinda*“ avînd o prioritate succesorală în raport cu ceilalți membri ai familiei, *sakulya*, care nu moșteneau decît în absența unor moștenitori direcți.

⁹⁷ L. Renou, *La Civilisation de l'Inde ancienne*, §§ 12—15 și 24. De asemenea, *Anthologie sanskrite*, pp. 208—209.

Dacă defunctul nu era șeful familiei unificate, ci trăia numai pe domeniul ei, partajul bunurilor sale depindea de voința „stăpînului casei“, care putea fie să le păstreze în indiviziune, fie să le lase fiilor celui dispărut, fie chiar să-i deposedeze pe aceștia în profitul propriilor lui fii.

În succesiune, fiul adoptiv avea în principiu aceleași drepturi ca și cînd ar fi fost legitim ; dar acest fapt dădea loc deseori la discuții. Cazul lui prezenta deseori o particularitate curioasă : dacă frații lui legitimi erau toți morți înaintea lui, el putea moșteni pe „primul“ său tată, ceea ce nu-l împiedica deloc să-și moștenească și tatăl adoptiv, la timpul cuvenit.

Cît despre fete, situația lor n-a fost niciodată bine definită. În teorie, ele nu moșteneau decît „peculiul“ mamei lor, își păstrau dreptul asupra obiectelor care le erau lăsate moștenire personal, dar nu aveau decît uzufructul bunurilor care le puteau reveni cînd era vorba de imobile. Se admitea în mod curent că, atunci cînd tatăl murea, ele să fie întreținute de frații lor, care trebuiau să aibă grijă de cheltuielile de căsătorie și de zestrea lor.

CAPITOLUL IV

Viața monahală și ascetică

Copii, ei se dedică studiului ;
Tineri, ei aleargă după plăceri ;
Bătrâni, ei practică ascetismul ;
Și își desăvîrșesc existența în Yoga.

Kālidāsa, *Raghuvamśa*, I, 8.

ULTIMELE DOUĂ «ETAPE» ALE VIETII

„Bătrâni, ei practică asceza și își desăvîrșesc existența în Yoga.“ (*Raghuvamśa*, I, 8). Astfel grația Kālidāsa. Erau, în adevăr, cele din urmă două etape pe care un «stăpîn al casei» brahman le străbătea înainte de a muri. După ce fiul său cel mare se căsătorește și era, deci, în situația de a perpetua la rîndul lui ritualul strămoșilor, șeful familiei se putea retrage într-o sihăstrie lăsînd în grija tînărului conducerea comunității familiale. El proceda atunci la partajul bunurilor sale și, însoțit sau nu de soția lui, pleca să trăiască în marginea societății, mai întîi ca un sihastru (*vānaprastha*), apoi — de data aceasta fără soția lui — în chip de călugăr rătăcitor (*śamnyāsīn*).

Hotărîrea de a trăi în sihăstrie nu era luată cu ușurință și, desigur, mulți nu se decideau la aceasta. Într-adevăr, soarta soției cîntărea mult asupra convingerii soțului, în cazul cînd ea privea cu groază să împartă cu el această nouă existență de privațiuni și cumpătare, sau atunci cînd se hotăra să nu-l urmeze pe calea renunțării. Atunci se petrecea o scenă penibilă¹ : aflînd de hotărîrea soțului, se întîmpla ca soția să-și piardă cunoștința și să cadă leșinată ; trebuiau s-o stropească cu apă, să i se facă vînt cu o frunză de palmier și, cînd își revenea, să fie încredințată, înlăcrimată, unor rude sau persoane apropiate, care s-o consoleze.

¹ *Nāyādharmakathā*, ed. N. V. Vaidya, Poona, 1940, p. 25 și urm. ; *Uttarādhyaṇa*, 19.

Viața într-o sihăstrie era într-un tot asemănătoare cu cea pe care am descris-o când a fost vorba despre discipol, cu singura deosebire că „stăpînul casei“, devenit sihastru, avea rolul de profesor și nu de elev. Era, cu toate acestea, o existență cumpătată și retrasă, alcătuită din meditație și renunțare, și nu fiecăruia îi era dat s-o accepte de bunăvoie.

Cînd, în sfîrșit, rupînd definitiv legăturile cu viața socială «stăpînul casei» părăsea pustnicia pentru a deveni un anahoret, dacă avea tăria morală și cunoștințele pe care această situație le cerea, el se consacra totalmente ascetismului și contemplației, atîngînd condiția umană cea mai elevată pe plan spiritual, realizînd detașarea cea mai completă, care prefigurează eliberarea de contingentele transmigrației. Prin înșăși aceasta, un *samnyâsin* ieșea din societate și intra în rîndul celor «fără castă» dar păstrînd respectul tuturor. Era idealul pe care brahmanismul îl propunea celor mai buni dintre adepții săi, și numeroși au fost aceia care au încercat să i se apropie. Bâna a lăsat un remarcabil portret al acestor solitari într-un roman istoric, *Harshacharita* (III, 112)³; el a descris trăsăturile lor supte și adînc ridate, orbitele adîncite, ochii „roșii ca picăturile de vin“, nasul ascuțit, urechile cu lobii lăsați⁴, dinții proeminenți și maxilarele puternice. Ei purtau asupra lor tot avutul lor: o cîrpă roșie, în zdrențe, înnodată la nivelul inimii, le ținea loc de haină de deasupra și o eșarfă roșie atîrnîndu-le de pe umăr, care le servea să se înfășoare. Într-o mîna, țineau un baston de bambus și cu cealaltă mențineau în echilibru pe umăr o cobiliță la capetele căreia atîrnau, legate într-un mod complicat, cu o legătură făcută din păr, o răzuitoare pentru a se curăți și o sită de bambus, o fâșie de pînză de înfășurat șoldurile, un vas pentru pomeni închis într-o cutie de lemn de *kharjûra* (*Phoenix silvestris* Roxburgh), un vas de apă prins într-o ramă triunghiulară formată din trei bețișoare⁵, sandale și un teanc de foi scrise de mîna, bine legate cu un șnur. În ținuta aceasta, acești

³ Această descriere este completată în trad. lui Cowell și Thomas prin apendicele A, p. 263 și urm.

⁴ Aceasta se datora grelelor bijuterii pe care le purtasera în timpul vieții lor fastuoase și pe care le părăsiseră în semn de renunțare. Lobii destinși au devenit simbol de înțelepciune.

⁵ Reprodus de mai multe ori, mai ales la Ajantă, caverna XXVI (parinirvâna); Yazdani, IV, pl. LXXX.

sfinți oameni rătăceau de-a lungul țării, cerșindu-și hrana, făcând drumuri lungi ca să-și procure sare⁶; ei se fixau în vreun loc retras pe timpul ploilor, apoi porneau din nou spre locuri sfinte și pelerinaje. Regele îi chema uneori la el, sau ei erau vizitați de mai marii acestei lumi, atrași de faima înțelepciunii lor și a puterilor lor supranaturale. Unii dintre ei își puneau capăt zilelor sinucigându-se conform ritualului, de exemplu cufundându-se într-un fluviu sacru pînă ce venea moartea⁷.

LAICI ȘI CĂLUGĂRI BUDIȘTI. MĂNĂSTIRILE

În lumea budistă, diferența între călugări (*bhikṣu*) și laici (*upāsaka*) a fost la început destul de mare, atît în ceea ce privește gradul îndatoririlor și al drepturilor, cît și în modul de viață⁸. Aceste deosebiri au tins să se șteargă odată cu ascendența crescîndă a Marelui Vehicul, formă mai tardivă a budismului, mai puțin exigentă față de natura umană și mai promițătoare față de cei cucernici. În epoca antică, laicul, înveșmîntat în alb, trăia ca un «stăpîn al casei» și se sanctifica făcînd pomeni călugărilor; nu i se impunea să repudieze practicile religioase în vigoare în mediul său — ceea ce explică supraviețuirea tenace a cultelor populare și a divinităților brahmanice în povestirile budiste: dar el trebuia să respecte regulile etice care interziceau omorul, furtul, desfrîul (îndeosebi adulterul), minciuna, consumul de băuturi fermentate. Generozitatea trebuia să fie virtutea sa dominantă; se cereau de la el știință și înțelepciune, mai puțin decît de la un călugăr, deoarece el rămînea în viața laică. Putea totuși atinge un grad superior dacă, virtuților fundamentale, el le mai adăuga obiceiul de a posti șase zile pe lună, luînd o singură masă pe zi, înainte de prînz și consacînd aceste zile recitării în comun a regulamentelor confreriei, citirii cărților sfinte și predicilor; pe lîngă acestea, el trebuia să înlăture mobi-

⁶ *Asamkiya-jātaka*, nr. 76; Cowell, vol. I, p. 186.

⁷ Hiuan-tsang face aluzie la sinucideri de acest fel: Beal, op. cit., I, p. 86.

⁸ Pentru tot acest pasaj: E. Lamotte, *Histoire du Bouddhisme indien des origines à l'ère çaka*, Louvain, 1958, p. 59 și urm., 71 și urm., 330, 546, 686.

lierul luxos, florile și parfumurile, cântul, dansul și spectacolele. Dacă era și mai avansat, el se abținea de la raporturile sexuale cu soția lui, sau păstra celibatul, ajuna și nu se atingea nici de aur, nici de argint, imitînd în aceasta novicii și călugării. El putea, la fel ca brahmanii, să-și părăsească casa și familia — după modelul lui Buda însuși — pentru a intra în viața religioasă. Schimbînd veșmîntul alb de laic pe rasa galbenă de călugăr, el renunța la toate bunurile sale pentru a trăi numai din cerșetorie, neputînd să mai exercite o meserie lucrativă și nici să mînuiască aur sau argint.

El intra atunci în ordinul budist⁹, dacă bineînțeles nu era un criminal sau bolnav. Aici era primit începînd de la vîrsta de opt ani, dar avea libertatea să părăsească la un moment dat starea monastică și să-și reia starea laică. Un preceptor (*upādhyāya*) și un magistru (*āchārya*) se ocupau să-l instruiască. Își tăia barba, își rădea părul și îmbrăca roba galbenă, își proclama de trei ori voința de a intra în comunitate și învăța cele zece reguli care constituie crezul unui călugăr budist. Apoi își începea ucenicia sub supravegherea conducătorului novicilor.

Intrarea în ordin urma după un interval mai mult sau mai puțin lung; ea era conferită de un consiliu de cel puțin zece călugări¹⁰. De trei ori novicele cerea să fie primit în ordin; dacă consiliul păstra tăcerea, cererea sa era acceptată: atunci ceremoniarul proclama acest lucru. Îndată, noul călugăr era instruit cu cele patru reguli de austeritate monastică pe care trebuia să le respecte de acum înainte, precum și cu cele patru interdicții a căror nerespectare ar aduce excluderea sa.

Femeile care intrau în comunitate așteptau doi ani primirea în ordin, timp în care erau supuse la șase interdicții. Ordinul le era conferit mai întîi de un consiliu de călugărițe, apoi de un consiliu de călugări, în fața cărora ele se prezentau însoțite de preceptoarea lor (*upādhyāyikā*) și de tutoarea lor (*āchārini*). Disciplina la care ele se supuneau era mai severă decît cea a călugărilor.

⁹ *Mahāvagga* I, este în întregime consacrată admitterii în ordinul bhiksku. Tradus în S.B.E., vol. XIII, Oxford, 1881, sau *The Pāli Texts Society*.

¹⁰ În nici un caz, ea nu putea avea loc în timpul sezonului de ploii.

Călugării budiști nu posedau altceva decât veșmintele de pe ei. Acestea constau dintr-o robă de dedesubt (*antaravâsaka*), un veșmînt de deasupra (*uttarâsanga*) și o manta (*samghâli*); la care se adăugau o fustă (*kusûlaka*) și o cingătoare prevăzută cu o cataramă (*samkakshikâ*). Roșii sau galbene, aceste costume erau căpătate din milostenia laicilor, sau confecționate din rămășițe netrebuincioase, vopsite și peticite chiar de călugări. În picioare, uneori, purtau sandale, deși aceasta era considerată ca un lux; nu aveau dreptul decât la tălpi simple¹¹, afară de cazul cînd încălțămîntea mai fusese purtată și de altcineva¹². Echipamentul lor mai cuprindea un vas pentru pomeni (*pâttra*), un brici, un cleștișor de smuls părul, un altul pentru tăiat unghiile, un curățător de urechi și altul pentru dinți, un filtru de strecurat apa de băut, un ac, bastonul de pelerin, un săculeț pentru medicamente. La care se adăugau, pentru a se adăposti, o umbrelă de frunze¹³ și, pentru a se răcori, un evantai.

Sculat dis-de-dimîneată, călugărul se deda în primul rînd meditației. Apoi pleca să cerșească hrana zilnică, înarmat cu vasul lui pentru pomeni: nu trecea niciodată pragul caselor, nu scotea o vorbă și ținea ochii plecați. Terminînd cu cerșitul, se întorcea la locuința sa, își spăla picioarele, se retrăgea la umbră și, puțin timp înainte de prînz, lua unica lui masă din zi. Aceasta se compunea de obicei din orez, «pîine» și, ca băutură, apă limpede; totuși, nu-i erau interzise carnea și peștele, dacă avea certitudinea că animalul nu fusese ucis anume pentru el. Numai cei bolnavi puteau consuma unt rafinat, ulei, miere și zahăr. Usturoiul și ceapa nu erau permise în nici o împrejurare. Călugărul avea și dreptul de a accepta să ia masa la o casă laică; dar niciodată nu putea fi o altă masă decât cea de prînz, sub amenințarea de a suporta o penitență gravă. După ce termina de mîncat, el se așeza în pragul chiliei sale și își primea discipolii sau elevii. Apoi, se retrăgea deoparte, la picioarele unui copac, folosind orele calde pentru a se reculege, dacă nu se lăsa pradă somnolenței. La apusul soarelui, el participa la audiența publică unde se adunau laicii dornici să se instruiască, curioșii și trecătorii. În răcoarea serii, călugărul făcea o baie fără a se complăce în

¹¹ *Mahāvagga*, V, 1, 28.

¹² *Brahmadatta-jātaka*, nr. 323; Cowell, vol. III, p. 53.

¹³ *Ibidem*, p. 54.

rafinamentele unei băi obișnuite, își primea din nou discipolii, și discuțiile lor edificatoare se prelungeau pînă tîrziu în noapte.

La fiecare două luni, își rădeau părul. Niciodată n-aveau voie să se privească în oglindă sau în luciul unui vas cu apă, decît în caz de boală. Podoabe, farduri și parfumuri le erau interzise, ca și dansul, cîntul și muzica profană.

Călugării care făceau parte din aceeași parohie (*sîmâ*) — și cei care se găseau în trecere — erau obligați să se adune în zilele de 8 și 14 sau 15 ale fiecărei luni, la lună plină și la lună nouă, pentru a rezerva o zi postului și unor rînduieli mai severe. Odată din două, ei se mărturiseau în public, în fața fraților lor; această confesiune avea loc la căderea nopții, la lumina torțelor, sub conducerea decanului care, enumerînd pe grupe greșelile, îi interoga cu voce tare; minciuna fiind proscrisă prin regulament, mărturisirea era obligatorie¹⁴.

În timpurile vechi, *bhikshu*, cerșetori așa cum o arată și numele lor, n-aveau domiciliu stabil. Ei trăiau sub un arbore sau în vreo grotă naturală; alții, mai numeroși, se stabileau nu departe de sate sau de orașe, într-o locuință umilă (*vihâra*), colibă de frunze, «turn» (*prâsâda*), casă de piatră sau peșteră. Încetul cu încetul, acești solitari luară obiceiul de a-și grupa aceste *vihâra* ale lor, ceea ce dădu naștere la mănăstiri (*samghârâma*) mai mult sau mai puțin întinse, din piatră, cărămidă sau lemn. Ele nu erau locuite decît pe timpul ploilor, restul anului fiind consacrat pioaselor peregrinări ale predicatorilor. Aceste mănăstiri, dintre care unele acopereau o suprafață întinsă, erau rezultatul donațiilor regale sau particulare. Pînă în secolul VII sau VIII aproximativ, mănăstirile au fost amenajate în depresiuni circulare stîlcoase, dintre care cea mai celebră este poate cea de la Ajantâ. Dar mai erau multe, construite în aer liber — și fără îndoială înzestrate cu amenajări mai confortabile. Cele de la Nălandă, în Bihâr, de exemplu, care au dăinuit pînă în secolul XII, și care, grație săpăturilor care au fost făcute, scot și azi la iveală importante vestigii.

Comunitatea dubistă constituindu-se încetul cu încetul, aceste mănăstiri au trebuit, în cele din urmă, să adăpostească un mare număr de

¹⁴ *Mahāvagga*, II.

indivizi : călugări și novici, frați rătăcitori, servitori de ambele sexe, sclavi legați pe viață de domeniul aparținând de clădirile principale, oaspeți în trecere, refugiați. După povestirile pelerinilor chinezi, cele mai prospere ar fi adăpostit de la trei pînă la cinci mii de persoane.

Construcțiile erau în general dispuse într-un vast patruleter, a cărui latură atingea uneori patruzeci de metri. Ele alcătuiau o incintă ale cărei galerii aveau o lărgime de doi metri jumătate și pe care se deschideau chiliile și capelele ; și unele și celelalte aveau o lărgime mijlocie de trei metri cincizeci. În centrul curții interioare se ridica un *stûpa* sau un templu avînd o înălțime de douăzeci și cinci de metri sau chiar mai mult, încununat cu o cupolă și decorat cu clopoței care răsunau în bătaia vîntului. Cînd era necesar să se extindă mănăstirea, se construiau suplimentar unul sau mai multe corpuri în patru unghiuri, lipite de mănăstirea principală : astfel cea de la Nălandâ avea opt.

Chiliile, grupate în jurul curților, aveau un mobilier rudimentar ; era îngăduit : un pat făcut din frînghii și așezat pe patru picioare scunde, un scăunel, o scîndură în chip de spătar, un scuipător, cîteva rogojini, perne mici de bumbac și suluri de căpătii. Orice reprezentare de chipuri de oameni sau de animale pe ustensile sau scaune era interzisă. În anumite mănăstiri mai luxoase, locuințele călugărilor și ale călugărițelor erau instalate în clădiri cu mai multe etaje care se ridicau în piramidă și aveau verande sprijinite pe stîlpi, sau alteleori în celule izolate de public prin paravane sau uși în șicană. Capelele, ridicate în alte curți sau bine amenajate printre chilii (de preferință pe zidul de răsărit), conțineau un chip sculptat. Mănăstirea avea, în general, o singură poartă, orientată după caz. Un mare număr de săli și clădiri erau adăugate la mănăstirea propriu-zisă, într-o dezordine rezultînd din configurația terenului și din schimbările succesive aduse planului inițial.

În afară de chilii și capele, se mai numărau diferite localuri care deserveau viața însăși a mănăstirii : înainte de toate, o sală de reuniuni de dimensiuni vaste (cu latura de zece, paisprezece, șaisprezece metri), în care erau amenajate firide pentru lămpi ; era folosită de două ori pe lună la adunarea membrilor comunității pentru rugăciuni colective și era destinată pentru toate actele solemne ale vieții monahale, de la primirea pînă la excluderea din ordin ; era adeseori transformată în

sală de mese. Apoi, mai erau pivnițe amenajate la subsol, sub zidurile mănăstirii ; o încăpere conținând focul domestic ; un oficiu ; bucătăriile ; un vestiar unde se transformau în veșminte bucățile de stofă destinate călugărilor și care le erau dăruite de laici cu ocazia unor anumite sărbători, de pildă cele care marcau sfârșitul ploilor. În vecinătate se găseau hambarele, magaziile de alimente și de medicamente. O sală era destinată păstrării tezaurului mănăstirii. Un puț adăpostit asigura aprovizionarea cu apă potabilă, în timp ce un rezervor era prevăzut pentru ablațiunile cotidiene și necesitățile gospodărești. Igiena prescrisă de regulament necesita diverse încăperi în care se cuprindeau latrinele ținute foarte curat, un sistem rudimentar de canalizare și mai ales sălile de baie. Acestea cuprindeau, ca și în locuințele particulare bine concepute, o sală de băi calde, o sală de aburi calzi, una rece, o anticameră unde se păstra apa și un hol. Sala de baie și sala de sudație erau alimentate de o vatră prevăzută cu hornuri ; se mai găseau suporturi pentru haine din bambus și scaune ; cei care voiau să se îmbăieze nu intrau aici decât cu fața unsă cu lut pentru a o proteja de căldura excesivă¹⁵.

Aceste clădiri diverse erau construite în mod diferit potrivit resurselor fiecărei regiuni. Cărămida și piatra erau mai puțin frecvente decât lutul și chirpiciul ; aceste din urmă materiale erau mai puțin rezistente la ploile diluviene ale musonilor și trebuiau deseori reparate ; atunci ele erau întărite cu bucăți de lemn acoperite cu un fel de ciment. Ca măsuri de precauție pentru sălile de baie și cea care găzduia focul domestic, pereții lor interiori erau îmbrăcați cu un rând de cărămizi. Celelalte clădiri erau decorate în interior cu un strat de zugrăveală, roșie pentru pereți, neagră pentru sol ; ghirlande proaspete, motive florale completau ornamentația.

Acoperișurile erau din materiale variate : paie, coceni, cărămizi, pietre late, ciment, frunziș. Cele ale unor anumite edificii — sala unde se confecționau robele monahale, mănăstirea, băile de aburi, adăpostul pentru fântină — erau din piele și acoperite cu mortar de var amestecat cu nisip. Sub plafoane se întindea o pânză, pentru a împiedica șerpilor și insectele să cadă în încăperi.

¹⁵ Moti Chandra, *Cosmetics and Coiffure...*, p. 76 (după Chullavagga, V, 14, 2—5 ; VII, 8, 2 ; VIII, 8, 2 ; X, 27, 4 etc.).

Indiferent dacă edificiile erau din materiale durabile sau perisabile, decorațiile exterioare tindeau să le dea o înfățișare somptuoasă. Ele erau în general acoperite cu un amestec de var și nisip de o albeață strălucitoare. Basoreliefuri de piatră acopereau suprafețele laterale ale stûpei și ale templelor. Ele erau fixate pe pereți prin diferite metode: fie prin crampoane de fier, fie prin cepuri și scoabe — ca și cum ar fi fost de lemn, sau chiar cu ajutorul unui strat mai gros de mortar și al unor cuie lungi de fier înfipite în tencuială. Indiciile zidurilor care se mai reconstituie încă în aceste locuri dovedesc că basoreliefurile erau pregătite și aplicate separat. În anumite mănăstiri, reliefurile de piatră erau înlocuite prin chenare sculptate în tencuială; motive decorative și personaje de toate mărimile animau suprafețele zidurilor. Aceste decorațiuni erau întărite printr-o policromie și o poleire a căror strălucire entuziasma pe pelerini; cîte unii se înșelau și vorbeau de statui de aur masiv; cei mai avizați știau că piatra sau stucul fuseseră acoperite cu foi de aur ciocănit aplicate cu grijă peste reliefură.

Culorile vii, aurul și albeața varului erau întrerupte din loc în loc de tot felul de elemente din lemn, care erau adeseori pradă incendiilor: stîlpii galeriilor acoperite, porți cu vizetă, paravane ajurate la ferestre, grinzi și birne cu capetele sculptate, balcoane și foișoare.

Ansamblul stîrnea admirația pelerinilor chinezi, ale căror descrieri au putut fi în parte controlate în urma săpăturilor arheologice. Cel de la Nălandă a fost cu amănunțime descris de Yi-tsing¹⁶:

Clădirile sale (de cărămidă) se compuneau din trei etaje suprapuse, fiecare etaj fiind înalt de peste zece picioare. Toate templele sînt perfect aliniate și se poate circula în voie. Peretele posterior al edificiului constituie zidul exterior. Rîndurile de cărămidă se ridică pînă la treizeci sau patruzeci de picioare înălțime. Cît despre locuințele călugărilor, sînt cîte nouă pe o fațadă; fiecare din locuințele călugărilor are o suprafață de aproape zece picioare pătrate. În fund, au cîte o fereastră care se înalță pînă la acoperiș. În vîrful unuia dintre unghiuri, au făcut un drum suspendat care permite să se circule deasupra templului. În fiecare din cele patru unghiuri se află cîte o sală construită din cărămidă; aici trăiesc călugării instruiți și venerabili.

¹⁶ *Mémoires sur les religieux éminents*, trad. Ed. Chavannes, p. 85 și urm. A se vedea și: H. D. Sankalia, *The University of Nālandā*, Madras, 1934.

Poarta templului este orientată spre vest; etajul său superior se înalță în aer și-ți dă amețală în vid. Pe el s-au sculptat imagini minunate, a căror frumusețe a epuizat arta ornamentației. Această poartă se leagă de clădire; ea n-a fost făcută separat la origine; dar la doi pași mai înainte au fost așezate patru coloane. Cu toate că această poartă nu este de înălțime exagerată, totuși, lemnul pe care l-au folosit este foarte rezistent.

În interiorul mănăstirii, spațiile mai mari de treizeci de pași sînt pavate cu cărămidă. Pentru spațiile mici de cinci pînă la zece picioare, pentru toate spațiile care acoperă camerele, de pe acoperiș, în fața verandei sau în locuințe s-au folosit bucățele de cărămizi mari cît piersicile sau cît jujubele; le amestecă cu un clei mai gros și se bate totul cu bățătoarele ca să se niveleze. Se dă de jur împrejur cu var. Se face un amestec de fire de cînepă, la care se adaugă ulei și reziduuri de cînepă precum și resturi de piei vechi; se umezește cîteva zile, apoi se întinde această tencuială pe locul umplut cu cărămidă; se acopere totul cu ierburi verzi. După vreo trei zile, se controlează dacă s-a uscat. Se freacă suprafața în mai multe rînduri cu pietre lustruite; se presară în ploaie o pulbere de pămînt roșu sau o substanță asemănătoare cu cinabrul. Apoi, cu o substanță grasă, se lustruiește și se face strălucitoare ca o oglindă. Toate sălile și treptele scărilor sînt făcute în acest fel. După terminarea acestor operațiuni, trecătorii pot să calce cu picioarele această suprafață și o pot traversa timp de zece sau douăzeci de ani fără ca ea să se strice sau să se crape.

Există nu mai puțin de opt temple construite astfel... Într-adevăr, sînt puține locuri atît de desăvîrșite...

Mănăstirile așezate în depresiunile circulare stîlcoase nu erau cu nimic mai prejos decît aceste descrieri. Aici sanctuarele și templele erau așezate în vaste grote artificiale, împodobite cu sculpturi și fresce cu figuri, înzestrate cu verande susținute de stîlpi, cu ferestre și uși. Ele constituiau uneori ansambluri impunătoare: cam treizeci de peșteri alcătuiesc, de pildă, așezarea de la Ajantă — care a fost amenajată din secolul II î.e.n. pînă aproape de secolul VII e.n. și a fost folosită poate încă mult timp după aceea. Aceste ansambluri permit să ne dăm seama de importanța unei mănăstiri budiste în epoca pe care o studiem, și în același timp de perfecțiunea ei estetică, deoarece frumusețea frescelor și sculpturilor de aici este remarcabilă. Această decorare avea un scop pedagogic; călugării îi duceau pe vizitatori să le admire și, înarmați cu un bețișor, ca și acei care arătau pozele prin bîlciuri, le explicau semnificația. Nu toate refugiile rupestre erau de aceeași amploare: uneori niște simple cavități sau scobituri erau suficiente pentru a adăposti pe anahoreți.

Viața în comunitate se desfășura în acord cu anotimpurile. Pe toată durata ploilor (din iunie-iulie pînă în octombrie-noiembrie), călugării se adunau în mănăstiri și se retrăgeau aici, consacîndu-se studiului scrierilor sfinte și meditației. Pentru a se asigura bunul mers al acestor așezări, cîțiva călugări erau în mod special însărcinați cu anumite îndatoriri, cum erau directorul de studii, intendentul construcțiilor, economul, grădinarii, croitorii și vopsitorii afectați vestiarului, cei însărcinați cu paza magaziiilor și a rezervei de apă, cu împărțirea materialelor, cu distribuirea tichetelor de hrană, cu supravegherea fișelor de vot etc. Egali în drepturi, călugării nu cunoșteau altă ierarhie decît vechimea lor în ordin, care impunea respect. În primele timpuri n-a fost desemnat nici un șef care să asigure conducerea unei mănăstiri, căci, după voința expresă a lui Buda, numai legea pe care el o propovăduise și disciplina pe care el o stabilise trebuiau să servească drept îndrumători. Totuși, s-a luat obiceiul de a se desemna un stareț, care era decanul ca vîrstă, fără să se țină seama de meritele sale, și care avea autoritate asupra întregii vieți materiale a mănăstirii, excluzînd partea administrativă și polițienească, asigurată de «gardieni». Pe lîngă acestea, un laic putea să asigure relațiile exterioare ale comunității.

Viața cotidiană era reglată aici de orologiul cu apă sau clepsidră¹⁷, a cărei folosință este de asemenea atestată la palatul regal și în locuințele cele mai luxoase. Ea se compunea dintr-un bazin de metal pus pe pămînt și umplut cu apă; la suprafață plutea o cupă de aramă (*kapalâ yantra* sau *ghati*) cu piciorul străpuns de un mic orificiu al cărui diametru era calculat astfel încît cupa să se umple foarte exact în trei sferturi de oră. Cînd era plină, cupa se cufunda în apă. Oameni anume erau însărcinați cu funcționarea și supravegherea ei permanentă: aceștia erau servitorii sau portarii. Măsurarea timpului începea la ora șase dimineața, adică aproximativ la răsăritul soarelui; ea împărțea cele douăzeci și patru de ore în treizeci și două subdiviziuni a cîte trei sferturi de oră și în opt diviziuni de cîte trei ore. Iată cum erau semnalate porțiunile de timp:

¹⁷ *Sûrya Siddhânta*, XIII, 21 și urm., eventual mijlocul sec. IV, trad. Bâpû Deva, *Bibliotheca Indica*, pp. 90—91, XI, 8 (p. 211). J. Takakusu, *A Record of the Buddhist Religion*, by Y i - T s i n g, p. 144 și urm.

cînd cupa se cufunda pentru prima dată, adică la ora 6,45, supraveghe-
torul — avertizat de zgomotul făcut de cupă cînd lovea fundul bazinu-
lui — bătea o lovitură pe o tobă. Trei sferturi de oră mai tîrziu, la 7,30,
el bătea două lovituri, apoi la ora 8,15, trei lovituri. La ora nouă, ultima
fază a primei diviziuni, el bătea patru lovituri, suna de două ori dintr-o
goarnă și mai executa o nouă bătaie de tobă. A doua diviziune se repeta
ca și prima, dar cînd ea ajungea la ultima fază, corespunzătoare miezului
zilei, servitorul respectiv bătea patru lovituri de tobă, suna din goarnă
și bătea încă două lovituri de tobă. Era momentul cînd toți călugării,
fără excepție, trebuiau să-și fi terminat unica lor masă a zilei. Ciclul reîn-
cepea atunci pentru cele două diviziuni următoare, pînă în momentul cînd
soarele apunea (orele 18). Cele patru diviziuni nocturne erau semnalate
ca și orele zilei.

Aceasta era cel puțin reglementarea care se obișnuia la Nâlandâ, cea
de la mănăstirile de la Bodhgayâ și de la Kusinagara deosebindu-se ușor
(Yi-tsing). Mai perfecționată decît utilizarea gnomonului, această metodă
de a semnala ora avea avantajul de a funcționa chiar și noaptea sau pe
timp noros. Ea necesita totuși intervenția unui «bun mecanic», cum spune
Yi-tsing, care trebuia să calculeze exact diametrul orificiului pentru ca
umplerea cupei să se facă în timpul voit. Acest tehnician trebuia să mai
dea și indicații precise asupra nivelului apei care trebuia să urce în cupă,
pentru a se ține seamă, după anotimpuri, de ușoara variație a orelor
solare la latitudinea Indiei.

Aceasta era viața monastică în timpul celor patru luni de ploaie, în
mănăstirile cele mai bine organizate ; dar, citind cartea a III-a din *Mahâ-
vagga*, care tratează despre «reședința în timpul sezonului ploios», ne dăm
seama de greutatea de tot felul de care se izbeau mănăstirile mici și
călugării singuratici ; în «cazurile de primejdie» — și acestea erau nume-
roase, de teama hoților, în timp de foamete, dacă unul din ei era bolnav,
sau pentru alte rațiuni tot atît de serioase, călugării erau autorizați să-și
întrerupă sihăstria și să părăsească mănăstirea.

Întoarcerea anotimpului uscat era marcată de o sărbătoare solemnă,
preludiind împrăștierea predicatorilor, în mănăstiri urmînd să rămîină
doar cîțiva sedentari pentru a asigura întreținerea. Această sărbătoare

(*pavâranâ*)¹⁸ consacra sfârșitul pustniciei anuale ; cu această ocazie, laicii făceau daruri călugărilor adunați, îi invitau la masă și luau parte la procesiuni ; ei le dăruiau bucăți de pînză de bumbac, care urmau să fie vopsite, croite și cusute în vestiar. Alte festivități religioase rupeau monotonia anului, precum și concilii sau adunări din cinci în cinci ani.

JAINA

La jumătatea drumului între brahmani și călugării budiști, Jaina aveau și ei un ordin mănăstiresc. Rămînînd, în ochii brahmanilor, niște «eretici», biserica lor era condusă — spre deosebire de ordinul budist — de șefi care se pretindeau din *gotra* renumite. Laici și călugări trebuiau să aibă grijă să nu facă rău nici unei ființe vii : vegetarieni cu strictete, ei își acopereau gura cu un vâl pentru a evita, chiar din nebăgare de seamă, să aspire sau să înghită vreun animal, oricît de mic ; tot așa ei foloseau un filtru pentru apa potabilă. Doctrina lor fundamentală se întemeiază efectiv pe principiul de a nu face rău nimănui, *ahimsă*, căruia Gandhi (de origine jaina) i-a dat, în vremea noastră, o semnificație atît politică cît și morală. Foarte legați de credințele lor, adepții religiei jaina și-au perpetuat obiceiurile pînă în zilele noastre, cu un atît de aprig conservatorism că foarte puține lucruri s-au schimbat față de epoca antică. Cu toate acestea, schisma care i-a despărțit în două secte principale, spre sfârșitul primului secol al erei noastre, nu mai este de actualitate ; aceste două secte cuprindeau pe *Svetâmbara* și *Digambara*. Cei din urmă, «îmbrăcați cu spațiu», adică păstrînd o goliciune totală, nu se mai întîlnesc deloc ; ei nu posedau nici măcar un vas pentru pomeni. Ceilalți aveau dreptul să se folosească de acesta, precum și de un anumit număr de obiecte și de veșminte.

Comunitățile jaina primeau fără deosebire de clasă sau castă (cu unele excepții, totuși) pe bărbații și femeile care se hotărau să se retragă din lume¹⁹. Erau excluși din oficiu copiii, bătrînii, eunucii, cei triști, timizii,

¹⁸ *Mahāvagga*, IV.

¹⁹ Cauze diverse — adeseori mizantropia sau pesimismul — sînt enumerate în canoanele jaina : Jain, *op. cit.*, p. 193.

bolnavii, hoții, dușmanii regelui, nevăzătorii, sclavii, idioții, cei cu diferite tare, datornicii, infirmii, servitorii, femeile însărcinate, fetele tinere și cei care fuseseră convertiți cu forța.

Cei care aveau dreptul de a fi primiți în ordin trebuiau înainte de toate să aibă încuviințarea părinților. Ei treceau asupra comunității sarcina întreținerii familiei lor; comunitatea putea să dăruiască părinților și stăpînilor astfel abandonați discipoli destinați să-i servească.

O ceremonie solemnă marca retragerea lor din lume; ea avea loc într-o zi fastă, indicată de astrologi. Un bărbier rădea părul și barba postulăntului; i se făcea o baie, urmată de onțiuni. El își îmbrăca cele mai somptuoase haine și se așeza sub un baldachin, cu mama sa în dreapta și doica sa în stînga, aceasta din urmă ținînd o mătură și un vas de pomeni. După care, el era instruit cu principalele îndatoriri monastice care reveneau celor care îmbrăcau veșmintul alb al călugărilor jaina, apoi era primit în ordin.

După modelul budismului, ordinul cuprindea călugări, călugărițe și laici de ambele sexe. Ultimii trebuiau să subvenționeze întreținerea călugărilor și să sporească darurile făcute sanctuarelor pentru a le perpetua prosperitatea; menținerea comunităților a depins aproape în întregime de devotamentul și fidelitatea lor față de ritualurile străvechi. Regulamentul mănăstiresc pare să fi fost aspru în principiile sale care erau destul de asemănătoare cu cele budiste²⁰. Cerșind hrana lor cotidiană, călugării jaina trebuiau s-o pregătească ei înșiși, ca și brahmanii, și la fel și băutura. Cea mai mică abatere de la disciplina stabilită atrăgea după sine o pedeapsă. Ca misionari, ei duceau adeseori o viață rătăcitoare, în cursul căreia trebuiau totuși să se supună regulamentului, evitînd să se urce în vreun vehicul sau pe spatele vreunui animal și făcînd față nenumăratelor primejdii care pîneau pe călător. Li se permitea să-și întrerupă pioasele lor peregrinări în caz de tulburări politice; și, dacă erau persecutați de autoritatea regală, ei aveau dreptul de a contraveni regulilor stabilite, de a se deghiza și de a nu mai ține seamă de interdicții și obligații. Cînd cădeau grav bolnavi, membrii comunității îi duceau la medic, le procurau medicamentele necesare și-i îngri-

²⁰ S.B.E., vol. XXII, p. XXII și urm.

jeau cît puteau de bine, oricît ar fi costat și fără a ține seama de imperativele monastice. Raporturile sexuale cu femeile — călugărițe sau prostituate — le erau interzise, afară de cazurile cînd nu reușeau să-și stăpînească simțurile. La fel, în toate «cazurile de primejdie», puteau viola rînduielile, urmînd să se purifice după aceea, fie cîntînd formule magice, fie celebrînd un sacrificiu (*janna*) însoțit de recitare.

Unii călugări jaina se consacrau ascetismului în schituri singuratice și îndepărtate. Acolo, ei duceau existența obișnuită a anahoreților, dormind pe pămîntul gol, hrănindu-se cu rădăcini și cereale, făcînd băi scurte, ungîndu-și corpul cu noroi în semn de penitență, păstrînd tăcerea și îndepărtînd orice întîlnire cu oamenii, sunînd din goarnă pentru a-și vesti prezența. Ei erau îmbrăcați cu un fel de fuste din scoarță de copac, trăiau în peșteri sau doar sub un copac și nu beau decît apă. Se pretinde că unii trăiau ca stîlpnici.

Alții învățau și predicau doctrina lor celor din jur, purificîndu-și auditoriul prin spălare cu apă și ungere cu noroi. Îmbrăcați cu o robă și o haină, încălțați, ținînd un mănunchi de trei bastoane, ei circulau adăpos-tindu-se sub o umbrelă ; se împodobeau cu un inel și podoabe pe brațe. Se foloseau de vase pentru apă, de o strachină de lut, un ceainic, o mătură, un cîrlig. Posedau un scaun și un șir de mătânii.

Și unii și ceilalți se bucurau de o reputație suficient de redutabilă în ceea ce privește cunoștințele magice ce li se atribuiău, fiind considerați înzestrați cu puteri supranaturale datorită incantațiunilor, farmecelor, formulelor murmurate sau spuse în gînd etc.

Se cuvine să adăugăm că o rivalitate uneori feroce îi opunea pe călugării budiști călugărilor jaina — dacă trebuia să acordăm, totuși, o oarecare încredere unor mărturii populare din literatura veche.

Partea a treia
VIAȚA REGALĂ ȘI ARISTOCRATICĂ

Viața urbană și galantă

Astăzi de dimineață, prietene, am auzit un bărbat cîntînd, și cîntecul lui m-a făcut să-mi amintesc de cel care mă iubește.

Și a redeschis toate rănile pe care săgețile zeului Dragostei le făcuse în inima mea.

Poem tamul

Dacă e să credem descrierile în care s-a complăcut literatura, austeritatea vieții de familie la casta brahmanică, orientată spre ritual înainte de orice și făcînd puține concesii tendințelor spre lux, nu era urmată și de *kshatriya*. În capitală mai ales, proximitatea palatului regal îndemna și mai mult populația la o viață nu numai mai largă și mai fastuoasă, ci chiar mai desfrînată. Sărbătorile și distracțiile se țineau lanț și poporul participa la ele, și acesta dădea vieții o strălucire pe care viața rurală nu putea să o ofere, ea fiind ritmată doar de muncile cîmpului, de recolte și de sărbătorile sezoniere. Pe de altă parte, cei din casta *kshatriya* — stabiliți mai degrabă în anturajul regelui — se bucurau de unele privilegii necunoscute de brahmani, care făceau mai puțin stricte interdicțiile rituale și care le permiteau să practice jocurile, sporturile, artele. Deși aparțineau numai clasei burgheze, comercianții bogați rivalizau cu nobilii în ramurile pe care li se îngăduia să le cultivate. Așa încît era un asalt de lux ostentativ și oricît ar fi putut el să coste familiile, acestea nu ezitau să se îndatoreze din greu pentru a continua un mod de viață adeseori peste mijloacele lor. Pentru toți, regele era un exemplu desăvîrșit pe care se străduiau să-l imite; astfel că deseori este greu de precizat ceea ce deosebește pe un *kshatriya* de regele însuși.

O ZI A UNUI TINAR ELEGANT¹

În cadrul unei camere asemănătoare cu cea descrisă mai înainte, un fiu de familie dornic să fie un «dandy» — și pe care epoca gupta îl desemnează cu numele de *nâgaraka*, «orășean» — își începea ziua printr-o toaletă îngrijită, ale cărei multiple faze erau aproape rituale. Cum se trezea, după satisfacerea necesităților naturale, își curăța dinții frecându-i cu o rădăcină, își spăla gura și ochii, se dădea cu colir pe pleoape și mesteca vreo câteva foi de betel.

Terminând aceste preliminarii, el acorda toată atenția băii pe care o lua în fiecare dimineață, fie în sala de apă instalată în propria-i locuință, fie pe malul râului care se afla în apropierea orașului. Pe mal erau amenajate paturi de odihnă și tot felul de accesorii destinate celor care se scăldau. El începea prin a-și freca îndelung corpul cu un fel de mînă de lemn unsă cu pulbere parfumată. Apoi își turna ulei pe păr și își ungea și corpul, înainte de a i se face masajul, lungit pe un culcuș. După masaj executa o serie de mișcări pentru suplețe. Apoi, intra în apă, unde se săpunea (numai la fiecare două zile) cu o substanță spumoasă (*phenaka*). Terminând ablațiunile, își pieptăna cu grijă părul.

Întorcîndu-se acasă, el trecea la alte operațiuni, fără îndoială foarte îndelungate. Își ungea mai întîi corpul cu o pastă bine mirositoare, își pudra pieptul cu talc camforat, își împodobește fruntea cu arsenic roșu și-și desena pe brațe motive de bun augur cu pudră de civetă (*Viverra civetta*). Își contura ochii cu fard și dădea cu lac colorat pe buze. La fiecare trei zile, își ungea tot corpul cu lac; din patru în patru zile, își rădea barba și mustățile; la fiecare cinci sau zece zile se epila. După ce termina cu aceste diverse îngrijiri, își puneă podoabele, își aranja hainele curate, parfumate prin afumare cu tămîie, așeza flori și șiraguri de perle în buclele părului; adeseori își picta și unghiile. La sfîrșit, se contempla într-o oglindă ca să verifice dacă totul era în ordine.

Înainte de a ieși din casă, mesteca un amestec de Mango, camfor, cuișoară și alte mirodenii, pentru a-și parfuma răsufierea și-și atîrna la gît o ghirlandă de flori. Își puneă pe cap un turban (acesta era un

¹ *Kâmasûtra*, I, 4, 8 și urm. — *Susruta*, XXIV (*Chikitsasthâna*). După *Moti Chandra*, *Cosmetics and Coiffure*, pp. 75, 97 și urm., 122.

fel de pălărie, gata făcut), își lua o umbrelă și un baston și se ducea la treburile sale. Deoarece acestea nu-i solicitau prezența mai mult decât îi ședea bine unei persoane bogate, el era în curînd liber să se distreze după plac. Ziua lui era împărțită de trei mese, dimineața, la prînz și seara. Înaintea celei de prînz, făcea cîteva jocuri cu clienții sau protejații săi. După această masă, își făcea siesta; apoi dădea lecții papagalilor și mierlelor (*maina*) pe care le avea într-o colivie mare, ca să le învețe să vorbească. Pe urmă, se amuza asistînd la lupte de cocoși, de prepelițe și de porumbei, la care paria cu ardoare.

După gustarea de seară, primea prieteni în sala de reuniuni din locuința lui, căci îi plăcea societatea; în compania acestora, el aștepta sosirea iubitei sale, ascultînd muzică. Seara trecea conversînd agreabil, ascultînd concertul și bînd băuturi îmbătătoare. Cînd socotea că a venit timpul, stăpînul casei își concedia oaspeții, după codul de politețe indiană, și le distribuia în momentul plecării flori și betel.

Rămas singur cu iubita lui, el îi făcea declarații drăgăstoase și o copleșea cu mîngîieri delicate și tandre, la care ea se supunea cu plăcere; după care, fiecare relua o atitudine pudică. Ei terminau seara mergînd împreună pe terasă să contemple noaptea înstelată, consumînd delicatese, prăjituri, dulciuri, supă de crupe, lapte de cocos, suc de manglier și de lămîie îndulcit, vin parfumat. După ce ea se retrăgea, fericită și încă moleșită de dragoste, el își începea toaleta de noapte, ungîndu-și fața cu o cremă parfumată, își punea pe cap o cunună de flori bine mirositoare și dormea pînă dimineața în camera lui primitoare.

DRAGOSTEA, CURTEZANELE ȘI LUMEA INTERLOPĂ

Jocurile amoroase ocupau un loc important în viața unui tînăr *kshatriya*² și textele fac frecvente aluzii la aceasta. Pentru a se conforma portretului pe care aceste texte i-l fac, tînărul trebuia să se complacă

² Conform, bineînțeles, cu *Kâmasûtra*, după care, o traducere franceză, imperfectă, incompletă și învechită, a fost publicată la Paris, în 1891 de E. LAMAIRESSE. A se vedea și Sivaramamurti, *Sanskrit Literature and Art...*, p. 13 și urm. O. Gangoly, *The Mithuna in Indian Art*, în „Rûpam”, nr. 22—23, 1925, p. 54 și urm.

mult în societatea femeilor; el avea de cele mai adeseori o metresă recunoscută, cu care petrecea momente agreabile sub umbrarele din grădini. Așezați alături, adăpostiți sub cărpiniș, aproape de o apă curgătoare și răcoroasă, ei sorbeau împreună băuturi îmbătătoare, sau se retrăgeau în pavilionul de odihnă care se găsea în toate parcurile amenajate cum se cuvine, ascultînd concertul dat pentru ei de orchestra casei. Primăvara tînărul se dădea cu iubita lui în leagăne instalate prin boschete, și acestea erau, cel puțin putem s-o credem, noi pretexte pentru declarații tandre.

Mîngîierile lor, făcute celebre de tratatul de erotism numit *Kâmasûtra* (Regulile Dragostei, text anterior secolului VII), datorit lui Vâtsyâyana, mergeau de la sărutul abia tandru pînă la tehnica cea mai savantă. Cochete prin definiție, tinerele femei descrise în *Kâmasûtra* se pricepeau de minune să se joace cu farmecele lor, păstrînd o pudoare și o timiditate care le făceau și mai seducătoare, lăsînd să se întrevadă o curiozitate pur feminină, plăcîndu-le să se împodobească, să se fardeze și să se parfumeze pentru a fi irezistibile, și știînd să miște genele și sprîncenele pentru a provoca iubiților lor cele mai diverse sentimente. Aceștia cunoșteau tot arsenalul îndrăgostiților: vinuri amețitoare și afrodisiace, cuvinte caline, priviri languroase, îmbrățișări pasionate, certuri, împăcări, cadouri, promisiuni, gelozie, suspine, plîsete și surîsuri, disperare și extaz. Ei își învățau papagalii să rostească vorbe de dragoste, pentru ca aceștia să le repete în lipsa lor; făceau schimb de portrete, se sfîrșeau de neliniște cînd erau despărțiți. Toate chinurile, toate desfătările le aparțineau; poezii se întreceau să cînte frumusețea ochilor plini de lacrimi, tăcerea îmbufnată, izbucnirile mînioase, întrebările pline de neliniște, bucuria inefabilă a iubirii împărtășite. Și, cu toate că, în această țară, inima era socotită lăcașul înțelegerii și nu al sensibilității, amanții știau, la fel ca și îndrăgostiții noștri din secolul al XVII-lea, să parcurgă toată harta tandreții, și să leșine tot atît de des ca ei, pierzîndu-se de fericire și de teamă.

Tînărului îi plăcea să-și țină iubita la piept cu tandrețe, trecînd un braț protector pe umărul ei neted în semn de amicitie, să-i lege și să-i dezlege veșmintele, să-i prindă podoabele, s-o pieptene, împletind în cozile ei lungi ghirlande și pietre scumpe, despărțind el însuși cu grijă căra-

rea de mijloc (*sîmanta*) care-i separa părul, să-i facă între sprîncene *punctul* (*tilaka*) care însemna sfîrșitul toaletei. Îi mai plăcea s-o surprindă în timp ce-și contempla în oglindă, cu duioasă îngăduință, semnele unghiilor pe care îmbrățișările pasionate i le lăsaseră pe corp³.

Această viață galantă nu era dealtfel rezervată numai concubinelor, ea putînd perfect de bine să se petreacă în cadrul unei legături legitime. Poligamia sporea pentru bărbat agrementele situației, căci favoritele domneau adesea alături de soția principală.

În acest timp, prostituția era în floare, în special în marile orașe sau în capitale. Curtezanele (*vesyâ* sau *ganikâ*) alcătuiau un fel de corporație, în fruntea căreia era desemnată cea mai eminentă dintre ele și nu era înlocuită decît în caz de boală gravă sau de moarte.

Erau de toate condițiile, de la cele mai de jos, care-și vindeau farmecele pe un preț de nimic, pînă la creatura rafinată, bucurîndu-se de o educație îngrijită, chiar savantă, adăugînd la cunoașterea desăvîrșită a profesiei sale talentele unei artiste și ale unei intelectuale. Pe cît de onorabilă reputație aveau acestea din urmă, pe atît celelalte se vedeau disprețuite. Soarta lor era foarte diferită : pe cînd primele își sfîrșeau zilele cîștind, sau mergînd să lucreze în vreun atelier de stat, celelalte cunoșteau adeseori opulența și prosperitatea.

Bogate sau nu, ele erau supuse controlului unui superintendent regal special însărcinat cu ocrotirea lor, cu ținerea caselor închise și cu adunarea impozitelor la care erau obligate ; trebuie amintit că ele trebuiau să verse la visteria statului două zile din salariul lor pe o lună⁴. Afară de aceasta, ele retribuiău profesorii și antrenorii însărcinați să le desăvîrșească educația, deși pe de altă parte aceștia erau încurajați de stat, căci unii considerau prostituatele ca pe o rotiță indispensabilă societății⁵. Multe din ele lucrau pe socoteala unor susținători sau intermediari (*kuttanî*), altele, mai îndrăznețe sau mai capabile, se înrolau în serviciul de informații secrete. Ele dețineau un rol în viața socială :

³ Temă reprezentată începînd din sec. III sau IV e.n., anume la Nâgârjunakonda. *Raghuvamșă*, XIX, 28.

⁴ *Arthasâstra*, II, 27.

⁵ *Kâmasûtra* în special, dar Renou, *La Civilisation de l'Inde ancienne*, § 77, consideră că aceasta nu trebuie luată literal.

participau la petrecerile la iarbă verde, antrenau pe tinerii de familie bună în grădini și grote, se închiriau ca muziciene sau dansatoare la reuniunile particulare, cum ar fi de exemplu la recepția dată pentru nașterea unui copil. Altele erau atașate pe lângă temple; erau numite *devadâsî*, dar acestea sînt rareori pomenite în vechile surse și obiceiul acesta pare posterior epocii de care ne ocupăm.

Existau mai multe maniere de a le frecventa. Sau erau acostate în stradă și în casele de toleranță, sau erau chemate la domiciliu. Sau erau vizitate la ele acasă⁶. Multe locuiau împreună cu mama sau așa-zisa lor mamă, care veghea asupra bunului randament al afacerilor lor, avînd grijă de siguranța ca și de sănătatea lor⁷. Ele se ofereau privirii trecătorilor, împodobite și fardate, în preajma porții casei lor «ca un obiect într-o vitrină». În casele de toleranță, prețul era achitat dinainte, la intrare; el varia în funcție de anotimp și de calitatea clientului. Jumătate din suma încasată era remisă prostituatei care fusese indicată sau aleasă; cealaltă jumătate folosea la închirierea unor veșminte și la cumpărarea de parfumuri și ghirlande de flori care se împărțeau îndată clienților. Cînd plecau⁸, ei trebuiau să înapoieze veșmintele. Aceste stabilimente cunoșteau o oarecare prosperitate, mai ales cu ocazia sărbătorilor care surexcitau periodic fiecare oraș (sau capitala) și în timpul cărora desfrîul era autorizat în mod legal.

Evident că tinerii *kshatriya* își alegeau metresele printre curtezanele cele mai cultivate. Unele dintre ele erau tot atît de savante pe cît erau de frumoase, cunoscînd regulile dragostei pînă în cele mai mici amănunte și excelînd în cele «șaizeci și patru de arte»⁹ ceea ce dovedea cunoștințe vaste în toate domeniile. E lesne de conceput că o curtezană înzestrată cu aceste multiple talente să fie mai căutată decît

⁶ *Vattaka-jâtaka*, nr. 118, Cowell, vol. I, p. 261.

⁷ *Vattaka-jâtaka*, loc. cit.

⁸ *Takkâriya — jâtaka*, nr. 481, Cowell, vol. IV, p. 157.

⁹ Lista celor șaizeci și patru de arte este dată în *Kâmasûtra*. Ea este oarecum surprinzătoare prin diversitatea ei, dar corespunde la tot ceea ce trebuiau să știe un bărbat sau o femeie cultivată. Ea trece cu ușurință de la artele frumoase propriu-zise pînă la farmacie, mineralogie, exploatarea carierelor și a minelor, trecînd prin practicile magice și farmece, arta deghizării, iluzionism, pregătirea delicatelor și a sucurilor de fructe răcoritoare, a cosmeticelor și a parfumurilor, alcătuirea șaradelor și a enigmelor etc.

oricare altă femeie — și să fie de neprețuit. De aceea, ea era, în genere, întreținută cu multă larghețe și perfecțiunea educației ei justifica poziția onorabilă pe care o deținea în societate. Ea ținea casă mare : servită de numeroși slujitori, posedea o locuință luxoasă și bine montată, poadoabe bogate, haine elegante și numeroase, mai multe trăsură și chiar și o galerie de tablouri, dovadă incontestabilă a unei înalte stări sociale. Ea trebuia să se arate generoasă ou brahmanii, să le facă frecvente daruri și dacă putea, să construiască chiar un templu pe cheltuiala ei.

Pentru a-și asigura situația, era indispensabil pentru ea să întrețină relații multiple, atât cu personalități influente, cât și cu indivizi folositori profesiei sale ; așa încît ea se străduia să menajeze bunăvoința gărzii municipale, a polițailor, magistraților, astrologilor, bancherilor și cămătarilor, precum și a profesorilor de artă și a tuturor meșteșugarilor a căror clientă recunoscută era : parfumieri, florari, fabricanți de ghirlande, bărbieri. Influența de care se bucura era uneori atât de mare încît Buda însuși a fost văzut acceptînd o invitație la masă la o curtezană în loc să se ducă la prefect care îl poftise pentru aceeași zi. Dar adevărații prieteni ai prostituatelor se recrutau mai cu seamă din lumea celor fără căpătîi, foarte asemănătoare cu „mediul“ societății noastre interlope de astăzi : hoți, pungăși de tot soiul, vraci de proastă calitate, trișori și jucători inveterați. Căci bineînțeles, asigurau moraliștii indieni, femeile de moravuri ușoare nu puteau să se înțeleagă bine decît cu asemenea ticăloși.

Mentalitatea specifică a curtezanelor a fost foarte bine descrisă în literatura veche care evidențiază amoralitatea lor. O prostituată care vroia să se căpătuiască — și erau destule din acestea — nu-și rezerva favorurile unui singur bărbat, dar trebuia să-l aleagă cu grijă pe cel care putea s-o întrețină în lux. Deci, înainte de orice, ea evalua posibilitățile lui financiare. Apoi, conformîndu-se unui procedeu universal valabil, ea se străduia să-l facă să se îndrăgostească de ea, punînd la bătaie toate resursele priceperii și cochetăriei ei, folosind toate viclesugurile, inclusiv farmecele și amuletele, fără să ezite a se arăta cu totul alta decît era ea în realitate. Dar ea se păzea bine, pe cît posibil, să nu se îndrăgostească de bărbatul a cărui avere o dorea mai mult decît inima lui. Astfel încît *Kâmasûtra* constată că «niciodată nu poți

cunoaște cât de mare e dragostea unei femei, nici chiar atunci când ești iubitul ei».

Lăcomia de câștig pe care o vădește curtezana în cea mai mare parte a povestirilor este evocată de o anecdotă tipică. Fiul unui bogat neguțător avea obiceiul să se ducă în fiecare seară la iubita lui și îi lăsa la fiecare vizită o sumă rotunjoară ca preț al serviciilor ei. Legătura lor dura de acum de multă vreme și întotdeauna tânărul se achitase cu punctualitate. Ba chiar îi făcuse un dar bogat la moartea tatălui lui, pentru a o despăgubi că nu avusese nici o parte din moștenire. Și totuși într-o seară, a uitat să ia la el suma obișnuită; el i-a mărturisit acest lucru și deși i-a promis că-i va trimite banii a doua zi de dimineată, frumoasa lui l-a dat afară, hotărîtă fiind să nu-l crediteze nici pentru o singură seară¹⁰.

O curtezană experimentată nu ezita să-și ruineze amanții. Nu-i alegea ea pentru ca averea lor să ajungă în mâinile ei? Ea cunoștea pe degete cele o mie și una de procedee pentru a-și ajunge scopul, căci fuseseră învățate în amănunțime. Cunoscând toate metodele de a pune capăt unei legături când aceasta nu se mai dovedea profitabilă, ruptura era doar un joc pentru ea. Ea își lua apoi un alt amant la fel de bogat ca și precedentul și nu putea decât să se felicite pentru prosperitatea ei crescîndă. Dacă primul își refăcea averea, ea nu ezita să se întoarcă la el; dar, în acest caz, *Kâmasûtra* o sfătuia să ia seama la o eventuală răzbunare, cel interesat fiind îndreptățit să pună la îndoială sinceritatea iubitei regăsite.

Dacă acesta era tipul obișnuit în care erau prezentate curtezanele, mai erau și unele care aspirau la căsătorie, mergînd pînă acolo că renunțau la o viață confortabilă pentru a se căsători cu iubitul inimii ei — în general lipsit de avere — cu dorința lăudabilă de a-și întemeia un cămin și de a deveni o femeie respectabilă. În lipsa unei uniuni legitime, chiar dezavantajoasă pe plan financiar, altele se mulțumeau cu o legătură durabilă — dacă nu definitivă, chiar cu o viață comună, și în această situație aveau grijă deosebită să se comporte în totul ca o adevărată soție.

¹⁰ *Atthâna-jâtaka*, nr. 425; Cowell, vol. III, p. 282 și urm.

Curtezanele constituiau, pentru multe soții legitime, o concurență primejdioasă, în ciuda jurisdicției severe care pedepsea adulterul. Descrierea unui bărbat căsătorit care-și lua o metresă este mai scurtă, dar tot atât de bine observată ca și cele precedente. Îndată ce-și înșela nevasta, el se purta ca un ipocrit desăvârșit, mințind cu nerușinare, silindu-se să țină ascunse întâlnirile lui galante și să fie de o discreție prudentă. Cu toate acestea, îl pășteau numeroase riscuri de a fi trădat, căci era obligat să recurgă la serviciile unei «mesagere a dragostei» (*dūtī*) și să-și asigure complicitatea slujitorilor. Dacă era prins în flagrant delict, amanta lui putea fi pedepsită și mai aspru decât el.

Frecventarea prostituatelor nu era, așadar, o treabă prea tihnită. Cu atât mai puțin cu cât exista supărătoarea înclinație pe care ele o manifestau pentru cei din lumea interlopă. Iată, ca dovadă, povestea curtezanei îndrăgostită de un hoț, care se găsește în mai multe variante, în textele *jātaka*¹¹. Această curtezană avea un amant bogat care-i era foarte devotat, dar pe care ea nu-l iubea. Stînd într-o zi la fereastră, ea văzu polițiștii prinzînd un bandit pe care-l fugăriseră în tot orașul. Fără îndoială că era frumos și i s-a părut demn de interes. Fapt este că ea a hotărît pe loc să-l scape de supliciul tragerii în țepă la care urma să fie neapărat supus.

Fără să piardă timpul, ea trimise în grabă pe una din slujnicile sale de încredere la prefect, cu misiunea de a-l corupe. A urmat o tîrguială după moda orientului, însă enormitatea sumei oferite a fost mai tare decât virtuoasa indignare a înaltului personaj. Dar, în același timp, el nu vroia să-și atragă mînia regală: îi trebuia deci un condamnat, acesta sau oricare altul, pentru ca execuția capitală să poată avea loc așa cum fusese prevăzut. Curtezana nu s-a încurcat pentru atîta lucru: pentru ce amantul ei, acest prost amorezat, să nu suporte el daunele combinației? Cînd acesta sosi, ca în fiecare zi, la iubita lui, o găsi toată în lacrimi și puțin dispusă la glumele obișnuite. La întrebările lui îngrijorate, ea îi răspunse că cel condamnat la moarte — despre care vorbea tot orașul — era propriul ei frate. Cum era și firesc, aman-

¹¹ *Kanevera-jātaka*, nr. 318, Cowell, vol. II, p. 40. *Sulāsa-jātaka*, nr. 419, *ibidem*, vol. III, p. 261.

tul ignora existența acestui frate. Dar ce importanță avea : trebuia ca el să alerge imediat la prefect ca să-i ducă despăgubirea în schimbul căreia prizonierul urma să fie eliberat. Imediat, nefericitul porni în grabă, luînd cu sine toate economiile sale personale. Fără să mai aștepte, prefectul îndeplini învoiala : în timp ce hoțul era trimis, într-o trăsură închisă, acasă la curtezana, nefericitul înșelat era condus la locul supliciului. Era atît de tîrziu în noapte, că toți cetățenii se aflau pe la casele lor ; nimeni, în afară de călăi, n-a putut auzi protestele și plîsetele amantului trădat.

Această istorioară edificatoare nu s-a sfîrșit aici. Îndrăgostită nebunește de banditul pe care ea îl scăpase de pedeapsă, la rîndul ei, curtezana a fost victima acestuia. Neavînd nici o încredere într-o femeie care punea așa de puțin preț pe viața altora, hoțul a atras-o într-o capcană și a sugrumat-o ; apoi, credincios principiilor sale profesionale, i-a furat tot, fără să uite nici o bijuterie, cu toată graba lui de a părăsi locurile noii sale crime. Povestitorul adaugă că nenorocita, care era numai leșinată, n-a murit și și-a petrecut restul zilelor căutînd, fără succes, pe cel pe care-l iubea și pe care-l iertase. După alte versiuni, dimpotrivă, ea a fost cea care l-a ucis.

Nu trebuie să se tragă din această poveste o concluzie prea pripită care le-ar arunca pe prostituate în lumea criminalilor. Admițînd că aceste povestiri conțin o parte de adevăr, ele nu-l pot totuși dovedi. Ele intenționează, de fapt, să mențină pe drumul cel drept sufletele ademenite de păcat, mai degrabă decît să calomnieze cu bună știință reputația curtezanelor, a căror existență era socotită necesară într-o societate bine organizată. Dealtfel, multe dintre acestea au fost citate pentru meritele și evlavia lor.

JOCURILE DE NOROC

Deși dezaprobată de tradiția brahmanică, jocurile de noroc erau practicate în toate clasele societății. Se juca la fel de asiduu șah.

Jocul de șah (*chaturangga*) — pe care India se mîndrește că l-ar fi inventat pentru nevoile strategilor săi, se juca cu patru parteneri. Aceș-

tia foloseau două zaruri, patru figuri (rege, elefant, cal, car sau corabie) și patru pioni, simbolizînd astfel cele «patru corpuri» din care se compunea, după tradiție, armata. Tinerii nobili se adunau în fiecare zi pentru a-și disputa mai multe partide.

Jocurile cu zaruri existau sub diferite forme¹². Zarurile erau făcute din scoici aurite, prisme de lemn sau de fildeș¹³, ca și din fructul de *vibhîta* (*Terminalia bellerica*), mare cît o alună și avînd cinci fațete. După caz, se folosea o tablă de șah sau o masă decorată cu căsuțe desenate cu materii prețioase, sau pur și simplu se juca pe pămînt.

Sînt cunoscute două jocuri vechi. Cel mai la modă pare să fi fost jocul *vibhîta*, purtînd același nume ca și fructele care serveau de zaruri. El consta în a lua dintr-o grămadă un pumn de zaruri pe care le aruncău pe terenul de joc conform cu una din cele douăzeci și patru de modalități reglementare, evaluînd imediat cu voce tare numărul de puncte aruncate și cele care mai rămăseseră în grămadă. Pentru a cîștiga partida, trebuia obținut din prima aruncare numărul necesar — care trebuia să fie divizibil cu patru.

Un alt joc, *pāsaka*, folosea trei prisme, fiecare avînd însemnate pe ea puncte de la unu la patru; după ce erau aruncate pe teren, se totalizau punctele care ieșeau pe fațeta lor superioară; se cîștiga atunci cînd totalul corespundea uneia din cele douăzeci și patru de combinații stabilite, care fusese aleasă ca și miza, înainte de începutul partidei. Dacă șansa favoriza alternativ pe fiecare din adversari, partidele se succedau la nesfîrșit și mizele erau din ce în ce mai însemnate.

Zarurile își aveau rolul lor și în viața amoroasă: așa, de pildă, un *nāgaraka* se bizuia pe hotărîrea lor ca să-i indice partenera cu care își va petrece noaptea.

Pasiunea jucătorilor era atît de puternică, încît mulți comercianți bogați și nobili își pierdeau la joc toată averea. Această patimă, condamnată de brahmani, ajungea uneori pînă la furie; martingalele erau

¹² J. Auboyer, *La Vie publique et privée dans l'Inde ancienne*, fasc. VI, p. 21 și urm. Reproducere în Cunningham, *The Stûpa of Bharhut*, pl. XLV, 9. Yazdani, II, pl. 38. Mai tîrziu, numeroasele exemple ale perechii divine, Shiva și Pârvatî jucînd zaruri: Elephantă (sec. VI), Elloră (sec. VII—VIII).

¹³ Numeroase zaruri de fildeș au fost găsite datorită săpăturilor începînd cu epoca Mohenjo-dâro.

Fig. 27 Joc de zaruri. După o frescă. Ajantâ, peșteră II. Aprox. sec. VI (Yazdani, II, p. XXXV).

înverșunate ; sorții și farmecele aducătoare de noroc și destinate să-l facă pe adversar să piardă erau cu strășnicie ținute în mare taină și folosite din plin. Se proceda prin convingere : «Te-am bătut, te-am curățat de sus pînă jos și ți-am cîștigat pînă și rezerva... Cîștigul e în mîna mea dreaptă, triumful în stînga mea : fie ca eu să cîștig vaci, cai, avuție, aur». Zarurile erau și ele supuse unor tratamente magice ; e de crezut că știau să le și măsluiască, dar aceasta nu se învăța oficial...

Poeții au redat cu multă elocință sentimentele contradictorii ale jucătorilor, gîfîind de teamă cît timp zarurile încă se rostogoleau pe teren, extaziindu-se la sunetul lor, disperați cînd pierdeau, dar întotdeauna gata să înceapă din nou cu toată ruina adusă, fără să se gîndească vreodată la înfrîngere. Devenind prada celor care împrumutau și a cămătarilor, ei se îndatorau și riscau să-și sfîrșească viața în chip lamentabil. Dar, dacă se întîmplau ruinări răsunătoare, se cunoșteau și averi extraordinare cîștigate la joc ; ele aparțineau așa-numitei

«bogății negre», spre deosebire de «bogăția albă», formată din bunuri agonisite cinstit.

După toate aparențele, tripourile erau numeroase. Ele erau supuse jurisdicției stricte de întreprinderi în regie și alimentau tezaurul cu impozitele percepute asupra mizelor, din închirierea sălilor și a zarurilor, jucătorii neavînd permisiunea să folosească zarurile lor proprii. În ciuda tuturor, trișorii exercitau aici o activitate cvasi profesională; ei erau urmăriți și amendați cu severitate de o brigadă de «spioni», special afectată supravegherii tripourilor.

ARTELE DE CURTE, SPECTACOLELE, SPORTURILE ȘI DISTRACTIILE

Pentru un tînăr *kshatriya*, plăcerile dragostei alternau cu preocupările intelectuale sau artistice. Acestea erau numeroase și aristocrații — în frunte cu regele — li se consacrau cu plăcere.

Muzica ocupa un loc important în viața cotidiană a nobililor. Fiecare din ei învăța să cînte din *vînâ*, harpă arcuită care a fost mai apoi înlocuită de țitera pe baston. Această harpă este unul dintre cele mai vechi instrumente ale Indiei istorice¹⁴; rezervată femeilor în primele timpuri, ea a fost în continuare folosită și de bărbați, și chiar și de regi. Mulți dintre ei, în epoca gupta (sec. IV—V e.n.), erau atît de pasionați de acest instrument încît au ținut să fie reprezentați pe monedele lor ținînd o *vînâ* în mînă¹⁵. După exemplul lor, nobilii nu se despărteau niciodată de instrumentul lor favorit, agățîndu-l pe peretele camerei lor de dormit, luîndu-l cu ei oriunde se duceau, cîntînd chiar în timp ce se plimbau, cînd o purtau legată de umăr cu o curea. «Două lucruri, cînta Kâlidâsa, îi săltau de obicei pe piept (al amantului), fără a lăsa vreodată locul gol: un luth cu sunetul lui pătrunzător, o femeie cu glas armonios, cu ochi încîntători¹⁶». Căci îndrăgostitului îi plăcea să-i arate iubitei sale subtilitățile instrumentului și poezii evocă adesea grația cu

¹⁴ C.-M. Dubois, *Les Instruments de Musique de l'Inde ancienne*; harpe arquée: p. 80 și urm.

¹⁵ Reproduse frecvent. Între altele, Sivaramamurti, *Sanskrit Literature and Art...*, pl. XXIV, 80.

¹⁶ *Raghuvamsa*, XIX, 13.

Fig. 28 Cintăreț din harpă arcuită (vinâ).
După un relief, Nâgârjunakonda, aprox. sec. III
(C.-M. Dubois, pl. XIII, 1).

care mâinile lor suple, alunecând pe coarde, se întâlneau deodată și se strîngeau cu tandrețe.

Pictura era și ea la mare cinste și deținea un loc important în viața curentă : ea servea nu numai la propaganda religioasă, călugării budiști explicînd imaginile cu ajutorul unei baghete¹⁷, dar adeseori se transmiteau vești trimițîndu-se pînze pictate cu scenele respective¹⁸. Ea juca și un mare rol în viața amoroasă, amantii obișnuind să-și facă portretele și să le schimbe între ei, contemplîndu-le cînd se găseau despărțiți. La nobili, băieții și fetele posedau toate cele necesare executării tablourilor : «creioane» pentru a trasa schițele, pensule din păr de animale, de mai multe grosimi, tigve sau borcane conținînd prafuri colorate ; totul

¹⁷ Începînd din epoca kușăna : *Asokâvadâna*, VII.

¹⁸ Se spune că în acest fel a aflat regele Agâtasatru vestea despre *parinirvâna* lui Buda.

se păstra într-o cutie sculptată¹⁹. Era un cadou foarte apreciat pe care un tânăr îl putea oferi logodnicei sale²⁰. Formele tablourilor variaua după subiecte: dreptunghiulare pentru pictura «realistă» sau «pură» (*satya*), pătrate pentru pictura «lirică» sau «romanțioasă», circulare pentru pictura de gen²¹. Altele, cu subiecte religioase erau executate pe suluri de pânză întărite la cele două capete cu bețișoare de bambus; pe acestea, episoadele se succedau fără întrerupere. Alte picturi, încă și mai efemere, erau executate cu pulberi colorate direct pe pământ, mai ales cu ocazia unei căsătorii²². Orice om de gust poseda o galerie de pictură, care uneori era opera lui și pe care îi plăcea s-o arate prietenilor. Dacă învățase să sculpteze, puneă să i se amenajeze într-un colț al locuinței o sală unde el putea modela sau ciopli în voie lutul sau lemnul.

În ce privește literatura, aristocratul îi acorda o mare atenție, încercînd să compună chiar el poezii sau piese de teatru în stilul elegant și rafinat care plăcea la curtea regală. Regii însăși se dedicau artei literare: celebrul Mic Cărucior de Pământ ars (*Mricchakatikā*) este atribuit regelui Sùdraka (sec. IV?) și împăratul Harsha, care a domnit în Doab (Kanauj), între 605—647, a scris poeme și drame valoroase. Regii Samudragupta (335—375) și Kumāragupta I (414—către 455) s-au împodobit cu invidiatul nume de poeți-regi (*kavirāja*). Nobilii și curtenii participau la reuniuni literare (*sabhā*), care se țineau regulat în aer liber, în grădinile publice, sau în vreun «club» (*gossthī*) — instituții pe care indienii le-au inventat cu mult înaintea englezilor. Aici se organizau concursuri sub președinția unui înalt personaj sau a regelui în persoană și se desfășurau niște veritabile întreceri literare, în cursul cărora concurenții improvizau pe o temă dată, rivalizînd în talent²³. Cîștigătorul primea recompense uneori fabuloase, în natură sau bani, sau cel puțin un titlu onorific («magistru al cunoașterii») care îi con-

¹⁹ *Kāmasūtra*. La fel și *Harshacharita*, trad. COWELL și THOMAS, p. 214.

²⁰ *Kāmasūtra*.

²¹ *Vishudharmottaram*.

²² *Silparatna de Srikumara*. De asemenea *Harshacharita*, trad. COWELL și THOMAS, p. 123.

²³ La 27 iulie 1960, un deputat al Congresului (Camera deputaților din India) a improvizat interpelarea sa în versuri.

sacra reputația. Unii poeți nu șovăiau să ducă o viață rătăcitoare, de la o curte princiară la alta, pentru a-și spori șansele de reușită. Întrecerile începeau printr-o provocare; cel care nu primea provocarea, dintr-un motiv sau altul, era declarat învins din capul locului. Veneau apoi concurenții care se întreceau în măiestrie, compunând sau dezlegând enigme, fraze cu dublu înțeles, jocuri de cuvinte, șarade, rime scurte sau improvizând poezii savante, tirade didactice sau laudative etc. Ambiția care-i însuflețea pe concurenți era uneori atât de mare încât se foloseau și mijloace necinstite, cum ar fi distribuirea de vase cu vin membrilor juriului.

Teatrul a atins apogeul în epoca pe care o studiem; cele mai mari nume de autori dramatici (regi, poeți, brahmani) se succed începând din secolele I—II pînă în secolul VIII e.n.²⁴ și teatrul s-a bucurat atunci în întreaga Indie de o atenție mai puternică decît în oricare altă epocă. El urma niște reguli precise, codificate în mai multe tratate²⁵, care făceau din el o artă rezervată unor cunoscători, care nu se adresa decît elitei literaților și nobililor. Patronajul regal sau cel al vreunui cetățean bogat era indispensabil pentru comedianți: nu existau trupe de actori permanente, cu excepția, poate, a unei curți mai fastuoase. Ca și acrobații, magicienii, saltimbancii și prezentatorii de imagini, comedianții erau mereu pe drum, în căutarea unei ocazii; căci reprezentațiile nu aveau loc decît în timpul festivităților religioase și princiare, al marilor pelerinaje și al petrecerilor populare și familiale de oarecare importanță, cum ar fi căsătoriile. În afară de acestea, la «sărbătoarea primăverii» exista obiceiul să se prezinte pentru prima dată piesele compuse recent — sau chiar, cel mai adesea, scrise anume pentru această sărbătoare. În mod obișnuit, trupe rivale se înfruntau în competiții la care publicul servea drept arbitru; concurența nu era întotdeauna loială, atât de mare era ambiția de a cuceri titlul onorific cu care era răsplătit învingătorul.

²⁴ S. Lévi, *Le Théâtre indien*, Paris, 1890. — A. B. Keith, *The Sanskrit Drama in its Origin, Development, Theory and Practice*, Oxford, 1924. Cea mai recentă sinteză critică este datorită lui L. Renou, *L'Inde classique*, II, §§ 1845—1903 inclusiv.

²⁵ Îndeosebi *Bharatanâtyasâstra*.

Actorii se recrutau din castele disprețuite și mărturia lor nu era acceptată în justiție. Cu toate acestea, unii dintre ei s-au bucurat de prietenia unor înalte personalități, stîrnind chiar gelozia curtenilor. Ade-seori, o mare afecțiune îi lega de autori și de poeți, căci cunoașterea obligatorie a sanskritei îi înălța la nivelul cultural al acestora.

Totuși, pe plan moral, reputația lor era în general proastă. Femeile lor treceau ca fiind foarte puțin serioase. În secolul I, Patañjali (*Mahâbhashya*, VI, 1, 13) o spune în acești termeni: «Cînd femeia unui actor apare pe scenă, întreab-o: «A cui ești? A cui ești?» Ea va răspunde întotdeauna: «Sînt a ta, sînt a ta». Soții lor nu vedeau nici un neajuns în a le lăsa să se prostitueze și nu se codeau să profite din aceasta; amenzile plătite pentru adulterul comis cu o actriță erau mult mai puțin severe decît în celelalte cazuri. Ele erau dealtfel considerate ca făcînd parte din corporația curtezanelor.

Încă din epoca aceea, actrița a înțeles importanța publicității; mama (sau presupusa ei mamă) îi servea de impresar. Aceasta veghea cu grijă să-i sporească farmecele și forțele, să-i înfrumusețeze tenul, să-i dezvolte inteligența, să-i păstreze sănătatea printr-o hrană înțelept echilibrată, să-i desăvîrșească educația procurîndu-i profesori pricepuți în arta erotică, dans, cînt, muzică, pictură, scriere, pronunție; i se dădeau și noțiuni sumare de gramatică, logică și astronomie. În fine, la fiecare festivitate o prezenta într-o toaletă splendidă, cu o suită numeroasă. Se organiza «o galerie» mai mult sau mai puțin discretă cînd își făcea apariția pe scenă; persoane influente erau convinse să-i publice numele și colegii erau însărcinați să-i laude talentele, cunoștințele, frumusețea, caracterul ales și farmecul.

Din punct de vedere profesional, actorii erau evaluați după competență și cei care dețineau rolurile principale erau titularii lor aproape pe viață. Rolurile feminine erau în genere jucate de femei, dar le jucau și bărbații, fără ca să fi existat, pe cît se pare, o regulă fixă în această privință. Distribuția nu varia deloc, date fiind constantele pieselor indiene: pentru rolurile masculine era nevoie de un îndrăgostit, un bufon și un literat; pentru cele feminine, de o îndrăgostită și o confidentă. Celelalte roluri erau încredințate celor cu mai puțin talent.

Directorul trupei era în același timp și arhitectul teatrului (era supranumit «poartă-frînghie», *sûtradhâra*), regizorul, profesorul comedianților și actorul care deținea rolul principal. Sarcina lui era grea și i se cereau calități demne de un înalt funcționar. Deținînd primul rol, el avea ca parteneră pe actrița care juca în rolul eroinei, care era deseori propria lui soție. Aceasta nu se mulțumea să se dedice în întregime numai artei sale, ea avea pe lîngă aceasta datoria de a se ocupa de menaj, de a pregăti masa soțului ei conform ritualului, de a-și dăruia atenția operelor caritabile. Și, ca toți actorii, ea trebuia să joace în orice împrejurare, oricare ar fi fost necazurile sau mîhnirile ei personale.

Directorul era secondat în gestiune de doi subalterni: un administrator (*sthâpaka*) și un mandatar (*pâripârsvaka*). Primul era însărcinat să conducă repetițiile, să supravegheze punerea în scenă și să dirijeze lucrările sub conducerea maestrului. Celălalt adjunct primea dispozițiile directorului și le transmitea actorilor, dirija corul și juca acolo unde era necesar.

Nu exista nicăieri un teatru monumental²⁶ și se foloseau sălile de dans și de muzică aproape întotdeauna anexate pe lîngă palate și temple, sau pur și simplu se juca chiar în templu, în fața statuii divinității. Se ridicau și estrade populare; în acest caz, directorul proceda conform regulilor la construirea unui teatru provizoriu, după ritualul care prezida la orice construcție.

Teatrul forma un dreptunghi, scena ocupînd extremitatea uneia dintre laturile mici; spectatorii se îngrămădeau în fața ei, uneori pe o estradă susținută de stîlpi; teoretic, ei erau așezați pe meserii sau pe caste, regele și persoanele importante ocupînd — bineînțeles — locurile de onoare. Erau excluși o seamă de indivizi, în special ignoranții, străinii, oamenii de proastă condiție și „ereticii“.

Sala era bogat împodobită; flamuri fluturau pe acoperișul ei, stîlpii ei auriți străluceau, încrustați cu pietre scumpe și decorați cu ghirlande mari de flori amestecate cu perle și bijuterii.

Construită din lemn, scena era în față pardosită cu lespezi sau acoperită cu stuc; podeaua ei trebuia să nu fie alunecoasă pentru a se

²⁶ Jain, *op. cit.*, p. 188, descrie un teatru monumental după surse tardive și cu stil bombastic.

evita căderea actorilor. Decorată cu tablouri și basoreliefuri, ea era prevăzută cu un fundal pictat (*yavanikā*), din stofă suplă, a cărei culoare varia după caracterul fundamental al piesei : albă pentru un spectacol erotic, galbenă dacă era eroic, întunecată dacă era patetic ; vărgată dacă era un spectacol comic, neagră pentru tragedie și oroare, roșie dacă era violent etc. Această pânză servea să ascundă culisele, care comunicau și cu scena prin două uși laterale și care erau folosite ca vestiare. Două tinere fete aveau atribuția de a manipula această pânză pe care o trăgeau sau o ridicau ori de câte ori un actor intra sau ieșea din scenă, afară doar dacă acesta n-o îndepărta singur cu un gest brusc. În fața scenei era așezată o perdea, care, în secolul IV purta numele de *samhartum*, indicînd că aceasta era înfășurată sau desfășurată după nevoile spectacolului ²⁷.

Nu se utiliza nici un decor propriu-zis, ci numai cîteva accesorii pe care actorii le transportau cu ei din etapă în etapă. Unele din aceste accesorii erau destul de stînjenitoare : stînci artificiale, care și vehicule, platoșe, scuturi și diferite arme, drapele și animale modelate din lut. Momentul și locul unde se desfășura acțiunea erau numai evocate prin descriere orală, mimică și muzică ; gesturile (*mudrā* și *hasta*) erau deja codificate într-un limbaj mut pe care tradiția l-a păstrat în cele mai mici amănunte pînă în zilele noastre. Tot așa, personajele pe care le încarnau comedienii erau definite prin costumele, podoabele și gâteliile lor și prin machiaj. Un veșmînt deschis era simbol de sărbătoare sau de practică religioasă, cele pestrițe erau purtate de regi, îndrăgostiți, zei sau de spirite ; costumele întunecate indicau un om nebun, un călător sau un bolnav. În ceea ce privește machiajul, acesta se baza pe culori simbolice care sfidau uneori legile naturale. Pentru a le realiza, actorii pisau pe o tăbliță cărămidă roșie, auripigment sau arsenic alb, albastru sau negru de fum ; ei le combinau amestecîndu-le cu mîna și recitînd în acest timp binecuvîntări de bun augur, căci această operațiune avea un caracter religios. Nuanțele luminoase reprezentau personajele fericite, regii, rasele „occidentale“ ; culorile închise indicau pe oamenii din sud, barbarii, regii străini etc.

²⁷ U p a d h y a y a, *India în Kālidāsa*, p. 224.

Reprezentățiile începeau probabil la răsăritul soarelui. Îndată ce toți spectatorii erau instalați, bateria tobei și cimbalele, înlocuind cele trei băți de gong din zilele noastre, anunțau deschiderea spectacolului. Dar cu asta, ceea ce noi considerăm azi ca preparative, încă nu se terminaseră : în prezența publicului adunat (dar încă nu atent), se întindea un covor pe care lua loc orchestra : cu fața la răsărit — tobele și, la stînga lor — tamburinele ; cu fața spre nord — un cîntăreț avînd, în stînga lui și în ordine, cîntăreții din lăute, țitere (vînă) și flaute. În același timp se instala și corul, pe cînd conducătorul lui, adjunctul conducătorului trupei, se așeza în fața cîntăreților. Toți odată, muzicanții începeau să-și acordeze instrumentele, să-și dezmorească degetele sau să-și mlădieze buzele, purificîndu-și în prealabil mîinile sau gura. În sfîrșit corul cînta imnul de bun venit. Apoi, conducătorul recita binecuvîntarea de început și dădea semnalul pentru începerea prologului, al cărui personaj obligatoriu era el.

Abia atunci începea spectacolul propriu-zis. Piesa prezenta mai multe particularități. În primul rînd, drama combina recitarea cu mimica și cu dansul. Unele situații nefiind reprezentate pe scenă (de exemplu, moartea, o nenorocire, o înfrîngere, căderea unui rege, ritualurile religioase), ele erau numai evocate într-o introducere printr-un monolog sau un dialog. Caracterele erau catalogate după patruzeci și opt de tipuri diferite, fiecare corespunzînd unui personaj. Singur eroul trebuia să fie întotdeauna nobil și să nu varieze pe tot timpul desfășurării acțiunii, conformîndu-se «calității» pe care o încarna. Un întreg protocol conducea raporturile dintre aceste diverse personaje, fără îndoială prin analogie cu cele existente în societatea epocii respective : astfel, numele date regelui variaua în funcție de persoana care i se adresa lui. Tot așa, o altă particularitate remarcabilă, limba pe care o vorbeau personajele nu era aceeași pentru toți : regii, brahmanii și demnitarii, regina principală, fiicele de miniștri, călugărițele budiste și curtezanele vorbeau sanskrita, afară de cazurile cînd adevărata lor personalitate era ascunsă printr-o deghizare. Personajele de rang inferior și cea mai mare parte a femeilor vorbeau variante de *prākṛit* sau limbi vulgare și dialecte locale. Ceea ce implica faptul că, deși limba sanskrită era apanajul nobilimii, ea era totuși înțeleasă de cei care nu o vorbeau.

Cu toate că reprezentațiile dramatice constituiau atracția principală a festivităților, multe alte preocupări asemănătoare își găseau locul aici. Serbările îi atrăgeau de departe pe suflători din trompete²⁸, toboșari²⁹, luptători, acrobați, iluzioniști, saltimbanci de tot felul, dansatori și cîntăreți populari, care nu ezitau să facă drumuri lungi în speranța unui câștig substanțial.

Cînd avea loc un concurs de lupte sau un spectacol oarecare, un cîntăreț din tamburină străbătea orașul cu o săptămînă înainte ca să-l vestească³⁰. În general, întrecerile se desfășurau în fața intrării palatului, în incinta rezervată jocurilor și spectacolelor și constituiau un divertisment ales pentru aristocrați ca și pentru popor; nu rareori, un nobil plătea el însuși cîțiva atleți și-i puneă să se lupte în public. Terenul era împodobit cu flamuri fluturînd vesel în bătaia vîntului și toți orășenii se îngrămădeau, rîndurile de scaune se umpleau la iuțeală unul după altul. În fine, luptătorii coborau în arenă, se prezentau publicului lăudîndu-și superioritatea, sărind, strigînd și bătînd din palme. Apoi se prindeau, se înlănțuiau strîns și se țineau de mijloc, cu gîtul lăsat pe umărul adversarului, încrucișînd picioarele și încercînd să cadă sau să scape din strînsoare³¹. Învîingătorul primea o sumă mare din partea regelui și obținea stîndardul victoriei, ceea ce îi conferea o distincție națională³².

Acrobații, adevărați copii ai mingei, lucrau în sunetul unei orchestre; tobele ei mari ținute în bandulieră, flautele ascuțite și clarinetele pătrunzătoare se amestecau cu strigătele scamatorilor care se străduiau să atragă publicul. Ei formau înalte piramide umane urcîndu-se unii pe umerii celorlalți. Un basorelief de la Bhârhut (sec. II î.e.n.), păstrat la muzeul din Allahâbâd³³, reprezintă patrusprezece din aceștia lucrînd împreună: șapte din ei, ridicînd mîinile deasupra capetelor, susțin pe alți patru; aceștia strîng în mîinile lor picioarele și gleznele altor doi

²⁸ *Samkhadhamana-jâtaka*, nr. 60, Cowell, vol. I, p. 147.

²⁹ *Bherivâda-jâtaka*, nr. 59; *ibid.*, I, p. 146.

³⁰ *Ghata-jâtaka*, nr. 454; Cowell, vol. IV, p. 53.

³¹ Reprodus în Cunningham, *The Stûpa of Bharhut*, pl. XXXV, 2. J. A u - b o y e r, *La Vie publique et privée...*, VI, pl. 3 și 4.

³² Jain, *op. cit.*, p. 240.

³³ Reprodus, îndeosebi în Stella Kramrisch, *Indian Art*, pl. XVII

Fig. 29 Acrobați. După un cadru de vedikâ. Bhârhut. Aprox. sec. II î.e.n. Muzeul de la Allahâbâd (Kramirisch, *The Art of India*, pl. XVII).

oameni, care, la rîndul lor, susțin un tinăr care stă bine fixat în vîrfurile acestui edificiu mișcător; el salută ridicînd brațele și fluturînd eșarfa care este însemnul profesiei sale.

Alți scamatori erau specializați în dansul cu sulile și stîrneau frea-mătul spectatorilor prin îndrăzneala cu care minuiuiau cîte patru sau cinci din aceste arme periculoase³⁴. Dansatorii pe sîrmă făceau și ei mulțimea să palpitate prin bravurile lor. Iar echilibriștii care se plimbau pe creasta unei prăjini în formă de T, ținută numai de crampoanele prinse de încălțămîntea lor³⁵ impresionau în egală măsură publicul, știut fiind că, în caz de cădere, ei erau sortiți unei morți sigure.

³⁴ *Dubbhacha-jâtaka*, nr. 116; Cowell, vol. I, p. 259.

³⁵ Jain, *op. cit.*, p. 241.

Totuși, poate că cei care se bucurau de cel mai mare succes, chiar la curtea regală, erau iluzioniștii. Pretinzând că posedă o știință egală cu cea a celor mai renumiți *yogin*, acești pseudo-«oameni sfinți» exercitau puterea lor hipnotică asupra întregii asistențe. Cei mai abili se foloseau de o frînghie și erau ajutați de alți figuranți îndemînatici. Numărul lor obișnuit consta în a face să apară un manglier dintr-un simbur pe care maestrul prestidigitator îl arătase mai înainte plin de gravitate, publicului. Ca efect al vrăjitoriei lui, arbustul creștea devenind un copac mareț. Atunci el arunca în sus o frînghie care părea că se agață de una din cele mai înalte ramuri ale manglierului. Agățîndu-se de frînghie, unul din ajutoarele sale se urca în copac și dispărea de sub ochii spectatorilor uluiți. Dar numărul nu era încă gata: din vîrfurile copacului începeau să cadă unul cîte unul pe pămînt membrele ciopîrțite ale figurantului, iar maestrul le aduna și alcătuia din ele un trup, apoi îi redădea viață stropindu-l cu apă; cel înviat îmbrăca un costum de flori și începea să danseze în mijlocul aclamațiilor mulțimii³⁶.

Mimii-dansatori erau și ei obișnuiții curții. Numărul culminant al repertoriului lor era așa-numitul dans de jumătate, joc în care mișcau numai un picior, o mînă, un ochi, o nară și jumătatea gurii, în timp ce restul corpului rămînea rigid ca o piatră. Efectul era comic și impresionant în același timp, provocînd hohote enorme de rîs interminabil³⁷.

În fine, înghițitorii de săbii³⁸, dresorii de maimuțe și manguste, imblînzitorii de șerpi participau și ei la serbări. Aceștia din urmă își închideau cobrele în cutii de bambus cilindrice³⁹. În locurile cele mai frecventate se instalau și prezentatorii de imagini. În mijlocul unei cete de copii curioși, ei își ridicau pînza lor pictată, întinsă vertical pe două bețișoare și pe care o țineau cu mîna stîngă, în timp ce cu dreapta, țineau o trestie, arătau pe rînd figurile explicîndu-le⁴⁰.

³⁶ Acest număr se execută și azi. Iluzia este atît de puternică, încît fotografii au încercat, — bineînțeles fără succes — să fixeze această scenă pe peliculă. Este descris în *Suruchi-jātaka*, nr. 489; Cowell, vol. IV, p. 204.

³⁷ *Jātaka*, nr. 489, Foucher, *Les Vies antérieures du Bouddha*, p. 202.

³⁸ *Dasannaka-jātaka*, nr. 401; Cowell, vol. III, p. 208.

³⁹ Reprodus în D. Barrett, *Sculptures from Amarāvati*, pl. XXVII; Yazdani, II, pl. X b.

⁴⁰ *Harshacharita*, V, 170, trad. COWELL și THOMAS.

Luptele de animale reprezentau un amuzament deosebit de apreciat : cocoși, păuni, bivoli, boi, cai și elefanți, chiar berbeci, erau antrenați în acest scop ; pariurile erau în toi și învingătorii aduceau câștiguri serioase proprietarilor lor.

Cîteodată aveau loc serbări nautice, la care participau regele și curtea lui. Corăbii măreț împodobite circulau atunci pe fluvii, printre pînze albe, galere și bărci din scoarță de copac ; alte ambarcații, din lemn ușor, aveau înfățișarea unor păsări, pești sau monștri marini. Serbarea se desfășura în sunetul orchestrelor : dansuri, cîntece, parodii comice. Se mai puteau vedea și lupte în apă între bărbați și femei, care încercau să se stropească cu niște pompe, ca în timpul serbării *holî* ⁴¹.

În fine, tirul cu arcul, sport prin excelență aristocratic, prilejuia turnire cu ocazia căsătoriilor princiare (*svayamvara*) ; ținta era fixată atunci în vârful unui catarg înalt, în preajma pavilionului construit anume pentru ceremonie. Cel care învingea la toate încercările obținea mîna prințesei care era de măritat ⁴².

Și astfel, din serbare în serbare, din spectacol în petreceri, se scurgea viața aristocratică, la care vulgul lua parte cînd i se permitea.

⁴¹ *Harivamsa*, trad. Langlois, II, p. 93 și urm.

⁴² J. A u b o y e r, *La Vie publique et privée...*, VI, p. 9.

Viața regală și cadrul ei

Regii aceștia... s-au dus. Cei care i-au precedat, alții ca aceștia și încă alții care vor veni se vor duce, și la fel cei care-i vor urma. S-ar spune că pământul rîde, cu strălucirea voioasă a florilor sale autumnale, văzînd pe regi că se agită (în zadar) ca să se cucerească pe ei înșiși.

Vishnupurâna, partea a IV-a, XXIV *passim*
(după Pargiter)

PALATUL REGAL ȘI LOCUITORII ACESTUIA

Atunci cînd am evocat funcțiile regelui și structura politică a regatului am arătat locul important pe care regele îl deținea în chiar viața țării. Predestinat pentru regalitate prin niște semne aparente sau ascunse, încarnînd pe zeul Indra, «Făcător al timpului» și comparat cu soarele, răspunzînd de prosperitatea poporului prin calitatea virtuților și dreptatea guvernării sale, regele era și idealul castei *kshatriya*. De aceea persoana lui era înconjurată de un mare respect și de un fast incomparabil. Poporul era întotdeauna dornic să-l zărească și el se arăta acestuia în numeroase împrejurări, la principalele sărbători, cu ocazia pelerinajelor, cînd pleca în expediții militare sau cinegetice; uneori chiar, el se amesteca incognito printre supușii săi, ieșind din palat pe o poartă ascunsă¹.

* * *

Dacă, în mod normal, succesiunea regală nu prezenta dificultăți și trecea de la sine în mîinile unui prinț moștenitor îndelung pregătit să-și asume această sarcină, erau și cazuri cînd lucrurile nu se petreceau

¹ Totuși, *Raghuvamśa*, XIX, 7, menționează un ochi de geam deschis prin care regele lăsa să-i atîrne un picior, exclusiv vizibil — și venerat — de curtenii săi.

astfel. Se putea întâmpla, de pildă, ca un rege să nu aibă fii, sau ca să știe că nu putea să aibă urmași. În acest caz, el putea să recurgă la o metodă specială, în genere dezaprobată de oamenii legii, și care consta în a face apel la unul din supușii lui — de preferință un brahman de înaltă reputație — pentru ca acesta să aibă raporturi cu regina; aceasta putea să se opună, afară de cazurile când ginta amenința să se stingă din lipsa unui moștenitor colateral². Totuși, copilul născut din această uniune rămânea un bastard în ochii legiștilor, deși avea dreptul de a domni³. Totuși, de cele mai multe ori, regele avea mai mulți fii; dacă întâiul născut nu putea domni dintr-o rațiune oarecare — dacă era jucător sau avea vreo țară, mezinul putea urca la tron. Dar se mai întâmpla ca regele să moară de timpuriu; regina (adică soția sa legitimă) asigura atunci regența, cu toate că aceasta era de obicei considerată ca defavorabilă⁴, la fel ca și domnia unui copil prea mic. Pe de altă parte, nu era necesar ca regele să fi murit pentru a fi încoronat succesorul lui: el putea, după datină, să se retragă într-un schit pentru a-și sfârși viața într-o atmosferă de pioasă meditație. În sfârșit, în timpul domniei, suveranul se putea sinucide respectând ritualul: înecându-se într-un confluent sacru, lăsându-se să ardă de viu pe un rug, sau aplicând retenția respirației pe care o predica asceza⁵. Într-un caz sau altul, el se hotăra cu mult timp înainte și nu abdică decât după ce succesiunea sa fusese asigurată.

* * *

Nașterea unui prinț moștenitor prilejuia mari festivități care provocau agitație în tot orașul și la palat. Îndată ce bătăile de tobă făceau cunoscut evenimentul în oraș, veselie populară izbucnea; fără deosebire de castă, toată lumea începea să danseze, să cînte și să bea. În curînd, la curte soseau de pretutindeni felicitările și urările, porțile închisorilor se deschideau larg în fața deținuților și o delegație de cetățeni se pre-

² *Bṛihad purāna*, III, 74. *Raghuvamśa*, I, 35, preconizează ca regele impotent să se retragă într-o sihăstrie, bazată pe ajunare și regim lactat. Pentru prostituarea reginei: *Kalinga-Bodhi-jātaka*, nr. 479; Cowell, vol. IV, p. 142.

³ *Mānavadharmasāstra*, IX, 65.

⁴ *Mahābhārata*, Udyoga Parva, 38, 43. *Rāmāyana*, Ayodhya, cap. 68—69.

⁵ Aceste moduri de sinucidere, îndeosebi primul, au fost aplicate de monarhi indieni în diferite epoci, și anume în timpul Evului Mediu în India centrală.

zenta să ofere regelui suma adunată printr-o colectă, un fel de impozit benevol, pentru a contribui la hrana tânărului prinț⁶. Nenumărate daruri bogate soseau la palat din partea regilor vecini, a vasalilor, a nobililor și a curtenilor : ghirlande, mâncăruri camforate, șofran pentru baie închis în casete prețioase, nuci de areka vopsite cu santal și strânse în buchet în cutii de fildeș etc.⁷. Timp de câteva zile, la curte, se țineau lanț spectacole în care alternau muzica și dansul.

Copilăria viitorului rege era, bineînțeles, înconjurată de îngrijiri deosebite ; el era crescut de dădace anume alese de tatăl lui⁸. Viața lui era supusă sacramentelor obișnuite. Când începea să facă primii pași, el era pieptănat conform castei sale, purtând în vârful capului o amuletă din semințe de muștar și în jurul gâtului un șirag din ghiare de tigru sau monede⁹, corpul i se ungea cu galben și strălucea ca aurul. Își începea studiile la vârsta de trei ani. Începând de la unsprezece ani, învăța economia și politica. Știința militară ocupa un loc important în viața lui de adolescent ; diminețile erau consacrate teoriei și practicii armelor ; seara, învăța lecțiile grele, la ore fixe, barzii aflați în serviciul familiei sale îi recitau din epopei. În toată această perioadă, el locuia în palat, departe de agitație și de viața luxoasă, păstrând față de profesorii săi, o atitudine de respectuoasă supunere. Când aceștia socoteau că el și-a însușit cunoștințele necesare, el petrecea o perioadă de ucenicie sub îndrumarea unui administrator superior ; după acest antrenament practic, prințul era repartizat la un serviciu, apoi era declarat apt să comande. De cele mai multe ori, tatăl său îl trimitea să ia parte la o campanie militară, apoi îi încredința guvernarea unei provincii sau chiar îl numea vice-rege.

Era căsătorit cu mare pompă cu o prințesă din casta lui, conform uneia din cele șase forme autorizate pentru un *kshatriya*. În timpurile epice, el își «cucerea» soția ieșind învingător la un turnir (*svayamvara*), în cursul căruia proba eliminatorie era tragerea cu arcul¹⁰. Acesta era

⁶ *Suruchi-jātaka*, nr. 489 ; Cowell, vol. IV, p. 203 ; *Sarabhanga-jātaka*, nr. 522 ; *ibidem*, vol. VI, p. 66.

⁷ *Harshacharita*, IV (143), trad. COWELL și THOMAS, pp. 111—112.

⁸ E. Senart, *Essai sur la légende du Buddha*, p. 300.

⁹ *Vessantara-jātaka*, nr. 547 ; Cowell, vol. VI, p. 251.

¹⁰ E. Senart, *Essai sur la légende du Buddha*, p. 300.

prilejul pentru o mare serbare la care erau poftiți conducătorii și vasalii imperiului. Un pavilion era special împodobit pentru această ocazie. În fața întregii asistențe, logodnica, purtând o ghirlandă de flori albe, trecea în revistă pretendenții; ea arunca ghirlanda de gîtul celui ales; și ritualurile căsătoriei se desfășurau în prezența candidaților respinși. Ca și regele, tatăl său, prințul moștenitor avea dreptul să aibă numeroase concubine, dar numai prințesa cu care se căsătorea în aceste condiții solemne avea rangul de soție legitimă.

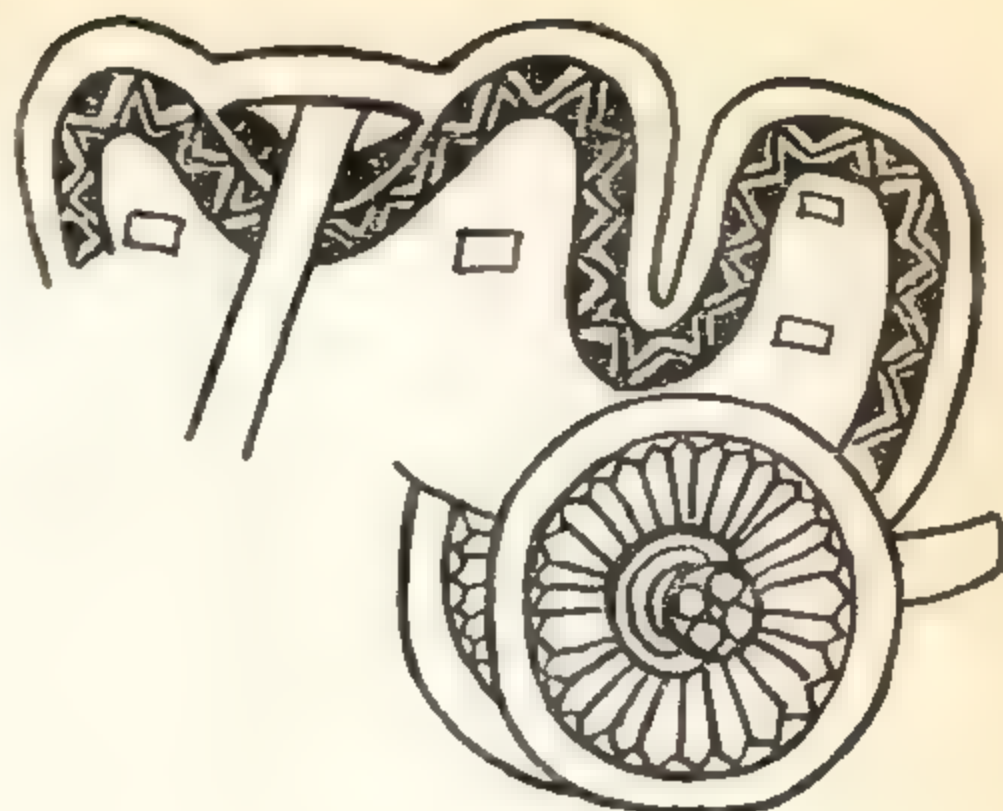
* * *

Cînd, în urma abdicării sau morții tatălui său, prințul moștenitor trebuia să ia la rîndul lui puterea, el era așadar apt să conducă regatul cu oarecare competență. După încoronare, a cărei solemnitate merită o descriere mai amănunțită, el trăia conform celor mai înalte tradiții ale neamului său, înconjurat de o curte strălucitoare în care se întâlneau înalții demnitari, miniștrii, guvernatorii, conducătorii militari, bancherii sau șefii corporațiilor și curteni de tot felul pîndind favoarea regală. O etichetă foarte severă reglementa raporturile dintre ei, dintre ei și rege; orice încălcare a acestui protocol era pedepsită cu același titlu ca și greșelile mai puțin grave condamnate de codul penal.

Printre marile personaje ale regatului, capelanul regal (*purohita*) ocupa primul loc: el era întotdeauna un brahman — chiar la curtea regilor budiști — reputat pentru știința lui, și a cărui demnitate era în genere ereditară. Adeseori el fusese preceptorul regelui pe vremea cînd acesta era încă prinț moștenitor, el îi servea de sfetnic, atît pentru problemele spirituale cît și pentru cele pămîntești. El era partenerul favorit al regelui la partidele de șah sau zaruri, veghea asupra palatului în absența lui și nu se sfia să-l dojenească în cazul cînd conduita lui morală lăsa de dorit. Miniștrii, primul ministru, unul sau mai mulți sfetnici, jucau același rol pe lîngă rege, fără a se bucura însă din partea acestuia de un asemenea respect și supunere.

Generalul-șef (*senâpati*), și el un personaj de mare vază, primea funcția pe cale ereditară. La curte mai era un mare vistiernic — personaj fastuos și milionar — pe care însă deseori povestirile budiste îl acuză de o zgîrcenie cumplită. Apoi conducătorul carului regal de război —

Fig. 30 Car de război sau de ceremonie. După un relief de pe portalul de nord. Sâñchi, stupa I. Aprox. sec. I e.n. (Marshall și Foucher II. pl. LXII b).

inițial demnitar nobil și viteaz¹¹, dar care a dispărut când corpul carelor de luptă a căzut în desuetudine (către sec. VII?). De curajul și de priceperea acestuia depindea securitatea regelui, uneori chiar și salvarea lui. Cît despre scutierul regal, ales dintr-o familie nobilă, el avea un rol analog cu cel al unui paj la curțile apusene din Evul Mediu; îmbrăcat cu o tunică scurtă, el preceda calul de luptă al regelui ori de cîte ori ieșea, ținînd în mînă un cerc cu mijlocul umplut cu alice, pe care-l făcea să răsunе pentru a-și vesti trecerea¹².

În serviciul personal al regelui mai erau afectați demnitari și subalterni de mai mică importanță, care, datorită situației lor, se bucurau de o oarecare influență asupra lui, de pildă bărbierul lui¹³, care, deși în general dintr-o castă de jos¹⁴, avea deosebita cinste de a-l rade pe rege, de a-i tăia părul și de a-l depila cu niște pensete aurite și de a-l piep-tăna după moda castei sale; el obținea dreptul de a practica și asupra celorlalți membri ai familiei regale. După tradiție, el nu primea decît

¹¹ *Rāmāyana*, Ayodhyā, 59.

¹² Acest obiect, din păcate destul de greu de descifrat pe reliefurile școlii de la Amarāvati, ar putea fi și un chakra, simbol al regalității și armă de azvîrlit.

¹³ Moti Chandra, *Cosmetics and Coiffure...*, p. 73, citînd textele jātaka, și FICK, *Die Soziale Gliederung...*, pp. 287—288. După *Gāngamāla-jātaka*, nr. 42, Cowell, vol. III, p. 269. *Sigāla-jātaka*, nr. 152, *ibidem*, II, p. 4. *Illisa-jātaka*, nr. 78; *ibidem*, I, p. 200.

¹⁴ *Gāngamāla-jātaka*, loc. cit.

niște bacșișuri derizorii¹⁵, cu unele excepții¹⁶. Dar el servea drept confident regelui, sau chiar ca mijlocitor.

În afară de aceștia, o mulțime de servitori asigurau serviciul personal al regelui : cei care-l asistau la baia zilnică, cei care-i îngrijeau garderoba, foarte variată¹⁷, și îi pregăteau ținuta potrivită fiecărei împrejurări, cei care îi parfumau hainele cu esențele cele mai rare : «fabricanții de podoabe», cei care alcătuiau podoabele sale de flori și cei care îi alegeau bijuteriile asortate cu îmbrăcămintea. Trebuie, de asemenea, amintit și bucătarul său șef, a cărui sarcină nu era o sinecură, dacă dăm crezare textelor *jātaka* : pe lângă că trebuia zilnic să asigure cantitatea și varietatea alimentelor destinate mesei regale, el avea de îndurat căldura insuportabilă a focurilor lângă care ședea, cu picioarele încrucișate, amestecând sosurile cu un polonic sau o lingură¹⁸, lăcrimînd din cauza fumului care-l orbea și ieșind din timp în timp în pragul ușii, să-și șteargă sudoarea care-i inunda fața. În plus, el trebuia să-și apere preparatele împotriva nerușinării ciorilor, obișnuitele casei, veșnic flămînde¹⁹ — care-și construiau cuiburile în tot locul²⁰ — sau împotriva lăcomiei cîinilor care circulau în voie în incita palatului²¹. În fine, deși comanda un batalion de servitori și de slujnice, trebuia să suporte de bunăvoie controlul la care cel însărcinat să vegheze asupra securității regelui supunea fiecare fel de mîncare, pentru a se asigura că nici unul nu conținea otravă. Un control de aceeași natură se exercita asupra medicamentelor și a instrumentelor de masaj.

Mai erau de asemenea purtătorii însemnelor, adevărate embleme regale, care-l urmau pe rege în toate deplasările : umbrela albă de soare, simbol esențial al regalității, sabia, sandalele — care «guvernează re-

¹⁵ *Suppāraka-jātaka*, nr. 463, *ibidem*, IV, p. 87.

¹⁶ *Makhādeva-jātaka*, nr. 9, *ibidem*, I, p. 31.

¹⁷ Ea cuprindea blănuri și piei venite din Himalaia, țesături și cuverturi de lînă din Nepal și alte regiuni, «tot așa de netede ca și suprafața unei pietre lustruite», stofe fine fabricate la Benares, mătase importată din China și țesături din bumbac, foarte ușoare, provenind din principalele manufacturi indiene. *Moti Chandra*, *op. cit.*, p. 81.

¹⁸ *Foucher*, *Les Vies antérieures...*, p. 104 și urm.

¹⁹ *Yazdani*, IV, pl. V.

²⁰ *Jātaka*, nr. 418 ; *Cowell*, vol. III, p. 258.

²¹ *Jātaka*, nr. 537, după *FOUCHER*, *loc. cit.*, p. 287.

gatul» cînd suveranul este departe, apărătoarele de muște, stindardul etc. Paharnicii pitici (servind și de bufoni) și femeile în atribuția cărora intrau băuturile — și care purtau un costum greco-iranian²², după moda țărilor de unde provenea vinul — muzicanții și muzicantele, dansatoarele, meșteșugarii și tehnicienii, și toți subalternii care populau diferitele cartiere ale palatului, îndeplinind fiecare, după obiceiurile indiene, o funcție unică — precisă și limitată.

Dar regele nu era singurul care reclama servicii deosebite ; două animale participau îndeaproape la viața regatului : elefantul regal și calul de stat, și unul și celălalt considerați ca obiecte sacre ale imperiului, făcînd parte din cele „șapte giuvaieruri“ (*saptaratna*) care consacrau suveranitatea unui rege universal (*chakravartin*). Elefantul destinat să joace acest rol era ales după anumite semne caracteristice care aveau faima de a indica o origine regală și sacră, în special culoarea cenușiu foarte deschis (considerată drept albă)²³. Regele îl puneă să facă ocolul capitalei în cursul unei procesiuni solemne ; apoi îl consacra printr-o aspersiune rituală și îl indica în mod expres pentru a fi încălecat de rege²⁴ ; de atunci elefantul era ținut într-o boxă specială, unde primea vizita zilnică a regelui. Valeți aleși cu multă atenție îl îngrijeau și un conducător (*mahaut*) îi era afectat în chip special. La fiecare sărbătoare, animalul era somptuos împodobit, cu spinarea acoperită cu un frumos covor dungat sau cadrilat, susținut de o chingă, de urechile lui atîrnau ciorchini de pietre prețioase, cu capul împodobit cu un căpăstru aurit și încununat cu o tiară scumpă, cu gîtul încercuit de un colier lat și picioarele înconjurate de enorme inele din metal prețios ; la înălțimea genunchilor erau agățate sfori cu clopote sau clopoței destinate să prevină lumea de apropierea lui. Imbrăcat într-o tunică scurtă cu mîneci, conducătorul (*mahaut*) stătea ghemuit pe gîtul elefantului, ținînd într-o mînă drapelul regal și în cealaltă cîrligul sau țepușa (*angkusa*), bătut în pietre prețioase. Cu ajutorul unei scări „de aur“²⁵, regele încăleca pe enormul animal ingenun-

²² Reprodus în *Y a z d a n i*, III, pl. LXVI.

²³ Amintim că în Tailanda și Laos este și azi la fel.

²⁴ *Alinachitta-jātaka*, *C o w e l l*, vol. II, p. 16.

²⁵ *Mahājanaka-jātaka*, nr. 539 ; *C o w e l l*, vol. VI, p. 27.

cheat și uneori se așeza pe gîtul lui în timp ce conducătorul se așeza în acest caz pe crupă, menținut de o frînghie legată de chingă și pe care și-o trecea în jurul șalelor²⁶. Comparat cu animalul pe care-l încăleca Indra, la Airāvata, elefantul de stat era considerat ca un adevărat personaj, iar curtenii se întreceau să-i laude agerimea minții, prudența și inteligența²⁷.

Calul de stat primea onoruri asemănătoare. I se rezerva un grajd decorat cu lambrechine purpurii și aurii; în marile ocazii, îl echipau cu un covor de șa, o chingă sau chiar cu o șa «după moda englezească» cum le plăcea unora dintre suverani, printre care regii Vākātaka din Ajantā, în secolele V—VI. Apoi i se potrivea un ham aurit, un fruntar împodobit cu un penaj și i se înnodea elegant coada care uneori era introdusă într-o teacă de aur. Regele îi făcea vizite cotidiene și nu ezita să-i înlocuiască pe valeții angajați în serviciul lui, cu toată dificultatea de a găsi un personal specializat înzestrat cu calitățile «morale» necesare pentru acest serviciu²⁸.

Toată această lume trăia și locuia în reședințele regale, ducîndu-se de la una la alta după anotimp. Căci, regele poseda în genere mai multe palate răspîndite în imperiu, sau chiar în capitală. El era deseori la drum, însoțit de un «palat de călătorie», petrecînd lunile calde în nordul imperiului, rămînînd într-un loc bine adăpostit în timpul sezonului ploios, coborînd din nou spre sud în timpul săptămînilor reci, sau stabilindu-și tabăra la frontiere în caz de război. Acest semi-nomadism era compensat printr-o organizare teoretic imuabilă care pretutindeni crea din nou aceeași ambianță și corespundea nevoilor zilnice ale curții. Fără îndoială, un personal sedentar asigura în tot timpul anului întreținerea permanentă a domeniilor regale.

Palatul semăna cu o cetate în mic sau, dacă vrem, cu o vilă particulară dar la scară regală. Oriunde era așezat, în capitală sau altundeva, el se întindea pe o suprafață vastă; avea ziduri de apărare proprii înconjurate de șanțuri și avînd din loc în loc merloane triunghiulare, întă-

²⁶ Numeroase reproduceri, îndeosebi la Bhājā, Bhārhut, Sāñchi etc.

²⁷ Importanța care i se acorda reiese din toate povestirile.

²⁸ *Giridanta-jātaka*, nr. 184; Cowell, vol. II, pp. 67—68. Foucher, *Deux jātaka sur ivoire*, în „India Antiqua”, 1947, sau N.R.A.B., p. 84.

rite cu bastioane și turnuri de pază cu acoperișuri ornate cu drapele care fluturau în vînt. Porțile sale monumentale, așezate în cele patru puncte cardinale, erau păzite zi și noapte de călăreți, în timp ce o garnizoană, cantonată în interior, patrula drumurile din jur. Intrarea principală, decorată cu statui ecvestre din fildeș, sculpturi «acoperite cu aur și argint», plăci de fildeș gravate și cizelate, străjuia calea regală care străbătea capitala de la răsărit la apus.

Palatul era împărțit în două părți distincte : una publică, accesibilă tuturor ; alta particulară, în care erau grupate serviciile vitale ale regelui, locuința regelui și gineceul. Și una și cealaltă se împărțeau în „curți“, fiecare pavată cu lespezi lustruite, înconjurată de clădiri suntuoase și deservită de alei largi pe care circulau vehicule de tot felul. Edificiile erau de mai multe forme, după funcțiile pe care le îndeplineau : săli lunguiețe și acoperite de bolte, săli hipostile, pavilioane etajate, servind respectiv de magazii, de săli de reuniune și locuințe.

În partea publică, deasupra sau lângă porți, se găseau hambarele regale, al căror șef, întotdeauna activ, supraveghea personal măsurarea sacilor de orez și ștampilarea lor de către funcționari²⁹. Nu departe, se aflau „casele de pomeni“ unde regele venea zilnic să distribuie daruri călugărilor cerșetori și celor sărmani. În primele curți, se aflau grajdurile, stăulele, boxele elefanților, remizele pentru care și litiere, precum și marile colivii și parcul zoologic. Toate animalele care trăiau aici erau riguros selecționate și întreținute cu grijă ; ele necesitau un personal numeros compus din valeți și rîndași, fără a mai socoti veterinarii și ajutoarele lor. Diferitele secțiuni ale acestui vast sector erau conduse de superintendenți ; ei verificau curățenia clădirilor, starea harnașamentelor și supravegheau calitatea lucrului subalternilor lor, avînd, între altele, și sarcina de a plăti salariile acestora. Se aureau coarnele bovinelor și se împodobeau animalele cu harnașamente prețioase ; berbecii erau antrenați pentru lupte speciale, sau erau înhămați la cărucioare ușoare³⁰. Elefanții erau duși în fiecare zi într-un loc unde puteau face mișcare ; apoi, ei se scăldau și se odihneau tot restul zilei. În sfîrșit, grajdurile regale conțineau cai de montă și animale de tracțiune destinate să fie înhămate la

²⁹ *Kurudhamma-jātaka*, nr. 276 ; Cowell, vol. II, p. 258.

³⁰ *Catalogue exposition d'art indien à Londres, 1947—1948*, nr. 111, pl. XIX.

carele de luptă. Ei erau îngrijiți de rîndași îmbrăcați ca niște «oameni din nord», cu o vestă cu mineci lungi, croită și cusută, deschisă la baza gîtului și garnisită cu ceaprazuri brodate ; în afară de aceasta ei mai purtau pantaloni și sandale de piele ; această ținută era cea a rîndașilor străini care însoțiseră caii venind de pe platourile Asiei superioare ; un costum asemănător a fost adoptat apoi pentru rîndașii indieni. Ei aveau grijă de grajduri și pregăteau hrana cailor, compusă dintr-un tain de orz, mazăre și ovăz — și, în mod excepțional rădăcini înmuiate în miere³¹. Îngrijirile lor trebuiau să fie și mai atente în anotimpul ploilor, căci climatul umed și cald din această perioadă nu era prielnic pentru cai.

În același sector se aliniau hangarele care adăposteau carele de război și vehicule de tot felul. Semănînd cu carele cu două roți sau cu cvadrigile Etruriei³², carele erau protejate cu fier și acoperite cu piei de leu sau tigru ; fiecare avea un nume. Cînd porneau la luptă, erau dotate cu un steag, o umbrelă de soare, apărătoare de muște și clopote și erau încărcate cu arme și muniții. Carele mici destinate serbărilor erau întreținute cu multă grijă ; făcute din bucăți de lemn asamblate cu măiestrie, ele erau vopsite în culori vesele, care erau înprospătate îndată ce se cojeau puțin ; ele erau înfrumusețate și cu sculpturi în fildeș, aur și argint.

În curțile următoare se întilneau săli și pavilioane risipite în mijlocul unor grădini încîntătoare, unde publicul avea încă acces. Sălile erau înălțate prin cîteva trepte, alcătuiind peroane cu balustrade ondulate în formă de S culcat și decorate cu capete de monștri ; aveau acoperișuri plate, iar plafoanele lor erau formate din panouri pictate care imitau niște casete ; uneori de ele se agățau draperii și ghirlande de perle. Stîlpii care le susțineau, lăcuiți în albastru sau roșu, erau încolăciți de motive măiestrit lucrate în argint, care reproduceau bijuteriile la modă, iar capitellurile lor erau aurite. Aceste edificii erau destinate reuniunilor și audiențelor regelui ; unul dintre ele cuprindea instrumentele muzicale și servea ca sală de dans, de concert sau de teatru. Altele erau destinate jocurilor de noroc ; aici se țineau tablele de șah și cutiile cu zaruri. Mai erau și sălile de lectură și galeria de picturi a regelui. Și, probabil, tot

³¹ F o u c h e r, *loc. cit.*

³² Reproduceri la Bhârhut, Bodhgayâ, Sâñchi etc.

în aceste locuri (sau poate în preajma templelor și a capelelor palatului), se înălța galeria regală de statui-portrete (*devakula* sau *gurv-âyatana*), în care se aflau statuile defuncților regi și a magiștrilor (*guru*) regali, și aici venea lumea să-i onoreze, chiar să-i venereze. Un salariat special (*devakulika*) însoțea pe vizitatorii acestei galerii memoriale, amintind calitățile și faptele mari ale eroilor ³³.

În continuare venea partea privată a palatului regal în care nu se putea pătrunde decât cu consimțământul «portarului», demnitar cu rang înalt, adeseori chiar favorit al regelui ³⁴ și care deținea mai curînd rolul unui șambelan sau al unui majordom, avînd în subordine numeroși subalterni. Aici se aflau diferite departamente de importanță vitală pentru regat, între altele arsenalul și tezaurul.

Arsenalul era în același timp o manufactură de stat și un depozit de arme. Depinzînd de ministerul de război ³⁵, el era condus de un superintendent care supraveghea producția, asigura abundența stocurilor, supraveghea buna lor întreținere și ținea inventarele, indicînd pentru fiecare specimen forma, mărimea și valoarea sa ³⁶. În alte ateliere lucrau, cît e ziua de lungă, oameni calificați, îndreptînd săgețile strîmbate ³⁷, însemnîndu-le cu numele proprietarilor lor, reparînd și lustruînd panoplii, curățînd armele deteriorate de căldură sau frig, expunîndu-le la lumina soarelui. Aici se fabricau și se păstrau arcurile și săbiile, emblemele nobililor războinici al căror prototip de perfecțiune era regele, tolbele și săgețile, lăncile, țepușele de vînătoare și scuturile, pumnalele cu lama scurtă și lată și țepile pentru elefanți — pînă la goarneau care foloseau la adunarea combatanților și a vînătorilor și făceau parte din orchestrele ambulante care însoțeau armatele, fără a mai socoti armurile pen-

³³ Obicei cunoscut sub regii Kushâna, la Mât în apropiere de Mathurâ, sub dinastia Gupta și continuat sub regii Râjput: L u d e r s, *Epigraphia Indica*, vol. XXIV, p. 194 și urm.; D. R. B h a n d a r k a r, *Mathurâ Pillar Inscription of Candragupta II*, G. E. 61 (380 A.B.), în *Epigraphia Indica*, vol. XXI, p. 4 și urm.; V. S. A g r a w a l a, *Mathurâ Museum Catalogue III*, pp. 38—45. S i v a r a m a m u r t i, *Sanskrit Literature and Art*, p. 90 și urm.

³⁴ *Harshacharita*, II (68), trad. C O W E L L și T H O M A S, p. 49.

³⁵ *Arthasâstra*, II, 18.

³⁶ D i k s h i t a r, *War in Ancient India*, p. 16 și urm., pp. 214—215.

³⁷ Se poate vedea un meșteșugar ocupat să îndrepte o săgeată, pe un basorelief de la Bhârhut: A. C o o m a r a s w a m y, *La Sculpture de Bhârhut*, pl. XLVII, fig. 200.

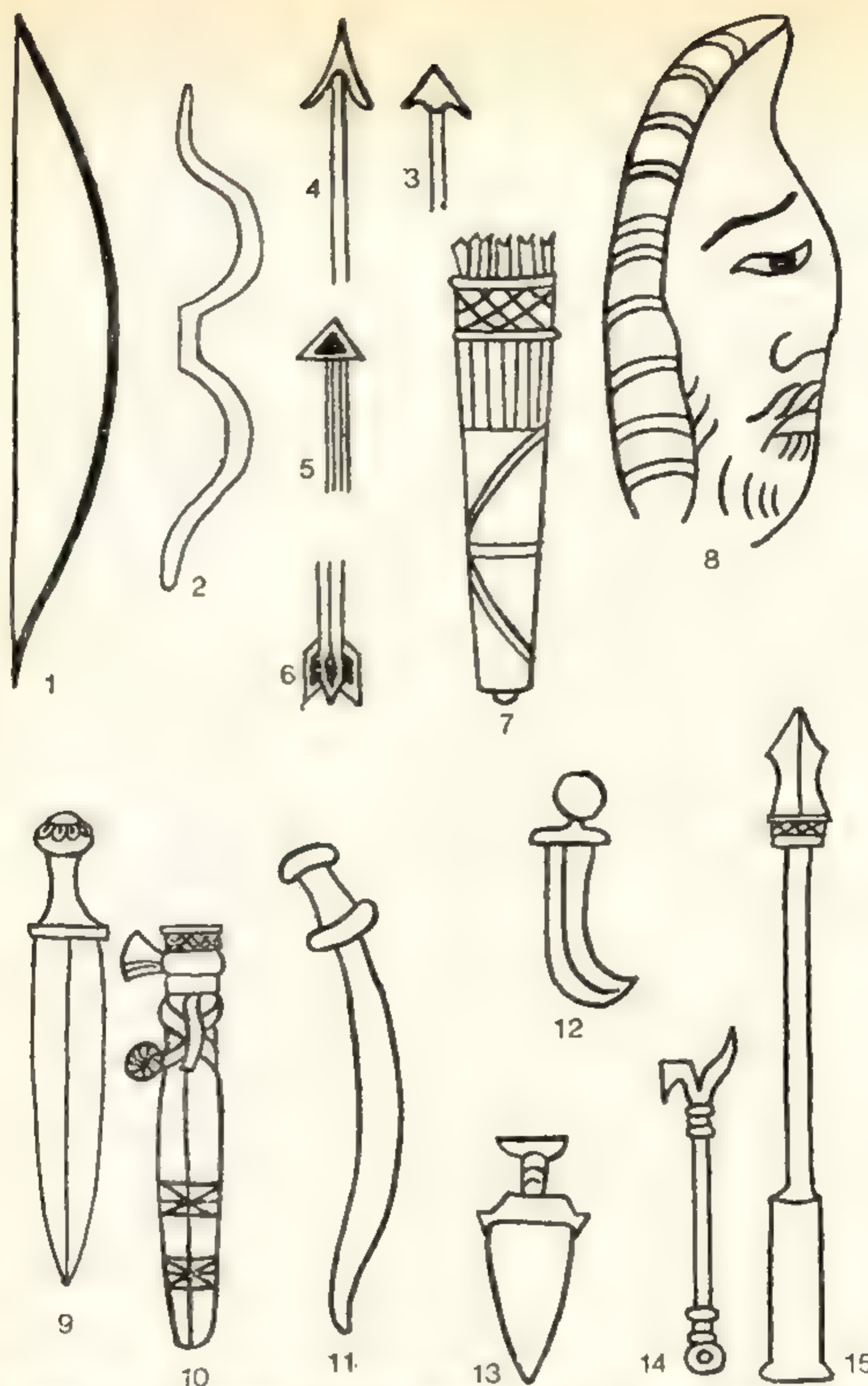

Fig. 31 Arme indiene. 1: arc simplu. Ajantâ. Aprox. sec. VI. 2: Arc reflex. Bâgh. Aprox. sec. VI. 3: Săgeată. Bhârhut. Aprox. sec. II î.e.n. 4: Săgeată. Amarâvati. Aprox. sec. I. 5 și 6: Săgeți. Bagrâm. Aprox. sec. I—II. 7: Tolbă cu săgeți. Ajantâ. Aprox. sec. VI. 8: Scut. Ajantâ. Aprox. sec. VI. 9: Spadă. Bhârhut. Aprox. sec. II î.e.n. 10: Teacă de spadă. Mathurâ. Aprox. sec. II. 11—12: Săbii arcuite. Ajantâ. Aprox. sec. VI. 13: Pumnal. 14: Cîrlig pentru elefanți. Nâgâr-junakonda. Aprox. sec. III. 15: Halebardă. Begrâm. Aprox. sec. I—II.

tru oameni, platoșele pentru animalele de război — făcute din piele rezistentă și fier bine călit.

Tezaurul, aparținând statului, căci regele era numai depozitarul său — cuprindea tot ceea ce reprezenta o valoare în acea epocă : adică nu numai aur și pietre scumpe, ci și tămîie, lemn de santal și de aloe, care costau foarte scump³⁸. Aici era un adevărat cartier meșteșugăresc în care munceau lucrătorii în permanență, «verificînd una după alta pietre prețioase de tot felul, agată, perlă, coral, topaz, safir, beril, rubin, smarald». Aici, giuvaergii montau nestematele în aur, înșirau perlele pe un fir roșu ; frecau îndelung agatele ca să le dea strălucire ; unii deschideau cochiliile ; alții încercau coralul pe pietre de jasp negru. Arhitecți și artiști, lucrînd anume pentru rege, creau modele de podoabe noi ; giuvaergii le realizau, în timp ce estimatorii evaluau averile regelui, prețul bijuteriilor care i se propuneau zilnic, sau al pietrelor scumpe pe care vroia să le revîndă. Aici se achiziționau bijuteriile cele mai rare, căci bijutierii din oraș păstrau cele mai frumoase piese pentru palat. Astfel încît depozitul tezaurului regal gema de giuvaieruri splendide, de care numai un preaputernic monarh putea fi demn.

Pătrunzînd și mai adînc în interiorul palatului, se trecea pe dinaintea sălii destinate adunărilor consiliului regelui, unde acesta mergea în fiecare zi, apoi prin fața pavilionului «rezervat florilor» și sala special amenajată pentru băile regale, compusă dintr-un bazin și o sală pavată cu lespezi. În acest sector urma să se înalțe, la momentul potrivit, pavilionul destinat ungerii noului suveran care prelua succesiunea tatălui său.

După aceea venea pavilionul alimentației, cu depozitele în care se adunau alimente și băuturi pentru toată populația palatului ; aici se îngrămădeau numeroase recipiente, uneori suprapuse sau bine închise prin capace conice și vase întoarse. Bucătarul regelui oficia sub o polatră formată din cîțiva stîlpi, acoperită cu țiglă și cuprinzînd una sau mai multe vetre făcute din pietre plate ; uneori, un coșuleț agățat lîngă ușă adăpostea un porumbel, pe care bucătarul îl răsfața și îl hrănea el însuși³⁹.

³⁸ *Arthacastia*, II, 11. Moti Chandra, op. cit., p. 82 și urm.

³⁹ Foucher, *Les Vies antérieures du Bouddha*, p. 104. Reprodus în Cunningham, *The Stûpa of Bharhut*, pl. XLV, 7.

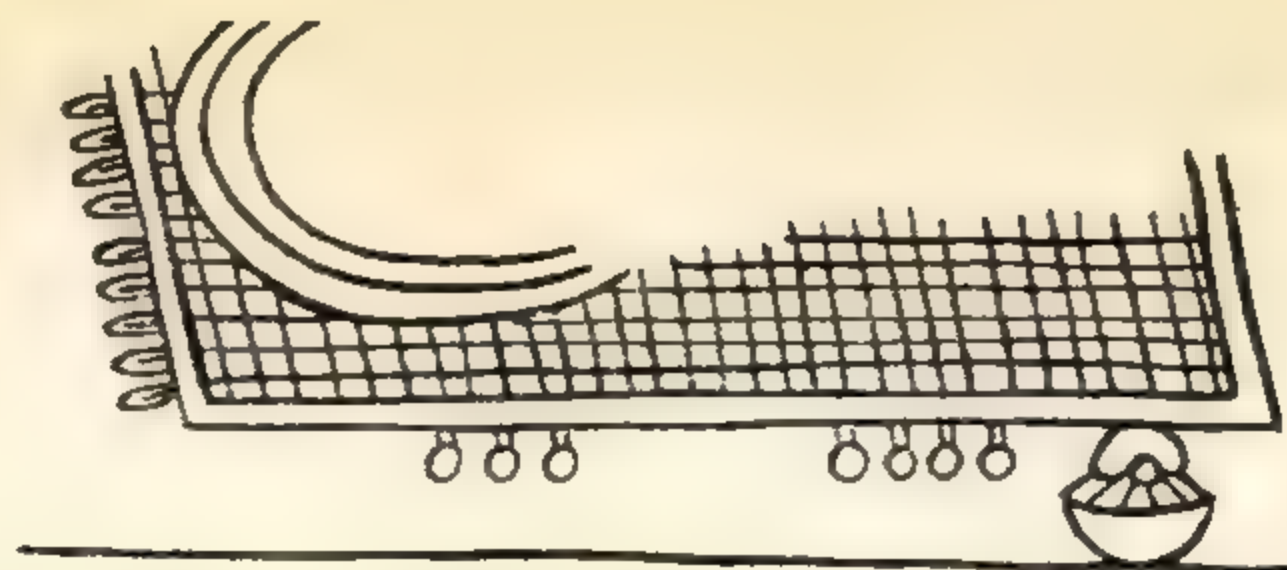
De aici începea porțiunea de palat rezervată regelui și oaspeților săi de seamă. Aici pavilioanele erau și mai fastuoase, unele avînd, se zice, pînă la șapte sau chiar unsprezece etaje. Autorii s-au întrecut în descrierea lor ; se zice că aici ar fi fost folosite cele mai prețioase materiale : aurul, argintul, pietrele rare încadrînd ferestrele astupate cu o suprafață de cristal sclipitor ; camere întregi fiind tapisate cu fildeș, iar firidele împodobite cu statui de aur masiv. În zidurile sau în stîlpii unora dintre ele erau ascunse cu iscusință mecanisme, acoperite de picturi sau panouri sculptate, care deschideau coridoare secrete, permițînd regelui să iasă din palat, și chiar din capitală, în caz de primejdie. După diferite surse, ar fi existat chiar unul sau mai multe labirinte.

În sfîrșit, alături de pavilionul în care regele își lua mesele zilnice, se ridica locuința lui particulară, cuprinzînd camera de dormit, bine ferită de zgomot și de agitație. În anumite epoci, s-a pretins că el nu dormea niciodată două nopți la rînd în același loc, ca să i se piardă urmele pentru cei care ar fi vrut să atenteze la viața lui în timpul somnului ⁴⁰.

În încăperile regale mobilierul era mai bogat și mai împodobit decît în locuințele particulare. Paturi de odihnă, așezate pe suporturi mobile în formă de vase sau de clopote, erau acoperite cu o rogojină sau cu o pătură din păr de capră, din piele sau mătase, decorate cu motive și figuri. Taburete rotunde erau în întregime făcute din stuf și bambus, împletite după motive variate în care reveneau ades arcurile și liniile sinuoase ; ele erau uneori acoperite cu o stofă întinsă pe ramele lor și fixată bine prin bumbi mari, sau îmbrăcate în volane și buioneuri care le dădeau o ciudată înfățișare Louis-Philippe ⁴¹. Taburete cu patru picioare foarte scurte — deseori în formă de labe de animale și cu partea de deasupra uneori din trestie împletită — erau acoperite cu o stofă cu marginile dantelate sau cu o piele de antilopă. Se mai găseau scaune și fotolii confecționate din cele mai felurite varietăți de lemn, sau din materiale prețioase, ca aurul, fildeșul și pietrele rare ; aceste scaune erau în genere însoțite de taburete pentru picioare în același stil și cu decorațiuni identice. La toate acestea se adăugau cîteva mese și console, gheridoane și suporturi

⁴⁰ Megasthene, *Mac Crindle*, pp. 71—72.

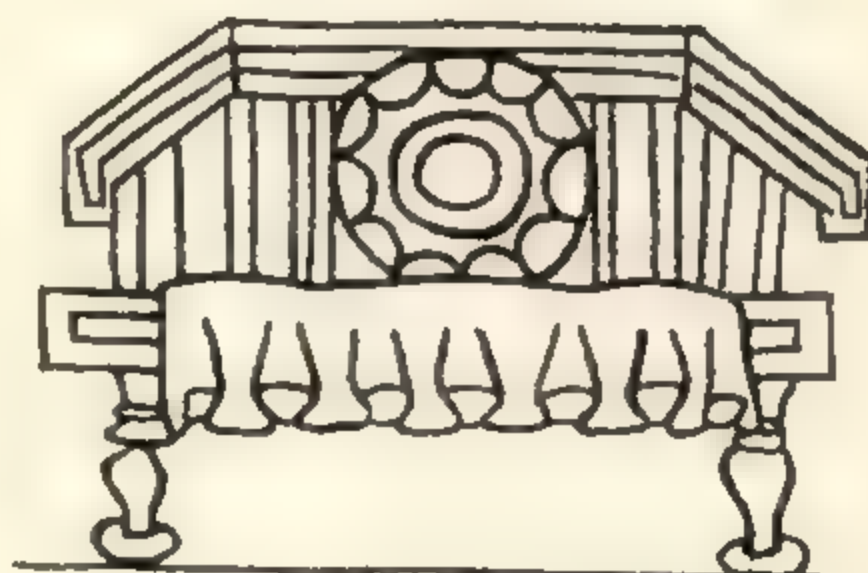
⁴¹ Frecvent reprezentate, ele nu mai apar în iconografie după epoca gupta. J. Auboyer, în *N.R.A.B.*, p. 73.

1

2

3

4

5

Fig. 32 Citeva modele de scaune. 1: Pat de împletitură de fringhii. Begrâm. Aprox. sec. I—II. 2: Fotoliu. Amarâvati. Aprox. sec. II. 3: Fotoliu Mathurâ. Aprox. sec. II. 4: Scaun de două persoane. Kasmir. Aprox. sec. V. 5: Taburet rotund. Amarâvati. Aprox. sec. II.

din fibre împletite, din care numeroase exemple sînt reproduse în basoreliefuri și picturile murale ⁴².

Aceste diverse pavilioane erau construite în mijlocul unor grădini întinse, întreținute de o ceată de grădinari al căror șef este un personaj familiar în povestirile budice. În grădini se găseau copaci măreți, de esențe variate, cu frunzișul bogat, unii dintre ei servind la susținerea balansoarelor. În brazdele și boschetele savant alcătuite înfloreau flori nenumărate, în culori explozive sau gingașe, printre care ciorchinii purpurii ai florilor de *asoka* (*Saraca indica* Linné) apăreau ca niște sentințele; lespezile așezate ici-colo prin boschete invitau la odihnă și răcoare. Lacuri sau eleștee artificiale, pe care lunecau lebede și cocori, stăteau la dispoziție pentru pescuit și înot; la suprafața lor se desfătau florile de lotus roze și albe și crini înmiresmați. În mijlocul unui lac se înălța pavilionul destinat întîlnirilor galante. Ici, colo, o fîntînă sau un canal aducea răcoare. Cîteodată, chiar, monotonia terenului era întreruptă de coline artificiale. Din loc în loc apărea cîte o coloană izolată susținînd o platformă: păunii plini de măreție, se cocoțau pe ele și, aici, legați de cîte un picior, le plăcea să se împăuneze în sunetele orchestrei regale, care răsuna adesea sub umbrarele din parc.

Ceva mai retrase, în colțul cel mai tainic al palatului, se înălțau clădirile gineceului regal.

VIAȚA ÎN GINECEUL REGAL

Exista obiceiul — cel puțin în anumite epoci — ca regele să fie poligam. Cu toate acestea, o singură femeie era recunoscută ca soția sa legitimă, trăia într-un pavilion special al gineceului și se bucura de prerogativele acordate reginelor, ceea ce nu excludea raporturile frecvente pe care regele le putea întreține cu favoritele sale, cu concubinele sau chiar cu servitoarele. Dar, deși recunoșteau de bunăvoie prioritatea acordată reginei ⁴³, femeile din gineceu intrigau care mai de care în speranța de

⁴² Pentru diferitele forme de scaune, J. A u b o y e r, *Le Trône et son Symbolisme dans l'Inde ancienne*, pp. 9—45.

⁴³ K a l i d a s a, *Raghuvamsa*, XIX, 4—36.

a deveni aleasa inimii regelui. Se mai putea întâmpla ca regele să fie un desfrînat și să negligeze îndatoririle conjugale și conducerea țării; însă excesele amoroase îl conduceau fatalmente la epuizare fizică și chiar la moarte ⁴⁴.

Gineceul regal era împrejmuit de metereze proprii și-și desfășura pavilioanele de jur împrejurul unor curți cu lespezi netede ca mătasea și călduțe la atingerea piciorului gol, în mijlocul unor grădini încântătoare plantate cu *asoka*, ale căror minunate flori roșii, înflorind primăvara, erau simbolul dragostei și aveau de jucat un rol în viața sezonieră ⁴⁵. Afară de rege și de bătrînul gardian însărcinat cu paza, nici un bărbat n-avea dreptul de a pătrunde aici. De aceea, tot personalul de serviciu era feminin, inclusiv mica armată care veghea zi și noapte pe drumurile din jur și la toate ieșirile; înarmate cu arcuri, cu lănci sau halebarde, purtînd uneori costume bărbătești, aceste milițiene asigurau singure securitatea palatului femeilor. Cît despre gardian (*kañchukin*), acesta era recrutat dintre eunuci; el era un personaj pitoresc, bine cunoscut în literatura și iconografia veche, veșnic bombănind, văitîndu-se de vîrsta sa înaintată, de infirmitățile sale și de dificultățile pe care le întâmpina în slujbă. Cu un baston în mînă, îmbrăcat într-o tunică albă, pe cap cu o bonetă care-i ascundea chelia, el circula prin apartamente și se ducea în fiecare dimineață să dea raportul regelui ⁴⁶. În jurul prințeselor roiau o mulțime de slujnice; tot aici erau crescuți și copiii cînd erau mici, așteptînd momentul cînd urmau să fie încredințați unor preceptori.

Ținute departe de agitația din afară, într-o ambianță plăcută și somptuoasă, soțiile regelui trăiau în așteptarea unei vizite a stăpînului lor, consacrîndu-și zilele preocupărilor multiple ale toaletei, jocurilor și distracțiilor agreabile. Monotonia vieții lor cotidiene — adeseori înviorată de intrigi — era întreruptă de excursii în grup, conduse de rege, la fluviul unde ele se scăldau în tovărășia lui ⁴⁷, sau în vreun loc de pelerinaj

⁴⁴ *Ibidem*, XIX, 48—54.

⁴⁵ Primăvara femeile se duceau în grădini și atingeau cu piciorul drept trunchiurile de *asoka* pentru a le face să înflorească. Aceasta este o temă frecventă, atît în literatură, cît și în iconografie.

⁴⁶ Kalidasa, *Sakuntalâ*, actul V, scena III. Sivaramamurti, *Amarâvati Sculptures...*, p. 100 și pl. VII, fig. 14.

⁴⁷ Kalidasa, *Raghuvamsa*, XVI.

ori de festival, și de călătoriile periodice care le purtau de la o reședință regală la alta.

Toaleta, îngrijirile frumuseții, igiena estetică, acestea erau preocupările lor, pentru care foloseau hidroterapia, masajele, unguentele și parfumurile folosite judicios precum și alte diferite artificii pe care rafinamentul extrem al civilizației indiene îl acumulase timp de secole în slujba acestui scop.

Dis-de-dimineată, slujnicele se pregăteau ele-inșile cu cea mai mare grijă, pentru a putea fi la dispoziția prințeselor îndată ce acestea și-ar fi manifestat dorința. Ele aveau fiecare sarcina lor. Cea care avea în grijă cutiile cu betel pregătea bucăți de mestecat pe bază de cuișoară, camfor și nucă de areca și le înfășura în frunze de betel de un verde frumos și strălucitor; ea trebuia să le aibă gata pregătite, în cutii rotunde de fildeș, pentru a le prezenta stăpînelor ei îndată ce se trezeau. Cea însărcinată cu prepararea unguentelor se străduia să compună amestecuri subtile și savante: ea rădea lemn de santal pe o piatră netedă și umedă, pisa prafurile cu un pisălog în mici cupe cu picior⁴⁸, amesteca substanțele cu ulei, adăuga flori și frunze frumos mirositoare, apoi le modela pentru a face bastonașe. Alte servante împleteau ghirlande, pregăteau cazoletele de ars mirodennii destinate apartamentelor, le aprindeau și țineau îndelung în fumul lor parfumat veșmintele pe care urmau să le îmbrace principesele⁴⁹. Se adunau toate obiectele necesare la baie: bricele și cleștișoarele pentru depilare⁵⁰, cleștele pentru tăiat unghiile⁵¹, instrumentul de curățat urechile⁵², rădăcinile și pasteles necesare îngrijirii

⁴⁸ Reprodus la Ajantă, peștera XVII; Yazdani, t. IV, pl. X.

⁴⁹ Mahābhārata, IV, 8, 16; Saundarānada, IV, 26.

⁵⁰ Brici: kṣura, după Atharvaveda, VI, 68. Clește: sandāsaga, după Jain, *Life in Ancient India*.

⁵¹ Nakhacchedana: Chullavagga, V, 27, 2. Se dădea o îngrijire specială unghiilor, atât la bărbați, cât și la femei. Ele se purtau în general lungi, mai ales cele de la mîna stîngă; trebuiau să fie bine întreținute, lustruite, strălucitoare, extrem de curate. După regulile monastic budiste, era interzis să fie curățate cu unghiile de la mîna cealaltă sau cu dinții, să fie scurtate frecîndu-le de un zid și lustruite.

⁵² Pāli: Kannamalaharani: Chullavagga, V, 27—6. Un astfel de instrument, din bronz, a fost găsit în cursul săpăturilor de la Sirkap (Taxila): A.S.I., A. R., 1914—1915, p. 17, pl. XXIV, 34; p. 23, pl. XXIV, 28.

dinților, aparatele de masaj din abanos, pământ ars sau din os⁵³, borcănașele cu unguente și mici vase de tot felul, executate din cele mai prețioase materiale⁵⁴, în care se țineau alifii și pudre parfumate. Și de asemenea, flacoane de parfumuri, pulverizator cu baza perforată de găurele minuscule și cărora li se astupa deschizătura principală cu vârful unui deget⁵⁵, vase de ars esențe parfumate de diferite forme și indispensabila oglindă. Apoi, bastonașul cu care se executau desenele pe față și pe corp⁵⁶, «bigudiurile» folosite în unele cazuri pentru păr⁵⁷, pieptenii de fildeș, cu dinții fini și regulați, ale căror gingașe motive decorative făceau cinste meșterilor care-i confecționau⁵⁸. Și, în sfârșit, casetele și tăvile pe care se găseau podoabele și bijuteriile, cărora slujitoarele responsabile trebuiau să le verifice inventarul în fiecare zi.

În timpul acesta, muzicantele și dansatoarele afectate gineceului se pregăteau și ele, pentru a acompania cu concertul lor fazele principale ale toaletei.

Cînd trebuia să se apropie de stăpîna lor, slujitoarele țineau în gură o pilulă parfumată, în compoziția căreia intra: un sfert de aloe citrin, un sfert de scorțișoară și o jumătate camfor⁵⁹. Totul fiind gata, masezele interveneau primele. În perioada căldurilor, se monta un pat pentru odihnă sub umbrarele din parc; prințesa stătea lungită și, în timp ce orchestra o distra, slujnicile îi masau corpul și o ungeau cu unguente și uleiuri parfumate⁶⁰ pentru a-i face pielea cît mai fină și mușchii fermi⁶¹.

⁵³ Un aparat pentru masaj din teracotă a fost descoperit la Sirkap: A.S.I., A.R., 1915—1916, p. 15, pl. VIII. Altele, din os de bou, sînt menționate în *Chullavagga*, X, 10, 2.

⁵⁴ Uneori sînt în formă de fructe: A.S.I., A. R., 1902—1903, p. 184.

⁵⁵ Unul dintre ele provine din săpăturile de la Sirkap: A.S.I., A.R., 1928—1929, p. 52; un altul de la Bălăhisâr: A.S.I., A.R., 1902—1903, p. 184.

⁵⁶ *Patrāṅguli*: *Saundarānanda*, IV, 13—16.

⁵⁷ Se crede că astfel poate fi identificat un mic obiect găsit la Sirkap: A.S.I., A.R., 1914—1915, p. 20, pl. XXIV, 29.

⁵⁸ Pieptenii (*phaniha*, *prasādhani*) erau făcuți din fildeș, din lemn, din metal, sau din corn. Unul din ei, din fildeș, a fost descoperit la Sirkap: A.S.I., A. R. 1926—1927, p. 119; un altul la Taxila: A.S.I., A.R., 1928—1929, p. 51, pl. XXI, 13—14. G. P. Majumdar, *Indian Culture*, I, 4, p. 664. C. Sivaramamurti, *Amarāvati Sculptures...*, p. 120.

⁵⁹ *Agnipurāna*, CXXIV, 41.

⁶⁰ *Agnipurāna*, CXXII, 33, dă compoziția acestora.

⁶¹ *Susruta*, p. 13.

Fig. 33 Duș sub cascadă. După un cadru de vedikâ Mathurâ. Aprox. sec. II. Muzeul din Surkuow (J. 278). (După Catalogue de l'Exposition de Londres. 1947—1948, pl. VIII).

Părul ei lung, vopsit cu henné, era uns cu uleiuri care trebuiau să ajute creșterea și să-i mențină strălucirea.

După care, principesa își lua baia ; după anotimp, ea se ducea în sala de ape a gineceului, la râul sau piscina din parc, sau sub apele unei cascade⁶². În lipsa unei ape curgătoare i se turna pe corp conținutul parfumat al unor mari vase pîntecoase (*kalasa*), și servantele o ascundeau de privirile indiscrete ținînd desfășurată în jurul ei o draperie ce cădea în faldiri regulate. Ea se freca „săpunindu-se“ apoi își strîngea părul și își masa gingiile cu rădăcini⁶³ și o pastă pe bază de miere, pulpă de fructe, sare și ulei. Își umezea ochii și își clătea gura cu un decoct din diferite scoarțe ; ea repeta această clătire de mai multe ori pe zi, atît pentru a se răcori, cît și din preocuparea pentru igienă. Cînd avea dureri de cap, i se puneau cîteva picături de ulei în fiecare ureche. Și mai inspira o inhalație odorantă și dezinfectantă.

La ieșirea din baie, i se usca părul răsîndînd în el tămîie neagră. Slujitoarea care se îngrijea de betel îi oferea o foaie de mestecat⁶⁴, în timp ce în jurul ei se agitau evantaiele și apărătoarele de muște ; i se dădea pe corp cu o alifie de santal, pe piept și pe picioare cu

⁶² Reproduse la Mathurâ, Muzeul din Lucknow (nr. J. 278). Catalogue Exposition de Londres, 1947—1948, pl. VIII, nr. 53.

⁶³ *Susruta*, XXIV, 4.

⁶⁴ *Sivaramamurti, Amarâvati Sculptures...*, p. 139.

șofran parfumat cu mosc, și i se ungeau tălpile picioarelor cu un lac diluat — care avea să lase o dîră de amprente roșii pe sol, dovezi ale mer-sului ei ușor ⁶⁵.

Se trecea apoi la machiaj, care se aplica atît pe corp, cît și pe față. Cu ajutorul unui bețișor înmuiat în ulei extras din lemn de aloe (*aguru*) înzestrat cu proprietăți adezive, cu frunze tăiate și ajurate, cu lac cafeniu sau roșu ⁶⁶, se executau diferite desene pe brațe, pe piept, pe umeri, pe frunte, pe obraji și pe bărbie ⁶⁷. Pe pielea brună, bătînd în roz grație unei alifii din santal și mosc (*âlepa*) ⁶⁸, se detașau motivele în negru, roșu sau alb, amestecîndu-se cu verdele crud al frunzelor decupate ⁶⁹.

Ochii erau din abundență încercuiți cu un colir (*añjana*) care poartă numele generic de *khol* ⁷⁰ și a cărui folosință este foarte veche ⁷¹; el se prezenta sub formă de bastonașe făcute din pastă solidificată, parfumată cu santal și folosirea lor era atît de generalizată încît a dat naștere la o adevărată industrie rurală, pentru care femei specializate lucrau cît era ziua de mare ⁷². Cu toate acestea, în casele aristocraților, colirul era folosit sub formă de pastă, atît de apreciată încît era păstrată în mici cutii speciale din materiale prețioase ⁷³. În acest caz, pleoapele erau unse cu ajutorul unui mic stilet (*añjana-salākā*) din aur sau argint ⁷⁴,

⁶⁵ Kalidasa, *Raghuramsa*, VII, 7; Upadhyaya, *op. cit.*, p. 207 și n. 2.

⁶⁶ De asemenea și agallochum alb, șofran, plumb roșu etc.

⁶⁷ Aceste desene, denumite *viśeṣaka* și *bhakti*, sînt deseori descrise în textele indiene. Moti Chandra, *op. cit.*, pp. 86, 89—90, 105, 129—130. Acest obicei a persistat în anumite regiuni (Rājputāna și Mathurā) în timpul ceremoniilor căsătoriei.

⁶⁸ Această alifie, destinată să învioreze strălucirea ochilor, să dea un contur grațios feții și să facă tenul asemănător unei flori de lotus, avea misiunea de a combate iritațiile feții, de a ascunde imperfecțiunile ei și de a împiedica erupțiile cutanate: *Susruta* (pp. 40—41).

⁶⁹ O ornamentație de acest fel, la care textele fac frecvente aluzii, poate fi văzută în statuarul de la Bhārhut: Coomaraswamy, *La Sculpture de Bhārhut*, pl. XXI. — De asemenea Upadhyaya, *op. cit.*, p. 206 și n. 21. Motivele erau variate și reprezentau soarele, luna, o stea, un trident, un cîrlig pentru elefanți, flori, frunze stilizate, diverse simboluri, sau numai niște linii punctate.

⁷⁰ Se enumeră cinci categorii: *kālāñjana* (negru) *rāsāñjana*, *sota-añjana*, *geruka* (galben), *kapalla* (negru de fum): Moti Chandra, *op. cit.*, p. 77.

⁷¹ Moti Chandra, *op. cit.*, pp. 104—105.

⁷² *Ibidem*, p. 78.

⁷³ *Añjñi*: Jain, *op. cit.*

⁷⁴ *Mahāvagga*, VI, 2, 1.

buzele redesenate cu lac, apoi date cu o pudră minerală de culoare portocalie (*asmarâga*)⁷⁵ care făcea prin contrast albeața dinților și mai strălucitoare; iarna, pentru a se combate crăpăturile, se acopereau buzele cu un solvent pe bază de ceară, modelat în formă de creioane asemănătoare rujurilor de azi.

Apoi era pieptănat părul, după ce se îndepărta gîsca preferată a stăpînei, care avea obiceiul să se joace cu vîrfurile părului ei⁷⁶. Cărarea (sîmanta) era făcută cu multă grijă, începînd din mijlocul frunții pînă în vîrfurile capului, și acoperită cu pudră de santal, apoi subliniată cu un șir de perle terminat printr-un ciucure care cădea pe frunte⁷⁷. Împletit cu perle și scoici părul era împletit, aranjat în cozi sau torsade, legat mai liber sau strîns, pieptănat în bucle sau coc, acoperit cu o bonetă⁷⁸, cu un turban enorm⁷⁹ sau cu diademe fine din pietre prețioase, sau împodobit cu flori, ace din metale scumpe, pene lucitoare sau funde⁸⁰. Moda era variată, depinzînd în egală măsură de condiția socială, de regiune și de epocă.

Cînd toaleta era terminată, prințesa își desena pe frunte punctul final, *tilaka*, făcut cu o substanță de culoare închisă⁸¹; o slujitoare îi prezenta atunci oglinda, stînd în genunchi în fața ei. Aceasta era un obiect destul de voluminos compus dintr-un disc metalic — se spune — de aur⁸², care avea o față perfect lustruită, iar cealaltă prevăzută cu o protuberanță, ca o oglindă chinezească. Acest disc era în-

⁷⁵ *Bharata Natyasastra*, XXIII, 28—33. O cutiuță care conținuse ruj de buze a fost deshumată la Sirkap: A.S.I., A.R., 1928—1929, p. 52.

⁷⁶ Scenă frecvent reprodusă, în special în basoreliefurile școlii de la Mathurâ și în fildeşurile de la Begrâm: R.A.B., pl. VIII, nr. 53.

⁷⁷ Detaliu descoperit încă de la Mathurâ și frecvent întîlnit la Ajantâ.

⁷⁸ Ca la *Bhârhut* și la *Sanchi*.

⁷⁹ Ornate cu ramuri de *asoka*: J. Auboyer, N.R.A.B., p. 64, pl. C (f).

⁸⁰ *Sivaramamurti*, *Sanskrit Literature and Art...*, pp. 30—35. *Amaravâtî Sculptures...*, pp. 106—107. Fiecare variantă a acestor mari tipuri de coafură poartă un nume deosebit și adeseori evocator.

⁸¹ Cu compoziție foarte variabilă.

⁸² Pâli: *mukura*, *âdamsaga* sau *âdasa*. De aur: *Raghuvamsa*, XVII, 26. — *Upadhyaya*, op. cit., p. 207. G. Rao, *Elements of Hindu Iconography*, I, 1, p. 12. K. de B. Codrington, *The Minor Arts of India*, în „*Indian Art*“, p. 177, și „*Indian Antiquary*“, august 1930. Cele găsite în urma săpăturilor sînt de aramă și prevăzute cu un loc pentru minier: A.S.I., A.R., 1915—1916, pl. IX, 3 și 101 (p. 16—17) și pl. XV (p. 20).

Fig. 34 Prințesa își potrivește bijuteriile în fața oglinzii. După o tăbliță de fildeș, Begrâm. Aprox. sec. II.

cercuit și montat pe un minier lucrat mai mult sau mai puțin artistic, de cele mai adeseori în fildeș⁸³.

După ce îmbrăca o fustă ușoară, a cărei culoare varia în funcție de zi, oră sau ocazie, prințesa își alegea bijuteriile. Acestea, prezentate de slujitoare în coșulețe împletite, erau de o varietate uluitoare: coliere, lanțuri, cingători de șolduri, inele pentru brațe și glezne, cercei și inele, lucrate în mod desăvârșit⁸⁴; toate aveau o semnificație simbolică și chiar o utilitate magică, fiind ocrotitoare împotriva duhurilor rele și a influenței nefaste a unor planete. Inelele pentru glezne, scobite pe dinăuntru și umplute cu semințe tari, așa de largi că uneori prințesa le pierdea⁸⁵, îi însoțeau mersul cu un clinchet atât de caracteristic încât a fost fără încetare cîntat de poeți. Cît despre cercei, aceștia erau

⁸³ Ca acelea de la Sirkap. Una dintre ele a fost regăsită în săpăturile de la Pompei: A. Maiuri, *Statuetta eburnea di arte indiana a Pompei*, în *Le Arti*, I, 2, p. 111—115 (Florența, 1939); N.R.A.B., p. 41—42.

⁸⁴ Sivaramamurti, *Amarāvati Sculptures*, pp. 107—116. K. K. Ganguly, *Early Indian Jewellery*, în „Indian Hist. Quart.”, XVIII, 1 (martie 1942), p. 110 și urm. G. P. Majumdar, *Indian Culture*, I, 1, p. 664. Upadhyaya, *op. cit.*, p. 203. Numeroase informații în Sukranitisara.

⁸⁵ Kalidasa, *Raghuvamśa*, XIII, 23.

uneori foarte voluminoși; de la vîrsta cea mai fragedă prințesei i se străpunseseră ritual lobii urechilor, iar orificiile, mărite progresiv cu ajutorul unor cilindri din ce în ce mai groși, tăiați dintr-un os de pește⁸⁶, permiteau să se atîrne de urechi bijuterii mari sau să se treacă tulpina unei flori proaspete.

Astfel pregătită și împodobită, prințesa își lua masa de prînz în timpul căreia slujitoarele nu uitau să-i facă vînt cu evantaiul. Apoi, ea mesteca betel și își făcea siesta, tot sub răcoarea evantaielor și protejată de apărătoarele de muște. După aceasta, se amuza făcîndu-l pe papagalul ei favorit să vorbească și învățîndu-l cuvinte tandre pe care să le repete regelui în timpul vizitelor lui⁸⁷. Cînd căldura se mai potolea, femeile din gineceu se duceau în parc în compania slujitoarelor lor. Aici ele se plimbau agale⁸⁸ culegînd flori și ritmînd dansul păunilor bătînd pămîntul cu picioarele lor, pe care răsunau inelele care le încercuiau gleznele⁸⁹. În apropierea eleșteului, ele se instalau într-un boschet sau se adăposteau în pavilionul de agrement, unde li se serveau dulciuri, pe care le savurau împreună cu însoțitoarele lor⁹⁰, fără să fie uitați rățoii care alergau după ele⁹¹, papagalul preferat pe care-l purtau într-o colivie aurită⁹² și gîsca, însoțitorul lor obișnuit, care le urma la tot pasul. Apoi li se serveau băuturi roșii și parfumate⁹³ — poate că suc de mango și de pătala⁹⁴, ținute în ceainice și servite în cupe și boluri⁹⁵.

Adeseori, ele profitau de apropierea eleșteului pentru a se scălda; însoțitoarele lor le ajutau să se dezbrace și să-și scoată podoabele, închizînd mătăsuri și bijuterii în sipete aduse pe mal: precauție înțeleaptă împotriva hoților și a maimuțelor, care și unii și celelalte știau să profite de

⁸⁶ J. M. Casal, *Fouilles de Virampatnam — Arikamedu*, pl. XIII, A, și p. 29.

⁸⁷ Kalidasa, *Raghuvamsa*, V, 74.

⁸⁸ Temă care a prilejuit descrieri pline de poezie în toată literatura epică și clasică.

⁸⁹ N.R.A.B., fig. 30 bis. Upadhyaya, *op. cit.*, p. 254.

⁹⁰ N.R.A.B., fig. 667.

⁹¹ *Ibidem*, fig. 22, 25, 659, 660.

⁹² Vogel, *La Sculpture de Mathurâ*, pl. XIX a. — N.R.A.B., fig. 667.

⁹³ N.R.A.B., p. 70.

⁹⁴ *Stereospermum suaveolens* (*Bignonia suaveolens* Roxburgh). — Kalidasa, *Raghuvamsa*, XIX, 46.

⁹⁵ N.R.A.B., p. 79 (pl. E, fig. f și j).

Fig. 35 Papagalul favorit. După o tăbliță de fildeș. Begrâm. Aprox. sec. II (Hackin, N.R.A.B. fig. 233).

somnolența paznicilor pentru a le fura aceste prețioase obiecte⁹⁶. Uneori regele venea și el aici și intra în apă printre ele, admirînd sîniile lor «tineri și fermi» care făceau «să tremure lotusul cînd agitau unda». Jocurile continuau multă vreme în apa care se înroșea spălîndu-le fardul, ceea ce făcea să le pălească buzele și ștergea savantul lor machiaj⁹⁷. Uneori se așezau în balansoarele instalate în boschetele din vecinătate și două din însoțitoare le dădeau în leagăn⁹⁸. Sau se jucau cu mingea, calculîndu-și mișcările după o tehnică experimentată pentru a-și pune în valoare frumusețea brațelor și fermitatea sînilor⁹⁹.

⁹⁶ *Mahāsāra-jātaka*, nr. 92, Cowell, vol. I, p. 225.

⁹⁷ Kalidasa, *Raghuvamśa*, XIX, 9 și 10; XVI, 56 și 66.

⁹⁸ N.R.A.B., fig. 140.

⁹⁹ *Kandukakrīdā*: Sivaramamurti, *Sanskrit Literature and Art*, p. 42. J. Auboyer, *La vie publique et privée*, VI, pp. 4—5 și pl. III, 2. Kalidasa, *Raghuvamśa*, XVI, 83. *Nalinikā-jātaka*, nr. 526, Cowell, vol. V, p. 102 (minge pictată prinsă de un fir).

După acestea, întorcându-se în gineceu, luau masa de seară. Apoi se adunau în sala rezervată dansurilor; așezate într-o dezordine plină de grație, ele așteptau sosirea regelui ascultând un concert sau privind dansatoarele¹⁰⁰. Printre ele circula o pitică (*vâmanikâ*), fiind o notă elegantă să o ai printre slujitoare; aceasta, îmbrăcată într-un costum bărbătesc¹⁰¹, avea ca însărcinare principală să le distreze pe principese prin caraghioslicurile ei.

Astfel se scurgea viața cotidiană în geneceul regal, inactivă și luxoasă, ritmată de vizitele regelui și depinzând de bunul plac și de exigențele stăpînului.

O ZI OBIȘNUITĂ DIN VIAȚA REGELUI

Fiecare zi a regelui era folosită din plin și timpul său riguros organizat. Descrierea modului în care decurgea ziua regelui este o temă frecventă în literatura indiană¹⁰², care poate fi verificată după două mărturii istorice: ale grecului Megastene și ale chinezului Hiuan-tsang. Este, dealtfel, remarcabil faptul că povestirile acestor doi străini, la o distanță de aproape nouă secole, coincid în liniile lor mari cu textele indiene — acestea ducînd la extrem, pe plan teoretic, stabilirea unui program ideal. După mărturisirea însăși a lui Hiuan-tsang, vorbind despre împăratul Harsa din Kanauj (605—647) — în preajma căruia el a trăit timp îndelungat, „o zi întreagă nu-i era de ajuns“ pentru a rezolva sarcinile sale cotidiene.

Ziua regelui era împărțită în șaisprezece părți de durată inegală după *Arthasâstra*, în trei după Hiuan-tsang.

Ca toți indienii, el se deștepta cu mult înainte de răsăritul soarelui; în fiecare zi, la oră fixă, orchestra casei sale îl trezea din somn.

¹⁰⁰ C. Marcel-Dubois, *Les Instruments de Musique de l'Inde ancienne*, pl. XXXIX, 1.

¹⁰¹ N.R.A.B., p. 62 și n. 10 *Buddhacharita*, III, 12. *Ratnavali*, act. II, 3. *Sivaramamurti*, *Amarâvatî Sculptures*, p. 100.

¹⁰² *Kautilya*, I, 19. *Dasakumâra*, VIII. *Manu*, VIII, 145 și urm.; 216 și urm. *Mahâbhârata*, XV, 5. *Yogayâtrâ*, II, 17 și urm. etc.

Arthasâstra îi recomanda ca de îndată să «mediteze asupra tratatului de politică» și asupra problemelor urgente, în timp ce Megastene precizează că la acea oră capelanul regal venea să-l salute.

După o primă toaletă, regele ținea sfat cu miniștrii săi, ascultându-le raportul, luând hotărârile necesare și fixînd misiunile agenților secreți. Apoi, în prezența magistrului său (*guru*), a capelanului și a oficianților palatului, el primea salutul și urările celor din preajma lui. El primea apoi pe medic, pe șeful bucătăriilor, pe cel al grădinilor (care îi aducea flori și fructe), pe paznicul gineceului și pe astrolog. Apoi mergea în sectorul public al palatului, în una din primele curți unde se afla clădirea rezervată audiențelor regale. Acolo, el lua cunoștință de măsurile luate de administratori pentru a asigura siguranța statului; i se dădea socoteala încasărilor și cheltuielilor publice. După care se consacra problemelor privitoare la oamenii de la orașe și sate. Nu rareori, se întîmpla ca, în timp ce asculta doleanțele și revendicările acestora, el să fie masat de cei patru specialiști afectați acestui scop: el cîștiga astfel un timp prețios și putea, îndată ce audiența publică lua sfîrșit, să se îndrepte spre piscina sau sala de ape a apartamentelor sale.

El mergea acolo înconjurat de o ceată de servitori și slujnice. În mijlocul unui mic pavilion cu stîlpi pictați și închiși prin draperii pestrițe, îl aștepta un bazin aurit plin cu apă parfumată, în mijlocul căruia era așezat un jilț (de cristal?). Dezbrăcîndu-se, se așeza pe scaun, iar servitorii turnau asupra lui apă parfumată din niște vase mari așezate de jur împrejur¹⁰³. După baie, regele onora divinitățile, apoi se întorcea în apartamentele sale pentru a-și termina toaleta și a fi îmbrăcat. Slujnicele sale îl ungeau cu o pastă de santal amestecată cu mosc, camfor și șofran. Dacă-i mai rămînea timp înainte de masa de prînz, el mai lua parte la unele jocuri în compania favoriților sau a confidenților săi, care aveau, pe lângă el, rolul bufonilor din evul nostru mediu.

El se ducea după aceea la pavilionul rezervat meselor, situat în apropierea bucătăriei. Acolo stătea singur, așa cum se cuvenea unui

¹⁰³ Moti Chandra, *op. cit.*, p. 121, după *Kâdambarî* de Bâna.

personaj de castă înaltă, așezat pe un scaun bogat împodobit; în fața lui era așezată o masă joasă pe care se afla o tavă încărcată cu castro-nașe și farfurii¹⁰⁴ al căror conținut — după cum am spus — era foarte riguros controlat înainte de a-i fi prezentat. În tot timpul mesei regale, orchestra cînta în apropiere, în timp ce slujitoarele agitau în jurul lui evantaie și apărătoare de muște. Alimentația lui nu se deosebea deloc de cea a castei Kshatria. De la o domnie la alta, regii erau mai mult sau mai puțin vegetarieni, și numeroși au fost cei care au respectat restricțiile instaurate de Asoka. Căci acesta a interzis, în mai multe rînduri, hecatombele de animale destinate mesei regale: în loc de a se ucide zilnic «mai multe sute de mii» el recomanda să nu se sacrifice decît trei: doi păuni și o gazelă; și aceasta, nu zilnic. La sfîrșitul lungii sale domnii, acest monarh a suprimat chiar complet autorizația de a ucide orice suflet viu¹⁰⁵. Succesorii și emulii săi n-au fost întotdeauna atît de severi, dar în general se păstra o oarecare sobrietate. În schimb, vinul apărea des la palat; regele îl degusta dintr-o cupă sau crater (vas cu două toarte) aurit, în care i-l turna un pitic sau o „iraniană“, dintr-un flacon sau un ibric de preț.

După ce termina masa, regele se retrăgea în camera de dormit pentru a-și face siesta, lungit pe o rogojină acoperită cu perne. Apoi, el acorda audiență inspectorilor săi, le dădea instrucțiuni și asista eventual la încasarea aurului în departamentul tezaurului. Apoi prezida un nou consiliu de miniștri și primea raporturile agenților săi de informație.

După aceea, el era liber să se distreze. Împreună cu nobilii săi, trăgea cu arcul; sau juca zaruri cu capelanul, picta, se acompania cu *vîndă*, asculta pe barzii care-i cîntau epopeile și legendarele fapte vitejești ale neamului său; sau își învăța papagalii să vorbească, își inspecta grădinile și coliviile, dacă nu asista la lupte de cocoși, prepelițe sau porumbei. Cînd se lăsa răcoarea, se ducea în prima curte a palatului să viziteze elefanții, caii și carele de război, și trecea în revistă armata.

La apusul soarelui, el celebra ritualul crepuscular; își vedea încă o dată agenții secreți; apoi făcea o baie, în genere împreună cu femeile

¹⁰⁴ Longhurst, *Nāgārjunakonda*, pl. XXXVI, b.

¹⁰⁵ O poveste vorbește chiar de un rege antropofag: Foucher, *Les Vies antérieures*, pp. 284—287. *Jātaka*, nr. 220; Cowell, vol. II, p. 136, n.

sale, și se ducea să cineze, în sunetul orchestrei, împreună cu câteva curtezane sau favorite, la palat sau în gineceu. Seara se scurgea agreeabil în conversație și jocuri, sau ascultînd orchestra și admirînd dansurile; sau se instala în companie galantă pe o terasă ca să contemple stelele.

În cele din urmă, tîrziu în noapte, se întorcea în apartamentele sale, unde îl întîmpina orchestra lui particulară; își făcea toaleta nocturnă și se culca, pentru a fi gata, câteva ore mai tîrziu, să reînceapă o zi asemănătoare, afară de cazul cînd ar fi fost o sărbătoare care solicita prezența sa, sau orice altă împrejurare care să vină să întrerupă rînduiala cotidiană. Regilor indieni le plăcea să primească diverși călători străini, oaspeți de seamă și călugări eminenți, cărora le rezervau momente îndelungate de conversație.

Tot astfel, regularitatea cu care își petrecea zilele risca să fie uneori tulburată de sosirea neașteptată a vreunuia din spionii săi. În aceste cazuri, treburile statului treceau înaintea agrementelor și ziua regelui era și mai încărcată. Dar se mai întîmpla să evadeze, cu asentimentul miniștrilor săi, pentru a se deda sportului său favorit: vînătoarea¹⁰⁶. El pornea călare, urmat de cîțiva intimi și îmbrăcat într-un costum potrivit, care-i proteja corpul. Hăițași înarmați cu plase și capcane, o haită de cîini în goană aveau sarcina de a încercui vînatul, în general lei sau mistreți, uneori cerbi, dar niciodată păuni sau elefanți¹⁰⁷. Regele ataca animalele cu arcul, sulița, țepușa sau pumnalul, după specia animalului sau distanța la care acesta se afla. Și revenea la palat frînt de oboseală sănătoasă, pentru a-și relua în curînd activitatea cotidiană.

¹⁰⁶ Regii nu erau toți adepți ai interdicției vînatului, cum fusese marele împărat Asoka și alți cîțiva. Starea lor de *Kshatriya* aproape că îi obliga să folosească armele, indiferent dacă la război sau la vînătoare. Și se poate spune că tipul de rege ideal era acela de războinic și de vîntor încercat.

¹⁰⁷ Kalidasa, *Raghuvamsa*, V, 50, IX, 49—53; IX, 60; IX, 65; IX, 67 etc.

Viața publică a regelui și pompa imperială

INCORONAREA

Indiferent de modul în care câștigase dreptul de a domni, noul pretendent la tron nu obținea investitura decât prin încoronare, preludiu obligatoriu al vieții sale de suveran. Vîrsta ideală pentru a primi acest sacrament era douăzeci și patru sau douăzeci și cinci de ani, adică la opt sau nouă ani după ce-și dovedise pentru prima dată vitejia pe cîmpul de bătălie și după ce-și începuse cariera de vice-rege sau guvernator de provincie. În mod normal, trebuia să fie de acum căsătorit de mai mulți ani.

Alegerea datei încoronării era încredințată astrologilor, care trebuiau să țină seama, în calculul lor, de o limită de douăsprezece zile, pentru ca preliminariile ceremonialului să se poată desfășura în perioadă fastă. Consiliul de miniștri hotăra toate detaliile, urmînd instrucțiunile lăsate de regele precedent, și fixa regulile de etichetă care trebuiau să fie urmate de-a lungul ceremoniilor. La rîndul lor, orășenii se pregăteau pentru această solemnităte excepțională : ei puneau la punct ornamentele capitalei, adunau darurile care urmau să fie duse la palat și se îndatorau pentru a fi îmbrăcați și împodobiți cum se cuvine pentru acest eveniment.

Intr-una dintre primele curți publice ale palatului, cei mai buni arhitecți ai regatului înălțau pavilionul încoronării. Acesta era o estradă al cărei acoperiș, susținut de patru stîlpi, adăpostea un altar ; decorarea lui întrecea în fast pe toate celelalte din palat. Nu departe, în partea destinată focului sacru, fuseseră adunate toate avuțiile regale : totalitatea aurului și a celorlalte metale, pietrele scumpe și vasele de aur, emblemele regale, precum și armele cele mai prețioase. În alte locuri se îngrămădeau ofrandele : plante de tot soiul, ghirlande, semințe pră-

jite, lapte și unt rafinat, haine noi. În cele din urmă, carul de luptă era adus și el lângă pavilion.

Capelanul regal — care făcea, în timpul anului care preceda încoronarea, jertfe închinare anotimpurilor — începea să facă vizite protocolare cu douăsprezece zile înainte de ceremonie și se ducea pe rând la comandantul șef al armatelor, la prințul moștenitor candidat la tron, la regină, la guvernatorul capitalei, la prefect, la cancelar, la vizitiul regelui, la șeful artiștilor, la șeful jocurilor sau la vînătorul curții, la ministrul comunicațiilor și, în sfîrșit, la o «regină» reprezentînd simbolic totalitatea gineceului. Aceste vizite, însoțite de eticheta tradițională, aveau probabil o semnificație rituală, care asocia dinainte pe înalții demnitari ai statului cu viitoarea operă pe care urma s-o întreprindă noul suveran, cu concursul competent al brahmanilor. Ca mulțumire pentru acest oficiu, capelanul primea onorarii substanțiale evaluate în boi și vaci, cărora li se adăuga un arc, o tolă îmbrăcată în piele și un turban roșu.

În vederea încoronării, el trebuia să adune apele sfințite din care va fi compusă apa rituală purificatoare pentru consacrarea regală. El strîngea într-un vas de lemn (*Ficus glomerata*) apă luată din Gange și din fiecare din fluviile sacre ale Indiei, din ocean, izvoare, eleștee și fîntîni; el le amesteca cu miere și unt rafinat și adăuga lichidul unei vaci care făta.

În ultimele zile, pregătirile se accelerau. Se ornau porțile orașului și ale palatului cu ghirlande parfumate; se construiau arcuri de triumf din flori. Flamuri și stindarde erau înălțate pe acoperișuri, înfipite pe străzi și la răspîntii, pe terasele caselor, pe temple, sanctuare și clădiri publice, deasupra prăvăliilor și chiar pe copaci. Pe balcoane și pe fațadelor caselor se agățau fișii de in și de mătase, perle și mărgear. Măturătorii curățau și stropeau calea regală. Din loc în loc se așezau grămezi de lemn de santal și de aloe, cărora urma să li se dea foc îmbălsămînd aerul cu mireasma lor aromatică. Făclii «asemănătoare unor arbori» se înălțau de o parte și de alta a drumurilor.

În ajunul încoronării, curtenii, gătiți și parfumați, stăteau toată ziua în preajma noului rege, alcătuiind astfel în jurul lui, o strînsă și respectuoasă supraveghere pentru a îndepărta de el orice primejdie. Cape-

lanul regal venea să-l viziteze în mare ținută ; de îndată ce i se anunța sosirea, prințul ieșea în întâmpinarea lui, pentru a-i dovedi considerația sa ; brahmanul îi recomanda în chip oficial să respecte postul și abținerea în cursul nopții următoare ; apoi se retrăgea. Atunci, viitorul rege făcea o baie și se ducea la templu, unde făcea o jertfă în focul sacru și rămânea aici câteva ore întins pe un pat de ierburi sfinite înainte de a reveni în apartamentele sale, unde mai avea de dat câteva ordine în vederea ceremoniei.

Cu mult înainte de răsăritul soarelui, la lumina lămpilor și a torțelor, se făceau ultimele preparative : drumurile erau din nou măturate, stropite cu apă parfumată cu santal¹, grămezile de lemn aromatic aprinse, calea regală presărată cu flori. Mulțimea năvălea pe străzi :

„Din valurile tumultuoase ale acestei mulțimi vesele care umple calea regală, se ridică un murmur asemănător cu zgomotul mării. Locuitorii, inclusiv femeile și copiii, în așteptarea ungerii regelui, pîndesc apariția zorilor. Toți sînt dornici să contemple această mare sărbătoare, care va stîrni veselia poporului și-l va umple de bucurie”².

Balcoanele, ferestrele și lucarnele gemeau de lume așteptînd ora solemnă.

În acest timp, la palat, se așeza în pavilionul încoronării tronul pe care noul rege urma să primească investitura. Lucrat din lemn de smochin (*Ficus glomerata*), acesta era doar un tron provizoriu, deoarece tronul dinastic nu era scos niciodată din sala audiențelor regale. Vasul care conținea apa pentru purificare era așezat lângă tronul încoronării, laolaltă cu toate instrumentele care urmau să fie folosite în cursul ceremoniei : un filtru prin care trebuia trecută apa lustrală, o piele întreagă de tigru pe care va fi așezat regele, patru vase de lemn în care va fi împărțită apa, o sabie de lemn, un arc și trei săgeți, un corn de antilopă neagră, o ramură de smochin și o grămadă de zaruri de joc ; de asemenea, veșmintele pe care trebuia să le îmbrace regele și cupe încărcate cu diferite ofrande. De jur împrejur, pavilionul era decorat cu vase de aur în care buchete de lotus albastru își etalau

¹ *Divyâvadâna*, II, 27—29.

² *Râmâyana*, II, 3, 1 și urm. (trad. ROUSSEL).

splendoarea. Mai departe, se îngrămădeau darurile primite pentru acest eveniment. Alături de pavilion, îngrijitorul (*mahaut*) aducea elefantul de Stat, împodobit cu cele mai frumoase podoabe ale sale. În fața lui, un servitor ținea un taur alb, cu coarnele aurite, purtând ghirlande și un colier de aur.

În curți așteptau tinerii din palat, înarmați cu sulite și arcuri. Aproape de poarta gineceului se instala bătrînul paznic, acoperit de decorații. Nu departe de poarta de răsărit a palatului, se adunau orchestrele și dansatoarele. În timp ce prințul, îmbrăcat în haine de în fără pată, săvîrșea îndatoririle sale religioase de dimineață, brahmanii erau primiți cu respect la porțile orașului și conduși la diferitele sanctuare. Războinicii de seamă care luptaseră pentru bătrînul rege pătrundeau în curtea de onoare a palatului, înveșmîntați în haine roșii, înarmați cu săbii lungi cu teacă prețioasă și arcuri prevăzute cu o coardă roșie.

Ablațiunile rituale fiind terminate și soarele înălțat pe cer, prințul îmbrăca un costum somptuos și se așeza pe un culcuș aurit în așteptarea carului său, în care lua loc între doi asistenți care purtau umbrela albă de soare și apărătoarele de muște. Urmat de elefantul de Stat și de femeile din gineceu, cortegiul regal pornea. El mergea la poarta orientală, ieșea din oraș și făcea o jumătate de întoarcere pentru a intra în mod solemn în capitala sa ; aici îl întâmpina un grup de demnitari, îl salutau cu respect și îi prezentau urările lor de bun venit și felicitările poporului pe care îl reprezentau. Cortegiul, precedat de o orchestră, pornea din nou spre palat. Carul, înconjurat de brahmani și de miniștri, era urmat de demnitarii municipali ; apoi veneau bărbați ducînd însemne și embleme purtate pe prăjini, fete tinere încărcate cu tăvi de flori și prăjituri. La trecerea lui, izbucneau uralele și binecuvîntările, rugăciunile și elogiile. De la ferestre, femeile îl aclamau. În calea lui se aruncau semințe prăjite, aur și flori.

Ajungînd la pavilionul încoronării, prințului i se scotea veșmîntul de gală, i se puneau hainele albe ale inițierii, cu care el urma să participe la ceremonialul ofrandelor și al ritualurilor care precedau aspersiunea și întronarea³. Oficiantul făcea jertfele, repartiza apa de purifi-

³ Noi le prezentăm puțin mai pe scurt.

care în cele patru vase de lemn pregătite în acest scop ; regele făcea o baie rituală. Apoi, oficiantul îi prezenta arcul și cele trei săgeți, simbolizând victoria în cele patru puncte cardinale⁴ ; după puțin timp, prințul se întorcea succesiv cu fața la fiecare punct cardinal, luînd în stăpînire, în chip simbolic, lumea și ciclul anotimpurilor și devenind astfel regentul anului.

După tradiție, întronarea putea sau nu să preceadă ungerea. Tronul era instalat pe pielea de tigru întinsă și regele se așeza cu fața la răsărit. Apoi, în sunetul orchestrei, începea ritualul purificării : defilau pe rînd brahmanii, demnitarii, reprezentanții poporului și oficiantul (capelanul regal). Unul după altul, ei îl stropeau pe rege dintr-o cupă de lemn de smochin sau dintr-o cochilie⁵. Oficiantul opera cu cornul de antilopă neagră ; el întindea cu grijă apa lustrală pe corpul regelui care astfel era definitiv sfințit. Cu demnitarii grupați în jurul lui, noul rege era prezentat asistenței de către preotul care condusesese ritualul.

Dar ceremonia nu era încă terminată. În timpurile vedice, regele se urca atunci pe carul său, cu picioarele încălțate cu sandale din piele de mistreț și urmărea o cireadă de o sută de vaci pe care o «cîștiga»⁶. Apoi, așezat pe pielea de tigru, juca o partidă de zaruri pe care o cîștiga în mod obligatoriu, datorită unui trucaj abil pe care îl necesita semnificația rituală a acestei victorii regale⁷. Urmau apoi alte rituri⁸, noi ofrande aduse de oficiant : lotuși, orez, prăjituri, unt rafinat, semințe prăjite, lapte. Pentru serviciile lor la această ceremonie solemnă între toate, oficiantul și cei care-l asistau primeau onorarii evaluate

⁴ J. Auboyer, *L'Arc et la Flèche dans l'iconographie ancienne de l'Inde*, în „*Artibus Asiae*”, XIX, 3—4, 1956, pp. 173—185.

⁵ Această purificare este bine reprezentată pe grinda kmeră provenind de la Vat Eng Khnă și păstrată la muzeul din Phnom-Peñh. Reprodus în *Histoire des Religions*, Paris, Quillet, ed. a II-a, 1960, t. II, p. 289.

⁶ Această cursă era probabil un simulacru ; poate că, la origine, să fi fost o coridă veritabilă aducînd regelui un patrimoniu compus din cirezi ale comunității. Se vede aici un simbol al suzeranității regelui asupra bunurilor supușilor săi.

⁷ J. Auboyer, *La Vie publique et privée*, VI, p. 25.

⁸ Regele dădea fratelui său o sabie de lemn, acesta o dădea guvernatorului, care o trecea prefectului ; acesta din urmă o încredința unui bărbat din același trib cu regele. Apoi se făcea o libație, la care participau zece oameni, bînd simultan, fiecare dintr-o cupă diferită.

în vaci sau monede de aur, fără a mai socoti darurile în natură care le fuseseră împărțite în timpul anului și chiar în ziua aceea.

În timp ce petrecerile populare însuflețeau cetatea, regele, așezat pe un scaun din fildeș de mare preț, se lăsa îmbrăcat și împodobit din nou. Într-o ținută somptuoasă, înconjurat de demnitarii săi și însoțit de purtătorii însemnelor sale, el se ducea în sala tronului și se așeza pentru prima dată pe scaunul dinastic; acesta era o mobilă lucrată cu migală, aurit în întregime, acoperit cu țesături de mare preț și având spătarul decorat cu chipuri de animale al căror simbolism, proba⁹ il cosmologic, proclama caracterul universal al suveranilor care se așezau în el⁹.

După aceasta, el ieșea din palat urcat pe elefantul de Stat, precedat de orchestră și, urmat de un lung cortegiu de călăreți și pietoni, parcurgea calea regală și, luînd-o pe bulevardele care încercuiau orașul, el făcea ocolul solemn al acestuia (în sensul soarelui) pentru a-l lua în posesiune.

Întors la palat, regele pecetluia cu sigiliul său de aur nou-nouț prima proclamație a domniei sale: eliberarea prizonierilor, inclusiv a condamnaților la moarte. În afară de aceasta, el ordona să se deshame toate animalele de ham, să se deschidă toate cuștile, și interzicea mulsul vacilor pentru ca acestea să-și poată alăpta vițeei. În timpul următoarelor cincisprezece zile, ceremoniile rituale și festivalurile se țineau lanț. Și timp de un an, regele nu-și rădea părul în scopul de a-i păstra vigoarea pe care i-o dăduse apa lustrală.

Acesta era, în mod teoretic, începutul fiecărei domnii.

CORTEGII, PROCESIUNI ȘI PELERINAJE

Periodic, regele participa la serbări și la pelerinaje. El se ducea în general în mare pompă și numeroase sînt descrierile literare sau figurate care au perpetuat amintirea acestora. Fastul oriental se desfășura aici și trebuie să fi fost un spectacol uluitor aceste lungi cortegii strălucitoare și multicolore care parcurgeau străzile și drumurile.

⁹ J. Auboyer, *Le Trône et son Symbolisme...*, p. 153 și urm.

Precedat de orchestră, în mugetul goarnelor, în bătaia gongurilor, a tobelor și sunetul cimbalelor, regele ieșea din palat, pe cal sau pe spatele elefantului sub umbrela de soare regală deschisă deasupra lui. În preajma lui mergeau credincioșii și slujnicele lui, printre care se distingea purtătoarea sabiei regale, cea a sandalelor; o alta ducea apărătoarele de muște. Stindarde aurite, cu țesături pestrițe, fluturau deasupra capetelor. Un pluton de călăreți din nobilime, numeroși pietoni completau suita.

El se ducea astfel să viziteze vreun brahman renumit pentru știința lui, un sanctuar, un templu sau un loc sfânt. La anumite sărbători, femeile sale îl însoțeau.

Centrele de pelerinaj, în general situate pe lângă surse de ape sacre (*tîrtha*), atrăgeau — și atrag încă — mulțimi enorme. Regele se ducea și el. Valoarea lor sacră este imensă în ochii indienilor¹⁰: aici se obțin «indulgențe», iertarea păcatelor, și se pleacă sanctificat pentru tot restul zilelor. Budiști, jaina și hinduși participă cu toții la această concepție și, dacă acest obicei s-a amplificat pe măsură ce gândirea indiană a evoluat, ea avea o mare putere încă de pe timpurile Indiei antice¹¹.

RAZBOIUL ȘI VICTORIA

Țelul unui rege în India antică era nu numai de a asigura integritatea teritoriului său, dar și de a-l extinde prin cuceririle sale, pentru a domni «peste întreg pământul», în chip de suveran universal (*chakra-vartin*). Fiind războinic prin excelență, tipul perfect al unui *kshatriya*, regele indian trebuia deci să poarte războaie. Totuși, dacă dăm crezare tratatelor de politică, el nu pornea o campanie decât după ce toate resursele diplomatice fuseseră epuizate¹².

¹⁰ *Agnipurâna*, CIX, trad. Renou, *Anthologie sanskrite*, p. 155 și urm. *L'Inde classique*, I, par. 1114—1115 (p. 341). Pavitrananda, *Pilgrimages and Fairs: their bearing on Indian Life*, în „*The Cultural Heritage of India*”, III, p. 153 și urm.

¹¹ Trebuie să adăugăm că aceste pelerinaje au dat naștere la o adevărată industrie de ex-voto pe care o întâlnim în cursul săpăturilor cu începere dintr-o epocă mai veche.

¹² Dikshitar, *War in Ancient India*, p. 201 și urm.; 217 și urm.; 300 și urm.; 337 și urm. Renou, *La Civilisation de l'Inde ancienne*, par. 53, 63, 69.

Imediat după urcarea la tron, regele trebuia să facă înconjurul regatului său (*digvijaya*), sub forma unei expediții militare, care se efectua teoretic în sensul solar și în cursul căreia el își asigura concursul vasalilor din teritoriile vecine cu al său; deși își păstrau tradițiile lor proprii și chiar autonomia de guvernare, aceștia îi datorau tribut și sprijin.

În sfârșit, suveranul care, prin întinderea posesiunilor sale, putea pretinde titlul invidiat de «mare rege al regilor» (*mahârâjâdhirâja*), îl însărcina pe cel mai mare dintre fiii săi să îndeplinească un ritual în egală măsură simbolic și războinic, sacrificiul calului (*asvamedha*), de origine vedică și readus la mare cinste de regii dinastiei Gupta.

O campanie militară se întreprindea ținând seama de anotimp, alegându-se de preferință luna decembrie dacă trebuiau executate marșuri lungi, sau martie-aprilie, atunci când țelul era apropiat.

După tradiție, armata se compunea din patru corpuri: carele, elefanții, cavaleria și infanteria. Am spus despre carele de luptă că au fost abandonate către secolul al VII-lea e.n., și poate chiar mai devreme; este drept că ele prezentau inconvenientul că se împotmoleau cu ușurință din cauza mării lor greutate; nu e însă mai puțin adevărat că ele au constituit pînă la acea epocă simbolul însuși al combatantului regal. Carul comandantului acestui corp era dotat cu un stindard căruia i se raliau toate celelalte. Carele aveau un dublu rol, ofensiv și defensiv, și alcătuiau un corp de elită a cărui înfrîngere aducea după sine înfrîngerea întregii armate. Ele erau conduse fiecare de un vizitiu și în ele urca un arcaș asistat de doi servanți; conducătorul, așezat după obiceiul indian pe oiște, avea o sarcină periculoasă, căci era expus fără nici o apărare loviturilor dușmanului; pe lîngă aceasta, avea nevoie de măiestrie ca să poată întoarce carul în toate sensurile în acord cu peripețiile bătăliei.

Elefanții de război erau acoperiți cu o platoșă făcută din plăci metalice¹³; fiecare din ei ducea trei arcași în afară de conducătorul lor și erau adesea apărați de trei călăreți. Corpul lor forma avangarda, deschizînd trecerea prin înlăturarea obstacolelor și proteja flancurile ar-

¹³ *Arthasāstra*, II, 32.

matei opunînd un front continuu atacurilor inamice. Cavaleria, elementul cel mai ușor de manevrat al armatei, era folosită pentru recunoașteri, drept corp de ajutor, urmărirea fugarilor și capturarea rezervelor dușmanului. Ca și elefanții, caii aveau fiecare un nume propriu; înainte de luptă, erau dopați dîndu-li-se să bea vin; ei erau călăriți de ostași înarmați cu o lance (sau cu două?)¹⁴ sau cu o sabie, uneori cu un arc, și îmbrăcați cu o cuirasă. În ce privește infanteriștii, ei purtau un arc, o tolbă, un scut și o spadă, uneori o suliță de azvîrlit sau o sabie scurtă. Ei aveau multiple roluri: pe lîngă că trebuiau să lupte pe teren deschis sau în fortificații, mai trebuiau să instaleze tabăra, să păzească tezaurul, arsenalul și depozitele.

Armata era urmată de un șir lung de căruțe cu coviltir, trase de boi cu cocoase, care transportau proviziile de apă, de hrană, de medicamente și de furaje, destinate oamenilor și animalelor, precum și arme de rezervă, materiale și unelte pentru repararea carelor, armurilor, scuturilor etc. Un mare număr de civili însoțeau convoiul echipajelor: meșteșugari, muncitori, lucrători la terasamente, dulgheri, fierari, ingineri, precum și chirurghi și infirmiere. Acestora li se alăturau capelanul regal, astrologi, funcționari, curteni și chiar și o parte din femeile gineceului regal. Marșul armatei și al suitei sale era întrerupt prin popasuri mai mult sau mai puțin îndelungate, în timpul cărora, «sub umbrare construite de ei, soldații beau suc de cocotier din cupe făcute din frunze de betel¹⁵ și se scăldau veseli în apa rîului»¹⁶. Dar mai erau și marșuri forțate. În fiecare seară se instala tabăra, prevăzută cu pîndari și cu santinele.

Tactica militară se inspira din reguli imperative. Aceasta recomanda să se stabilească o tabără de luptă fortificată în preajma fortăreții care trebuia cucerită și să o asedieze îndelung în scopul de a-i atrage pe asediați pe cîmp deschis și a da apoi bătălia. Tabăra era construită după modelul unui oraș, urmînd un plan patrunchiular, cu șanțuri, metereze, santinele la cele patru porți — pe care nu se putea trece decît posedînd un permis de liberă trecere. Cele patru corpuri de armată

¹⁴ Arrianus, XVI.

¹⁵ Kalidasa, *Raghuvamsa*, IV, 42.

¹⁶ *Ibidem*, IV, 45.

ocupau fiecare un sector separat, regele rămânând în centru și fiind întotdeauna înarmat.

Bătălia era hotărâtă dacă prezicerile erau favorabile¹⁷. În mod normal ea era precedată de o săptămână de rugăciuni la care participa și regele. În ajunul luptei, regele vorbea trupelor așezate în formație și le oferea un banchet; el dormea în carul său, cu armele lângă el. Dimineața în zori, se pregătea; capelanul său îl ajuta să-și pună platoșa, recitând în acest timp imnuri (*Atharvaveda*, XIX, 20), destinate să-i asigure protecția zeilor. Apoi, armata se desfășura într-o ordine teoretic imuabilă: în frunte, stindardul regal (sfințit cu apa lustrală de la încoronare); imediat în urma lui, elefanții mergând unul lângă altul și apărând infanteria. Infanteriștii care veneau în prima linie erau înarmați cu arcuri, următorii cu spade. Două coloane de infanterie încadrau acest nucleu. Pe flancuri veneau întâi carele, apoi călăreții. Regele stătea în ariergardă; așa încît cea mai bună tactică pentru adversar consta în a executa o mișcare de rotire și a încerca să-l prindă pe rege, evitînd în acest fel șocul unui atac frontal. Asaltul era anunțat de goarne, gonguri și tobele de război. În curînd se înălța un praf dens, stîrnit de roțile carelor, copitele cailor, tropăitul elefanților și al infanteriștilor. Din încăierare se ridicau strigătele de luptă, adică numele conducătorilor strigate în gura mare de partizanii lor, și care, numai ele, le permiteau să-i deosebească pe dușmani de tovarășii lor. Steagurile, mînjite de praf¹⁸, se clătinau sau cădeau, străpunse de săgeți. De comun acord, luptele încetau la căderea nopții, pentru a reîncepe a doua zi în zori. Tot timpul cît durau luptele, chirurgii și infirmierele îngrijeau bolnavii, înfășurîndu-i în bandaje și evacuîndu-i spre tabără. Veterinarii îngrijeau la fel elefanții și caii. Valeții adunau săgețile însemnate cu numele stăpînilor lor, le îndreptau sau le reparau.

După bătălie, în timp ce vulturii se roteau pe cer și șacalii dădeau tîrcoale atrași de sîngele răspîndit, se adunau pe ruguri cadavrele, după castele lor. Părinții și soțiile celor morți aveau permisiunea să asiste

¹⁷ De exemplu, un curcubeu.

¹⁸ *Raghuvamsa*, V, 42.

la cremațiune. În India de sud, se așeza în acel loc o piatră ridicată, pentru a celebra moartea lor glorioasă.

Prima grijă a regelui victorios era de a recita un imn de mulțumire, de a face o slujbă zeilor și de a împărți daruri brahmanilor. Apoi, el trecea la împărțirea prăzii, din care făceau parte și femeile învinșilor; în general, el își reținea tezaurul rivalului său și animalele acestuia, rezervându-și o șesime din total. Apoi se ducea să viziteze răniții, învingători sau învinși, și îi reconforta. Dădea ordine ca să fie judecați aceia dintre soldații săi care contraveniseră regulilor războiului¹⁹. În sfârșit, își pregătea intrarea în fortăreața cucerită, unde restabilea pe regele învins, cu condiția ca acesta să se declare de acum înainte vasalul său. Se dezbătea soarta prizonierilor; în general, ei erau deportați pentru un timp, sau rămâneau un an în sclavie în slujba învingătorului.

Întoarcerea regelui în capitala sa era triumfală. Pe tot parcursul drumului său, i se arăta un respect entuziast. Cetatea se pregătea să-l întâmpine; pretutindeni se ridicau arcuri înflorite, se înălțau steaguri, și toate femeile, tinere sau vîrstnice, aruncau în calea lui semințe de orz prăjite. Serbările se țineau lanț. Întreg regatul sărbătorea în bucuria populară victoria armatelor. Pretutindeni, tovarășii de arme ai regelui erau cinstiți așa cum se cuvenea; după ce euforia triumfului se stinge, aceștia așteptau cu nerăbdare o nouă campanie care să le sporească și mai mult gloria.

RITURILE SOLEMNE ȘI IMPERIALE

Sacrificiul calului sau *acvamedha*²⁰ consacra definitiv pe rege conferindu-i suveranitatea universală. Datînd din timpurile vedice — avînd poate chiar o origine indo-iraniană — acest ritual a fost practicat în epoca istorică de mai mulți monarhi, îndeosebi de Sungga Pushyamitra (către 176 î.e.n.), și de regii Gupta Samudragupta (335—735), Kumâragupta (aprox. 415—454), Adityasenagupta (a doua jumătate a secolului

¹⁹ Enumerate de Dikshitar, *op. cit.*, p. 67 și urm. și p. 91.

²⁰ P. E. Dumont, *L'Asvamedha*, Paris, Louvain, 1927.

al VII-lea), cel din urmă sacrificiu fiind celebrat la Orissâ în secolul al IX-lea²¹.

Sărbătoare regală și populară destinată să obțină prosperitate pentru regat și toți supușii săi, acest sacrificiu era foarte împovărător; pregătirea lui se desfășura timp de un an sau chiar doi și dura trei zile. El avea loc în februarie-martie. Apoi, timp de încă un an, ritualurile se continuau pentru a-l desăvârși.

Calul destinat pentru acest sacrificiu solemn era ales după anumite semne: trebuia să fie un bidiviu de mare preț și rapid. După o serie de ritualuri și ofrande, calul era udat într-un eleșteu, apoi i se dădea drumul în mijlocul unei cete de o sută de cai jugăniți, făcându-l să ia direcția nord-est. O trupă de tineri *kshatriya*, printre care și prințul moștenitor, forma escorta calului; ei aveau misiunea de a-l ocroti, de a-l împiedica să se împerecheze cu vreo iapă și să-l urmeze timp de un an ori unde s-ar fi dus. Teritoriile pe care le traversa erau considerate ca fiind cucerite de regele care oferea sacrificiul; tinerii trebuiau uneori să se războiască pentru a permite calului să-și urmeze drumul după bunul lui plac.

În timpul acesta, la palat avea loc o ceremonie cotidiană, acompaniată de cânturi laudative, muzică și jertfe.

Cînd calul revenea singur la punctul lui de plecare (ceea ce nu putea să nu facă, ajutat fiind de paznici atît de abili...), începeau preparativele sacrificiului. Pe un teren vast arat, nivelat, stropit și măturat, se construia un altar de cărămidă, acoperit cu ierburi; se mai ridicau aici hangare pentru preoți și pentru carele sacre. La est de altar, se înălțau douăzeci și unu de stîlpi pentru sacrificii (*yûpa*) și se sacrificau tot atîtea victime în cinstea focului divinizat, Agni. Timp de trei zile consecutiv, jertfele nu încetau, iar oficiantul vărsa în focul sacru unt rafinat, făină de orz, boabe de orez și de orz prăjite.

În cea de-a doua zi era ucis calul. Se începea prin a i se arăta niște iepe, ceea ce îl făcea să necheze (acest nechezat era considerat ca și cîntecul preotului cu care se identifica prin ritual). Apoi îl înhămau

²¹ B a s h a m, „Journal of the Andhra Historical Research Society“, X, p. 14.

împreună cu alți trei cai la carul regal de luptă, ornat cu aur și purtînd steagul alb. Regele, bogat împodobit, se urca în car în sunetul tobelor, împreună cu cantorul principal (*adhvaryu*), și se ducea la eleșteul sacru, la răsărit de aria sacrificiului. La întoarcere, regina și două din soțiile regale aranjau coama și coada calului rostind cuvinte sacre. Apoi animalele pentru sacrificiu erau legate de stîlpi (în total, 609 victime, din care 20 la stîlpul principal) și erau înjunghiate, în afară de cal care, după ce era dezlegat și dus în partea de nord a terenului, era sufocat, în timp ce animalele sălbatice erau eliberate.

Aduse lîngă calul mort, soțiile regelui îl ocoleau de cîte trei ori în fiecare sens, murmurîndu-i cuvinte rituale de dragoste și făcîndu-i vînt cu poala costumului lor. Atunci, regina se întindea lîngă cal, în timp ce în jurul lor preoții și femeile schimbau cuvinte obscene — prevăzute de ritual — iar regele și oficianții participau la o întrecere de enigme. Apoi calul era tăiat în bucăți cu un cuțit ornat cu aur, iar celelalte victime cu cuțite de aramă sau de fier. Urma o jertfă de sînge de cal, care se repeta de trei ori în focul sacrificiului.

O mulțime de preoți, nobili, demnitari și conducători de corporații asistau la această impresionantă ceremonie, la care era prezent și poporul de rînd. Abundența jertfelor care durau pînă tîrziu în noapte la lumina jucăușă a focurilor sacre și a torțelor, mirosul cărnurilor fripte, al sîngelui vărsat, șoaptele preoților și cîntările rituale trebuiau să contribuie la pompa sacrificiului imperial.

Ziua a treia era consacrată unei jertfe solemne de *soma*, licoarea sacră. Ea se prelungea printr-o veghe nocturnă, în care se executau muzică și declamări rituale. În cea de-a patra zi, o baie făcută în comun purifica pe toți participanții. Apoi se mai sacrificau douăzeci și una de vaci sterpe. Urma o abundență distribuire de ofrande brahmanilor, care se adăugau la cele din zilele precedente; între altele, regele le dăruia patru din soțiile sale sau slujnice ale acestora.

Așa cum era — cu riturile sale sîngeroase care-și aveau obîrșia în protoistorie — *așvamedha* îmbrăca un caracter simbolic care asocia întreaga populație regelui care oferea sacrificiul. El acționa totodată ca „o vrajă de victorie sau de suveranitate, un descîntec pentru fecunditate

și manifestarea unui cult solar²². Într-adevăr, calul — care reprezenta casta *kshatriya* — era oferit lui Prajâpati, Eul universal, a cărui reprezentare microcosmică era²³. Drumul său prin toată țara și în afara frontierelor, analog cu cel al soarelui, conferea regelui caracterul său de regent al anului. Pe lângă aceasta, riturile de fecunditate care apăreau în cursul ceremonialului trebuiau să asigure prosperitatea regatului.

Suveranul domnitor își rezerva această consacrare triumfală a puterii sale universale pentru sfârșitul domniei sale. El asocia îndeaproape la aceasta pe fiul său cel mare, în scopul de a-l întrona și de a-i transmite gloria pe care el însuși o dobândise. În această apoteoză se încheia viața publică a unui împărat indian, gata de altfel, câteodată, să renunțe la fastul regal pentru a-și sfârși zilele în pacea senină a unei singurătăți pline de evlavie.

²² Dumont, *op. cit.*, p. X.

²³ J. Auboyer, *Le Trône et son Symbolisme*, p. 136 și n. 2.

Concluzie

La capătul acestei treceri în revistă a vieții indiene din epocile antice se impun, poate, câteva semne de întrebare.

În ce măsură trebuie să acceptăm portretul acestei Indii plămădită din formalism, iubitoare pînă la extravaganță de un ritualism în care alternează blîndețea și poezia unor moravuri pline de rafinament — și cruzimea unor anumite instituții impuse în numele ritualului?

Dificultatea de a da un răspuns acestei întrebări este, pe cît se pare, de neînvins. În această cercetare, noi nu dispunem de mărturii realiste sprijinite pe exemple particulare. Dimpotrivă, informațiile care au ajuns pînă la noi, oricît de numeroase ar fi, nu se referă niciodată la un individ bine determinat, la un oraș sigur, la un palat pe care să-l putem identifica. Ele rămîn în domeniul generalului, descriind norma dorită, nu adevărata față a lucrurilor; ele nu subliniază niciodată o trăsătură unică, o particularitate demnă de remarcat. Sculptura și pictura ne-au transmis numai niște portrete idealizate, iar cronicile și epigrafiile niște panegirice grandilocvente. După cum au dispărut pentru totdeauna acele locuințe luxoase, toate ridicate din materiale perisabile, cocioabele efemere, taberele militare somptuoase dar provizorii. Singure descrierile literare, reprezentările lor figurate ne-au transmis formele lor obișnuite. Mănăstirile și sanctuarele săpate în stîncă falezelor ne pot, totuși, convinge asupra realității ca și asupra perfecțiunii arhitecturii antice, dar nici una din ele nu corespunde în mod expres textelor cunoscute. Căci, dacă mănăstirile de la Nâlânda constituie o excepție, descrierea lor o datorăm unui pelerin chinez, nu unui autor indian.

În mod paradoxal, într-o lume în care „numele” (*nâma*) are o importanță primordială, pentru că în conformitate cu ritualul el este generator de existență, opera indiană în totalitatea ei, cu foarte puține excepții, este anonimă. Cînd cunoaștem opera unui autor, nu avem niciodată certitudine asupra epocii în care a trăit și nu ne este sem-

nalat nici un element care să poată evoca personalitatea sa proprie. Filosofia individualistă a Indiei brahmanice este, și ea, în contradicție — poate numai în aparență — cu faptul, surprinzător pentru spiritul nostru occidental, existenței unei umanități diferențiată doar prin caste, neam, grupare familială.

Cum să înțelegi, în acest labirint de descrieri pur teoretice, realitatea unei omeniri care a trăit și a suferit? Chiar și așa pe plan formal au existat, în parte, unele lacune, care ne-au constrâns să facem muncă de arheologie; pe plan psihologic însă nu putem să procedăm decât pe bază de deducție. Totuși, dacă nu ne este posibil să dăm un nume istoric unor anumite figuri, dacă trăsăturile descrise în operele literare ne zugrăvesc niște personaje cunoscute doar prin legendă sau ficțiune, nu este mai puțin adevărat că umanitatea Indiei se conturează a avea din enorma cantitate de povestiri, tratate, lucrări filosofice, în care ea a fost atât de fecundă. Însăși preocuparea, fără încetare afirmată, de a defini o normă ideală în care să integreze întreaga societate, trădează unul din caracterele cele mai tipice ale mentalității indiene. Ea corespunde unei necesități de stabilitate, de ordine stabilită: raporturile omului cu cosmosul și cu semenii săi se găsesc în ea dacă nu simplificate, cel puțin definite.

Noi nu sîntem chemați aici să judecăm temeiurile, nici consecințele acestei concepții. Noi dorim doar să facem să fie înțeleasă nevoia pe care a resimțit-o poporul indian, și devenită atavică, de a se conforma unor reguli precise. Stabilite atât de legiști cît și de înțelepți și gînditcri, fiind rezultatul unei foarte atente observații a naturii umane, aceste reguli tindeau să potolească neliniștea individului în fața necunoscutului sau a inexplicabilului. Spiritele noastre raționaliste se pot mira că acestea au fost în ansamblu acceptate cu atîta docilitate. Să ne amintim, totuși, că indianul nu are aceeași atitudine ca noi în fața adversității; fatalismului său innăscut îi temperează reacțiile și, trebuie să subliniem acest lucru, sentimentul său religios atât de profund îl face să suporte fără revoltă cele mai grele situații, cu atât mai mult cînd acestea îi sînt prezentate ca fiind ineluctabil legate de ritual și de elementul sacru. Să nu uităm nici puterea lui de renunțare, ale cărei exemple s-au multiplicat dintotdeauna, chiar și în epoca actuală, și

care apărea în toate clasele societății ca scop final al unei existențe demne.

Cu toate acestea, însăși insistența cu care moraliștii stigmatizează viciile sau numai cusururile și ciudățeniile ne dovedește că, în ciuda interdicțiilor, a pedepselor și rînduielilor cele mai severe, virtutea nu înflorea întotdeauna în societatea indiană. Dacă Manus enumără în cadrul său atîtea delikte și pedepsele respective, înseamnă că abaterile erau foarte numeroase; de asemenea, apar contradicții frecvente între principiile de ortodoxie și practica comună. Astfel, de pildă, deși regimul vegetarian era preconizat cu tărie, vînătorii și pescarii exercitau zilnic ocupația lor distrugătoare. Tot așa, patima jocului făcea ravagii în toate păturile societății, cu toate că era condamnată de lege cu severitate. În domeniul social, interdicțiile privitoare la căsătoriile între caste diferite erau atît de des nerespectate încît a fost necesar să fie omologată o clasă a „micștilor”. Toate acestea demonstrează clar că, îndărătul formalismului apărat de preoți și de juriști, se exercitau numeroase reacții individuale.

Dacă plecăm urechea la relatările agere ale povestirilor populare, nota umană capătă un relief plin de savoare. Aici un brahman este batjocorit de tînăra lui soție care, legîndu-l la ochi, profită de orbirea lui momentană, pentru a-l înșela cu un amant. Dincolo, o femeie își îndeamnă soțul, prea îndrăgostit ca să-i reziste, să fure pentru ca ea să-și procure un *sârî* asemănător cu cele ale doamnelor de la curte. Într-o altă istorioară, asistăm la o ceartă între săteni care nu-și cruță nici ocările, nici loviturile; injurături și blesteme plouă de o parte și de alta, iar povestea se sfîrșește printr-o bătaie în lege din care cei mai mulți ies schilodiți. Și, deși acestea nu sînt decît povești, personajele lor sînt, fără îndoială, luate din viață.

Desigur, n-ar trebui să credem că anecdotele zugrăvesc cu mai multă fidelitate psihologia Indiei antice decît o fac tratatele sau textele mai serioase. În ceea ce ne privește, sîntem convinși că și unele și celelalte sînt tot atît de veridice. Nu ne trebuie altă dovadă decît similitudinea care poate fi stabilită între viața actuală a familiilor dreptcredincioase și normele elaborate încă din epoca antică. Într-o lume în transformare,

în care India își are locul în ciuda unor nenumărate dificultăți, întărindu-și efortul din an în an, ea păstrează exemplul unei tradiții vii care exprimă sufletul poporului ei. Mai puțini decît odinioară, apărătorii ei sînt anonimi ; dar, la fel ca și altădată, ei reunesc în jurul personalității lor geniul rasei și prelungesc șirul acelor care au știut să-i păstreze timp de milenii rafinamentul civilizației sale și strălucirea incomparabilă a unei înalte spiritualități.

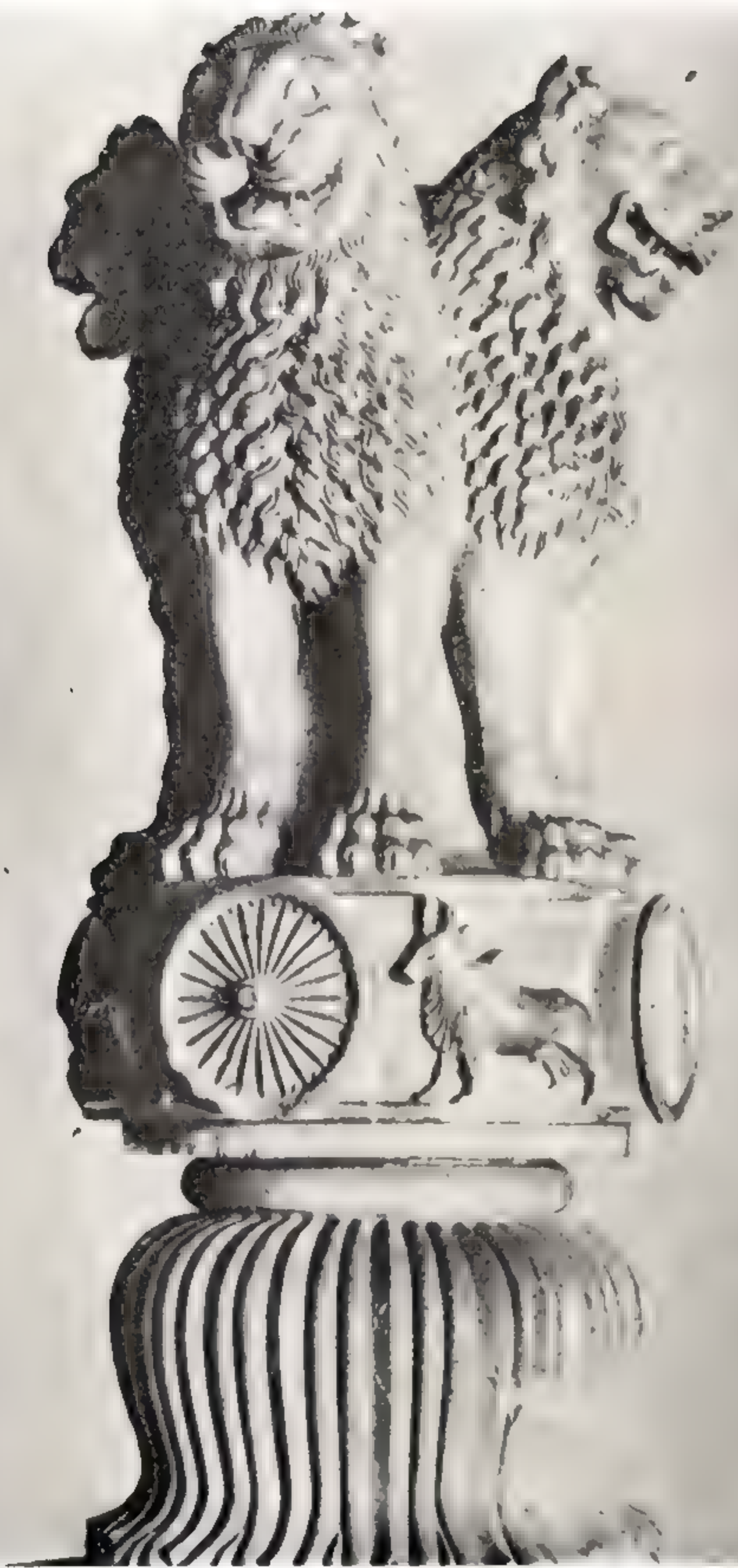
Mathura. Un rege-sarpe

Sânci. Stûpa I, vedere de ansamblu

1. Mohenjo-Daro. Bărbat cu barbă, bust

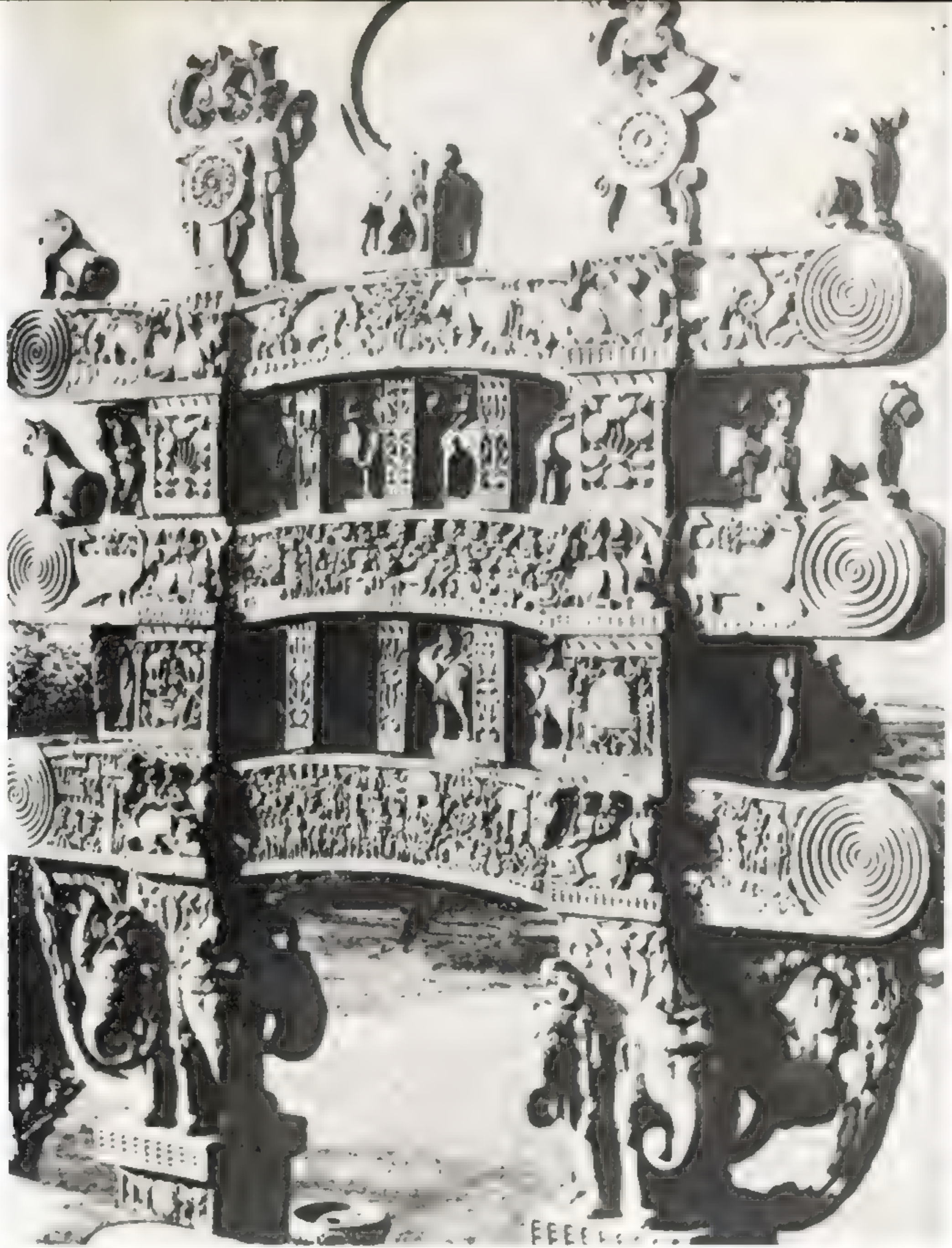

3. Bhârhut. „Zeîta-Lună”.

← 2. Sârâth. Capitelul unei coloane comemorative.

4. Bhârhut. Povestea cerbului Ruru.

5. Sanchi. Stûpa I. Porticul nordic.

6. Amarâvati. Un rege universal.

7. Gandhâra. Capul lui Buda.

8. Kâpisa. Bodhisattva Maitreya.

9. Mathurâ. Surasundarî.

10. Begrâm. Tăbliță de fildeș sculptată.

11. Nāgarjunakondā. Relief budist, detaliu.

12. Sârnâth. Buda, Stilul gupta
←

13. Mathura. Capul lui
Bodhisattva Avalokitesvara.

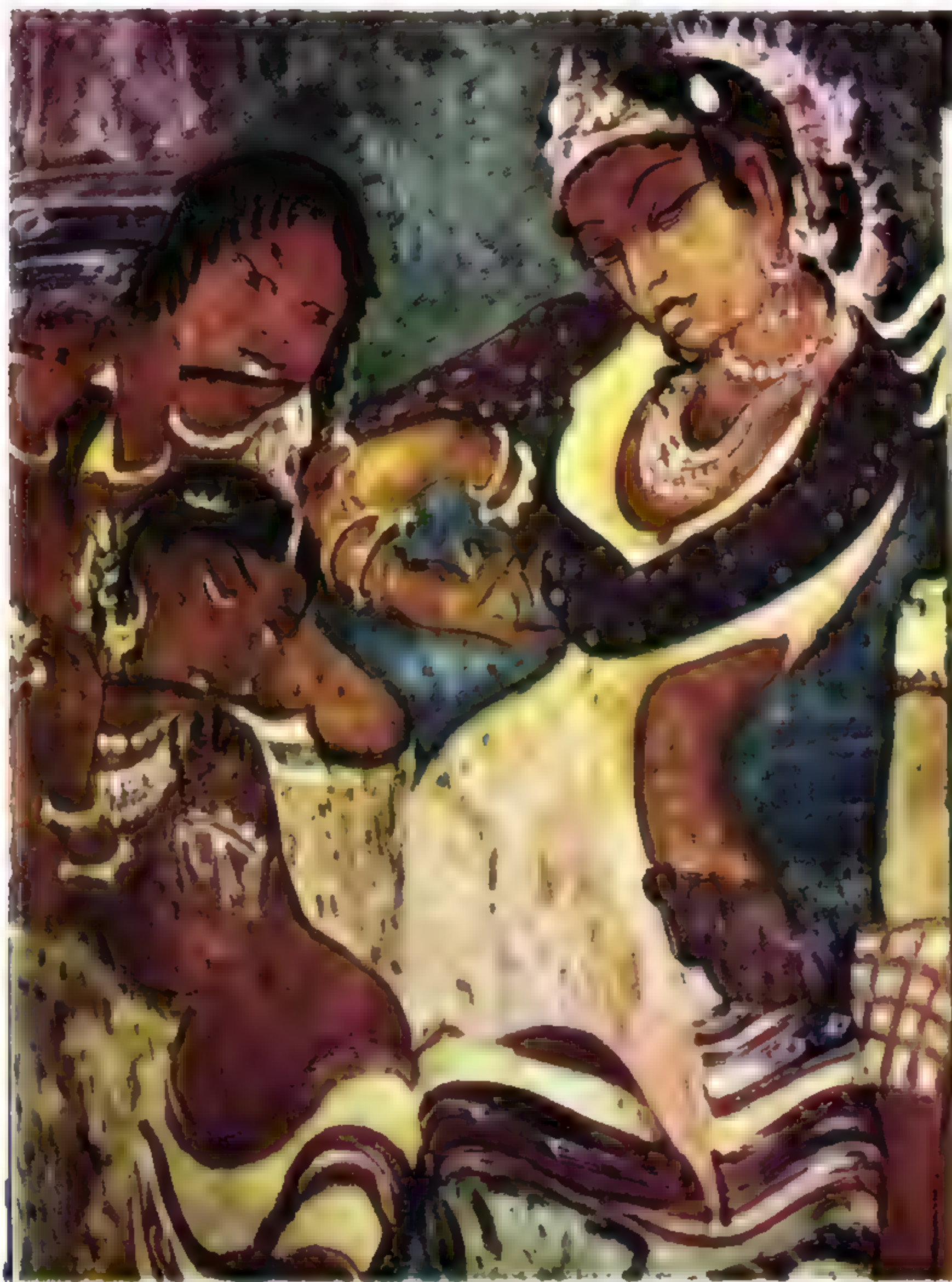

15. Ajantâ. Grota XIX: o pereche de regi-nâgu.

← 14. Ajantâ. Grota I: veranda cu coloane a fațadei.

16. Ajantă. Grota I: pictură murală.

Ajantă. Grota I, pictură murală

Siva, protectorul artelor (Vindhâra)

17. Mahabalipuram. Ansamblu de sanctuare monolite.

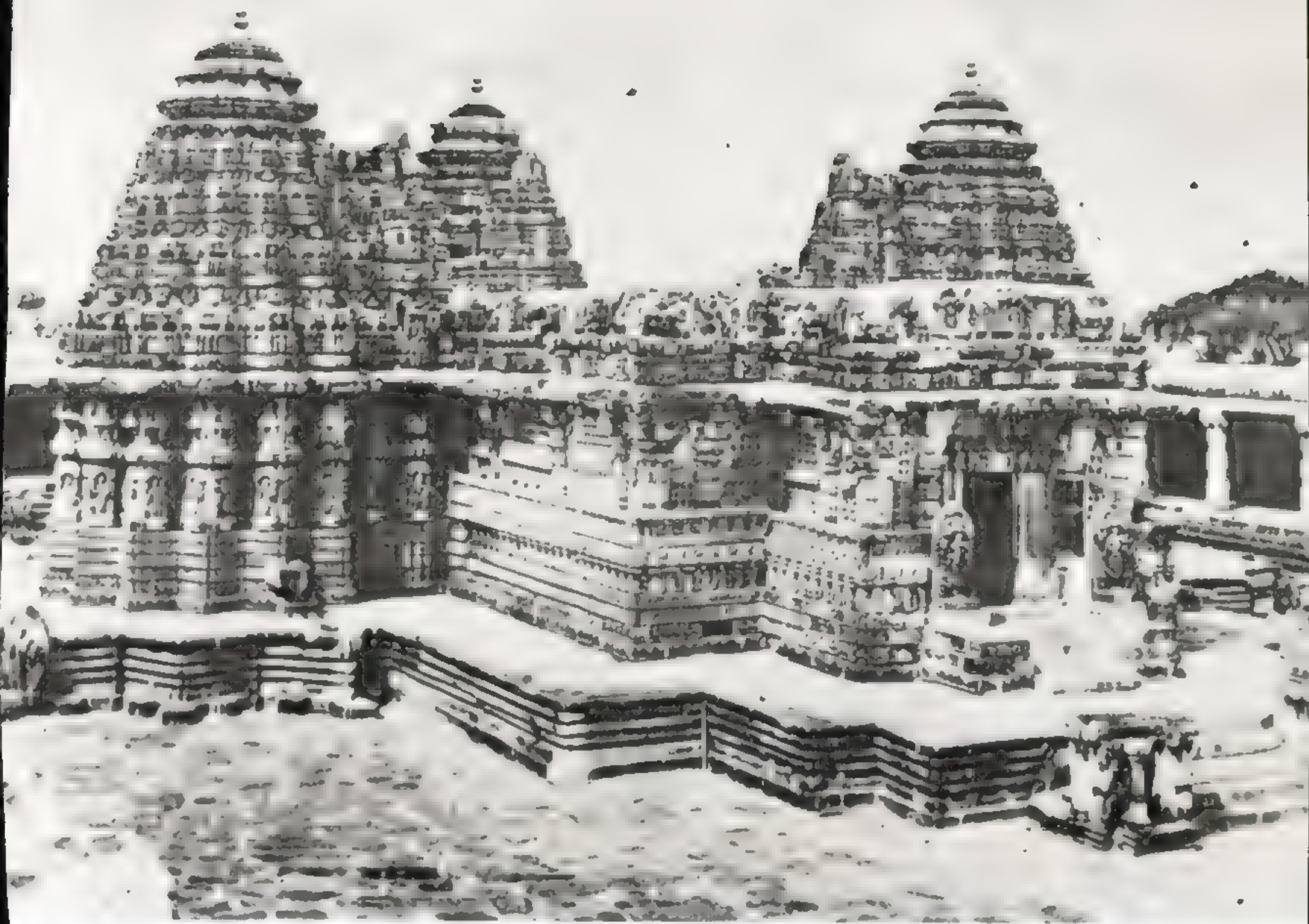
18. Ellorâ. Kailâsa.

19. Bhubanesvara. Templul lui Muktesvara.

20. Tanjore. Templul lui Brihadisvara.

21. Maisûr. Templul lui Kekava.

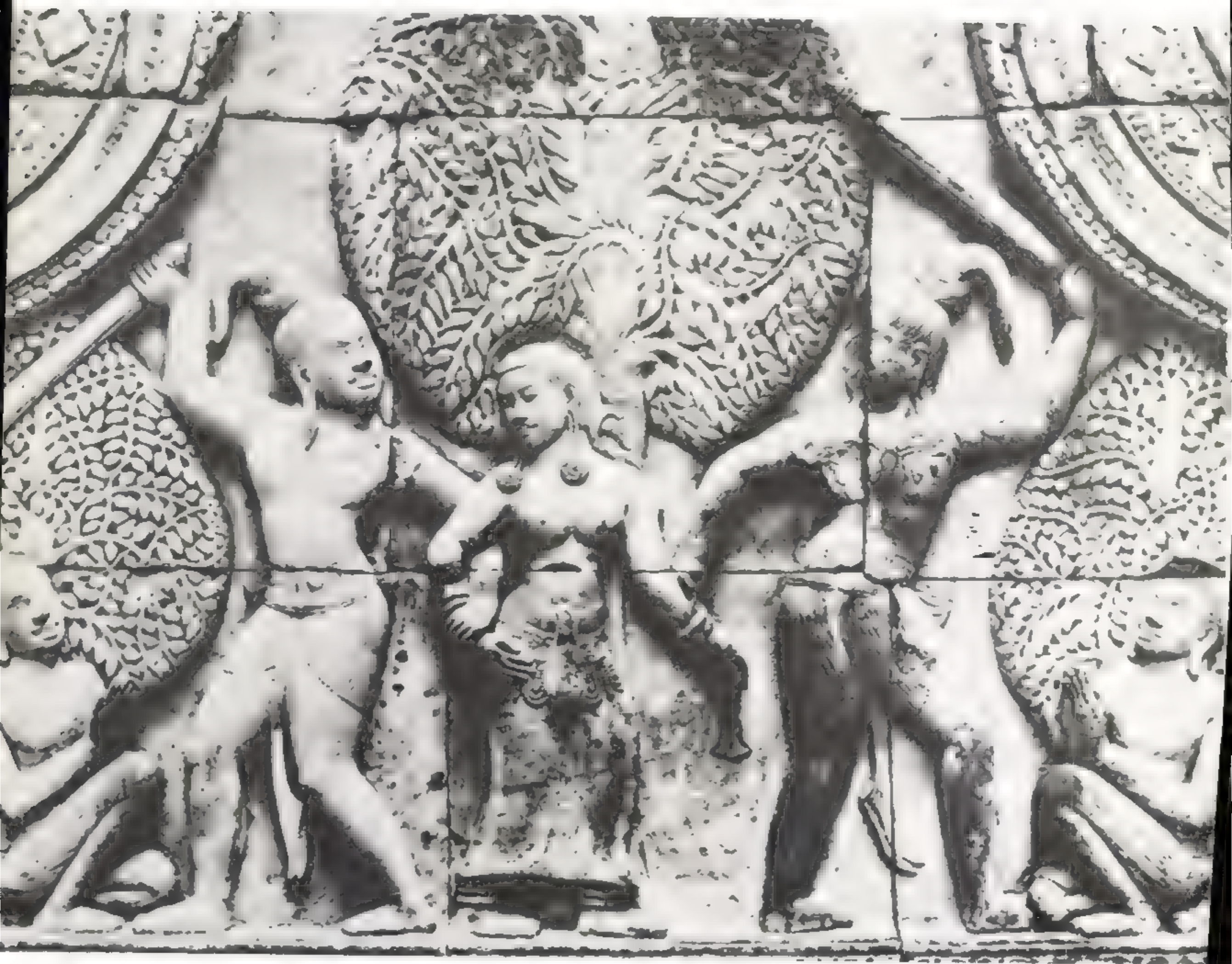

22. Madurai. Gapura (una din porțile monumentale ale templului).

23. Cambodgia. Templul Banteay Srei.

24. Cambodgia. Templul Banteay Srei, unul din frontoane.

25. Cambodia. Templul Angkor Vat.

26. Cambodgia. Portret presupus al regelui Jayavarman al VII-*iea*. Gresie.

27. Champa. Dansator. Gresie.

28. Tailanda. Capul lui Buda. Bronz.

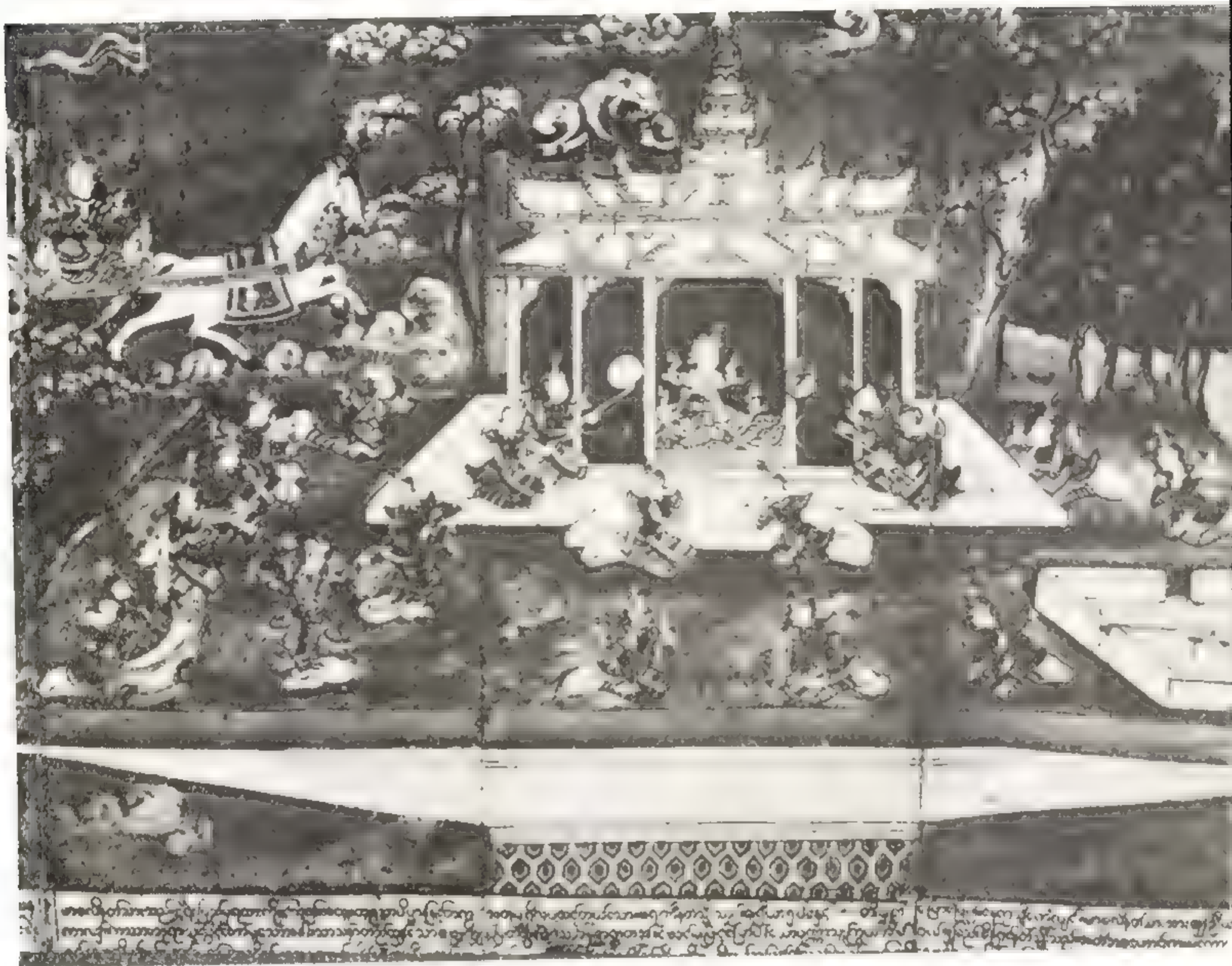
29. Iava centrală. Bodhisattva Avalokitesvara. Bronz.

30. Iava centrală. *Stupa* de la Barabudur.

31. Iava răsăriteană. Kedaton, basorelief. →

32. Birmania. *Nimi-jâtaka* : cerul.

JEANNE ALBOYER
VIAJA GORDIANX,
IN INDIA ANTICA.

VIATA GORDIANX
IN INDIA ANTICA

JEANNE ALBOYER

OF THE
NEW YORK
LIBRARY

Viata cotidiana în India antică

Jeannine Auboyer

Jeannine Auboyer

Viata cotidiana
în India antică

POPOARE
CULTURI
CIVILIZATII

India modernă prezintă particularitatea, poate unică în istorie, de a trăi în secolul XX după tradiții milenare. De-
parte de a se scleroza în for-
mele unei civilizații arhaice,
după cum o dovedește evo-
luția sa actuală în domeniul
industriei, ea și-a realizat
echilibrul și coerența printr-o
continuitate exemplară. Pen-
tru o civilizație așa de bogată
și de complexă ca aceea a
Indiei, acesta este un fenomen
cît se poate de remarcabil:
ne-am fi putut teme de a
vedea scînd seva creatoare
a gînditorilor și artiștilor, un
imobilism fatal paralizînd pe
inovatori, o sărăcire rapidă
făcînd să eșueze tentativele
de reforme. Nimic din toate
acestea nu s-a întîmplat, cel
puțin într-o măsură suficientă
pentru a împiedica dezvolta-
rea civilizației indiene.

Viata cotidiana in India antica

Jeannine Auboyer

GRUPUL
CULTURAL
CIVILIZATI

Viata cotidiana in India antica

Jeannine Auboyer

POEZIE
CULTURI
CIVILIZATII

Jeannine Auboyer

Viata cotidiana
in India antica

India modernă prezintă particularitatea, poate unică în istorie, de a trăi în secolul XX după tradiții milenare. Departe de a se scleroza în formele unei civilizații arhaice, după cum o dovedește evoluția sa actuală în domeniul industriei, ea și-a realizat echilibrul și coerența printr-o continuitate exemplară. Pentru o civilizație așa de bogată și de complexă ca aceea a Indiei, acesta este un fenomen cît se poate de remarcabil: ne-am fi putut teme de a vedea secînd seva creatoare a gînditorilor și artiștilor, un imobilism fatal paralizînd pe inovatori, o sărăcire rapidă făcînd să eșueze tentativele de reforme. Nimic din toate acestea nu s-a întîmplat, cel puțin într-o măsură suficientă pentru a împiedica dezvoltarea civilizației indiene.

JEANNINE AUBOYER
VIAȚA COTIDIANĂ
ÎN INDIA ANTICĂ

JEANNINE AUBOYER

VIAȚA COTIDIANĂ
ÎN INDIA ANTICĂ

JEANNINE AUBOYER

VIAȚA COTIDIANĂ
ÎN INDIA ANTICĂ

161018